

Sona Həsənli

CÜMHURİYYƏT VƏ HÜQUQİ DÖVLƏT QURUCULUĞU

(1918-2018)

SONA HƏSƏNLİ

Azf-304525

**CÜMHURİYYƏT VƏ
HÜQUQİ DÖVLƏT
QURUCULUĞU**

(1918-2018)

Azərbaycan Milli
Kitabxanası

"AZƏRBAYCAN"
NƏSRIYYATI
BAKI-2018

S12(18)

Redaktor: *Mahir Nemətəoğlu*

Rəyçi: *Vəli Əliyev,*
akademik, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji
Universitetində tarix kafedrasının
müdiri, professor

Sona Həsənli

S12(18) «Cümhuriyyət və hüquqi dövlət quruculuğu» –
Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2018. – 408 səh.

Oxuyacağımız bu kitab əsasən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinə həsr edilib. Kitabda istiqaliliyyət qazanmadığımız tarixindən, habelə hüquqi quruculuq məsələlərindən - ordunun, polis, ədliyyənin, prokurorluğun, sərhəd mühafizəsi xidmətinin yaradılmasından söhbət açılır, bu əsr ərzində keçilən yola nəzər salınır.

Müəllif müxtəlif mənbələrdən, o cümlədən “AZƏRTAC”ın mətbuat xidməti mərkəzlərinin hazırladığı materiallardan və ensiklopedik toplulardan istifadə edib.

S 480400000 – 012(2018) Sifarişlə
M670(07) – 2018

© “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2018.

“Mən bu gün qürurla deyirəm ki, biz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin sədaqətli və layiqli varisiyik. Varislik həmişə böyük məsuliyyət demək olmuşdur... Biz tarixdən ibrət götürməliyik”.

Heydər Əliyev,
Azərbaycan xalqının
ümummilli lideri

ŞƏRQDƏN DOĞAN GÜNƏŞ

20 18-ci il Azərbaycan xalqının yaddaşında mühüm hadisələr ili kimi qalacaq. Aprelin 11-də ölkəmizdə növbədənkonar prezident seçkilərinin keçirilməsi bir daha xalq-iqtidar birliyinin gücünü nümayiş etdirdi və İlham Əliyev daha yeddi illiyə Azərbaycan prezidenti seçildi. Bundan bir qədər əvvəl - martın 31-də isə 1918-ci ildə erməni daşnaklarının xalqımıza qarşı törətdikləri soyqırımın 100 illiyi anıldı.

Mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaradılmasının 100 illiyi tamam oldu. Bu bayram təkcə ölkəmizdə deyil, dünyanın bir çox ölkələrində də təntənəli surətdə qeyd edildi. Xatırlatmaq yerinə düşər ki, dövlət başçımız hələ 2017-ci ilin may ayında Cümhuriyyət yubileyinin keçirilməsi ilə bağlı Sərəncam imzalamışdı. Prezidentin 2018-ci ili "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ili" elan etməsini isə tariximizə verilən yüksək qiymət kimi dəyərləndirmək olar. *"Bugünkü Azərbaycan bir daha mənim sözlərimi təsdiqləyir ki, əgər 1920-ci ildə müstəqillik əlimizdən alınmasaydı, indi Azərbaycan ən öndə gedən ölkələrdən biri ola bilərdi. Bunu deməyə əsas verən bizim müstəqillik tariximizdir"*.

Ölkə başçısının bu sözləri böyük həqiqətləri əks etdirir. 1991-ci ildə Sovet İttifaqının dağılması nəticəsində Azərbaycanın XX əsrdə ikinci dəfə müstəqilliyə qovuşduğunu bildirən Prezident İlham Əliyev daha sonra deyir: *"Əslində müstəqilliyimizin ilk iki ili formal xarakter daşıyırdı. Çünki Azərbaycan öz müstəqil siyasətini tam miqyasda apara bilmirdi. Bundan əlavə, ölkəmizdə yaşanan siyasi, iqtisadi, hərbi böhran, torpaq-larımızın işğal altına düşməsi, o vaxtkı haki-*

miyyət tərəfindən vətəndaş müharibəsinin başlanması, əlbəttə, gənc dövlətimizi uçurum kənarına qoymuşdu. 1993-cü ildə Azərbaycan yenə də böyük təhlükə ilə üz-üzə qalmışdı. Azərbaycan xalqının müdrikliyi ölkəmizi, dövlətimizi bu bələdan xilas etdi".

Bəli, yaxın tarixdən hər birimizə bəllidir ki, 1993-cü ildə ulu öndər Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycanın müstəqillik tarixində yeni bir mərhələnin əsasını qoydu. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, ümummilli liderimiz Heydər Əliyev isə belə deyirdi: *"1918-ci ildə yaranmış ilk Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti də bizim milli sərəvatımızdır, tariximizin parlaq səhifəsidir. Ondan sonrakı illər, onilliklər də həyatımızın böyük mərhələləridir, parlaq səhifələridir, xalqımızın böyük nailiyyətləridir. Məhz bunlar hamısı birlikdə indiki müstəqil Azərbaycanın həm iqtisadi, elmi, intellektual, həm də mədəni potensialını yaradıbdır"*.

Bir qədər əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, 2018-ci il hər birimiz üçün çox mühüm ictimai-siyasi və mədəni hadisələrlə xatirəmizdə qalacaq. Bu il mayın 9-da ənənəvi olaraq yenə fəşizm üzərində qələbənin növbəti ildönümü qeyd edildi. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev müharibə veteranları ilə görüşdü, onların mükafatlarla təltif edilməsi barədə Sərəncam imzaladı. Sözsüz ki, bu, dövlətimizin belə insanlara həssas və qayğıkeç münasibətinin göstəricisidir. Mayın 10-da isə Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 95 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli mərasim keçirildi. Həmin mərasimdə ölkə başçısının maraqlı və məzmunlu nitqi

bizi həm keçmişlərə qaytardı, həm də Heydər Əliyev dühasını bir daha dərk etməyə sövq etdi. Gəlin, Prezidentin həmin çıxışını birlikdə nəzərdən keçirək:

- Bu gün Ulu Öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 95-ci ildönümüdür. Bu gün Azərbaycan xalqı bir daha Ulu Öndərin əziz xatirəsinə öz hörmət və ehtiramını bildirir.

Heydər Əliyev dahi şəxsiyyət, uzaqgörən lider, cəsarətli insan idi. O, öz həyatını doğma xalqına həsr etmişdir. Bütün dövrlərdə xalqa layəqətlə, sədaqətlə xidmət etmişdir. Cəmiyyətin ictimai-siyasi quruluşundan asılı olmayaraq, Heydər Əliyev bütün dövrlərdə xalqın dəstəyini hiss edərək Azərbaycanı inamla irəliyə aparırdı. Sovet dönəmində və müstəqillik dövründə Azərbaycan üçün, xalqımız üçün ən həlledici anlarda Heydər Əliyevin liderlik keyfiyyətləri, onun müdrikliyi, düşünülmüş siyasəti və cəsarətli addımları xalqımızı böyük bələlərdən xilas etmişdir. Xalq ona inanırdı, onu sevirdi və bütün dövrlərdə ona arxa-dayaq olmuşdur.

Sovet dövründə Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə Azərbaycan uğurla, sürətlə inkişaf edib. 1969-cu ildə o, Azərbaycan Respublikasının rəhbəri seçiləndə Azərbaycan sovet məkanında ən geridə qalmış respublikalardan biri idi. Bunu sosial-iqtisadi göstəricilər də təsdiq edir. On üç il ərzində yorulmaz fəaliyyət nəticəsində Azərbaycan sovet məkanında ən qabaqcıl respublikalardan birinə çevrilmişdir. Əgər sovet dövründə - 1980-ci illərdə iki donor respublika var idisə, onlardan biri Azərbaycan idi. Azərbaycan ümumittifaq xəzinəsinə daha çox vəsait verirdi, nəinki alırdı.

Məhz o illərdə Azərbaycanda sənaye inkişafı böyük tempərlə təmin olunurdu. Yüngül sənayedə, ağır sənayedə, neft sənayesində böyük işlər görülmüşdü. O vaxt yaradılmış infrastruktur bu gün müstəqil Azərbaycanın inkişafına xidmət

göstərir. Kənd təsərrüfatına böyük diqqət göstərilirdi. Azərbaycan böyük tikinti meydançasına çevrilmişdi. Yəni, 1982-ci ilin sosial-iqtisadi göstəricilərinə nəzər salsaq görərik ki, doğrudan da Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə 13 il ərzində böyük işlər görülmüşdür və Azərbaycan, qeyd etdiyim kimi, qabaqcıl yerlərdə idi.

Onun gördüyü işlər, prinsipliyyəti, şəxsi keyfiyyətləri, əlbəttə ki, sovet rəhbərliyində də yüksək qiymətləndirilirdi. 1982-ci ildə Leonid Brejnev vəfat edəndən və Yuri Andropov hakimiyyətə gələndən sonra onun ilk təyinatı məhz Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olmuşdur. Heydər Əliyevi Moskvaya dəvət etmiş və ona yüksək vəzifə təklif etmişdir - Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini və Siyasi Büronun üzvü vəzifələrini.

Mən yaxşı xatırlayıram, atam bir neçə gün tərəddüd edirdi, Azərbaycandan getmək istəmirdi. Onun gördüyü işlər, əlbəttə ki, Azərbaycanı böyük dərəcədə inkişaf etdirmişdi və Azərbaycanın gələcək inkişafı ilə bağlı böyük planları var idi. Ancaq o vaxt təbii ki, güclü nizam-intizam var idi və eyni zamanda, sovet dövləti qarşısında yeni vəzifələr durmuşdu və o, bu yüksək məsuliyyəti öz üzərinə götürmüşdü. 1982-1987-ci illərdə o, bir çox önəmli sahələrə rəhbərlik edərək sovet dövlətinin uğurlu inkişafına öz töhfəsini vermişdir. Onun bilavasitə rəhbərliyi ilə böyük infrastruktur layihəsi olan Baykal-Amur dəmir yolu uğurla inşa edilmişdir, onun tikintisi tamamlanmışdır.

Eyni zamanda, daim Azərbaycana böyük diqqət, kömək göstərirdi. Əlbəttə, onun burada gördüyü işlər və fəaliyyəti imkan verirdi ki, o, Azərbaycanı tərk edəndən sonra da Azərbaycan inkişaf etsin. Ancaq buna baxmayaraq respublikada sosial-iqtisadi göstəricilər getdikcə aşağı düşürdü, vəziyyət

tənəzzülə uğrayırdı. Nəticədə 1980-ci illərin sonlarında - 1990-cı illərin əvvəllərində Azərbaycan böyük fəlakətlə üz-üzə qalmışdır.

Bir sözlə, o dövrdə Ulu Öndər çox böyük işlər görmüşdür və sovet məkanında onun xatirəsinə bu gün çox böyük hörmət və ehtiram var. Mənim onunla bərabər işləyən şəxslərlə çoxsaylı görüşlərim deməyə əsas verir ki, o, sözün əsl mənasında, böyük hörmətə layiq olan insan idi.

1987-ci ildə heç bir əsas olmadan ovaxtkı sovet rəhbərliyi tərəfindən Heydər Əliyev bütün vəzifələrdən uzaqlaşdırıldı. Bunun heç bir əsası yox idi. Çünki onun peşəkarlığı, gördüyü işlərin nəticələri, əlbəttə ki, ona qarşı edilən ədalətsizliyə uyğun gəlirdi. Ancaq o vaxt sovet rəhbərliyində olan adamlar, sovet dövlətinin rəhbəri ona qarşı çox mənfi münasibət göstərirdi. Heydər Əliyev çox prinsipial, sözünü deyən insan idi. O görürdü ki, ölkədə vəziyyət pisləşməyə doğru gedir. O görürdü ki, real islahat əvəzinə, boşboğazlıq, populizm hökm sürür. O görürdü ki, qəbul edilmiş qərarlar sovet dövlətinin zəifləməsinə xidmət göstərir. Eyni zamanda, 1985-ci ildən başlayaraq, Sovet İttifaqında milli münasibətlər sahəsində çox böyük pozuntulara yol verilmişdir. Sovet dövlətini vahid bir dövlət kimi saxlayan, ilk növbədə, milli münasibətlərin tənzimlənməsi idi. 1985-ci ilə qədər bu münasibətlər demək olar ki, sağlam zəmində qurulmuşdur. Bütün xalqlar rahat inkişaf edə, öz mədəniyyətini qoruya bilərdilər.

Ona görə bütün bu xoşagəlməz meyillərə qarşı Heydər Əliyev biganə qala bilməzdi, öz səsinə ucaldırdı və əlbəttə ki, bu, sovet rəhbərliyinin xoşuna gəlmirdi. Heç bir əsas olmadan bütün vəzifələrdən uzaqlaşdırıldıktan sonra Azərbaycan böyük dayaq itirmiş oldu. Bizim mənfur qonşularımız dərhal bundan istifadə etdilər, onun istefasından iki həftə keç-

məmiş erməni separatçıları və onların mərkəzdəki havadarları məsələ qaldırdılar ki, Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın tərkibindən çıxarılıb Ermənistanın tərkibinə verilsin.

Yəni, Heydər Əliyev amili, güclü şəxsiyyətin dövlətin mərkəzində olması imkan vermirdi ki, belə separatçı meyillər baş qaldırsın. Baxmayaraq ki, 1969-cu ilə qədər belə meyillər var idi. Ancaq Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbər vəzifəsinə gələndən sonra bütün bu meyillərin qarşısı alınmışdır.

O vaxtdan xalqımıza, respublikamıza qarşı çox böyük ədalətsizliklər edilmişdir. Bunun nəticəsində Azərbaycan böyük fəlakətlə üzlaşmışdır. Tam əminliklə deyə bilərəm ki, əgər Heydər Əliyev o vaxt Azərbaycanda olsaydı, Azərbaycan rəhbəri kimi heç vaxt imkan verməzdi ki, separatçı meyillər baş qaldırsın və Dağlıq Qarabağ münaqişəsi başlasın. Çünki onun qətiyyəti, cəsarəti, nüfuzu heç vaxt imkan verməzdi ki, belə meyillər mövcud olsun. Ancaq ondan sonrakı rəhbərlər, əfsuslar olsun ki, zəiflik göstərmişlər, prinsipiallıq göstərməmişlər və onlar üçün öz şəxsi karyerası xalqın mənafeyindən qat-qat böyük əhəmiyyət kəsb edirdi.

1990-cı ilə qədər Heydər Əliyev pensiyaçı kimi yaşayırdı. Baxmayaraq ki, Heydər Əliyevə qarşı mərkəzdə təşkil edilmiş qarayaxma kampaniyaları aparılırdı, ancaq Azərbaycan xalqı ona olan hörmətini daim öz qəlbində yaşadırdı. 1990-cı ilin faciəvi günlərində Heydər Əliyev əsl lider kimi yenə də öz xalqının yanında yer tutdu, xalqa yol göstərdi. Mən o dəhşətli günləri yaxşı xatırlayıram, sovet hökuməti, sovet rəhbəri tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı böyük cinayət törədilmişdi. Qanlı Yanvar faciəsi böyük cinayətdir, öz xalqına qarşı böyük cinayətdir. Yüzdən çox günahsız insan vəhşicəsinə qətlə yetirilmişdir, yüzlərlə insan yaralanmışdır və itkin düşmüşdür. Heydər Əliyev dərhal bu ədalətsizliyə qarşı öz

səsini ucaltdı. Yanvarın 21-də Moskvada Azərbaycanın daimi nümayəndəliyinə gələrək, - mən də onun yanında idim, - orada sovet rəhbərliyini, bu vəhşi aktı pislədi və Azərbaycan xalqına öz həmrəyliyini ifadə etdi. Bu, böyük cəsarət tələb edən addım idi. Çünki o vaxt Heydər Əliyev sovet təbliğatında çox böyük təzyiqlərə, böyük kampaniyalara məruz qalırdı. Ancaq xalqın ona olan sevgisini bu çirkin əməllər söndürə bilməzdi. Əksinə, xalq görürdü ki, öz liderinə qarşı böyük ədalətsizlik törədilir və onun ətrafında daha da sıx birləşməyə cəhd göstərirdi. 1990-cı il yanvarın 21-də Heydər Əliyevin Moskvada daimi nümayəndəlikdə keçirilmiş mətbuat konfransındakı çıxışı dəfələrlə dərc edilib, televiziya da göstərilib. Yenə də deyirəm, bu, böyük cəsarət tələb edən addım idi. Bu addım bir daha göstərirdi ki, Azərbaycan xalqının problemləri, mənafeyi, dərdi onun üçün hər şeydən üstündür, hər şeydən əzizdir və ağır günlərdə o, mütləq öz xalqının yanında olmalı idi. Onu da qeyd etməliyəm ki, o vaxt sovet hakimiyyəti hələ möhkəm idi, Sovet İttifaqının dağılmasına hələ iki il vaxt qalırdı. Heç kimin ağılına gələ bilməzdi ki, nə vaxtsa sovet dövləti dağılacaq.

On dan sonra Heydər Əliyev uzun illər xidmət etdiyi Kommunist Partiyasının sıralarından çıxdı. Çox ciddi bəyanat vermişdi və təbii ki, ona qarşı bundan sonra da təzyiqlər, təqiblər daha da geniş vüsət almışdı, hətta tam dəqiq məlumat görə, onun həbsi məsələsi də qoyulmuşdu. Moskvada qalmaq mümkün deyildi, onun bütün ailə üzvlərinə qarşı da çox ciddi addımlar atılmışdı. Bütün ailə üzvləri tutduqları vəzifələrdən, - vəzifələr o qədər də böyük vəzifələr deyildi, adi vəzifələr idi, - çıxarılmışdı. Demək olar ki, sovet hakimiyyətinin repressiya maşınının nəticələrini biz o vaxt görmüşük və hiss etmişik.

Heydər Əliyev doğma Vətənə üz tutur və Bakıya gəlir. Əfsuslar olsun ki, Bakıda da ona yaşamağa imkan vermədilər və Naxçıvana - doğulduğu yerə gedib orada yaşamağa məcbur olur və Azərbaycan xalqı onun ətrafında birləşməyə başlayır. Azərbaycan xalqı açıq-aydın görürdü ki, bu ağır vəziyyətdən xalqı ancaq Heydər Əliyev çıxara bilər, xalqı ancaq o xilas edə bilər. Naxçıvanlılar onun ətrafında sıx birləşərək Heydər Əliyevi Ali Məclisin Sədri vəzifəsinə seçdilər və o, Naxçıvanı işğaldan qorudu. Çünki o vaxt Ermənistan Naxçıvanı da işğal etmək istəyirdi. Ancaq Heydər Əliyev buna imkan vermədi. Orada böyük səfərbərlik işləri görülmüşdür, özünümüdafiə dəstələri yaradılmışdır və Naxçıvanın işğalına imkan verilməmişdir. Naxçıvanlılar da Heydər Əliyevi qorudular. Çünki o vaxt - 1992-ci ildə hakimiyyəti qanunsuz, dövlət çevrilişi nəticəsində zəbt etmiş AXC-Müsavat hakimiyyəti Heydər Əliyevə qarşı işlərə başlamışdı və Naxçıvanda da çevriliş etmək fikirləri var idi. Hətta o vaxt Daxili İşlər Nazirliyinin daxili qoşunlarının bir dəstəsini Naxçıvana desant göndərmək istəmişlər, naxçıvanlıları, Heydər Əliyevi hədələmişdilər, ancaq sonra bu çirkin əməllərdən əl çəkməli oldular. Çünki görüldü ki, onları çox ciddi müqavimət gözləyir və bu, avontürə onlara çox baha başa gələ bilər və yenə də, - sonra da bunu dəfələrlə göstərəcəklər, - qorxaqlıq göstərərək öz çirkin niyyətlərindən əl çəkməli oldular.

Naxçıvan dövrü çox yaddaqalan dövrdür. Mən o dövrü çox yaxşı xatırlayıram. Mən dəfələrlə Naxçıvana atamın yanına getmişəm, onunla bərabər olmuşam. Çox ağır vəziyyətdə Naxçıvanın qorunması, Naxçıvanın yaşaması üçün çox böyük işlər görülmüşdür. Müstəqilliyimiz üçün də çox böyük işlər görülmüşdür. Çünki uzun fasilədən - 1920-ci ildən sonra ilk

dəfə olaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağı Naxçıvanda Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Ali Məclisin sessiyasında rəsmi dövlət bayrağı kimi təsdiq olundu. Bu, müstəqilliyə gedən yolun başlanğıcı idi.

Azərbaycanda vəziyyət getdikcə gərginləşirdi, torpaqlarımız erməni işğalı altına düşürdü. Ovaxtki AXC-Müsavət hakimiyyəti xalqın ümidlərini doğrulda bilmədi, öz yarıtmaz, xəyanətkar siyasəti ilə Azərbaycan xalqına, Azərbaycan dövlətçiliyinə böyük zərbələr vurdu və demək olar ki, ölkəni idarəolunmaz vəziyyətə gətirdi. Xaos, anarxiya, talançılıq, özbaşnalıq, siyasi, iqtisadi, hərbi böhran hökm sürürdü, torpaqlarımız işğal altına düşürdü. Azərbaycanın ovaxtki iqtidarı isə öz laxlayan hakimiyyətini qorumaq üçün cinayətlərə, vətəndaş müharibəsinə əl atmışdır. Biz o günləri, o illəri yaxşı xatırlayırıq. Öz hakimiyyətini saxlamaq üçün Gəncəni bombalamağa qərar vermişdi və Gəncənin dağılmış binalarının o mənzərəsi bu gün bizim gözümlümüzün qabağındadır. Azərbaycan xalqı o anti-millı hakimiyyətə yox demişdir, cəmi bir il ona dözə bilmişdir və öz lideri ətrafında birləşmişdir. Hələ 1992-ci ildə Azərbaycanın qabaqçıl ziyalıları, tanınmış insanlar, ictimai xadimlər Heydər Əliyevə müraciət edərək partiyanın yaradılması ilə bağlı təkliflər irəli sürmüşlər və 1992-ci ilin noyabrında Naxçıvanda Yeni Azərbaycan Partiyasının təsis konfransı keçirilmişdir. Bu da gənc dövlətin siyasi sisteminin yaradılması demək idi. Çünki o günə qədər Azərbaycanda siyasi sistem yox idi, siyasi münasibətlər, ümumiyyətlə, mövcud deyildi. 1993-cü ildə xalqın tələbi ilə Heydər Əliyev Bakıya gəlmişdir. Ovaxtki AXC-Müsavət hakimiyyəti yenə də qorxaqlıq göstərərək kənara çəkilmiş, ölkə, demək olar ki, idarəolunmaz vəziyyətə düşmüşdü. O ağır, çətin vəziyyətdə xalq bu tarixi missiyanı Heydər Əli-

veyə həvalə etmişdir.

1993-cü ildən başlayaraq Azərbaycan bu günə qədər uğurlu inkişaf yolu ilə gedir. Baxmayaraq, 1994-cü və 1995-ci illərdə iki dəfə dövlət çevrilişinə cəhd göstərilmişdir, ancaq Azərbaycan xalqı imkan vermədi ki, cinayətkar ünsürlər hakimiyyəti bir daha qanunsuz zəbt etsinlər. Əlbəttə ki, Heydər Əliyevin nüfuzu, onun cəsarəti, onun siyasəti imkan vermədi ki, kimsə hakimiyyəti qanunsuz yollarla zəbt etsin.

Ondan sonra Azərbaycanda sabitlik dövrü başlamışdır və bu dövr bu gün də davam edir. Ölkəmiz üçün çox önəmli qərarlar qəbul edilmişdir, siyasi islahatlara start verilmişdir. Məhz o illərdə bizim inkişafımızla bağlı strateji seçimlər edilmişdir ki, Azərbaycan müasir, demokratik ölkə kimi inkişaf etməlidir. İqtisadi islahatlara start verilmiş, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsas prinsiplər kimi tətbiq olunmağa başlamışdır. Azərbaycan beynəlxalq aləmlə münasibətləri qura bilmişdir və demək olar ki, müstəqilliyimizin ilk illərində mövcud olan beynəlxalq təcriddən də çıxa bilmişdir. Ölkəmiz üçün lazım olan beynəlxalq əlaqələr Azərbaycana investisiya cəlb edilməsinə gətirib çıxarmışdır. 1994-cü ildə "Əsrin kontraktı" imzalanmışdır. Bu kontraktın bizim tariximizdə, iqtisadi inkişafımızda müstəsna rolu vardır. 1995-ci ildə müstəqil dövlətin Konstitusiyası qəbul edilmişdir. Eyni zamanda, 20 Yanvar faciəsinə siyasi və hüquqi qiymət verilmişdir. Əfsuslar olsun ki, ondan əvvəlki hakimiyyət bu məsələyə biganə qalmışdır. Azərbaycan uğurla inkişaf etməyə başlamışdır. 1993-2003-cü illərdə ölkə qarşısında duran vəzifələr uğurla icra edilmişdir. Ordu quruculuğu işində böyük addımlar atılmışdır, uğurlu Horadiz əməliyyatı keçirilmişdir və torpaqlarımızın bir hissəsi işğalçılardan azad edilmişdir. Yeni, 10 il

ərzində Azərbaycanda dövlət quruculuğu işində çox böyük addımlar atılmışdır və bu addımlar bu gün bizim uğurlu siyasətimizi şərtləndirir.

2003-cü ilin oktyabr ayında Heydər Əliyev xalqa müraciətində görülmüş işlərlə bağlı öz fikirlərini bildirmiş və əminliyini ifadə etmişdir ki, onun davamçıları onun yolu ilə gedərək, Azərbaycanı ondan sonra da uğurla idarə edə bilərlər.

2003-cü ildə Azərbaycan xalqı mənə böyük etimad göstərmişdir və o gündən bu günə qədər çalışıram ki, bu etimadı doğruldum. 2003-cü ildə prezident seçkiləri ərəfəsində söz vermişdim ki, əgər xalq etimad göstərsə, Heydər Əliyev siyasəti Azərbaycanda davam etdiriləcəkdir. Fəxr edirəm ki, sözümə əməl etdim və son 15 il ərzində Azərbaycan Heydər Əliyevin qoyduğu yolla uğurla, inamla gedir. Azərbaycanda sabitlik tam təmin olunur, sabitliyin təminatçısı Azərbaycan xalqıdır. Biz indi görürük ki, dünyanın müxtəlif yerlərində vəziyyət gərginləşir, yeni münaqişələr, qanlı toqquşmalar, vətəndaş müharibələri, çevrilişlər baş verir. Ona görə baş verir ki, insanlar hakimiyyətdən narazıdırlar. Ona görə baş verir ki, hakimiyyət lazım olan səviyyədə, düzgün siyasət aparmır, insanları narahat edən problemləri həll etmir, iqtisadi inkişafı təmin edə bilmir, böyük pozuntulara yol verir. Azərbaycanda isə sabitliyin təminatçısı, onun qaranı Azərbaycan xalqıdır və xalq-iqtidar birliyidir. Bu gün Azərbaycan dünya miqyasında ən sabit və ən uğurla inkişaf edən ölkələrdən biridir.

Azərbaycan dövləti möhkəm əsaslar üzərində qurulubdur. Biz son 15 il ərzində milli dəyərlərimizlə bağlı çox ciddi siyasət aparırıq. Bizim milli dəyərlərimiz, ənənəvi dəyərlər bizim üçün əsasdır. Çox şadam ki, bu gün gənc nəsil milli

ruhdə təbiiyə olunur və milli leyaqət hissləri güclənir, müstəqillik ən böyük sərvət kimi cəmiyyət tərəfindən qəbul edilir və dəstəklənir.

Azərbaycan dünya miqyasında dinlərarası, millətlərəarası münasibətlərin tənzimlənməsində nümunəvi ölkəyə çevrilibdir. Azərbaycanda bütün xalqların, bütün dinlərin nümayəndələri Azərbaycan sərəması altında bir ailə kimi, sülh, mehribanlıq, dostluq şəraitində yaşayırlar. Bu, bizim böyük sərvətimizdir və bu, bizim siyasətimizin böyük uğurudur.

Azərbaycan beynəlxalq ələmdə böyük nüfuzə malik olan bir ölkədir. Bizim bir çox ölkələrlə bərabər hüquqlu, gözəl, konstruktiv münasibətlərimiz vardır. Biz prinsiplial mövqeyimizdən heç vaxt bir addım geri atmırıq. Tərəfdaşlarımızla qarşılıqlı maraqlar üzərində qurduğumuz münasibətlər, düzgün xarici siyasət bizə imkan verir ki, həm beynəlxalq arenada öz gücümüzü, təsir imkanlarımızı artıraraq, eyni zamanda, daxili problemləri, xüsusilə iqtisadi inkişafə bağlı olan problemləri həll edək.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı bizim prinsiplial mövqeyimiz dəyişməz olaraq qalır. 2003-2018-ci illərdə - 15 il ərzində bir çox beynəlxalq təşkilatlar - BMT Baş Assambleyası, Qoşulmama Hərəkatı, Avropa Şurası, Avropa Parlamenti, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı və digər təşkilatlar bu münaqişə ilə bağlı bizim mövqeyimizi, ədaləti əks etdirən qərar və qətnamələr qəbul etmişlər.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi yalnız beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri əsasında öz həllini tapmalıdır, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü tam bərpa olunmalıdır, BMT Təhlükəsizlik Şurasının dörd qətnaməsi icra edilməlidir. Bu qətnamələrdə açıq-aydın göstərilir ki, işğalçı qüvvələr işğal edilmiş torpaqlardan qeyd-şərtsiz çıx-

malıdır. Münafiqənin digər həlli yolları yoxdur. Azərbaycanın ərazi bütövlüyü danışıqlar mövzusu deyil, heç vaxt olmayıb və heç vaxt olmayacaqdır. Azərbaycan xalqı və dövləti heç vaxt imkan verməz ki, Azərbaycan torpağında ikinci erməni dövləti yaradılsın. Əgər kimse başqa cür fikirlərsə, hesab edirəm ki, o, əbəs yerə illüziyalarla yaşayır. Azərbaycanın ərazi bütövlüyü tam şəkildə və qeyd-şərtsiz təmin edilə bilər. Bunu ədalət və beynəlxalq hüquq tələb edir. Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın ayrılmaz hissəsidir. Bunu tarix deyir, mədəniyyət deyir, bunu beynəlxalq hüquq deyir. Dağlıq Qarabağda keçirilmiş son qondarma "referendum" heç bir ölkə, heç bir beynəlxalq təşkilat tərəfindən tanınmayıb. Bu, bir daha onu göstərir ki, beynəlxalq aləm, bütün ölkələr Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi kimi tanıyır. Biz öz prinsipial mövqeyimizi bundan sonra da gücləndirəcəyik. Azərbaycanın həm beynəlxalq müstəvidə, həm də regionda kifayət qədər imkanları var. Bizim iştirakımız olmadan bölgədə heç bir layihə icra edilə bilməz. Ermənistanda bu reallığı nə qədər tez başa düşsələr, münafiqə o qədər də tez həll edilər və bölgəmizdə sülh təmin olunar.

Biz, eyni zamanda, Xocalı soyqırımını ilə bağlı dünyada çox böyük işlər görürük. Ermənilər tərəfindən törədilmiş misli görünməmiş vəhşilik olan Xocalı soyqırımını son illər ərzində 10-dan çox ölkə soyqırımını kimi tanıyıb və bu proses davam etdiriləcəkdir.

Biz güclü ordu qurmuşuq. Orduların gücünü müəyyən edən aparıcı reyting agentlikləri Azərbaycan Ordusunu 50 güclü ordu sırasında görürlər. Biz bunu bilirik və bizim hərbi gücümüz gündən-günə artır. İki il bundan əvvəl Azərbaycan Ordusu Ağdərə, Füzuli, Cəbrayıl rayonlarının bir hissəsini işğalçılardan azad etmişdir və o torpaqlarda - bizim doğma

torpaqlarımızda bu gün Azərbaycan bayrağı dalğalanır. Əminəm ki, gün gələcək və Azərbaycan bayrağı bu gün hələ də işğal altında olan bütün torpaqlarda, o cümlədən Şuşada və Xankəndidə qaldırılacaqdır.

Biz Ulu Öndərin yolu ilə gedərək güclü iqtisadiyyat qura bilməmişik. Son 15 il ərzində iqtisadi inkişaf baxımından Azərbaycan qədər sürətlə inkişaf edən ikinci ölkə olmamışdır. Bizim iqtisadiyyatımız üç dəfədən çox artmışdır. Aparıcı beynəlxalq təşkilatlar, Davos İqtisadi Forumu Azərbaycanı rəqabətqabiliyyətliyyətinə görə dünyada 35-ci yerə layiq görübdür, inkişaf edən ölkələr arasında isə biz 3-cü yerdəyik. Bizim çox böyük iqtisadi resurslarımız var. Bizim valyuta ehtiyatlarımız xarici borcumuzdan 5 dəfə böyükdür. Azərbaycanda yoxsulluqla, işsizliklə mübarizə gözəl nəticələr verir. Bu böyük sosial problemlərin həlli işində böyük uğurlar əldə edilə bilər. Biz energetika, nəqliyyat sahələrində tarixi layihələr icra etmişik və onların icrasını davam edirik. Biz ölkə daxilində enerji təhlükəsizliyi ilə bağlı məsələləri tam şəkildə həll etdik. Gələcəkdə Azərbaycanın enerji resurslarının dünya bazarlarına çıxarılması ilə bağlı böyük layihələrin başa çatması gözlənilir.

Azərbaycan Avrasiyanın nəqliyyat mərkəzlərindən birinə çevrilə bilər. Şimal-Cənub və Şərqi-Qərbi nəqliyyat dəhlizləri bizim böyük sərmayələrimizlə həyata keçirilir və bu istiqamətdə hələ də həllini tapmamış məsələlər mütləq öz həllini tapacaqdır.

Biz bütün istiqamətlərdə uğurla inkişaf edirik. Bizim inkişafımızın təməlinə ulu öndər Heydər Əliyev siyasəti dayanır. Biz bu siyasətə sadıq, biz tutduğumuz yoldan dönməyəcəyik, daim irəlilə gedəcəyik.

Azərbaycan xalqını bir daha əmin etmək istəyirəm ki, biz

bundan sonra da həmişə inkişaf və tərəqqi yolu ilə gedəcəyik. Sağ olun.

Ölkə Prezidentinin dedikləri tarixi gerçəklikləri əks etdirir. Diqqətçəkən digər məqam isə İlhəm Əliyevin özüne və xalqına inamın ifadəsidir. Bu inamın kökündə isə Azərbaycanda son 15 il ərzində nəhəng layihələrin həyata keçirilməsi, insanların yaşam tərzində baş verən müsbət dəyişikliklər dayanır. Təbii ki, başqa səbəblər də sadalamaq olar. Mövzudan uzaq düşməmək üçün zənnimcə, hələlik deyim iki arqumentlə də kifayətlənmək olar...

Nəhayət, gələk xalqımız üçün mühüm tarixi günlərdən biri olan 28 Maya. O günə ki, Azərbaycanın XX əsrdə istiqlalıyyəti uğrunda mübarizə tarixində 28 May ən unudulmaz gündür. 1918-ci ilin məhz həmin günü xalqımız azadlıq və müstəqillik arzularına qovuşmuş, şərqdə ilk demokratik dövlət - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini elan etmişdir. Xalq Cümhuriyyəti son dərəcə çətin və mürəkkəb tarixi-siyasi proseslərin cərəyan etdiyi bir dövrdə yaranmışdır.

Müsəlman Şərqində ilk demokratik respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması ölkəmizin çoxəsrlik tarixi, sosial-iqtisadi və mədəni inkişafının, XX əsrin əvvəllərində başlanmış və rus imperiyasının dağılması ilə daha da genişlənən milli azadlıq mübarizəsinin məntiqi nəticəsi idi. 1917-ci ilin fevral inqilabından sonra rus mütləqiyyətinin süqutu bütün imperiyada mərkəzdənqaçma meyhlərini gücləndirdi.

Rusiyada oktyabr inqilabından sonra isə 1917-ci ilin noyabrında müstəqil Zaqafqaziya Komissarlığı, daha sonra Zaqafqaziya Seymi yaradıldı. 1918-ci il may ayının 26-da

Gürcüstan müstəqilliyini elan edərək Seymdən çıxdı. May ayının 27-də isə Seymin müsəlman üzvlərinin fəvqoladə iclasında Milli Şura yaradıldı və bir gün sonra Azərbaycan öz istiqlalıyyəti dünyaya bəyan etdi.

Müstəqillik Aktı qəbul olunan gündən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti gərgin fəaliyyəyə başladı. Fətəli xan Xoyskinin rəhbərliyi ilə ilk hökumət yaradıldı. Müvafiq dövlətçilik atributlarının təbii edilməsi, qanunvericilik bazasının formalaşdırılması istiqamətində işlərin əsası qoyuldu. Lakin təəssüflər olsun ki, həmin dövrdə müstəqil dövlətimiz xarici və daxili düşmənlərin güclü müqaviməti ilə rastlaşdı. Öz ülvi arzu və məqsədlərinin böyük hissəsini həyata keçirə bilməyən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 23 aydan sonra Rusiya bolşevizminin açıq təcavüzü nəticəsində süquta uğradı.

Lakin belə az ömrünə baxmayaraq, ötən əsrin əvvəllərində Azərbaycanda müstəqil demokratik dövlətin yaranması müsəlman şərqində respublika ideyasının formalaşmasına böyük təsir göstərdi və milli dövlətçilik ənənələrinin yaranmasına səbəb oldu. Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin qısa zaman kəsiyində həyata keçirdiyi tədbirlər xalqımızın tarixində dərin iz buraxdı. Milliyətindən, siyasi mənsubiyyətindən və dini etiqadından asılı olmayaraq bütün vətəndaşlara bərabər hüquq verilməsi, dövlət sərhədlərinin müəyyən edilməsi, dövlətçilik atributlarının qəbulu, ana dilimizin dövlət dili elan olunması, bununla yanaşı iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, səhiyyə və hərbi quruculuq sahəsində atılmış əsaslı addımlar Azərbaycanın gələcək müstəqilliyi üçün möhkəm zəmin yaratdı.

Xalqımız hürriyyət və azadlıq eşqini bir daha XX əsrin sonunda, yəni, 1991-ci il oktyabrın 18-də öz dövlət müstəqilliyinin bərpa olunması ilə dünyaya nümayiş etdirdi. Azər-

baycan xalqının böyük oğlu, dünyanın görkəmli siyasi xadimlərindən olan ulu öndər Heydər Əliyev AXC-nin yaranmasına yüksək qiymət vermiş, müasir Azərbaycan Respublikasının onun varisi olduğunu bəyan etmiş, əvvəlcə Naxçıvan Muxtar Respublikasında, sonra isə ölkə səviyyəsində varisliyin və dövlət atributlarının qəbul olunmasına nail olmuşdur. Dövlət başçımız Prezident İlham Əliyev bu tarixilik ənənəsini uğurla davam etdirərək AXC-nin 100 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Sərəncam imzalamışdır.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranma səbəbləri barədə danışırkən demişdir: *"Müsləman Şərqiində ilk demokratik respublikanın məhz Azərbaycan torpağında yaranması onunla bağlı idi ki, həmin dövrdə - XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində xalqımız milli azadlıq və müstəqillik arzusu, ümidi ilə yaşayırdı. Həmin illərdə vətənin mütərəqqi fikrli övladları, ziyalılar xalq kütlələrini milli özünüdərkə, dirçəlişə, azadlığa və müstəqilliyə çağırır, milli azadlıq hərəkatı ideyasını yayır və möhkəmləndirirdilər ki, bu da məntiqi olaraq Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaranmasına gətirib çıxardı"*.

Doğrudan da o dövrdə xalqımız sanki azadlıq üçün, necə deyərlər, susamışdı. Onu ciyərlərinə çəkib saf dağ suyu kimi içmək, özü də doyunca içmək istəyirdi. Bu, gerçəkdən azadlıq təşnesi idi. Amma...

O suyu içməyə qoymadılar. Ürəklərimiz yana-yana qaldı. Yalnız dada bildik... Cümhuriyyət qurucuları bizə gözəl irs qoydular. O gözəl irsin üstünü sovet hökuməti elə örtüdü ki, xalq uzun illər öz fədakar oğullarını belə tanımadı, bizə Lenini, Stalini, Şaumyanı, Caparidzeni, 26 Bakı Komissarlarını təbliğ etdilər. Əsl tarix gizlədildi, erməni daşnaklarının xalqımıza qarşı törətdikləri qanlı cinayətlərin, soyqırımının adı

belə tutulmadı. Bütün bunlara baxmayaraq, tarixi həqiqətləri gizlətmək mümkün olmadı. Gec də olsa, gerçəkliklər üzə çıxdı, 70 ildən sonra yenidən öz azadlığımıza qovuşduq.

Cümhuriyyət qurucuları Azərbaycan üçün böyük tarix yazdılar. Ölkəmizi coğrafi məkan anlayışından müstəqil dövlət səviyyəsinə qaldırdılar. Dövlət atributlarımız yarandı, Azərbaycan dili rəsmi status qazandı. Milli pul vahidimiz buraxıldı, dünya dövlətləri bizi tanıdı. Ordumuz, polisimiz, ədliyyəimiz, prokurorluq orqanlarımız və digər dövlət strukturlarımız fəaliyyətə başladı. Təbii ki, o dövrdə bütün bu sadalananları və sadalanmayanları yaratmaq çox çətin idi, az qala mümkünsüz idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıcıları isə bunları bacardı və tariximizə parlaq səhifələr yazdılar.

Prezident İlham Əliyevin "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi haqqında" 16 may 2017-ci il tarixdə imzaladığı sərəncamda cümhuriyyətin fəaliyyətinə yüksək dəyər verilir: *"Azərbaycanın ilk parlamenti və hökuməti, dövlət aparatı təşkil edildi, ölkənin sərhədləri müəyyənləşdirildi, bayrağı, himni və gerbi yaradıldı, ana dili dövlət dili elan edildi, dövlət quruculuğu sahəsində ciddi tədbirlər həyata keçirildi. Ölkəmizin ərazi bütövlüyü və milli təhlükəsizliyi təmin edildi, qısa müddətdə yüksək döyüş qabiliyyətli hərbi hissələr yaradıldı; milli tələblərə və demokratik prinsiplərə uyğun dövlət orqanları quruldu, maarifin və mədəniyyətin inkişafına xüsusi diqqət verildi. Azərbaycanın ilk universiteti təsis olundu, təhsil milliləşdirildi, xalqın sonrakı illərdə mədəni yüksəlişi üçün zəmin hazırlayan, ictimai fikir tarixi baxımından müstəsna əhəmiyyətli işlər görüldü"*.

Sovet ideologiyası bizlərə saxta tarix sırımsıdı. Nə yaxşı ki, həqiqətlər üzə çıxdı. Tarixçi alimlərimizin əl-qolu açıldı. Onlar xüsusilə Prezident İlham Əliyevin Cümhuriyyətin 100 illiyi ilə əlaqədar Sərəncamından sonra ortaya sanballı əsərlər qoydular. Yeri gəlmişkən, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Tarix İnstitutunun alimləri, başda millət vəkili, akademik Yaqub Mahmudov olmaqla çox dəyərli tədqiqat əsərləri yazdılar, tariximizin qatı açılmayan səhifələrini üzə çıxardılar. Qısa zaman sürəsində ikicildlik "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası" hazırlamaq tarixçi alimlərimizin fədakar əməyinin bəhrəsi kimi dəyərləndirilməlidir. Bundan əlavə, ölkə mətbuatında, elektron KİV-lərdə, radio və televiziya dalğalarında Cümhuriyyət tariximiz geniş şəkildə təbliğ olundu. Telekanallarda Azərbaycan Demokratik Respublikası və onun qurucuları barədə verilişlər və filmlər nümayiş etdirildi ("Son iclas" filmi daha maraqlı idi).

Ölkə Prezidenti İlham Əliyev 2018-ci ili "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ili" elan edib. Şübhəsiz ki, qarşıdakı aylarda, yaxud ilin sonuna kimi ölkəmizdə bununla bağlı tədbirlər davam edəcək, tarixçi alimlərimiz isə yeni araşdırmalar ortaya qoyacaqlar.

Mən ixtisasca tarixçi deyiləm, hüquqşünasam. Amma etiraf edirəm ki, tarixi mövzular məni həmişə özünə çəkib. Cümhuriyyət tariximizi oxuduqca qürur hissi keçirirəm. Mənim bu kitabı ərsəyə gətirməyimin səbəbi də məhz həmin qürur hissəndən doğdu. İstədim dəyərli tədqiqat əsərlərini yığcam da olsa bir araya gətirim. Bu il həmd də ordumuzun, polisimizin, ədliyyə və prokurorluq orqanlarımızın yaradılmasının 100 illiyi tamam olur. Bunlar barədə danışmaq, söz demək istəyinə düşdüm. Bu istəyimə nə dərəcədə nail oldum

- bunu oxucular deyəcək. Amma istərdim ki, cümhuriyyət tariximizi hamı bilsin. Ona görə də AMEA-nın həqiqi üzvü Əməkdar elm xadimi, Dövlət mükafatı laureatı Yaqub Mahmudovun "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti - Şərqdə ilk parlamentli respublika" serlovhəli geniş həcmli dəyərli məqaləsini ("Respublika" qəzeti, 28 may 2017-ci il) kiçik ixtisarla diqqətinizə çatdırıram:

Bəşəriyyət tarixinin ən dəhşətli və ən qanlı hərbi-feodal müstəmləkə rejimlərindən olan Çar Rusiyası Azərbaycan xalqının dövlətçilik ənənələrini məhv edə bilmədi. Əsarət altına salınmış türk-müsəlman xalqlarının milli mənlilik şüurunə və qədim dövlətçilik ənənələrini məhv etmək siyasəti yeridən Rusiya imperiyası Cənubi Qafqazı bu siyasətin ən dəhşətli qanlı qırğın meydanına çevirmişdi. Bu qəddar siyasətin son məqsədi Cənubi Qafqazı Azərbaycanın türk-müsəlman əhalisindən "təmizləmək", bundan sonra İran və Türkiyəni aradan qaldırmaq rahatca isti dənizlərə çıxmaq, bununla da Rusiyanın tarixi arzusunə — Hindistana yetişmək niyyətinə nail olmaq idi. Məhz bu məqsədlə də, bir tərəfdən imperiyanın ayrı-ayrı yerlərindən Azərbaycan ərazisinə müxtəlif mənşəli xristian əhali köçürülüb gətirilib, digər tərəfdən də yerli əhalinin xristianlaşdırılması və ruslaşdırılması siyasəti yeridilirdi. Daha dəhşətli isə bu idi ki, həmin qanlı siyasəti daha uğurla həyata keçirmək üçün erməni-müsəlman qırğınları törədilirdi. Ölkənin şimal-qərb hüduqlarında isə Azərbaycan və gürcü xalqları arasına nifaq salmaq siyasəti yeridilirdi. Bir sözlə, Azərbaycan Çar Rusiyasının milli-müstəmləkəçilik siyasətinin ən dəhşətli sınaq meydanına çevrilmişdi.

Buna görə də bütün Rusiya imperiyası ərazisində məhz qədim dövlətçilik ənənələrinə malik olan Azərbaycan çariz-

min qəddar milli-müstəmləkə rejiminə qarşı milli müqavimət hərəkatının əsas mərkəzinə çevrildi. İdarə olunmağa deyil, idarə etməyə vordış etmiş Azərbaycan xalqı özünün qabaqcıl ziyalılarının başçılığı altında bütün Rusiyanın türk-müsəlman xalqlarının milli azadlıq hərəkatının önünə keçdi.

XX yüzilliyin əvvəllərində Rusiya imperiyası dərin hərbi-siyasi və iqtisadi böhrandan xilas olmağa üçün islahatlar dövrünə qədəm qoyduqda böyük xeyriyyəçi H.Z. Tağıyev tərəfindən himayə olunan Azərbaycan ziyalıları hələ 1905-ci ildən başlayaraq, bütün başqa tələblərlə bərabər, ölkənin türk-müsəlman əhalisinin imperiyanın mərkəzi hakimiyyət orqanlarında təmsil olunmasını, yerli idarəçiliyə və məhkəmə orqanlarında fəaliyyətə cəlb olunmasını tələb edir, bu sahədə ayrı-seçkiliyin, məhdudiyətin aradan qaldırılması uğrunda mübarizə aparırdılar. Görkəmli hüquqşünas Əlimərdan bəy Topçubaşov, Şəmsi Əsədullayev, Əhməd bəy Ağayev, Ədil xan Ziyadxanov, Əli bəy Hüseynzadə və bir çox digər milli ruhlu Azərbaycan ziyalıları bu hərəkatın önündə gedirdilər. Şimali Azərbaycan çarizmə qarşı öz azadlığı uğrunda ayağa qalxan bütün məzlum Şərq xalqlarının mübarizə simvoluna çevrilmişdi. Heç də təsadüfi deyil ki, Rusiya imperiyasının bütün türk-müsəlman əhalisini çarizmə qarşı birləşdirmək və bu məqsədlə vahid siyasi təşkilat yaratmaq ideyası da məhz Azərbaycanda doğulmuşdu. 1905-ci ildə ümumrusiya müsəlmanlarının Nijni-Novqorodda keçirilmiş I qurultayında "Rusiya imperiyasında türklərin vəziyyəti və problemləri" nə həsr olunmuş əsas məruzə ilə məhz Azərbaycanın nümayəndəsi Əlimərdan bəy Topçubaşov çıxış etmişdi. Yeni yaradılmış Ümumrusiya Müsəlmanları İttifaqının ("İttifaqi-Müslimin") Nizamnamə və Proqramının yazılmasında da azərbaycanlı nümayəndələr fəal iştirak etmişdilər.

Mürəkkəb və çətin şəraitdə aparılan gərgin mübarizə nəticəsində Azərbaycanın tanınmış ziyalıları Əlimərdan bəy Topçubaşov, İsmayıl xan Ziyadxanov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Məmməd Tağı Əliyev, Əsədulla bəy Muradxanov 1906-cı ildə Rusiyanın ilk parlamentinə — I Dövlət Dumasına deputat seçilmişdilər. Xalqımızı Rusiya parlamentində təmsil edən yüksək təhsil görmüş bu ziyalıların ikisi ixtisasca hüquqşünas idi: Əlimərdan bəy Topçubaşov Peterburq Universitetini, İsmayıl xan Ziyadxanov isə Moskva Universitetinin hüquq fakültəsini bitirmişdilər.

Rusiya Dövlət Dumasının ən böyük fraksiyalarından birinə — Müsəlman fraksiyasına sədr Əlimərdan bəy Topçubaşov seçilmişdi. Azərbaycanlı deputatlar Duma tribunasından çıxış edərək Rusiya imperiyasının Cənubi Qafqazda yeridiyi milli qırğın siyasətini, xalqımıza qarşı yol verilən ayrı-seçkiliyi, köçürmə siyasətini, bütöv bir xalqın hüquqsuzluğunu, kölə halına salındığını bütün açıqlığı və kəskinliyi ilə tənqid edir, yalnız azərbaycanlıların deyil, bütün Rusiya müsəlmanlarının mənafeyini müdafiə edirdilər. Belə ki, azərbaycanlı deputat İsmayıl xan Ziyadxanov Duma iclaslarından birində çıxış edərkən son dərəcə qətiyyətlə bildirmişdi: "Biz (Azərbaycan red.) bir əsr əvvəl işğal edilmişik. Bizə heç bir hüquq verilməmişdir. Kölə halına salınmışıq. Milli varlığımıza təcavüz edilmişdir. Bir sıra ali məktəbə qəbul olunmağımıza qadağa qoyulmuşdur. Dövlət idarələrində türk məmurlarına rast gəlmək mümkün deyildir. Torpaq azlığından əziyyət çəkirik. Lakin buraya Rusiyadan axın-axın kəndlilər köçürülür. Bilavasitə dövlətin əli ilə törədilən milli qırğın zəminində qana boyanmış bu torpaqlarda rus kəndliləri üçün planlaşdırılmış yaşayış məntəqələrini quracaqsınız. Bu, hökumətin gizli su-

rətdə hazırlayıb həyata keçirdiyi "parçala və hökmranlıq et!" idarə tərzindən başqa bir şey deyildir. İki ildən bəri qan dəryasında boğulan Vətənimdə insan cəsədlərinin üstündən keçirik. Artıq səbrimiz tükənmişdir".

II Dövlət Dumasının üzvləri Fətəli xan Xoyski, Xəlil bəy Xasməmmədov, Mustafa Mahmudov, Məhəmməd ağa Şah-taxtinski və Zeynal Zeynalov da, öz sələfləri kimi, çarizmin bütün səhərlərdə, o cümlədən dövlət idarəçiliyində yeritdiyi milli və dini ayrı-seçkilik siyasətinə kəskin etirazlarını bildirdilər. Azərbaycanlı deputatların bütün Rusiyanın türk-müsəlman əhalisinin hüquqsuzluğuna qarşı kəskin çıxışları və bunun güclü oyadıcı təsirinin çarizmi vahiməyə salması, başqa səbəblərlə yanaşı, I və II Dövlət dumalarının buraxılmasında az rol oynamamışdı. Məhz buna görə də III Dumaya seçkilər zamanı türk-müsəlman əhalisinin yaşadığı Mərkəzi Asiya, Sibir və digər regionlar seçki hüququndan məhrum edilmiş, Bakıya isə öz nümayəndəsini irəli sürmək hüququ verilməmişdi. Elə həmin səbəbə görə də, əvvəlkilərdən fərqli olaraq, III Dövlət Dumasında bütün Cənubi Qafqaz müsəlman əhalisini yalnız birçə nəfər deputat — Xəlil bəy Xasməmmədov təmsil edirdi. IV Dövlət Dumasında isə bütün Cənubi Qafqaz müsəlmanlarının yeganə nümayəndəsi Məmməd Yusif Cəfərov idi.

Rusiyanın Dövlət dumalarına seçilmiş azərbaycanlı deputatların, demək olar ki, hamısı milli hərəkatımızın ən qabaqcıl nümayəndələri idilər. Duma deputatları Əlimərdan bəy Topçubaşov, İsmayıl xan Ziyadxanov, Fətəli xan Xoyski, Xəlil bəy Xasməmmədov, Məmməd Yusif Cəfərov peşəkar hüquqsünaşlar idilər. Məhəmməd ağa Şah-taxtinski isə Sarbonna Universitetinin dinləyicisi olmuş, Leypsiq Universite-

tinin fəlsəfə fakültəsini bitirmişdi.

Beləliklə, Birinci dünya müharibəsinin gedişində "xalqlar həbsxanası" olan Rusiya imperiyasının dağılması üçün real tarixi şərait yaranarkən Azərbaycan xalqı həm qədim dövlətçilik ənənələrinə, həm də ən müasir idarəçilik mədəniyyətinə yiyələndiyi üçün müstəqil dövlət halında yaşamağa hazır idi. Ölkənin Qacarlar sülaləsi tərəfindən idarə olunan və İran şahlığının tərkibində qalmış cənub rayonlarından fərqli olaraq Şimali Azərbaycan Rusiya əralığı dövründə Rusiyanın və Rusiya vasitəsilə Qərbin yeni - demokratik dövlət quruculuğu ənənələri ilə — parlament mədəniyyəti ilə yaxından tanış ola bilmişdi. Azərbaycan ziyalılarının mühüm bir hissəsi, o cümlədən Əlimərdan bəy Topçubaşov başda olmaqla, peşəkar hüquqsünaşlar Rusiyanın Dövlət dumalarında zəngin parlamentçilik təcrübəsi qazanmışdılar. Onlar nifrət etdikləri və qəddar milli müstəmləkə zülmünün hökmranlıq etdiyi Rusiya mütəliqyyəyətindən tamamilə fərqlənən, bütün hüquq və azadlıqların təmin olunduğu ən demokratik respublika sistemi yaratmağa hazır idilər. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xadimlərinin demokratik dövlət yaratmaq ideyaları onların hələ Rusiya Dövlət Dumalarında fəaliyyət göstərdikləri dövrdə formalaşmışdı. Buna görə də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamentli respublika kimi formalaşması tarixi reallıqdan doğurdu. Çarizmin devrilməsindən sonrakı hadisələrin real inkişaf prosesi buna doğru aparırdı.

1917-ci ilin fevralında Rusiyada Romanovlar mütəliqyyəti devrildi. Monarxiya rejimi aradan qaldırıldıqdan sonra hakimiyyətə gələn Müvəqqəti hökumət Cənubi Qafqazın idarəçiliyi üzrə Xüsusi Komitə yaratdı. Lakin Müvəqqəti hökumət uzun müddət hakimiyyətdə qala bilmədi. 1917-ci ilin oktyab-

rındakı hakimiyyət çevrilişi nəticəsində Cənubi Qafqazdan Rusiyanın Müəssislər Məclisinə seçilən deputatlar Petroqrada və Moskvaya gedə bilmədilər. Onlar 1918-ci il fevralın 14-də Tiflisdə Zaqafqaziyanın ali hakimiyyət orqanı olan Zaqafqaziya Seymini, başqa sözlə Zaqafqaziya parlamentini yaratdılar.

Zaqafqaziya Seyminə Müsəlman Fraksiyasını Müəssislər Məclisinə seçkilər zamanı Azərbaycanın, habelə bütün Cənubi Qafqazın bir milyondan çox türk-müsəlman seçicisinin səsini qazanmış 44 deputat təmsil edirdi. Zaqafqaziya Seyminin Müsəlman Fraksiyası, faktiki olaraq, Zaqafqaziya Müsəlman Şurası, daha doğrusu, Zaqafqaziya Müsəlman parlamenti funksiyasını yerinə yetirirdi.

28

Maraqlı və eyni zamanda, qanunauyğun hal idi ki, Dövlət dumalarında olduğu kimi, Zaqafqaziya Seyminin də ən fəal üzvləri Azərbaycan nümayəndələri idilər. Məhz onların tələbi ilə 1918-ci il aprelin 9-da Zaqafqaziya Seymi Zaqafqaziyanın müstəqilliyini elan etdi və Birləşmiş Zaqafqaziya Cümhuriyyəti yaradıldı. Lakin istər ziddiyyətli, istərsə də xarici siyasət sahəsində kəskin milli mənafə ziddiyyətlərinin olması Zaqafqaziya Seymi və Birləşmiş Zaqafqaziya Cümhuriyyəti hökumətinin konkret addımlar atmasına imkan vermədi. Nəticədə 1918-ci il mayın 25-də gürcü nümayəndələr Seymdən çıxdılar və ertəsi gün - mayın 26-da Gürcüstanın müstəqilliyini elan etdilər.

Mayın 27-də Seymin Müsəlman Fraksiyasının, yəni Zaqafqaziya Müsəlman Şurasının (faktiki olaraq Zaqafqaziya Müsəlman parlamentinin) üzvləri ayrıca iclaslarını keçirdilər və Azərbaycanın müstəqilliyini elan etmək qərarına gəldilər. Bu məqsədlə Zaqafqaziya Müsəlman Şurası özünü Azər-

baycan Milli Şurası, daha doğrusu, Azərbaycan parlamenti elan etdi. Bununla, əslində, ilk Azərbaycan parlamenti yarandı və Azərbaycanda ilk parlamentli respublikanın bünövrəsi qoyuldu. 1918-ci il mayın 27-də keçirilən həmin iclasda Azərbaycan Milli Şurasının Rəyasət Heyəti və sədri seçildi. M.Ə.Rəsulzadə Milli Şuranın sədri oldu.

Mayın 28-də Həsən bəy Ağayevin sədrliyi ilə Azərbaycan Milli Şurasının tarixi iclası keçirildi. Həmin iclasda iştirak edən Həsən bəy Ağayev (sədr), Mustafa Mahmudov (katib), Fətəli xan Xoyski, Xəlil bəy Xasməmmədov, Nəsim bəy Usubbəyov, Mir Hidayət Seyidov, Nəriman bəy Nərimanbəyov, Heybət Qulu Məmmədbəyov, Mehdi bəy Hacinski, Əli Əskər bəy Mahmudbəyov, Aslan bəy Qardaşov, Sultan Məcid Qənzadə, Əkbər Ağa Şeyxülislamov, Mehdi bəy Hacıbabəyov, Məmməd Yusif Cəfərov, Xudadət bəy Məlik-Aslanov, Rəhim bəy Vəkilov, Həmid bəy Şahtaxtinski, Firidun bəy Köçərinski, Camo bəy Hacinski, Şəfi bəy Rüstəmbəyov, Xosrov Paşa bəy Sultanov, Cəfər Axundov, Məhəmməd Məhərrəmov, Cavad Məlik-Yeqanov və Hacı Molla Səlim Axundzadə Azərbaycanın İstiqlal Bəyannaməsini qəbul etdilər. İstiqlal Bəyannaməsi bütün türk-müsəlman dünyasında, ümumiyyətlə, bütün Şərqdə, ilk dəfə olaraq Azərbaycanda ən demokratik respublika idarə üsulunə - parlamentli respublikanın yaradılacağından xəbər verirdi. Azərbaycan Milli Şurasının İstiqlal Bəyannaməsində deyilirdi:

1. Bu gündən etibarən Azərbaycan xalqı hakimiyyətə malik olduğu kimi, Cənub-Şərqi Zaqafqaziyanı əhatə edən Azərbaycan da tam hüquqlu müstəqil bir dövlətdir.

2. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin idarə forması Xalq Cümhuriyyətidir.

29

3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bütün millətlərlə, xüsusilə qonşu olduğu millətlər və dövlətlərlə mehriban münasibətlər yaratmaq əzmindədir.

4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti milliyyətdən, məzhəbdən, sınıfdan, silkindən və cinsindən asılı olmayaraq, öz sərhədləri daxilində yaşayan bütün vətəndaşlarına siyasi hüquqlar və vətəndaşlıq hüququ təmin edir.

5. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti öz ərazisi daxilində yaşayan bütün millətlərin sərbəst inkişafı üçün geniş imkanlar yaradır.

6. Müəssislər Məclisi toplanıncaya qədər Azərbaycanın başında xalqın seçdiyi Milli Şura və Milli Şura qarşısında məsuliyyət daşıyan Müvəqqəti hökumət durur.

Azərbaycan Milli Şurası həmin iclasında, eyni zamanda, bitərəf Fətəli xan Xoyskinin başçılığı ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk Müvəqqəti hökumətinin tərkibinə də təsdiq etdi. İlk Müvəqqəti hökumət bu tərkibdə idi:

Fətəli xan Xoyski - Nazirlər Şurasının sədri və daxili işlər naziri, Xosrov Paşa bəy Sultanov - hərbi nazir, Məmməd Həsən Hacınski - xarici işlər naziri, Nəsim bəy Usubbəyov - maliyyə naziri və xalq maarif naziri, Xəlil bəy Xasmməddov - ədliyyə naziri, Məmməd Yusif Cəfərov - ticarət və sənaye naziri, Əkbər Ağə Şeyxülislamov - əkinçilik naziri və əmək naziri Xudat bəy Məlik-Aslanov - yollar naziri və poçt-teleqraf naziri, Camo bəy Hacınski - Dövlət nəzarətçisi.

Beləliklə, Birinci dünya müharibəsinin gedişində və Romanovlar mülkəyyətinin devrilməsi nəticəsində yaranmış çox müəkkəb bir tarixi şəraitdə Azərbaycanın şimal torpaqlarında dövlətçilik ənənələrimiz yenidən, özü də bu dəfə parlamentli respublika formasında dirçəldi.

Gənc Azərbaycan dövləti son dərəcə müəkkəb daxili və beynəlxalq şəraitdə doğulmuşdu. Bakıda hakimiyyəti Stepan Şaumyanın başçılıq etdiyi daşnak-bolşevik güruhu ələ keçirmiş və Azərbaycanın türk-müsəlman əhalisinə qarşı dəhşətli soyqırımına başlamışdı. Çar generaları tərəfindən silahlandırılmış erməni quldur dəstələri Şərqi Anadolunun və Qərbi Azərbaycanın türk-müsəlman əhalisinə qarşı qanlı qırğını — soyqırımını davam etdirirdilər. Azərbaycan xalqının cəlladları olan Şaumyan və Andronik əlbir fəaliyyət göstərirdilər. Azərbaycan xalqı fiziki cəhətdən məhv edilmək təhlükəsi qarşısında idi. Neft Bakısını ələ keçirməyə çalışan xarici qüvvələr arasındakı rəqabət sona çatmaqda və bütün Cənubi Qafqaz üçün yeni təhlükə — bolşevik Rusiyasının təcavüzü təhlükəsi yaxınlaşmaqda idi. Azərbaycan xalqı öz tarixinin ağır yolayrıcında qalmışdı: ya Milli qurtuluş, ya da ki, məhv edilərək Cənubi Qafqazın etnik-siyasi xəritəsindən tamamilə silinib götürülmək. Azərbaycanı müstəqil dövlət elan etmiş cümhuriyyət xadimləri məhz belə bir tarixi şəraitdə çaşqın vəziyyətə düşmüş və çıxış yolu tapa bilməyən xalqın öünə keçdilər.

1918-ci il iyunun 16-da Milli Şura və hökumət özünü fəaliyyət mərkəzini Gəncəyə köçürdü. Ölkədə yaranmış real vəziyyəti nəzərə alan Azərbaycan Milli Şurası iyunun 17-də Gəncədə iki mühüm qərar qəbul etdi: öz fəaliyyətini müvəqqəti olaraq dayandırdı; bütün hakimiyyəti (həm qanunvericilik, həm də icra hakimiyyətini) Müəssislər Məclisi çağırılanadək F.Xoyskinin sədrliyi ilə yaradılmış yeni — ikinci Müvəqqəti hökumətə həvalə etdi.

Hökumətin tərkibi belə idi: Nazirlər Şurasının sədri - Fətəli xan Xoyski; nazirlər - Məmməd Həsən Hacınski, Nəsim

bəy Usubbəyov, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Behbud Ağa Cavanşir, Xəlil bəy Xasməmmədov, Xosrov Paşa bəy Sultanov, Xudadət bəy Rəfiyyəyov, Xudadət bəy Məlik-Aslanov, Ağa Aşurov, Əbdül Əli bəy Əmircanov, Musa bəy Rəfiyyəyev.

Azərbaycan Milli Şurası çətinliklə əldə olunmuş istiqlalın itirilməsindən ehtiyat edərək, o zaman həm də qərara almışdı ki, qısa müddət ərzində Müəssislər Məclisi çağırılmalıdır və o vaxta qədər F.Xoyski hökuməti hakimiyyəti öz əlində saxlamalı, heç kimə güzəştə getməməlidir. Azərbaycan Milli Şurası, eyni zamanda, F.Xoyski hökumətinin hüquq və səlahiyyətlərini də konkret şəkildə müəyyənləşdirmişdi. Hökumət Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini, mövcud siyasi azadlıqları ləğv edə bilməzdi və aqrar məsələ, həmçinin bunun kimi digər mühüm məsələlər barədə inqilabi qanunları dəyişdirmək hüququna malik deyildi. Qalan məsələlərdə isə hökumətə müstəqil hərəkət etmək səlahiyyəti verildi. Müvəqqəti hökumət altı aydan gec olmayaraq Müəssislər Məclisi çağırılmalı idi.

Beləliklə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk Parlamenti - Azərbaycan Milli Şurası özünün ilk addımlarını atmağa başladı. Azərbaycan Milli Şurasının 1918-ci il mayın 27-dən iyunun 17-dək davam edən və cəmi 20 gün sürən ilk fəaliyyəti dövründə cəmi 7 iclası keçirildi. Bu iclaslarda başlıca olaraq iki mühüm qərar qəbul edildi: birincisi, Azərbaycanın istiqlal elan olundu və İstiqlal Bəyannaməsi qəbul edildi; ikincisi, Gəncədə Fətəli xan Xoyski başda olmaqla ilk Azərbaycan hökumətini formalaşdırdı. 1813-cü ildən sonra ilk dəfə olaraq Azərbaycanın müstəqil idarə olunmasına başlandı. Azərbaycanın bir hissəsində — Şimali Azərbaycanda respublika quruluşu yaradıldı.

1918-ci il iyunun 17-də hakimiyyətə gələn F.Xoyskinin başçılıq etdiyi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti çox ağır bir beynəlxalq və daxili şəraitdə, faktiki olaraq, soyqırımı taleyi yaşayan Azərbaycan xalqını tarixin ən ağır qanlı burlğanından çıxarmaq məsuliyyətini öz üzərinə götürməli oldu.

Təcili olaraq müstəqil Azərbaycanın dövlət quruculuğuna başlandı. Hökumət yaranmış vəziyyətdən çıxmaq üçün ilk günlərdəncə qəti tədbirlərə əl atdı. İyunun 19-da bütün Azərbaycan ərazisində hərbi vəziyyət elan olundu. İyunun 24-də qırmızı parça üzərində ağ aypara və ağ səkkizgüşəli ulduz təsvir olunan bayraq azad Azərbaycanın dövlət rəmzlərindən biri kimi qəbul olundu. İyunun 26-da Müsəlman hərbi korpusu ayrıca Azərbaycan Korpusuna çevrildi və həmin korpusun komandirinə general rütbəsi verildi. Diviziya komandiri səlahiyyətlərinə malik olan Azərbaycan Korpusunun komandiri hökumətin xüsusi tapşırığını yerinə yetirməyə başladı ki, bu da faktiki olaraq Azərbaycan silahlı qüvvələrinin yaradılması demək idi. İyunun 27-də Azərbaycan-türk dili dövlət dili elan olundu. Dövlət quruculuğu daha da genişləndirildi. Türkiyədən dərsləklər gətirmək və müəllimlər dəvət etmək barədə qərar qəbul olundu. Məktəblər milliləşdirildi. Yeni müəllim kursları və məktəblər açıldı. Yelizavetpol və Karyagin tarixi adları bərpa olunaraq yenidən Gəncə və Cəbrayıl adlandırıldı. Milli Orduya səfərbərlik keçirildi. İyul ayının 15-də Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası yaratmaq barədə qərar qəbul olundu. Komissiya Birinci dünya müharibəsi dövründə bütün Cənubi Qafqaz ərazisində türk-müsəlman əhaliyə qarşı törədilən soyqırımı vəhşiliklərini və onların əmlakının talan olunması məsələlərini araşdırıb cinayətkarları

məhkəmə məsuliyyətinə cəlb etməli idi. Hökumətin bu qərarı ilə, əslində, müstəqil Azərbaycanın Milli Təhlükəsizlik sisteminin yaradılmasının əsası qoyuldu. Bundan əlavə, hökumətin nəzarəti altında olan ərazidə vəziyyəti sabitləşdirmək, nəqliyyat, poçt-teleqraf rabitəsi yaratmaq üçün də bir sıra mühüm tədbirlər görüldü. Avqustun 11-də hərbi mükəlləfiyyət haqqında qərar qəbul olundu. Avqustun 23-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin vətəndaşlığı haqqında fərman verildi. Lakin F.Xoyski hökumətinin başlıca vəzifəsi ölkənin bütün ərazisində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hakimiyyətini bərqərar etmək, Bakını və ətrafını Azərbaycan xalqının düşmənlərindən təmizləmək idi. 1918-ci il sentyabrın 15-də ağır döyüşlərdən sonra Qafqaz İslam Ordusu Azərbaycan xalq könnüllü dəstələrinin köməyi ilə Bakını azad etdi. Şəhər S.Şaumyanın bolşevik-daşnak rejimindən sonra hakimiyyəti ələ keçirmiş menşevik-daşnak tör-töküntülərindən - "Sentrokaspi diktaturası"ndan təmizləndi.

1918-ci il sentyabrın 17-də F.Xoyski kabinetinin təşkilindən üç ay sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti Bakıya köçdü. Bakı paytaxt elan olundu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hakimiyyət dairəsi genişləndi.

Noyabrın 9-da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət bayrağı üzərində aypara və sekkizguşəli ulduz təsviri olan üçrəngli bayraq əvəz olundu. İctimai-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatın müxtəlif sahələrində quruculuq işləri daha da genişləndirildi. Parlamentli respublika idarəçiliyinin hüquqi norma və qaydalarına sadiq qalan F.Xoyski hökuməti, eyni zamanda, Müəssislər Məclisinin çağırılması üçün hazırlıq görməyə başladı. Bu məqsədlə xüsusi komissiya yaradıldı: Milli Şuranın 1918-ci il 17 iyun tarixli qərarından hələ 6 ay

keçməməsinə baxmayaraq, daha doğrusu, hökumətin təkbəşinə hakimiyyəti davam etdirmək səlahiyyəti olduğu halda, F.Xoyskinin təşəbbüsü və müraciatına əsasən 1918-ci il noyabrın 16-da Azərbaycan Milli Şurası yenidən fəaliyyətə başladı. Hökumətin sədri F.Xoyskinin təklifi ilə Azərbaycan Milli Şurası Müəssislər Məclisi çağırmaq işini öz üzərinə götürdü. Azərbaycan Milli Şurasının 1918-ci il noyabrın 19-da M.Ə.Rəsulzadənin sədrliyi ilə keçirilən iclasında Azərbaycan Parlamentçiliyi tarixinin çox mühüm qərarları qəbul olundu. O zaman Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəvqəladə dərəcədə çətin və mürəkkəb şəraitdə fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti son dərəcə demokratik inkişaf yolu tutdu. 19 noyabr tarixli həmin iclasda qeyd olundu ki, Azərbaycanın əhalisi yalnız azərbaycanlılardan ibarət olmadığı üçün Azərbaycan Milli Şurasında qeyri millətlər də təmsil olunmalıdır, daha doğrusu Azərbaycan ərazisində yaşayan bütün millətlər parlamentdə təmsil olunmalıdır. Azərbaycan Milli Şurası ölkə əhalisinin (2 milyon 750 min nəfər) hər 24 min nəfərinə 1 nəfər nümayəndə hesabı ilə 120 nəfərdən ibarət olmalı idi. Onlardan 80 nəfər müsəlmanları, 21 nəfər erməniləri, 10 nəfər rusları, 1 nəfər almanları və 1 nəfər yəhudiləri təmsil etməli idi. Sayları çox az olduğu üçün, parlament seçkilərində iştirak etmək hüquqları olmadığı halda, gürcülər və polyaklar da həərəsi bir deputatla parlamentdə təmsil olunmalı idilər. Azərbaycan Milli Şurasının 19 noyabr 1918-ci il tarixli iclasının qərarına əsasən hələ 1917-ci ilin sonlarında Ümumrusiya Müəssislər Məclisinə seçilmiş 44 nəfər türk-müsəlman nümayəndə birbaşa yeni yaradılacaq parlamentin tərkibinə daxil edilirdi. Müsəlmanlardan qalan 36 deputat və başqa millətlərin nüma-

yəndələri yenidən seçilməli idi. Yeni Parlamentin formalaşdırılması 1918-ci il dekabrın 3-də başa çatdırılmalı idi. Göründüyü kimi, 1918-ci ilin Mart soyqırımından hələ cəmi yarım il keçməsinə baxmayaraq Azərbaycan parlamentində 21 nəfər erməni nümayəndəsinin iştirakına yol açılırdı. O zamankı tarixi şəraitdə atılan bu addım Azərbaycan xalqının demokratik təbiətinə, insan haqlarına nə qədər dərin hörmətlə yanaşmasına parlaq sübutdur.

Parlament demokratiyamızın bu parlaq faktı M.Ə. Rəsulzadənin yeni parlamentin çağırılması ilə bağlı olaraq 1918-ci il noyabrın 29-da xalqa etdiyi müraciətdə də əks olunmuşdu: *"... Biza fəlakət və səfalətdən başqa bir şey verməyən ədəvət və ixtilafı bir tərəfə qoyaq. Tarix hamımızı bir yerdə yaşamaq məcburiyyətində qoyub. Yeni başlayan həyatın təbii məşəq-qətlərini asanlıqla çəkmək üçün yaşayışımızı aqil və insani əsaslar üzərində quraq, bir-birimizi səvək, ehtiram edək. Milli və məzhəb fərqlərinə baxmayaraq, bütün Azərbaycan vətəndaşları bir vətənin övladlarıdır. Ümumi Vətəndə müştərək həyatlarını qurmaq və öz səadətələrinə birlikdə yetişmək üçün onlar bir-birlərinə əl uzatmalı və yardım etməlidirlər".*

M.Ə.Rəsulzadə Azərbaycan əhalisinə müraciətdə bildirirdi ki, azlıqda qalan millətlərin və məmləkətin vilayətlərinin də nümayəndələri təmsil olunacaq yeni parlament yurdumuzun sahibi olacaq, onun müqəddəratını həll, hökumətini təşkil və mənafeyini müdafiə edəcək. 1918-ci il dekabrın 7-də saat 13-də H.Z.Tağıyevin qızlar məktəbinin binasında (hazırda Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun yerləşdiyi bina) Azərbaycan parlamentinin təntənəli açılışı oldu. Bu, bütün müsəlman şərqində o dövrün ən demokratik prinsipləri əsasında formalaşdırılmış ilk parlament idi.

Parlamentin açılışında Azərbaycan Milli Şurasının sədri M.Ə.Rəsulzadə geniş təbrik nitqi söylədi. "Müsavat" fraksiyasının təklifi ilə Əlimərdan bəy Topçubaşov parlamentin sədri, Həsən bəy Ağayev isə onun birinci müavini seçildi. Paris sülh konfransına yola düşmüş Ə.Topçubaşov səfərdə olduğu üçün parlamentin fəaliyyətinə H.Ağayev rəhbərlik etdi. Parlamentin ilk iclasında F.Xoyski hökumətinin istefası qəbul edildi və yeni hökumətin təşkil olunması qərara alındı. Yeni hökumətin təşkili yenidən F.Xoyskiyə tapşırıldı.

1918-ci il dekabrın 26-da F.Xoyski parlamentdə öz proqramı ilə çıxış etdi və yeni hökumətin tərkibini təsdiq olunmağa təqdim etdi. Parlament hökumətin proqramını qəbul etdi və F.Xoyskinin təşkil etdiyi hökumətə etimad göstərdi.

Azərbaycan Parlamentinin fəaliyyətə başladığı dövrdəki tariximizin çox mühüm ibrət dərslərindən biri də budur ki, cümhuriyyət xadimlərinin, bütün xalqımızın ilk Azərbaycan parlamentində ermənilərə 21, ruslara isə 10 yer ayırmasına baxmayaraq, onlar parlamentin açılışında iştirak etmədilər. Bakıda fəaliyyət göstərən Rus Milli Şurası Azərbaycanın öz müstəqilliyini elan etməsilə "Vahid və bölünməz Rusiya"nın parçalanmasına yol açdığı üçün "Azərbaycanın Rusiyadan ayrılması faktını tanımadı" və Azərbaycan Parlamentini boykot etmək barədə qərar qəbul etdi.

Lakin Azərbaycanda yaşayan rus-slavyan əhalisinin təzyiqlə ilə sonralar Rus Milli Şurası həmin qərarı ləğv etməyə məcbur oldu.

Həmin dövrdə Azərbaycanın müstəqilliyi ilə barışa bilməyən ermənilər də Rus Milli Şurasını müdafiə etdilər və iki aydan çox müddət ərzində parlamentin iclaslarında iştirak etmədilər. Parlamentə qatıldıqdan sonra isə həmişə Azərbaycan

dövlətçiliyinə xəyanət mövqeyindən çıxış etdilər.

Bundan əlavə, ölkədə ali hakimiyyəti öz əlində cəmləşdirmiş və sayı 100 nəfərə çatmayan parlamentdə 11 fraksiya və qrupun fəaliyyət göstərməsi də olduqca mürəkkəb daxili və beynəlxalq şəraitdə müstəqil dövlət quruculuğuna ciddi əngəl törədirdi. Ayrı-ayrı fraksiya və qruplar bir çox hallarda özlərinin məhdud fraksiya və qrup mənafelərini ümummilli mənafədən üstün tuturdular. Məsələn, parlamentin sosialist bloku "yoxsulların mənafeyini müdafiə etmək" pərdəsi altında, müntəzəm olaraq, Azərbaycanın Sovet Rusiyasına birləşdirilməsini təbliğ etmiş, Sovet Rusiyasında diplomatik nümayəndəlik açılması barədə qərar qəbul edilməsinə nail olmuş, nəhayət, "Qızıl Ordu"nun ölkəyə müdaxiləsinə tərəfdar çıxmışdı ki, bu da mahiyyətcə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə qarşı pozuculuq işi aparmaqdan başqa bir şey deyildi.

Bununla belə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamenti öz fəaliyyəti ərzində, o cümlədən 17 aylıq aramsız fəaliyyəti dövründə həyata keçirdiyi müstəqil dövlət quruculuğu təcrübəsi ilə, qəbul etdiyi yüksək səviyyəli qanunvericilik aktları və qərarları ilə Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində, xüsusən də parlament mədəniyyəti tarixində dərin və zəngin iz qoymuşdur.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə parlamentçilik tariximiz iki dövrə ayrılır: Birinci dövr – 1918-ci il mayın 27-dən noyabrın 19-dək davam etmişdir. Bu altı ay ərzində Azərbaycan Milli Şurası adı ilə fəaliyyət göstərən və 44 nəfər müsəlman-türk nümayəndədən ibarət olan ilk Azərbaycan parlamenti çox mühüm tarixi qərarlar qəbul etmişdir. İlk parlamentimiz 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycanın

müstəqilliyini elan etmiş, ölkənin idarə olunmasını öz üzərinə götürmüş və tarixi İstiqlal Bəyannaməsini qəbul etmişdir.

Azərbaycan Milli Şurasının o zaman çox mürəkkəb və həlledici bir tarixi məqamda Tiflisdə — Qafqaz canişininin iqamətgahında elan etdiyi İstiqlal Bəyannaməsi Azərbaycan demokratiyası və parlamentarizm ənənələri tarixinin ən parlaq hüquqi sənədi olaraq bu gün də öz tarixi və praktiki əhəmiyyətini saxlamaqdadır.

Milli Şura dövründə Azərbaycan parlamentinin təsis toplantısı ilə birlikdə cəmi 10 iclası keçirilmişdir. İlk iclas - 1918-ci il mayın 27-də Tiflisdə, son iclas - 1918-ci il noyabrın 19-da Bakıda keçirilmişdir. Mayın 27-də Azərbaycan Milli Şurası təsis olunmuş, iyunun 17-də isə fəaliyyətini müvəqqəti dayandırıb, 6 aydan gec olmayaraq Müəssislər Məclisi çağırılmaq şərti ilə, bütün qanunverici və icraedici hakimiyyəti Müvəqqəti hökumətə vermişdir. Xalq Cümhuriyyəti hökuməti 1918-ci il sentyabrın 17-də Bakıya köçdükdən sonra Azərbaycan Milli Şurası noyabrın 16-da öz fəaliyyətini yenidən bərpa etmişdir. Noyabrın 19-da Azərbaycan Milli Şurası həmin il dekabrın 3-də Müəssislər Məclisinin-geniş tərkibli Azərbaycan parlamentinin çağırılması haqqında qərar qəbul etdi və öz fəaliyyətini dayandırdı. Beləliklə, Azərbaycan parlamenti öz fəaliyyətinin bu dövründə, daha doğrusu, Milli Şura dövründə Tiflisdə, Gəncədə və Bakıda fəaliyyət göstərmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamentçilik tarixində ikinci dövr və ya Bakı dövrü 1918-ci il dekabrın 7-dən 1920-ci il aprelin 27-dək - cəmi 17 ay davam etmişdir. İlk iclas - 1918-ci il dekabrın 7-də, son iclas - 1920-ci il aprelin 27-də keçirilmişdir. Bu dövrdə Parlamentin cəmi 145 ic-

lası olmuşdur. Bütün bu icaslarda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamenti İstiqlal Bəyannaməsinin müəyyən etdiyi prinsiplərə sadıq qalaraq və konkret tarixi şəraiti nəzərə alaraq, ölkənin ərazi bütövlüyünü təmin etmək və müstəqilliyini qoruyub saxlamaq, insan haqları və azadlıqlarının dolğun təmin olunduğu ən müasir hüquqi-demokratik dövlət yaratmaq məqsədi daşıyan çox mühüm qanunlar və qərarlar qəbul etmişdi. Bütün bu qanunlar və qərarlar, nəticə etibarilə, hakimiyyətin üç qolunun — qanunvericilik, icra və məhkəmə orqanlarının formalaşdırılmasına yönəlmişdi.

Birinci dünya müharibəsində böyük dövlətlərin dünyanı bölüşdürmək uğrunda mübarizəsinin həlledici mərhələyə daxil olduğu və ölkənin başı üzərini yeni işğal təhlükəsinin aldığı çox mürəkkəb bir daxili və beynəlxalq tarixi şəraitdə fəaliyyət göstərən Azərbaycan parlamenti öz fəaliyyətinin mühüm hissəsini dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanması və ordu quruculuğu məsələlərinə yönəlmişdi. Qeyd olunmalıdır ki, parlamentin bu sahədə qəbul etdiyi qanun və qərarların müzakirəsində parlament üzvləri, bir qayda olaraq, həmrəylik və yekdillik nümayiş etdirirdilər.

Çox mürəkkəb şəraitdə fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, xalqımızın milli oyanışını əbədi etməyə çalışan cümhuriyyət hökuməti və parlamenti elmin, təhsilin və xalq maarifinin, səhiyyənin inkişafını diqqət mərkəzində saxlayırdı. Ölkənin hər yerində müxtəlif pillədən olan məktəblər, gimnaziyalar, qız məktəbləri, uşaq baxçaları, qısamüddətli müəllim kursları, kitabxanalar açılır, kənd yerində xəstəxana və feldşer məntəqələri şəbəkəsi yaradılır, yoluxucu xəstəliklərə qarşı mübarizə aparılırdı.

Bu baxımdan parlamentin 1919-cu il sentyabrın 1-də Bakı

Dövlət Universitetinin təsis olunması haqqında qəbul etdiyi qanunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Milli universitetin açılması cümhuriyyət xadimlərinin doğma xalq qarşısında çox mühüm tarixi xidməti idi. Sonralar Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süqut etsə də cümhuriyyət ideyalarının yaşamasında və xalqımızın yenidən müstəqilliyə qovuşmasında Bakı Dövlət Universiteti misilsiz rol oynadı.

Ölkədə elm və təhsilin inkişafına xüsusi diqqət yetirən AXC hökuməti və parlamenti vaxt itirmədən bu sahədə milli kadrlar hazırlanmasının sürətləndirilməsinə xüsusi səy göstərirdi. Bu zaman Azərbaycan parlamenti hökumətin təklifinə əsasən 100 nəfər azərbaycanlı gəncin dövlət hesabına təhsil almaq üçün xarici ölkələrə göndərilməsi barədə qanun qəbul etmişdi. Bu işə nə qədər böyük əhəmiyyət verildiyi ondan görünür ki, parlament xaricə göndəriləcək gəncləri müəyyən etmək üçün M.Ə.Rəsulzadənin başçılığı ilə Mehdi bəy Hacınski, Əhməd bəy Pepinov, Qara bəy Qarabəyov, Abdulla bəy Əfəndiyevdən ibarət xüsusi müsəbiqə komissiyası yaratmışdı. Komissiyanın qərarına əsasən, ali təhsil almaq üçün 45 nəfər Fransa, 23 nəfər İtaliya, 10 nəfər İngiltərə, 9 nəfər Türkiyə ali məktəblərinə göndərilmişdi. Rusiyada oxumaq üçün seçilmiş 13 nəfər gənc orada vətəndaş müharibəsi başlandığı üçün təhsil almağa gedə bilməmişdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamenti və hökuməti ölkənin başının üstünü alan xarici müdaxilə təhlükəsini sovuşdurmaq üçün gənc respublikanın beynəlxalq aləmdə tanınması yolunda da böyük iş aparırdı. Bununla bağlı olaraq parlament 1918-ci il dekabrın 28-də parlamentin sədri Ə.M.Topçubaşovun başçılığı ilə Paris Sülh Konfransına xüsusi nümayəndə heyətinin göndərilməsi haqqında qərar

qəbul etmişdi. Cümhuriyyət dövrünün görkəmli dövlət xadimi Ə.M.Topçubaşov ağır çətinlikləri dəf edərək Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bir sıra böyük dövlətlər tərəfindən de-fakto tanınmasına nail olsa da, XI ordunun Şimali Azərbaycana işğal etməsi ilə onun bu sahədəki fəaliyyəti yarımçıq qaldı.

Azərbaycan parlamentinin və cümhuriyyət hökumətinin fəaliyyətinin çox mühüm hissəsini daim özünə cəlb edən məsələlərdən biri də yaxın qonşularla münasibətlər və sərhəd məsələləri olmuşdur. Aparılan çox gərgin işdən sonra Gürcüstanla münasibətlər nizama salınsa da, Ermənistan hökumətinin böyük ərazi iddiaları üzündən Azərbaycan—Ermənistan münasibətlərini normal məcraya yönəltmək mümkün olmuşdu.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə qonşu İranla da bir sıra saziş və müqavilələr imzalanmış və həmin sənədlər parlamentdə təsdiq olunmuşdur.

Cümhuriyyət dövründə Azərbaycanda parlamentçilik ənənələri getdikcə möhkəmlənir və inkişaf edir, ön müasir parlament mədəniyyəti formalaşırdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövcud olduğu dövrdə, ümumiyyətlə, 155 parlament iclası keçirilmişdir ki, bunun da 10-u Azərbaycan Milli Şurasının (27 may-19 noyabr 1918-ci il), 145-i isə Azərbaycan parlamentinin fəaliyyət göstərdiyi dövrdə (7 dekabr 1918-ci il - 27 aprel 1920-ci il) olmuşdur.

Parlamentin müzakirəsinə 270-dən çox qanun layihəsi çıxarılmış, onlardan 230-a yaxını qəbul olunmuşdu. Qanunlar qızğın və işgüzar fikir mübadiləsi şəraitində müzakirə edilir, özü də yalnız üçüncü oxunuşdan sonra qəbul olunurdu.

Parlament qanunlarının hazırlanmasına, müzakirəsində və

təsdiq olunmasında 11 fraksiya və qrupa mənsub olan millət vəkilləri iştirak edirdilər. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin 11 komissiyası vardı.

Sovet Rusiyasının beynəlxalq hüquq normalarını tapdalayan hərbi müdaxiləsi və XI ordu hissələrinin qanlı döyüş əməliyyatları nəticəsində Şimali Azərbaycan yenidən Rusiya tərkibinə qatılma da, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xalqımızın azadlıq hərəkatı tarixində dərin iz qoydu. Cəmi 23 ay yaşamasına baxmayaraq, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti sübut etdi ki, ən qəddar müstəmləkə və repressiya rejimləri belə Azərbaycan xalqının azadlıq ideallarını və müstəqil dövlətçilik ənənələrini məhv etməyə qadir deyildir.

Azərbaycan xalqının tarixində ilk parlamentli respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, eyni zamanda, bütün Şərqdə, o cümlədən Türk—İslam dünyasında ilk demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət nümunəsi idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti özünün siyasi quruluşuna, həyata keçirdiyi demokratik dövlət quruculuğu tədbirlərinə, həmçinin qarşısına qoyduğu məqsəd və vəzifələrə görə də Avropanın ənənəvi demokratik respublikalarından geri qalmırdı.

BAYRAĞIMIZ HAQQINDA NƏ BİLİRİK?

Azərbaycan bayrağı xalqımızın müstəqilliyinin və istiqlalının rəmzidir. Bu bayraq dövlətimizin mənəvi-siyasi pasportu, vizit vərəqəsidir. Unudulmaz şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə öz şeirlərindən birində bu barədə belə yazırdı:

**Daim ucalasan savaş günündə,
Səni əsgər silahı ilə tən görüm.
Yalnız zəfər çalmış zəfər günündə
Şəhidlər önündə əylən görüm.**

44

Dövrün, hadisələrin və mənsub olduğu dövlətin ən önəmli əlamətlərini özündə əks etdirən bayraqlar mühüm tarixi abidədir. Bayraqda ideoloji, siyasi, sosial, sinfi, dini, milli və digər ideyalar daha cəmləşmiş formada öz təcəssümünü tapır.

“Arxeoloji tapıntılar Azərbaycan ərazisində ştandard formalı bayraqların hələ tunc dövründə (b.e.ə. IV-II minillik) istifadə edildiyini təsdiqləyir” - deyər tarixçi alim Mais Əmrahov yazır. Müəllifin fikrincə, Şəmkir və Şəki rayonlarında aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar edilmiş buynuzlu maral, üzərində çəkkizgüşəli ulduz, şüalanan Günəş və müxtəlif hündəsi naxışlar olan dairəvi lövhə və başqa formalı tunc ştandardlar, çox güman ki, qəbilə başçısının və ya hakimiyyətin rəmzini təmsil edir. “Tapılmış ştandardların əksəriyyəti buynuzlu heyvan təsvirləridir. B.e.ə. VIII-VII əsrlərə aid Manna qalalarını təsvir edən Assur relyefində də belələrinə rast gəlinir. Çox güman ki, dövlətçiliyimizin rəmzi sa-

yılan bu formalı ştandardlar tilsim rolunu oynamışdır”. Alimlərin qənaətinə görə, bu gün Azərbaycanda qapı və darvazaların yuxarılarına, divar və banlara bərkidilən keçi və qoy buynuzları, heyvan (it, at, maral) kəllələri bəd-nəzərdən, bəd əməllərdən qoruyan nişan, tilsim kimi istifadə olunur.

Müəllif yazır: “Azərbaycan bayrağının tarixi qədimdir. 5 minillik dövlətçilik tarixinə malik və dünyanın ən qədim insan məskənlərindən biri olan bu diyarın ilk dövlət qurumlarından başlamış sonrakı dövrlərdə dövlət idarəçiliyi mədəniyyətini daha da yüksəlmişdir. Bayraqlar dövlətçiliyimizin ən önəmli əlamətlərindən M.Kalankatlının “Albaniya tarixi” əsərində həm albanların, həm də ilk orta əsrlərdə onlarla döyüş meydanında qarşılaşan türklərin bayraqlarının təsvirləri vardır. Əjdaha və quş formasında olan bu cür bayraqların gövdə hissəsi ipək parçadan olmuş, gümüş bayraq sapı isə əfsanəvi heyvanın başını əks etdirmişdi. Buna bənzər bayraqlar erkən orta əsr Avropasında və digər Şərqi ölkələrində də geniş yayılmışdır.

Bayraqlar həm də hərbi əhəmiyyət daşımışdır. Döyüş zamanı bayraq göz bəbəyi kimi qorunmuş, bayrağın enməsi və ya düşmənin əlinə keçməsi məğlubiyyətin əlaməti sayılırdı. “Kitabi Dədə Qorqud”da düşmənin hücumunun qisasını ala bilən Salur Qazanın qardaşının “Kafərin tuğ ilə sancağını (yəni bayrağı) qılıncladı”ğı və “yerə saldı”ğı göstərilir.

Ərəb xilafətinin tənəzzülündən sonra - IX əsrin ortalarında başlayaraq Qafqazda, habelə, bütün Yaxın və Orta Şərqi türk - islam imperiyasının rolu artmağa başlamış, türk-islam sülalələrinin idarə etdikləri dövlətlər təkə Azərbaycanın, bütövlükdə, Cənubi Qafqazın deyil, bütün Yaxın və Orta Şərqi dövlətçilik tarixində iz qoymuşlar. Şübhəsiz ki, türk-islam dövlətlərinin milli simvolu kimi bayraqları da ol-

45

muşdur.

Azərbaycan dövlətinin təkamülündə paytaxtı Təbriz olan mərkəzləşdirilmiş Səfəvilər dövlətinin öz yeri vardır. Bu dövlətin bayrağındakı təsvirlər - şir, arxada isə insan üzünün günəş kimi təsviri (Şiri-Xurşid) dövlətin milli ənənələrə və qədim tarixə söykəndiyini göstərir.

Azərbaycan xanlıqlarının xüsusi bayraqları olmuşdur. Müxtəlif şəkildə olan bu bayraqlar müstəqil dövlətçiliyimizin rəmzi kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu bayraqlar hələ XIX yüzilliyin əvvəlindən başlayaraq müxtəlif yollarla Azərbaycanından çıxarılmış, 1888-ci ildə Tiflisdə açılan Qafqaz Hərbi Tarix Muzeyinə verilmişdir.

AXC hakimiyyəti dövründə 1919-cu ilin aprel ayının əvvəllərində Azərbaycanın dövlətçilik tarixini əks etdirən bayraqların vətəne qaytarılması məsələsi ortaya çıxmış, hərbi nazir, tam artilleriya generalı S.Mehmandarovun göstərişi ilə Baş Qərargah tərəfindən Azərbaycanın Gürcüstandakı atasəsi olan podpolkovnik Məmmədbəy Əliyevə Tiflis muzeyində saxlanılan Azərbaycanı aid bayraq və başqa dövlətçilik rəmzlərinin Bakiyə qaytarılması haqqında Gürcüstan hökumətindən razılıq alınması təklif edilmişdir. Bu məsələ 1920-ci il iyun ayında Azərbaycanı Dövlət Muzeyi yaradılardan sonra Birinci Ümumazərbaycan diyarşünaslıq qurultayında (sentyabr 1924) yenidən gündəmə gəlmiş, elə həmin il Azərbaycan Dövlət (Tarix) Muzeyi xanlıqlara, çar ordusunda xidmət edən azərbaycanlı generalara və ayrı-ayrı müsəlman alaylarına məxsus bayraqlar ələ edə bilmişdi.

Azərbaycan xanlıqlarının üçkünc, dördkünc, beşkünc, düzbucaqlı formada olan bayraqları ilə tanışlıq göstərir ki, onlar XVI-XVIII əsrə aid edilən gözəl Şərq parçalarından tikilmiş, müxtəlif ornament və yazılarla bəzədilmişdir. Bayraq-

lara müxtəlif rəngli ipək, eləcə də qızıl və gümüşü saplardan saçaqlar salınmışdır. Bayraq ağacları silindrik formada yüngül ağac gövdəsindən düzəldilmiş, boyanmış, onların başlarına fiqurlu metal ucluqlar taxılmış, qızılı, gümüşü və başqa rəngli saplardan hazırlanmış qotazlar bağlanmışdır".

Ümumiyyətlə, Mais Əmrahovun qələmə aldığı "Azərbaycan bayrağının tarixi qədimdir" sərəlvhəli məqaləsi bu mövzuda oxuduqlarım arasında mənə daha maraqlı gəldi. Alim öz araşdırmalarında Azərbaycan xanlıqlarına məxsus bayraqlar barədə çox düşündürücü və real faktlara əsaslanan müddəalar irəli sürür. Bu müddələrdə Gəncə, Qarabağ, Nuxa (indiki Şəki - red.), Bakı xanlıqlarına aid olan bayraqlar barədə, onların sonrakı dövrlərdə hansı əldən hansı ələ keçdiyinə dair çox maraqlı faktlara toxunulur. Çox istərdim ki, Azərbaycan oxucusu sözügedən məqaləni bütövlükdə tapıb oxusun. Mən isə tarixçi alimin qələmə aldıklarından bir hissəni kitabə daxil etməklə kifayətlənməli oldum. Oxuyun, çox maraqlı məqamlara rast gələcəksiniz.

Azərbaycan xalqının tarixində ilk parlamentli respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə dövlət bayrağı haqqında ilk hökumət qərarı 1918-ci il iyun ayının 21 - də verilib. Həmin qərara əsasən qırmızı rəngli dövlət bayrağının üzərində ağ rəngli aypara və səkkizguşəli ulduz təsvir olunmuşdu. Bu bayraq cüzi fərqlə Osmanlı imperiyasının bayrağına oxşayırdı. Qeyd edək ki, bu bayraq Osmanlı imperatorluğunun XVIII əsrin sonundan XIX əsrin 50 - ci illərində (Sultan Əbdülməcidi hakimiyyətinin son illərində səkkizguşəli ulduz beşguşəli ulduzla əvəz edilmişdi) mövcud olmuş qırmızı rəngli dövlət bayrağının üzərində ağ rəngli aypara və səkkizguşəli ulduz təsvir olunmuşdur. Bu qərar qəbul ediləndə Azərbaycan hökuməti Gəncədə yerləşirdi. Əlbəttə,

o vaxtlar bu qərarı düzgün başa düşməyərək Azərbaycanı Türkiyənin bir parçası hesab edənlər də tapılmışdı. Lakin sonralar məlum olduğu kimi, AXC hökuməti 1918-ci il noyabrın 9-da dövlət bayrağının təsvirini dəyişməyi qərara almışdı. Nazirlər Şurasının bu haqda qərarında oxuyuruq: “Yaşıl, qırmızı və göy rənglərdən, ağ aypara və səkkizguşəli ulduzdan ibarət olan bayraq Milli Bayraq hesab edilsin”. Beləliklə, 1918-ci il noyabrın 9-da Azərbaycanın üçrəngli bayrağı Dövlət Bayrağı kimi qəbul olunmuşdu.

Bərabər enli üç üfqi zolaqdan ibarət Azərbaycan bayrağının yuxarı zolağı göy, orta zolağı qırmızı, aşağı zolağı yaşıl rəngdədir. Qırmızı zolağın ortasında bayrağın hər iki üzündə ağ rəngli aypara ilə səkkizguşəli ulduz təsvir edilmişdir. Bayrağın eninin uzunluğuna nisbəti 1:2-dir.

48

Bayraqdakı göy rəng türkcülük ideyası ilə bağlıdır. Türklərin göy rəngə üstünlük verməsi ilə bağlı müxtəlif izahlar vardır. Orta əsrlərdə yaşayan müsəlman türkdilli xalqların yaşadığı ərazilərdə tikilən abidələrin əksəriyyəti göy rəngdə olmuşdur. Bu baxımdan göy rəng rəmzi mənə daşıyır.

Göy rəng XIII əsrdə Elxanilər dövrünün özəmətinə, onların zəfər yürüşünü əks etdirmişdir. Digər izaha görə, monqollar özlərindən şimalda yaşayan türkləri göy rənglə işarələmişdilər. Göy rəngin izahına dair digər fikirlər də vardır.

Bayraqdakı yaşıl rəng islam dinini ifadə edir. Ə.Hüseynzadə “Qırmızı qaranlıqlar içərisində yaşıl işıqlar” əsərində yaşıl rəngin geniş izahını verir.

Qırmızı rəng əsasən müasirləşməni, azadlığı ifadə edir. Qeyd edək ki, qırmızı rəng Avropa xalqlarından daha əvvəl türklərdə azadlıq rəmzi kimi ifadə olunmuş, ilk dəfə 777-ci ildə İbrahim əl-Bərin başçılığı altında ərəb zülmünə qarşı

baş verən hərəkatda, daha sonralar Babəkin başçılığı altında olan hərəkatda qırmızı rəngli bayraqdan istifadə olunmuşdur.

İlk dəfə üçrəngli bayraq ideyasını gündəmə gətirən Ə.Hüseynzadə müasirləşmədən bəhs edərkən yazırdı: “Avropalaşalım, firəngləşəlim deyirsiniz. Lakin ey qare (ey oxucu), mürciətdən mürciətə fərq vardır. Biz avropalılardan ədəbiyyatına, sənayətinə, ümum və maarifinə, kəşfiyyat və idtirallarına mürciət etmək istəyirik, özlərinə degil. Biz istəyirik ki, islam ölkəsinə onların beyinləri, dimaqları girsin”.

Bayraqdakı qırmızı rəngin ortasında üzərində aypara və səkkizguşəli ulduzun təsviri verilib.

Aypara ən qədimdən türklərin inanc gətirdiyi qüvvə olub. Azərbaycan mifologiyasına görə ay kişi rəmzi, ulduz isə günəşin - qadının rəmzidir. Qafqaz Albaniyasında da ay insanların inanc gətirdiyi qüvvə hesab olunmuş, Albaniyada hökmdardan sonra ən müqəddəs varlıq ay məbədinin kahinləri sayılmışdır. Belə izaha da rast gəlinir ki, aypara və səkkizguşəli ulduzun bir yerdə verilməsi AXC - də qadın və kişilərin bərabərliyə qoşulması işarəsidir. Başqa bir izaha görə ayla ulduzun bir yerdə olması xoşbəxtlik rəmzi sayılır.

Səkkizguşəli ulduz “Od yurdu” sözünün əski əlifba ilə yazılışını əks etdirdiyinə dair izahlara da rast gəlinir. Digər bir izaha görə, səkkizguşəli ulduz “cənnətin səkkiz qapısı” mənasındadır. Səkkizguşəli ulduz təsvirlərinə türklərə aid qəbir başdaşlarında da rast gəlinmişdir

Səkkizguşəli ulduzun mənasından bəhs olunarkən belə də açıqlanır ki, M.Ə.Rəsulzadə dövlətin prinsiplərini müəyyənləşdirərkən 8 prinsipə əsaslanıb: türkcülük, islamçılıq, çağdaşlıq, dövlətçilik, demokratiklik, bərabərlik, azərbaycançılıq və mədəniyyətlik.

Ümumiyyətlə, “Türk qanlı, islam imanlı, Avropa qiyafəli

49

olalım" şüarı üç rəngin açması hesab olunur.

1920-ci ildə bolşeviklərin hakimiyyəti elə alması ilə AXC süqut edir. 1921-ci il mayın 6-da Azərbaycan SSR-in birinci Sovetlər qurultayının çağırılması ilə Şimali Azərbaycanın sovetləşməsi başa çatdırılır. Mayın 19-da Azərbaycan SSR - in birinci Konstitusiyası qəbul olunur. 1920-1991-ci illərdə Azərbaycan bayrağının təsviri bir neçə dəfə dəyişdirilib. 1921-1925-ci illərdə qırmızı parçanın sol tərəfinin yuxarı hissəsində yaşıl qumaşda A.S.S.R. abbreviaturası olan bayraq, 1925 -1931-ci illərdə qırmızı parçanın yuxarı sol tərəfində oraq və çəkcik və ondan yuxarı hissədə aypara və beşguşəli ulduz olan və üzərində kirit və ərəb qrafikası ilə A.S.S.C abbreviaturası olan bayraq, 1931-1937-ci illərdə qırmızı parçanın yuxarı sol tərəfində oraq və çəkcik və onun yuxarı hissəsində aypara və beşguşəli ulduz olan və üzərində kirit qrafikası ilə A.S.Z.C abbreviaturası olan bayraq, 1937-1940-cı illərdə qırmızı parçanın yuxarı sol tərəfində yuxarıda oraq və çəkcik, Az.SSR abbreviaturası olan bayraq, 1940-1952-ci illərdə qırmızı parçanın yuxarı sol tərəfində oraq və çəkcik və ondan aşağıda kirit qrafikası ilə Az.CCP abbreviaturası olan bayraq, 1952-1991-ci illərdə isə aşağıdan dördüdə biri göy zolaq, dördüdə ikisi qırmızı zolaqan ibarət olub üzərində oraq və çəkcik və beşguşəli ulduz olan bayraq qüvvədə olmuşdur. Əlbəttə, bunlar ölkədə baş verən dəyişikliklərin fonunda baş vermişdir. İkinci Dünya müharibəsində iştirak edən diviziyaların, o cümlədən, Azərbaycan diviziyalarının, alaylarının, hərbi hissələrin, polkların, bölmələrin, donanmaların öz bayraqları olmuşdur. Milli partiyaların, siyasi təşkilatların və cəmiyyətlərin, təhsil müəssisələrinin bayraqları da olmuşdur.

Bununla belə, SSRİ - də hökm sürən totalitar rejimin

bütün qadağalarına baxmayaraq, həm sovetlər birliyində yaşayan, həm də xaricdə mühacir həyatı keçirən soydaşlarımızda xalqın yaddaşına köçən üçrəngli bayrağa inam azalmamışdır.

1952-ci il mayın 28-də mühacirətdə olan azərbaycanlıların Almaniyada keçirdiyi Respublika Gününə həsr olunmuş yığıncaqda M.Ə.Rəsulzadə xanımı ilə birlikdə hazırladığı üçrəngli bayrağı başı üzərinə qaldıraraq, onu kimin Azərbaycana apara bilməsini soruşmuşdur. İştirakçılardan biri – Gülmirzə Bağırov həmin bayrağı Azərbaycana aparacağına söz vermişdir. lakin bayrağın Azərbaycana aparılması uzun illər mümkün olmamışdır. Nəhayət, Gülmirzə Bağırov 1970-ci illərdə bu bayrağı həyat yoldaşının bədaninə sarıyıb Vətənə getirə bilmişdir. O, həmin bayrağı 1990-cı il 20 Yanvar faciəsində Maştağadakı evinin damından asmışdır.

1956-cı ildə Azərbaycan vətəndaşı Cahid Hilaloğlu sovet quruluşuna etiraz əlaməti olaraq üçrəngli bayrağı Qız qalası üzərinə qaldırmışdı. Bu cəsarətinə görə o, 4 il azadlıqdan məhrum edilmiş, onun həmfikiri olan Çingiz Abdullayev adlı şəxs isə ruhi xəstəliklər dispanserinə salınmışdı.

1988-ci ildə başlayan azadlıq hərəkatı zamanı xalq üçrəngli bayrağı meydana gətirmişdir.

Bayrağa ilk hüquqi statusu isə Ümummilli Lider Heydər Əliyev vermişdir. Belə ki, 1990-cı il noyabrın 17- də Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi üçrəngli bayrağı Muxtar Respublikanın dövlət bayrağı kimi qəbul etmiş və Azərbaycan SSR Ali Soveti qarşısında üçrəngli bayrağın Azərbaycanın rəsmi dövlət rəmzi kimi tanınması haqqında vətəndəşlər qaldırılmışdı. Nəhayət, 1991-ci il fevralın 5-də Ali Sovet "Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağı haqqında Azərbaycan Respublikasının

Qanunu"nu qəbul etmiş, az sonra - 1991-ci il oktyabrın 18-də "Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktı" qəbul olunmuşdur.

Azərbaycan bayrağına əsl diqqəti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev göstərmiş və bu qayğı bu gün də davam edir. 2007-ci il noyabrın 17-də cənab İlham Əliyev Bakıda Dövlət Bayrağı Meydanının yaradılması haqqında Sərəncam imzalamışdır. Həmin ilin dekabrında Bakının Bayıl qəsəbəsində - Hərbi Dəniz Qüvvələrinin bazası yaxınlığında Dövlət Bayrağı Meydanının təməli qoyulmuşdu. Sərəncama görə ucaldılacaq dövlət bayrağının dayacağının hündürlüyü 162 metr, bayrağın özünün ölçüsü isə 35x70 metr, sahəsi 2.450 kvadratmetr, çəkisi 350 kiloqram müəyyənləşdirilmişdi. 2010-cu il sentyabr ayının 1-də Dövlət Bayrağı Meydanının təntənəli açılışı olmuş və açılış mərasimində Prezident İlham Əliyev iştirak etmişdir.

ERMƏNİ VƏHŞİLİKLƏRİ TARİXİN GÜZGÜSÜNDƏ

"Zənnimcə, siz erməniləri 8 yaşında təmiz və masum qız olaraq düşünürsünüz. Belə düşünməklə çox yanılırsınız. Halbuki, ermənilər özlərinin son vəhşi hərəkətiləri ilə nə qədər qantökən bir millət olduqlarını qeyd-şərtsiz isbat etmişlər".

Oxuduğunuz bu sətirlər İngiltərənin keçmiş baş naziri Lloyd Corca məxsusdur və o, bu fikri hələ 1920-ci ildə səsləndirib. Ermənilərin iç üzü çoxdan hamıya bəllidir. 70 illik sovet hakimiyyəti çox həqiqətlərin üzərinə pərdə çəkdi, o cümlədən erməni faşizminin də əsl siması gizlədildi. İndi görün, "qardaş Hayastan" XX əsrin əvvəllərində nələr törətmişdir...

1918-1920-ci illərdə bu insanlıqdankənar "insanlar" Bakı quberniyasında 229, Gəncə quberniyasında 272, İrəvan quberniyasında 211, Zəngəzurda 115, Qarabağda 157, Qars əyalətində 92, İğdır və Eçmiədzin qəzalarında 60, Göyçə quberniyasında 22, Sürməli qəzasında 96, Yeni Bəyaziddə 84, Şərurda 76, Vedibasarda 118, Dərələyəzdə 74 kəndi yerlə-yeksan etmişlər. Statistik məlumatlara görə, daşnaklar həmin illərdə Qərbi Azərbaycanda, yəni qədim ata-baba yurdlarında yaşayan 565 min azərbaycanlıni işğəncələlərə məruz qoyaraq vəhşicəsinə öldürmüşlər. Ermənilər Androniki öz milli qəhrəmanı niyə sayırlar? Ona görə ki, bu qani-

çən çəllədin qoşunu Qarabağ, Şuşa, Zəngəzur, Cavanşir və Cəbrayıl qəzalarında azərbaycanlıları ucdantutma qətlə yetirmişdir. Onun diviziyası Laçında Soltan bəy və Xosrov bəy Cavanşir qardaşlarının başçılıq etdikləri qoşunlar tərəfindən darmadağın edilmişdir. Cəmi 7 nəfərlə qalan “qulağikəşik” general mühasirədən çətinliklə çıxaraq canını qurtarmış, daha sonra Amerikaya qaçıb gizlənmişdi. Okeanın o tayında isə əcel onu yaxalamış və hansı səbəbdənsə bir nəfər erməni onu öldürmüşdür.

Sanmayın ki, Andronikin və onun kimi çəllədlərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri belə insanlığa sığmayan vəhşilikləri bununla bitir. Bu barədə araşdırmaçı jurnalist Vədi İlyasov “Erməni vəhşilikləri” məqaləsində (“İki sahil”, 20 fevral 2018-ci il) ətraflı məlumat verərək qeyd edir ki, ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri 1918-ci il soyqırımını əvvəlkilərdən daha geniş miqyas almış və daha amansız olmuşdur. Həmin dövrdə onlar Bakıda, Gəncədə, Naxçıvanda, Qarabağda, Zəngəzurd, Gəycədə, Dərələyəzdə, Qubada, Şamaxıda, Lənkəranda, Salyanda, Göycayda və başqa yerlərdə dəhşətli qırğınlar törətmişlər.

1918-ci ilin soyqırımını hadisələri Stepan Şaumyanın rəhbərlik etdiyi Bakı Kommunası hökumətinin əli ilə həyata keçirilmişdir. Bakı qırğınında Korqanyan və Petrovla birlikdə azərbaycanlıların qanına susamış Mikoyanın, Hamazaspın, Korqanyanın, Avetisyanın, Lalayanın quldur dəstələri xüsusi fəallıq göstərmişlər. Bakıda erməni daşnakları dinc əhaliyə on üç gün ərzində divan tutmuş, 30 min azərbaycanlı vəhşicəsinə öldürmüş, “İsmailiyə”ni yandırmış, informasiyanın yayılmaması üçün qəzet və jurnal redaksiyalarını dağıtmışlar. Mikoyanın cinayətkar “qırmızı qvardiyası”nın vəhşiliyi nəticəsində İçərişəhərdə yaralıları yatan xəstəxanaya od vurul-

muş, 2 minədək tibb işçisi və xəstə yandırılmış, qaçanlar isə güllələnmişdir.

Arxiv materiallarında göstərilir ki, silahlanmış və hərbi təlim görmüş ermənilər azərbaycanlıların evlərinə hücum edərək onları öldürür, körpələri süngüylə qətlə yetirir, uşaqları alovun içinə atırdılar. Onlar Türk və İslam mədəniyyət mərkəzlərini, tarixi abidələri də dağıdırdılar.

O illərdə Bakıda İngiltərənin konsulu olan Mak Donell yazırdı ki, şəhərdə cəsədlərdən başqa insan yox idi. Erməni generalları Dro, Njde, Hamazasp, Andronik kimi çəllədlər hər yerdə olduğu kimi, Naxçıvanda da insanların qanını amansızlıqla axıdırdılar.

Mühasirə şəraitinə düşmüş Naxçıvanda baş verən cinayətlər diqqəti xüsusi cəlb edir. O dövrdə rəhbərlik Şaumyanın əlində olduğu üçün Naxçıvana köməkdən söhbət belə gedə bilməzdi. Ancaq Naxçıvanın özünümüdafiə dəstələri bu ərazinin erməni quldurları tərəfindən işğal olunmasına imkan verməmişlər. 1919-cu il dekabrın 22-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin rəhbəri Nəsim bəy Yusifbəyli parlamentdəki çıxışında naxçıvanlıların mübarizəsini belə qiymətləndirmişdi: *“İgid naxçıvanlılar, şərrutlar... bu məsələni özləri həll ediblər; onlar həyatlarını, ailələrinin şərəfini və var-dövlətlərini riskə qoyaraq doğma torpağa - Vətənə qovuşmaq üçün ayağa qalxıb azad oldular və bununla da, hökumətin işini asanlaşdırdılar”*.

Naxçıvanda azərbaycanlılara qarşı törədilən soyqırımında çəllad Andronik Ozanyanın başçılıq etdiyi dəstələr daha fəal idi. Mənbələr onun kimliyi haqqında o qədər dolğun məlumat verməsələr də, törətdiyi cinayətlər barədə kifayət qədər məlumatlar var. O, Türkiyə ordusunda xidmət etmiş, albay rütbəsi almış və I Dünya müharibəsində türklərə xəyanət

edərək ermənilərdən ibarət silahlı dəstəsi ilə oradan qaçaraq çar ordusuna qoşulmuşdur. Deyilənlərə görə, etdiyi xəyanətin müqabilində türklər onun qulağını kəsmişlər. Bədnam “qulağıkəsik” ləqəbini də ona türklər vermişlər.

General Andronik Naxçıvana 1918-ci ilin iyun ayında hücum etmişdir. O, Naxçıvana hərbi yürüşdən əvvəl Türkiyənin Ərzurum, Alaça, İlgə, Yaşılıaylarda türk qatili kimi tanınmış, Ərzurum soyqırımının əsas təşkilatçılarından olmuşdu. Bu vəhşi Araz sahilindəki dörd min nəfərə yaxın əhalisi olan Yaycı kəndini yerlə-yeksan etmiş, kənd əhalisinin 2500 nəfərini qətlə yetirmiş və meyitlərini Araz çayına tökdürmüşdür. Yaycıdan Ordubada doğru irəliləyən Andronik qarşısına çıxan kəndləri dağıdaraq bu istiqamətdə 2 min azərbaycanlı öldürmüşdür. Ordubad ətrafı, Əlincəçay boyu, Şahbuz kəndlərinin əhalisinin xeyli hissəsi qətlə yetirilmişdir. Nurs, Kolanı, Hənzər, Mahmudoba, Əbrəqunus, Qazançı, Paradaş, Xanağa, Bənəniyar, Camaldın, Ərəzin, Kırna kəndlərində də dəhşətli qırğınlar törədilmişdir.

Andronikin qoşunları Sirab kəndinə istiqamət aldığı vaxt kəndin ətrafında çoxlu qaçqın yığılmışdı. Onlar kəndin sakinləri və ətraf kəndlərdən gələnlər idi. 15 mindən artıq erməni quldurunun silahsız və müdafiəsiz insanların üzərinə hücumu nəticəsində bir gün ərzində 10 mindən artıq günahsız insan qətlə yetirildi. Ancaq Duздаğ tərəfdən açılan top səsləri Androniki qorxutdu və oranı tərk etdi. Mənbələrin verdiyi məlumata görə, 20 gün ərzində kənddə qalaqlanmış meyitləri daşıyıb qurtarmaq mümkün olmurdu. O vaxtkı məlumatlara əsasən, 1918-1920-ci illərdə Naxçıvanda 73 min 727 nəfər azərbaycanlı barbar üsullarla qətlə yetirilmişdir.

Ermənilər Naxçıvanda qırğınlar törətsələr də, orada duruş gətirə bilməmişlər, çünki Naxçıvan xanları və bəyləri ciddi

müqavimət göstərmiş, quldur dəstələrinə ağır zərbələr vurmuşdular. Məşhur Kalbalı xanın, Məşəsi Musanın, Dəli Təhməzin və başqalarının döyüscüləri erməniləri böyük itkilərə məruz qoymuşdular. 1918-ci ilin yayında türk sərkərdəsi Kazım Qarabəkir Paşanın ordusu naxçıvanlılara köməyə gələndə erməni quldur dəstələri geri çəkilmişlər.

Bakı istiqamətində yürüş edən Nuru Paşanın Qafqaz-Türk İslam Ordusu bir neçə ağır döyüşdə daşnak-bolşevik qoşunlarını darmadağın edərək 1918-ci il sentyabrın 15-də şəhərə qalib kimi qaxıl olmuşdur.

Bütün bu baş verənlərin fonunda həmin illər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hansı çətinliklər içində fəaliyyətini göz önünə gətirəndə heyrətdən əz qala doğundur. Bir yandan istiqlalını bəyan et, digər yandan erməni bolşevik vandalizminə məruz qal. Ancaq Cümhuriyyət qurucuları həmin hadisələrə heç də biganə qalmamış, erməni vəhşilikləri ilə əlaqədar Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası yaratmışdılar. Əf-suslar olsun ki, bolşevik istilasından sonra bu iş yarımçıq qaldı və Stepan Şaumyan və onun dəstəsi aradan çıxa bildi. Ona görə “aradan çıxa bildi” deyirəm ki, Şaumyanın 26-larla birgə Ağcaqum çölündə güllələndiyi bu günə qədər sübut olunmayıb. Və bu tarixi həqiqətdir ki, Stepan Şaumyan 1918-ci ilin yazında Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımın baş təşkilatçısı olub. O Şaumyan ki, sovet ideologiyası və qaniçən yaramazdan “qəhrəman bolşevik” obrazı yaratmışdı. Biz də Bakının rayonlarından birinə (“çorui qorod”-a - qara şəhərə - red.) həmin məlunun adını verib əzizləyirdik, üstəlik ona bir heyklə də ucaltmışdıq...

Mövzu ilə bağlı çox maraqlı bir məqaləyə imza atan AMEA A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun şöbə müdiri,

tarix üzrə fəlsəfə doktoru Natiq Məmmədzadə yazır ki, XX əsr Azərbaycan tarixinin ən faciəvi səhifəsi Bakı Soveti və onun başçısı Stepan Şaumyanın adı ilə bağlıdır. Rusiya imperiyasının dağılması nəticəsində baş vermiş müəhim siyasi proseslərin hökmü ilə o, Azərbaycanın qədim şəhəri Bakıda və onun ətrafındakı rayonlarda bərqərar olunmuş siyasi rejimin başında durdu. Bolşevik hərəkatının bayrağı altında çıxış edən Şaumyan əslində, Türkiyə və Azərbaycanın xeyli hissəsində erməni dövlətinin yaradılmasını özünün strateji məqsədi elan etmiş erməni millətçiliyinin maraqlarını ifadə edirdi. Bakını və ətraf rayonları zəbt edən Şaumyanın başçılıq etdiyi siyasi qüvvə öz məqsədinə yalnız azərbaycanlı əhalinin məhv edilməsi vasitəsilə nail ola bilirdi. Bununla da azərbaycanlılar öz torpağında dövlət terrorizmi siyasətinin qurbanlarına çevrildilər. Şaumyanın və onun başçılıq etdiyi Bakı Sovetinin apardığı siyasətin nəticəsi on minlərlə azərbaycanlının soyqırımı oldu. Bu günahsız insanların həyatları "böyük Ermənistən" ideologiyasının gerçəkləşdirilməsi naminə qurban verildi.

Uzun illər ərzində Şaumyanı sosialist inqilabı idealları uğrunda fədakar mübariz kimi təqdim edən sovet tarixşünaslığı gələcəkdə bu yalanı ifşa olunmaqdan sığortalaya bilmədi. Tarixi həqiqət, alimlərə açılan yeni faktlar "qəhrəman komissarlar", o cümlədən Şaumyan haqqında mifi tam inkar edir. Çünki Şaumyan əslində, "zəhmətkeş xalqın azad edilməsi uğrunda" mübariz deyil, konkret insanların qrupunun - azərbaycanlıların - etnik prinsipə görə məhv edilməsi planını həyata keçirən bir şəxs olmuşdur.

Stepan Şaumyan 1 (13) oktyabr 1878-ci ildə Tiflisdə tacir Georgi Şaumovun ailəsində doğulmuşdur. Tiflis realni məktəbində oxuduğu zaman o, erməni gənclərinin yaratdığı

müxtəlif dərnəklərdə fəal iştirak edirdi. Yuxarı siniflərdə oxuduğu zaman o, soyadının "-ov" sonluğunu erməniasayağı "-yan"ə dəyişirdi. Realni məktəbi bitirdikdən sonra - 1899-cu ildə Şaumyan Azərbaycanın Calaloğlu kəndində (sonralar bu kənd Stepanavan adlandırılaraq özəli Azərbaycan torpaqlarında yaradılmış erməni dövlətinin bir şəhərinə çevrildi) marksist dərnəyi təşkil etdi. Qarşıdakı illərdə o, Rusiya Sosial-Demokrat Fəhlə Partiyasının (RSDFP) bolşevik qanadına qoşuldu.

Birinci rus inqilabı dövründə (1905-1907-ci illər) Şaumyan Şimali Azərbaycanın ən iri şəhərinə çevrilmiş və ümumrusiya inqilab hərəkatının mərkəzlərindən biri olan Bakıya gəldi. 1908-ci ilin iyuluna aid Tiflis quberniyası jandarməriya idarəsinin məlumatına görə, Şaumyan ermənilərin "Daşnaksütyun" partiyasının Bakı komitəsinin tərkibinə daxil idi. O, daşnak partiyası üzvlərinə Bakının neft mədənlərinə işə düzəlməkdə kömək göstərirdi. Şaumyanın ikili partiya mənsubiyyəti onun sonrakı dövrdə, dəqiq desək, 1918-ci ilin yazında, daşnaklara arxalandığı və bolşeviklərlə ermənilərin ən radikal millətçi qüvvəsi arasında taktiki ittifaqın formalaşdırılması istiqamətində atdığı addımlarını izah edir.

1911-ci ildə Şaumyan Həştərxan şəhərinə sürgün edildi. Burada o, 1914-cü ilə qədər qaldı. Həmin il Bakıya qayıdan Şaumyan Bakı bolşevik təşkilatına rəhbərlik etməyə başlayır. Bir ildən sonra isə o RSDFP Qafqaz bürosunun üzvü seçilir. Bakı fəhlələrinin tətilinə rəhbərlik etdiyinə görə Şaumyan həbsxanaya düşür və daha sonra Saratov şəhərinə sürgün edilir. 1917-ci ilin Fevral inqilabı Şaumyanı Bakıya qaytarır: hələ sürgündə olduğu zaman o, qiyabi olaraq Bakı Fəhlə və Əsgər Deputatları Sovetinin sədri seçilir.

1917-ci ilin oktyabrında Şaumyan Qafqazın bolşevik təş-

katların I qurultayına sədrlik edir. Petroqradda bolşeviklərin təşkil etdiyi dövlət çevrilişindən bir neçə gün sonra Şaumyan Bakı Sovetinin İcraiyyə Komitəsində bolşeviklərin üstünlüyünə nail olur. Bu hadisə Cənubi Qafqazın faktiki bölünməsinə gətirib çıxarır. Regionun şərq hissəsi (Bakı və quberniyası) bolşeviklərin hakimiyyəti altına düşdüyi halda, Cənubi Qafqazın qərb hissəsində regional hakimiyyət orqanlarının formalaşdırılması prosesinə başlanıldı.

1917-ci ilin dekabrında Sovet Rusiyasının (RSFSR) Xalq Komissarları Soveti (XKS) Şaumyanı Qafqaz işləri üzrə fəvqəladə komissar vəzifəsinə təyin etdi. Lakin bu vəzifənin imkanlarından Şaumyan "sosialist inqilabının və fəhlə beynəlmiləçiliyinin tontənəsi" işindən daha çox erməni ekspansionizminə xas olan iddiaların gerçəkləşdirilməsi naminə istifadə etməyə çalışdı. Bu özünü daha çox 11 yanvar 1918-ci ildə bolşevik Rusiyası hökumətinin osmanlı əraziləri haqqında dekret çıxarmasından sonra bürüzə verdi. Dekrete əsasən, bolşevik Rusiyası Birinci Dünya müharibəsi zamanı "Rusiya tərəfindən işğal edilmiş Türkiyə Ermənistanı ermənilərinin tam müstəqilliyə qədər azad özünü təyin etmə hüquqlarına" dəstək verdi. Həmçinin RSFSR XKS-i "erməni xalqının deputatları Soveti şəklində Türkiyə Ermənistanının Müvəqqəti xalq idarəçiliyinin yaradılması"na və "erməni xalqının referendumu"nun keçirilməsinə tərəfdar çıxdı. Bu məsələlərin həllinə "iştənilən yardım" göstərmək, o cümlədən rus qoşunlarının "Türkiyə Ermənistanından" çıxarılması ilə bağlı müvafiq komissiyayı yaratmaq vəzifəsi məhz Şaumyana tapşırıldı.

1918-ci ilin martında Şaumyanın başçılıq etdiyi bolşevik-daşnak alyansı olan Bakı Soveti "əks-inqilabi ünsürlərlə mübarizə" şüarı altında azərbaycanlı milli-demokratik qüvvə-

lərin (onların içində ən nüfuzlusu Məmməd Əmin Rəsulzadənin sədrlik etdiyi "Müsavat" partiyası idi) sosial bazasını darmadağın etmək məqsədilə türk-müsəlman əhalinin məhv edilməsi əməliyyatına başladı. Bir qədər sonra Sovet Rusiyasının hökumətinə hesabat verən Şaumyan etiraf edirdi: "*Biz bəhanədən istifadə edib... bütün cəbhə boyu hücumə keçdik... Bizdə artıq 6 min nəfərə yaxın silahlı qüvvələr var idi. "Daşnaksiyün"un da 3-4 minlik milli hissələri var idi ki, onlar da bizim sərəncamımızda idi. Sonuncuların hadisələrdə iştirakı vətəndaş müharibəsinə qismən milli qırğın xarakter verdi, ancaq bunun qarşısını almağa imkan yox idi. Biz buna şüurlu şəkildə getdik. Əgər onlar (yəni, azərbaycanlı siyasi qüvvələr - N.M.) qalib gələydilər, şəhəri Azərbaycanın paytaxtı elan edəcəkdilər".*

Nəticədə, minlərlə dinc azərbaycanlı yalnız milli mənsubiyyətlərinə görə məhv edildi. 30-31 martda Bakının silahsız müsəlman məhəllələri qırğına məruz qaldı. Birləşmiş daşnak-bolşevik qüvvələri uşaqlara, qadınlara, qocalara da aman vermədilər. 1 aprelə keçən gecə erməni dəstələri İçərişəhərə soxularaq yerli əhalini daha qəddar şəkildə məhv etməyə başladılar.

Şaumyan öz məmnunluğunu gizlətməyərək sonralar yazdı: "*Şəhərimizin milli tərkibi bizi qorxudurdu. Biz ehtiyat edirdik ki, mübarizə xoşagəlməz istiqamətdə inkişaf etməyə başlayacaq. Biz hətta erməni daşnak alayının köməyindən istifadə etməyə məcbur olduq. Biz onların köməyindən imtina edə bilməzdik. Erməni Milli Şurası müstəqil şəkildə həbslər aparır, axtarışlara yol verir, müsadirə edir və sair işlərlə məşğul olurdu... Ancaq qələbə o dərəcədə böyükdür ki, o, gerçəkliyi az qəmləndirir".*

Cəmi üç gün ərzində Bakıda, müxtəlif məlumatlara görə,

10 mindən 17 minə qədər insan öldürüldü. Lakin Bakı Sovetinin türk-müsəlman əhaliyə qarşı apardığı hərbi əməliyyatlar bununla yekunlaşmadı. Azərbaycanlıların soyqırımını təkcə Bakı qəzasında deyil, Şamaxı, Quba və digər qəzalarda da davam etdirildi. Bunun üçün guya beynəlmiləlçi-kommunist Şaumyan Tatevos Əmirov, Stepan Lalayev, Hamazasp Srvantsyan, Andreonik Ozanyan və digər erməni qatilləri ilə əlbir olmuşdur.

8 oktyabr 1918-ci il tarixli nömrəsində "Azərbaycan" qəzeti mart-aprel hadisələri ilə bağlı yazırdı: *"Uşaqların oğurlanması ilə məşğul olan quldur dəstənin başçısı Tatevos Əmirov sosialist (kommunist) ordusunun başında duraraq 16 000 aciz müsəlman fağırı Bakıda qırdıqdan və alçaq Styoqa Lalayev daşnak (eləcə də sosialist) quldur dəstələrinə başçılıq edərək bir sıra məhəlləni müsəlman ziyalılarından onları evlərindən çıxardıb küçədə güllələməklə təmizlədikdən sonra Şaumyan və ona bənzər "demokratiya rəhbərləri" görünür, bu təcürbəni onlara tabe olan komandirlər üçün kifayət qədər parlaq hesab etdilər və Əmirov Lalayevlə "əks-inqilabla" mübarizə aparmaq üçün seçilmiş daşnak dəstəsi ilə Şamaxıya göndərildilər"*.

Yeri gəlmişkən, azərbaycanlı əhaliyə qarşı daşnak Tatevos Əmirovun başçılığı ilə ceza dəstəsinin məhz Şaumyan tərəfindən göndərilməsi faktını bir qədər sonra Bakı Sovetinin 7 iyun 1918-ci il tarixli iclasında daşnak fraksiyasının liderlərindən biri olan Zarıfyan etiraf etdi. O, birbaşa Şaumyana müraciət edərək dedi: "Əmirovu siz təyin etdiniz..."

Stepan Lalayev, Mixail Arzumanov, Atarbekov və digərlərinin başçılıq etdiyi, ümumi sayı 20 min nəfərdən ibarət silahlı erməni hərbi birləşmələri Şamaxı, Göyçay, Ərəş qəzalarından keçərək 7 min insanı məhv etdi (onlardan 1653-

ü qadın, 965-i uşaq idi).

Lalayevin cinayətləri Şamaxı qırğını ilə bağlı Bakı Sovetinin bolşevik Kojemyakonin rəhbərliyi altında yaratdığı təhqiqat komissiyasını dəhşətə gətirdi və bu qatil həbs edildi. Lakin Şaumyanın göstərişindən sonra o, həbsdən azad olundu. Bir neçə gündən sonra isə təhqiqat komissiyası ləğv edildi.

Stepan Lalayevin cinayətlərini araşdıran Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti tərəfindən yaradılan Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının topladığı materiallar sübut edir ki, Lalayev 1918-ci ilin martında Bakı və Şamaxı şəhərlərində erməni əsgərlərinin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi qırğına rəhbərlik edənlərdən biri olmuşdur.

Quba qəzasındakı qırğınlarla bağlı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti tərəfindən yaradılan istintaq komissiyasının sədri A.F.Novatskinin məruzəsindən məlum olur ki, Şaumyanın göstərişi ilə Qubaya Qırmızı Ordunun qərargah rəisi erməni Hamazaspın başçılıq etdiyi və yalnız "Daşnaksütyun" partiyasının üzvlərindən ibarət "cəza dəstəsi" göndərilmişdi.

Hamazasp hələ 1905-ci il qırğını zamanı azərbaycanlıların qətlərində iştirak etmişdir. 1918-ci ilin mart-aprel hadisələrində isə o, erməni milli hərbi dəstələrinin təşkilində fəal rol oynamışdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti tərəfindən yaradılmış Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının materiallarından bəlli olur ki, Hamazasp Quba şəhərinin sakinlərinə qarşı dəhşətli zorakılıq törətmişdir. Qubalılara müraciətində o, demişdir: *"Mən erməni xalqının qəhrəmanıyam... Mən Xəzər dənizi sahillərindən Şahdağa qədər bütün müsəlmanları məhv etməyə gəlmişəm"*. Quba qəzasında Şaumyanın göndərdiyi erməni hərbi dəstələri tərəfindən 122

kənd dağıdılmış, yüzlərlə türk və ləzgi sakinlər öldürülmüşdür.

Azərbaycanlılara qarşı soyqırımı həmçinin Qarabağ, Lənkəran, Zəngəzur, Naxçıvan, Şimali Azərbaycanın digər bölgələrində də törədilmişdir. Bu məqsədlə Şaumyan Türkiyənin şərq bölgələrində və Şimali Azərbaycanın qərb hissəsində zorakılıqla məşğul olan erməni quldur dəstələri, o cümlədən Andronikin başçılıq etdiyi hərbi qüvvələrlə sıx əlaqədə olmuşdur. Təkcə 1918-ci ilin yayı ərzində Andronik tərəfindən Şəur və Naxçıvanda 3000, Zəngəzurdə isə 7700 nəfər qətlə yetirilmişdir. Öz doğma yerlərindən 50000 azərbaycanlı didərgin salınmışdır. Bu cür vəhşiliklərə baxmayaraq, Şaumyan Andronikə göndərdiyi teleqramda onu "xalqın rəhbəri" adlandırmış və bu caninin ermənilər qarşısında xidmətlərini yüksək qiymətləndirərək yazmışdır: *"..Sizin simanızda əsl qəhrəmanı salamlayıram"*.

1918-ci ilin aprelində daşnak-bolşevik alyansı daha da gücləndi. Qırmızı Ordunun üç briqadası formalaşdırıldı. Onların başçıları Hamazasp, Bek-Zurabyan və Arutyunyan təyin edildilər. Korpus komandiri vəzifəsinə Kazaryan, qərargah rəisi isə Avetisyan təyin olundular. Aprelin 25-də Bakı Sovetinin Xalq Komissarları Soveti yaradıldı. Bu hakimiyyət qurumunda aparıcı mövqeləri ermənilər tutdu. Şaumyanın özü XKS-in sədri və xarici işlər üzrə komissar vəzifələrini tutdu.

Şaumyanın başçılıq etdiyi daşnak-bolşevik rejiminin qarşısını almağa 1918-ci il mayın 28-də yaradılmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (AXC) müvəffəq oldu. AXC-nin Osmanlı dövləti ilə hərbi ittifaqı, Qafqaz İslam Ordusunun Cümhuriyyətin müvəqqəti paytaxtı Gəncədən Bakıya müzəffər yürüşü daşnak-bolşevik qüvvələrini Bakını və Şimali Azərbaycanın digər Xəzəryanı bölgələrini tam işğal etmək plan-

larını alt-üst etdi.

31 iyul 1918-ci ildə Bakı Soveti daxilindəki siyasi mübarizənin kəskinləşməsi şəraitində Şaumyanın başçılıq etdiyi qruplaşma hakimiyyətdən çəkilməyə məcbur oldu. Şaumyanın məğlubiyyətindən sonra ermənilər Bakını öz nəzarətləri altında saxlamağa dair ümidlərini dünya müharibəsi gedişində Qafqaza müdaxilə etməyə çalışan ingilislərə bağladılar. Bakıda ingilislərin hərbi dəstəyinə arxalanan "Sentrokaspi Diktaturası" hökuməti yaradıldı. Bu hökumət daşnak, eser və menşevik partiyaların koalisiyası olaraq formalaşdı. Lakin "Sentrokaspi Diktaturası"nın Bakını nəzarət altında saxlamaq cəhdləri uğursuz oldu. 1918-ci il sentyabrın 15-də azərbaycanlı-osmanlı qoşunları Bakını azad etdilər. Sentyabrın 17-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hökuməti ölkənin əsl paytaxtı - Bakıya köçdü.

Şaumyana və onun rəhbərlik etdiyi "komissarlara" gəlincə isə qeyd etmək lazımdır ki, uzun onilliklər ərzində Bakı Soveti sədrinin, "25 lillahdaşı ilə birlikdə" həbs olunduğu və 20 sentyabr 1918-ci ildə Krasnovodsk yaxınlığında, Pərevəl və Ağcaqum stansiyaları arasında ingilislər və eser Zakaspi hökuməti tərəfindən güllələndiyi hesab olunurdu. 1920-ci ildə Azərbaycanda sovet hakimiyyəti bərqərar edildikdən sonra komissarların cəsədləri Bakının mərkəzi bağlarından birində basdırıldı. Lakin 2009-cu ilin yanvarında Bakıda "26 Bakı komissarları"nın şərafinə ucaldılmış abidə altında aparılmış qazıntılar nəticəsində ehtimal olunan 26 cəsədin yerinə 23 cəsədin qalığı aşkar olundu. Bununla da "komissarların tarixi" ilə bağlı bütün sirləri açmaq məqsədilə geniş elmi araşdırmaların aparılması zərurəti meydana çıxdı. Lakin həmin araşdırmaların son nəticəsindən asılı olmayaraq, Bakı Sovetinin və onun başçısı Stepan Şaumyanın tarixdə hərbi cinayətkar kimi qalması heç bir şübhə doğurmur.

"ERMƏNİ MƏSƏLƏSİ"

66

Tarixin ən aşağısı son 100 ilinin hansı səhifəsinə nəzər salsaq, mənfur qonşularımızın daim bizi daban-dabana izlədiyinin, təqib etdiyinin, olmazın ziyanlar vurduğunun, xalqımızın başına ağlaşmaz faciələr gətirdiyinin şahidi olarıq. Erməni bələsi daim başımızın ağrısı olub və bu gün də xalqımızı narahat edir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyi ilə bağlı respublika mətbuatında xeyli sayda dəyərli yazılara rast gəldim. Mən "Azərbaycan" qəzetində dərc edilən silsilə məqalələri xüsusilə vurğulamaq istədim. Sözügedən qəzetin 3 aprel 2018-ci il tarixli sayında çap olunan "Erməni məsələsi" sərəlvhəli yazının müəllifi Məmməd Əmin Rəsulzadədir. Böyük ədib həmin məqaləni Cümhuriyyətin süqutundan bir neçə il sonra yazıb və çox önəmli məsələlərə toxunub. Mövzunun

aktuallığını və günümüzə səsleşdiyini nəzərə alıb "Erməni məsələsi"ndən sizləri də xali etmək istərdim. Əvvəlcə redaksiyanın kiçik ön sözüne diqqət yetirək.

Keçmişini öyrənməyən gələcəyini qura bilməz!

Tarix təkrarlanır, odur ki, olmuşları öyrənilə lazımı nəticə çıxarmaq və bir daha səhv etməmək üçün növbəti mərhələlərdə nəzərə almaq vacibdir!

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan xalqı böyük zəhmət və qurbanlar bahasına dövlət müstəqilliyi qazandı. Lakin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ömrü cəmi 23 ay oldu...

Ötən əsrin sonlarında qazanılan dövlət müstəqilliyi də eyni aqibəti yaşayacaqdı. Əgər ulu öndər Heydər Əliyev xalqın arzu və tələbi ilə yenidən ölkə rəhbərliyinə qayıdaraq Azərbaycanı parçalanmaqdan, dövlət müstəqilliyini isə məhvoldumadan xilas etməsəydi!

Uzun əsrlərdən sonra qazanılan və yaşadılan, əbədiyyə çevrilən dövlət müstəqilliyi hər birimiz üçün müqəddəs və azizdir!

Vərisi olduğumuz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyini Prezident İlham Əliyevin 10 yanvar 2018-ci il tarixli sərəncamı ilə bu ilə təntənə ilə qeyd edəcəyik. Şərəfli yubileyə hazırlıq dövründə müstəqilliyin özü və sonrakı taleyi ilə bağlı müxtəlif mətbu orqanlarda gedən məqalələrin kiçik bir qismini qəzetimizdə dərc etməklə baş verənlərə yenidən diqqət çəkirik!

Oxumaq, bilmək və nəticə çıxarmaq üçün!

Məmməd Əmin Rəsulzadə yazır:

Bəhs edəcəgimiz şey bu günlərdə mətbuat səhifələrini işğal edən məruf məsələ degildir, əsil erməni məsələsidir. O erməni məsələsi ki, türklük üçün pək böyük əngəlləri mövcub olmuşdur. O məsələ ki, türk-rus mücadiləyi-tarixiy-

67

yəsində pək məşum bir rol oynamışdır. Türk dünyasına zərəər yetirmişdir. Ermənilər üçün də mövcibi fəlakət olmuşdur.

Bolşeviklər iddia ediyörlər, ehtimal bəziləri də inaniyörlər ki, çarizmin qullandığı siyaseti bolşevizm artıq tətbiq etmiyor. Milli məsələləri tamamilə başqa bir yolda həll ediyör. Demək ki, erməni məsələsi də başqa türlü həll olunuyör. Halbuki, dəyişən yalnız rəng və ünvandır. Qızıl Rusiya tətbiq elədiğı siyasetdə, döna-dolaşa qara və yaxud bəyaz Rusiyanın üsullarını qullanıyör.

Lozan konferansı əsnasında son təşəbbüs edilmiş "Erməni yurdu" haqqında bir qeyrət daha göstərilmişdi. Bu təşəbbüs boşa çıxınca Çiçerin erməni mürəxxəsələrinə Rusiyada bir "yurd" təklif eyləmişdi. Bu yurd Don nəhri həvalisində təsəvvür olunuyordu. Don vilayətinin mərkəzini təşkil edən Rostov şəhəri yaxınında Naxçıvan namində bir şəhər vardı. Bu şəhər ermənilərlə məkundur. Bu ermənilər əski sənələrdə hərbi-ümumidə olduğı kibi yenə Rusiya tərəfindən Türkiyə əleyhinə qiyama sövq olunan və nəticədə yersiz-yurdsuz qalan mühacirlərdir. Demək ki, tarix təkərrür ediyör. Vaxtilə çarizmin yerləşdirdiğı erməni mühacirləri şimdi də bolşevizm tərəfindən himayə olunuyör. Çarizm yalnız Don vilayətində erməni qəsəbəsi vücuda götirməklə qalmamışdı. Mavərayi-Qafqasyadakı erməniligi dəxi təqviyə eyləmişdi. Türkiyədən hicrət edən erməniləri burada yerləşdirmişdi. Çarizmin Qafqasiyada istinad eylədiğı millət ermənilər idi. Rus kapitalizminin, rus kolonizasyonunun yol başçısı erməni ürfəsi və erməni möhtəkirliəri idi. Çarizmin müavinət və himayəsilə onlar görək Tiflis və görək Bakıyı erməniləşdirməkdə idilər. Şimdiki halda dəxi bolşevik "Çeka"sının, Moskva trestlərinin, komunist müəssisələrinin ən sadiq ajanları ermənilərdir. Erməni partiləri, ictimai təşkilat müəssisələri tama-

milə rus ağuşuna atılmışlardır, nicatlarını Rusiyadan görüyörlər. Daşnaq-saqanların rəsmən inhilal edib Komunist firqəsinə iltihaq eylədikləri bir əmri-vaqedir. Bunların rəislərindən və məfkurəçilərindən bulunan Kaçaznuni bir risalə nəşr eyləmişdir. Bu risalesində o, Rusiyadan və komunizmdən başqa erməniləri qurtaracaq bir nicat yolu qalmadığını isbat ediyör-müş. Amerikada, Bolqariyada və s. məmləkətlərdə intişar edən müxtəlif erməni qəzetələri bolşevik Rusiya ilə anlaşmayı tərvic ediyörlər. Daşnaqlardan bir qismi Ermənistan istiqlalı üzərində hala israr ediyör-müş. Bunlar şimdi bir əqəliyyət təşkil ediyörlər. Amerikada çıxan erməni "Paykar" qəzetəsi bu məsələyi izah ediyordu. Diyordu ki, "Rusiyə əleyhinə olmaq üçün bolşevik sisteminin müvəqqəti olduğunu iddia eyləmək kafi degildir. Bolşevizm müvəqqəti ola bilir, fəqət Rusiya daimidir".

Bu millət nə qədər talesizdir ki, rəisləri kəndisini qonşuları ilə vuruşurdular. Rusiyaya güvəndilər. Hadisələrin fəcayətli və fəlakətli cərəyanına tərək edilərsə də ayılmadılar. Yalnız türklərin degil, gürcülərin dəxi ədavətini qazandılar.

"Mühacir ermənilərə yurd vermək özəni bir təşəbbüsdür. Bunun çar icraatına bənzəməsi heç bir şeyi ifadə etməz. Suri bənzəyişlərin mənası başqa-başqa ola bilir" deyinə bilir. Fəqət sovet hökumətinin erməni məsələsində eylədiğı tərzihərəkət bu qəbildən degildir. Tədqiq olunarsa, görölür ki, bu şəhəhet yalnız nəticələri təsadüfi bənzəyişdən ibarət qalmaz.

1918-ci sənədə oktyabr itxılalını mütaəqib, daha Petroqradda ikən sovet hökuməti, Mavərayi-Qafqasiya baş komissarlığına Stepan Şaumyan namında bir erməniyi təyin eylədi. Bunun da bir əsəri təsadüf olduğı iddia oluna bilir. Fəqət biz bu iddiayı qəbul etməməkdə məzuruz. Aşağıda dərc etdigimiz mühüm bir vəsiqə bu üzürümüzün nəyə istinad ey-

lödıgını göstörıyor. İştə vəsiqə:

**Xalq Komisarları Şurasının dekreti 13- Türkiyə
Ermənistanı haqqında: “Əmələ və əskəri mürəxxəsləri
məlumətı”? 1**

1 kanuni-sani (yanvar) 1918

Xalq Komisarlar Şurası, erməni xalqına elan ediyor ki, Rusiya tərəfindən işğal olunan Türkiyə ərazisindəki erməni xalqının istiqlalı tam elan etmək surətiylə, kəndi müqəddəratını təyinə səlahiyyətədar olduğunu qəbul edər. Xalq Komisarlar Şurası, erməni xalqının tam bir hürriyətlə bəyani rəy edə bilməsi üçün

1) Türkiyə Ermənistanı daxilində bulunan əskərlərin ixracını müətaqib erməni xalqının əmniyyəti-şəxsiyyə və ümumiyyəsinə təmin üçün erməni xalqı millisinin təşkilini;

2) Dünyanın müxtəlif tərəflərində pərakəndə bulunan erməni mühacirlərinin Türkiyə Ermənistanına gəlmələrini;

3) Hərbi-ümumi zamanında məmləkətin içərilərinə təhcir olunan ermənilərin təkrar Türkiyə Ermənistanına gətirilməsi (bu xüsusda Sovet hökuməti Türkiyə ilə icra edəcəgi müzakirət əsnasında bilxassə israr edəcəkdir);

4) Sovetlər və Erməni komitəsi şəklində olaraq Türkiyə Ermənistan hökuməti müvəqqətesinin təşkili kibi tədaviri əvəliyyənin təminini lazım bilir. Fövqəladə Qafqasya komisarı təyin olunan Stepan Şaumyana 2 və 3 maddələrin qüvvədən feilə gətirilməsi üçün Türkiyə Ermənistanı əhalisinə hər növi müavinətdə bulunmaq və oradakı rus əskərlərinin muntəzəmin ixracı məqsədi ilə məhəlli komisiyonlar təşkili üçün səlahiyyəti kamilə veriliyor.

Qeyd: *Türkiyə Ermənistanının hüdudu, erməni əhalisinin mürəxxəsləri ilə həm hüdad bulunan digər əhalinin (müsəlman*

və sairə) mürəxxəsləri və Qafqasya fəvqəladə komisarının iş-tirakı ilə təyin olunur.

**Xalq Komisarları Şurası Rəisi Ulyanov Lenin
Millətlər İşləri Xalq Komisarı Çuqaşvili Stalin**

Türkiyə Ermənistanı haqqındakı bu dekret Sovet siyasətinin müstəsna cəlvəsi degildi. Bu dekret Çarizmdən təvartis edən bir məsələyi təsviyə etmək istiyordu. Hərbi-Ümumidə Petroqrada hökuməti erməni itxilat komitələrini kəndi lehinə kullanmışdı. Vətənləri Türkiyəyə qarşı icra eylədikləri xəyanətə müqabil Ermənistanın istiqlalı ermənilərə vəəd edilmişdi.

Qafqasya daha bolşevik itxilatını tanımamışdı. Burasını təsəllütünə keçirmək istəyən yeni rus hökuməti erməni təşkilatından istifadə yolunu düşündü. Daşnak-saqan təşkilatlarının təvəccöhünü cəlb üçün Türkiyə Ermənistanı haqqında yuxarıdakı dekreti nəşr eylədi. Bu dekretlə Lenin hökuməti Nikolay hökumətinin vədini tutmuş oluyordu. Nikolayın vədini təbtiq edəcək zat, erməni təfərdarı Voronsov Daşkov idi. Leninin dekretini isə erməni Şaumyan təbtiq edəcəkdə. Erməni olması həsəbiylə Şaumyan gərək daşnak və gərək sair erməni təşkilatları ilə daha ziyadə anlaşı bilirdi. Nitəkəim oylə də oldu. Ermənistan istiqlal vəsiqəsi gətirən bu adam Bakıda ermənilərlə bolşeviklərin ittifaqını təsis eylədi. Bu ittifaq o zaman muxtariyyət almaq təmayülündə olan Azərilərə qarşı qətləam yapıdı.

Görülüyor ki, Qafqasyaya təyin olunan fəvqəladə komisar hər şeydən əvvəl Türkiyə Ermənistanının müqəddəratını təyin eyləmək vəzifəsi təvcih edilmişdir. Şu surətdə Qafqasya komisarının erməni olması təsadüf əsəri olmayıb siyasi

bir hikmətə müstənidir.

Bunun bir təsadüf deyil, Çarizmdən təvəris edərək təqib edilmək istənilən bir siyasət olduğu sonradan müşahidə olunan vəqəələrlə də isbat edilmişdir. Rıza Nur Bəyin yeni in-tişar edən kitabından öyrəniyoruz ki, Ankara hökuməti tərəfindən ilk dəfə olaraq Moskva-yə göndərilən heyət "Van və civarının Ermənistan-tə tərkı təklifi" ilə övdət eyləmişdir (səh. 207). Bu heyət məlum olduğu üzrə 1920-ci sənədə Azərbaycan istilasından sonra getmişdi.

Yusif Kamal Bəy təhti-rəyasətində gedən 2-ci heyətlə əqd olunan Moskva müahidəsi ermənilərin protestosuna mücib olmuşdu. Sızlayan erməni komitələrinə təsəlli verən Moskva qəzetələrinin nəşriyatı dəxi calibi-diqqəti "Pravda" erməni "yoldaşlara" mətanət və təhəmmül tövsiyə ediyordu. Diyordu ki, müahidə dəxi Brest Litovsk müahidəsi kibi müvəqqətdir, təəvvüs üçün yapılmış bir şeydir.

"Pravda" qəzetəsinin bu sözləri "mütəəssir" erməniləri təskin üçün söylənmiş boş bir təsəlli deyə tələqqi edilməsin. Şimdiki Sovet İttihadını təşkil edən bütün cümhuriyyətlərlə Rusiya sovetlərinin əvvəl-cə birer müahidəsi vardı? Nə oldu? Qars müahidəsi nə-rədədir?

İlk fürsətdə Qars müahidəsini keənlemeykun hökmünə gətirən bolşevik siyasəti əski rus siyasətinə doğru getmişdir. Nəsil ki, bugünkü hadisat belə bunu göstərməkdədir.

Sovetlərin erməni məsələsindəki istiqaməti dəxi Rusiyanın əskiden bəri məruf olan siyasətidir.

Azəri (M.Ə.Rəsulzadə)

"Yeni Qafqasıya",

15 mayıs 1924, №16

Keənlemeykun - heç olmamış kimi

Azəri (Bax: M.Ə.Rəsulzadə. "Yeni Qafqasıya" yazıları

(1923-1927) Türk Tarix Qurumu.

Ankara, 2017, səh.95-98)

31 MART - AZƏRBAYCANLILARIN SOYQIRIMI GÜNÜ

"Tarixi yaddaşsızlıq və unutanlıq xalqımıza baha başa gələ bilər. Azərbaycanlılara qarşı zaman-zaman törə-dilən bu ağır cinayətləri unutmamaq, böyü-yən nəslı bədxah qüvvələrin məkrlı niyyətlərinə qarşı ayıq-sayıqlıq ru-hunda tərbiyə etmək mühüm vəzifədir".

HEYDƏR ƏLİYEV

73

Təəssüf ki, xalqımızın taleyinə bir neçə soyqırımı yaşamaq yazılmışdır. Bəlkə də, bu, ondan irəli gəlir ki, biz heç bir millətə qarşı düşmən münasibətdə olmamış, bizə qarşı törədilən haqsızlıqları, qətləri tarixi yaddaşımıza yazmamış və tez unutmuşuq. Eyni zamanda, tariximizə baxarkən görürük ki, həmişə qələbələrimizi bayram etmişik, bizə qarşı olan ziddiyyətləri isə atırlamamışıq. Vəziyyət belə olunca tariximizin bir hissəsi həmişə qaranlıq qorq olmuşdur. Bu qaranlıq səhifələrdən birini də 31 mart soyqırımı təşkil edir.

Qədim dövrlərdən başlayaraq ermənilər Azərbaycan xal-qına düşmən gözü ilə baxmış və öz dilləri ilə desək, "Böyük Ermənistan" yaratmaq fikrindən çəkinməmişlər. Onlar üçün ən əlverişli mühit isə XX əsrin əvvəllərində yarandı. Mənfur düşmənimiz düşünül-müş hiylə işlədərək erməni adı ilə yox,

məhz bolşevik adı altında bu planı icra etdi. Həmin dövrlər Rusiyada baş verən oktyabr inqilabının ardınca, mənşəcə erməni olan Stepan Şaumyanın rəhbərlik etdiyi Bakı Soveti Bakı quberniyasında hakimiyyətə gəldi. Və bununla da Azərbaycan türkləri üçün acı günlər başladı. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, artıq bu dövrə qədər - 1905-1907-ci illərdə ermənilər bu cür qırğınlar törətmək istəsələr də, bir sıra çətinliklərə görə geri çəkilməli olmuşdular. Həmin illərdə xalqımızın döyüşkən ruhu, Osmanlı və Cənubi Azərbaycandan köüllülərin köməyə gəlməsi, H.Z.Tağıyev və digər azərbaycanlı xeyriyyəçi milyonçuların əhaliyə ərzaq və maliyyə yardımı göstərməsi erməni quldurlarının qarşısını kəşmişdi.

74

Soyqırımı ərəfəsində Müsavat Partiyasının sosial bazası çox möhkəm idi və Azərbaycan milli hərəkatı aktiv fəaliyyət göstərirdi. Bolşeviklərin əsas vəzifəsi isə sosial bazanı möhv etmək və Azərbaycan milli hərəkatına divan tutmaqdan ibarət idi. Odu ki, 1918-ci il 15 mart tarixində keçirilən toplantıda S.Şaumyan azərbaycanlılara qarşı soyqırımı göstərişi verdi. Tarixi mənbələrdən aydın olur ki, Şaumyan tərəfindən V.Leninə göndərilən məktubda bu qırğın qəsdən törətdiklərini, o, açıq şəkildə etiraf etmişdir. Həmin dövrdə heç kimin tərəfində olmayan Daşnaksutyun partiyası da bolşeviklərin sırasına keçdi. Lakin S.Şaumyan yaxşı bildirdi ki, bu qırğın törətmək üçün bir bəhanə işləmək gərəkdir və o, bunu böyük ustalıqla yerinə yetirdi. Belə ki, H.Z.Tağıyevin oğlu M.Tağıyev Lənkəran şəhərində bolşevik silahlıları tərəfindən qətlə yetirilmişdi və onun dəfn mərasımında iştirak etmək üçün müsəlman korpusunun komandiri Talışinskiyin başçılıq etdiyi alay da Bakıya gəlmişdi. Tağıyevin oğlunun cəsədi

səxsi heyəti 48 müsəlman hərəbicdən ibarət olan "Evelina" gəmisini ilə Lənkəranda Bakıya gətirildi. Erməni milli şurası yalan məlumat verərək bildirdi ki, bu hərəbiclər Muğandakı rus kəndlərini möhv edəcək. Şaumyan bunu bəhanə edib, zabitlərin tərkisilahl edilməsinə dair göstəriş verdi. Eyni zamanda general Talışinski və alay üzvləri də həbs olundu. Bu zaman azərbaycanlılar Bakı Sovetinə qarşı etiraz etməyə başladılar. Bundan sonra azərbaycanlılara qarşı soyqırımı başladı.

"Kərpіxana" və "Məmmədli" məhəllələrində qan su yerinə axırdı. Daşnaqlar bir süarı əllərində bayraq etmişdi: "Biz heç bir bolşevik tanımırıq, təkəcə müsəlman olmağın kifayətdir".

Azərbaycanlıların soyqırımı təkəcə Bakıda deyil, Quba, Şamaxı, Lənkəran, Salyan, Qarabağ, Naxçıvan qəzalarında da reallaşdı. 30 mart tarixindən başlayan bu qanlı hadisə aprel ayının sonlarınadək mərhələli şəkildə həyata keçirildi.

Vurgulamaq lazımdır ki, bu qırğının törədilməsində təkəcə S.Şaumyan deyil, həmçinin "Qırmızı Qvardiya", Amazasp, Lalayans, Avetisyan, Petrov da əvəedilməz rol oynamışdır. Bolşeviklərin 6 minlik, Daşnaksutyun partiyasının 3-4 minlik hərbi dəstəsinin iştirakı ilə törədilən bu soyqırımı nəticəsində ümumilikdə 50 minə qədər azərbaycanlı müsəlman qətlə yetirilmişdir.

31 mart soyqırımının ən mühüm cəhəti ondan ibarətdir ki, bu qırğında mədəni irsimizə böyük zərbə vuruldu. "Açıq söz" qəzetinin redaksiyası, "Kaspi" mətbəəsi, "İsmailiyyə" binası, "Təzəpir" məscidi insanların gözü önündə yandırıldı. Görkəmli ziyalılarımızın böyük zəhmətlə ərşəyə gətirdiyi, çap avadanlıqları ilə təchiz olunmuş elektrik mətbəələri möhv

75

edildi.

31 mart, eyni zamanda Azərbaycan xalqının tarixi yaddaşına, ziyalılarına qarşı mənəvi soyqırımı idi. Belə ki, ermənilər bu vəhşilikləri dünya ictimaiyyətindən gizlətmək üçün Azərbaycan ziyalılarını məhv etməyə çalışdılar. "İstiqlal" qəzeti məlumat verirdi ki, ermənilər evbəev gözrək ziyalıları gülləboran edirlər. Bu hadisələr zamanı müsəlmanlara qarşı törədilən faciələri doğru şəkildə əhaliyə çatdıran bir sıra rusdillı qəzetlər bağlandı. S.Şaumyan bildirdirdi ki, guya bu qəzetlər mart hadisələrinə düzgün qiymət vermirdi və vahid socialist cəbhədə dayanırlar. Onun əmrinə ilə Azərbaycanın digər yerlərində insanların bu vəhşiliklərdən xəbərdar tutulması üçün erməni və bolşevik mətbuatları istisna olmaqla, digər qəzet və jurnalların fəaliyyəti dayandırıldı.

Ancaq bu soyqırımı sanki xalqımızı dərin yuxudan oyatdı. AXC-nin təsis edilməsi həmin dövr üçün böyük dirçəliş oldu. Məhz AXC tərəfindən 31 mart hadisəsi 1919 və 1920-ci illərdə ümummillı mətəm günü elan edildi. Soyqırımın hər-tərəfli tədqiqi ilə bağlı Fövqəladə İstintaq Komissiyası, o cümlədən bu cinayətləri dünyaya çatdırmaq üçün xüsusi qurum təsis edilərsə də, gənc dövlətin süqutu bu işin yarımçıq qalmasına gətirib çıxartdı.

Azərbaycan uzun müddət Sovet imperiyasının tərkibində qaldığına görə bu məsələ insanların yaddaşından silinirdi. Lakin Ümummillı Lider Heydər Əliyevin 1998-ci il tarixli Fərmanı ilə 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü elan edildi. Sonrakı dövrlərdə bu soyqırımı istiqamətində ciddi araşdırmalara başlandı və 2007-ci ildə Qubada aşkar edilmiş kütləvi məzarlıq 31 mart soyqırımının iç üzünü dünyaya tanıtdı. Bu soyqırımı bir daha təsdiq edir ki, düşməne qarşı

azərbaycanlılar daim birlik nümayiş etdirməlidir. Necə ki, M.Ə.Rəsulzadə bunu 1919-cu il aprel ayında nəşr edilmiş "Azərbaycan" qəzetində söyləmişdi: "31 mart bizə birlik və ittihad üçün bir nümunəyi-imsal əylesin".

Yeri gəlmişkən, Prezident İlham Əliyev 1918-ci il Azərbaycanlıların soyqırımının 100 illiyi haqqında imzaladığı Sərəncam bu baxımdan xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Sərəncamda bildirilir ki, erməni millətçiləri tarixin müxtəlif mərhələlərində mifik "Böyük Ermənistan" ideyasını gerçəkləşdirmək məqsədilə soydaşlarımıza qarşı etnik təmizləmə, deportasiya və soyqırımları həyata keçiriblər. Azərbaycan xalqının başına gətirilən ən dəhşətli faciələrdən biri də 100 il bundan əvvəl - 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Bakı Sovetinin mandatı altında fəaliyyət göstərən daşnak-bolşevik silahlı dəstələri tərəfindən xüsusi qəddarlıqla törədilmiş kütləvi qırğınlardır. Həmin günlərdə Bakı şəhərində, habelə Bakı quberniyasına daxil olan digər şəhər və qəzalarda on minlərlə dinc sakin məhz etnik və dini mənsubiyyətə görə qətlə yetirilib, yaşayış məntəqələri dağıdılıb, mədəniyyət abidələri, məscid və qəbiristanlıqlar yerlə yeksan edilib. Sonrakı dövrlərdə daha da azğınlaşan erməni millətçiləri qeyri-insani əməllərini davam etdirib, Qarabağ, Zəngəzur, Naxçıvan, Şirvan, İrəvan və digər bölgələrdə kütləvi qətlər, talanlar və etnik təmizləmələr həyata keçiriblər. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hökuməti ermənilərin törətdikləri ağır cinayətlərin araşdırılması üçün Fövqəladə İstintaq Komissiyası yaradıb, komissiyanın üzə çıxardığı həqiqətlərin xalqın yaddaşında hiş edilməsi və dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün bir sıra tədbirlər görüb. Lakin Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra bu proses dayandırılmış, baş verənlərin

sona qədər təhqiq edilməsinin və ona müvafiq siyasi-hüquqi qiymət verilməsinin qarşısı alınmışdır. Yalnız 80 il sonra - 1998-ci il martın 26-da Ümummilli lider Heydər Əliyevin imzaladığı "Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanında həmin dəhşətli hadisələrə adekvat siyasi qiymət verilib və 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü elan edilib. Ötən müddət ərzində aparılmış araşdırmalar sayəsində çoxlu sayda yeni faktlar və sənədlər toplanıb, Quba şəhərində kütləvi məzarlıq aşkar olunub. Üzə çıxmış tarixi faktlar 1918-ci ilin mart-aprel aylarında və sonrakı dövrlərdə ermənilərin həyata keçirdikləri qanlı aksiyaların coğrafiyasının daha geniş və faciə qurbanlarının sayının qat-qat çox olduğunu sübut edib.

78

Görülən işlərin qanunauyğun nəticəsidir ki, Xocalı soyqırımının ardından artıq bir çox ölkələrdə 31 mart hadisələri ilə bağlı müvafiq qətnamələr qəbul olunur. Azərbaycan dövləti bütün bu reallıqların dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün sistemli fəaliyyət göstərir, ardıcıl və məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirir. Yeri gəlmişkən, Quba Soyqırımı Memorial Kompleksinin açılışı da bu baxımdan müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Qeyd edək ki, 30 dekabr 2009-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev erməni millətçilərinin Azərbaycana qarşı ərazi iddialarını və təcavüz siyasətini, qanlı cinayətlərini dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq, gələcək nəsillərin milli yaddaşını qorumaq və soyqırım qurbanlarının xatirəsini əbədiləşdirmək məqsədi ilə Quba şəhərində "Soyqırım Memorial Kompleksi"nin yaradılması haqqında Sərəncam imzalayıb. 2013-cü il sentyabrın 18-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və xanımı Mehriban Əliyeva Quba Soyqırımı Memorial Komplek-

sinin açılışını ediblər.

Bütövlükdə, 1918-ci il 31 mart soyqırımına dair həqiqətlər dünya ictimaiyyətinə uğurla çatdırılır. Bu baxımdan, Prezident İlham Əliyevin 1918-ci il Azərbaycanlıların soyqırımının 100 illiyi haqqında imzaladığı Sərəncamdan irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsi erməni-bolşevik silahlı dəstələrinin 100 il əvvəl Azərbaycanlılara qarşı törətdikləri bəşəri cinayətlər barədə həqiqətlərin ölkə və dünya ictimaiyyətinə daha dolğun çatdırılması baxımından müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

79

HİYLƏGƏR QOŇŞULARIN SOVET DÖVRÜNDƏKİ MƏKRİLİ PLANLARI

1920-ci ilin may ayından 1921-ci ilin noyabrına qədər Azərbaycanda ermənilər tərəfindən 48 min nəfər qətlə yetirilib. 1930-cu illərə də diqqət yetirsək, görürük ki, bolşevik hökuməti tərəfindən müxtəlif repressiyalar adı altında xalqımız soyqırımına məruz qalıb.

Qeyd edək ki, xalqımıza qarşı soyqırımlar törədən mənfur qoŇşularımız öz çirkin niyyətlərini reallaşdırmaq üçün istənilən fürsətdən yararlanmağa çalışıblar.

80 Ermənilər bu istiqamətdə növbəti addımlarını hələ İkinci Dünya Müharibəsi başa çatmayan bir dövrdə atıblar. Təsəvvürünüzə gətirin: dünya nə hayda, ermənilər nə hayda?

Sözün düzü, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun direktor müavini, tarix üzrə fəlsəfə doktoru Cəbi Bəhrəmovun "20 Yanvar və Xocalı faciələri 1918-ci il mart soyqırımının davamı idi" sərlövholi məqaləsini oxuyanda ("Azərbaycan" qəzeti, 25, 26 yanvar 2018-ci il) çox heyrətləndim. Düşündüm ki, bu erməni millətçiləri bizim təsəvvürlərimizdəkindən də qat-qat ocaib və dəhşətlidirlər. Bəlkə də belə demək olar: dünyada analoqu olmayan bir millətdirlər!

Cəbi Bəhrəmov ötən əsrin ortalarına ekskurs edərək çox maraqlı, olduqca əhəmiyyətli tarixi faktlara istinad edərək çoxlarımızın bilmədiyi həqiqətləri ortaya qoyur. O, qeyd edir ki, İkinci Dünya müharibəsinin qurtarmasına 115 gün qalmış, yəni 1945-ci il aprelin 19-da bütün ermənilərin VI katolikosu - baş patriarxın müavini, arxiyepiskop Gevorg Çeorekçiyən SSRİ dövlətinin rəhbəri İ.V.Stalinə 11 bənddən ibarət ərizə ilə mü-

rəciet edir və onunla görüşür. Bu görüş zamanı İ.V.Stalin katolikosu xarici ölkələrdə yaşayan ermənilərin Ermənistan SSR-ə köçürülməyini və bundan əlavə Türkiyə Cümhuriyyətindən qondarma "Qərbi Ermənistan" adlanan torpaqların geri alınacağını söyləyir. Katolikosun ərizəsinin üstünə "Rəziyəm. Xalq Komissarları Sovetinin sədri İosif Stalin. 19.04.45-ci il" dərkənarını qoyur. 1945-ci il noyabrın 21-də SSRİ XKS "Sovet Ermənistanına xarici ölkələrdən ermənilərin qaytarılmaları ilə bağlı tədbirlər" haqqında 2947 sayılı qətnamə qəbul edir.

Bu qərarı alan Ermənistan SSR-in rəhbəri G.Arutinyov İ.V.Stalinə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistan SSR-in tərkibinə daxil edilməsi ilə bağlı məktubla müraciət edir. İ.V.Stalin məktubu G.Malenkova ünvanlayır və məsələni Azərbaycan SSR rəhbəri M.C.Bağirovla müzakirə etməyi tapşırır. 1945-ci il noyabrın 28-də ÜİK(b)P MK-nın katibi G.M.Malenkov Azərbaycan K(b)P MK-nın birinci katibi M.C.Bağirova teleqram vurur. Qarabağın Azərbaycan torpağı olması ilə bağlı 6 tarixçi alimin elmi arayışını alan M.C.Bağirov 10 dekabr 1945-ci il tarixdə "tam məxfidir" qrişi ilə ÜİK(b)P MK katibi G.M.Malenkova göndərdiyi elmi cəhətdən əsaslandırılmış cavab məktubunda Sovet hakimiyyəti (1921-1929-cu illərdə Ermənistan SSR-ə verilən torpaqların ümumi sahəsi 20,8 min kvadratkilometr təşkil etmişdir - C.B.) illərində ilk dəfə itirilmiş Azərbaycan torpaqları problemini qaldırır və bununla da erməni millətçi dairələrinin planlarının pozulmasına nail olur.

Lakin rədd cavabı verilməsinə baxmayaraq, 1946-cı il oktyabrın 19-da SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin xarici ölkələrdə yaşayan ermənilərin Ermənistan SSR ərazisinə köçürülməsi ilə bağlı "Xarici ölkələrdən "vətənləri" Sovet Ermənistanına qayıdan milliyətçə erməni olan şəxslərin SSRİ

vətəndaşlığı almaq qaydaları haqqında” adlı fərman verilir. Xarici ölkələrdə yaşayan ermənilərin Ermənistan SSR-ə repatriasiyası “Daşnaksütyun” partiyasının 1947-ci ilin iyununda keçirilmiş XIV konqresinin qəbul etdiyi qərarlarla bilavasitə bağlı idi. Bu qərarlarda isə repatriasiyanın “azərbaycanlıların yaşadıkları torpaqların boşaldılması və Ermənistan sərhədlərinin genişləndirilməsi” şəraitində baş verdiyi iddia edilirdi. Bu işə erməni Qriqoryan kilsəsi də xeyir-duasını vermişdi.

Beləliklə, azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından qovulmasının növbəti mərhələsi başlandı. 1947-ci il dekabrın 23-də SSRİ Nazirlər Soveti “Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhəlinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında” qərar verdi. SSRİ Nazirlər Sovetinin 1948-ci il 10 mart tarixli “Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhəlinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi ilə əlaqədar tədbirlər haqqında” daha bir qərarı ilə bu işi həyata keçirmək üçün konkret tədbirlər planı müəyyən olundu. Bu qərara görə, 1948-1950-ci illərdə 100 min nəfər - 1948-ci ildə 10 min, 1949-cu ildə 40 min, 1950-ci ildə isə 50 min nəfər azərbaycanlı “kəndüçülük prinsipinə əsasən” Azərbaycan SSR ərazilərinə köçürülməli idi. Qeyd edək ki, o zaman Ermənistan SSR-də 400 mindən artıq azərbaycanlı yaşayırdı. SSRİ hökumətinin qərarı ilə 1948-ci ildə Ermənistan SSR-dən deportasiya edilənlərin sayı 10.504, 1949-cu ildə 15.713 nəfər, 1950-ci ildə 12.332 nəfər, 1952-1953-cü illərdə 13.760 nəfər, 1954-1956-cı illərdə isə 5.876 nəfər olmuşdur. Ümumiyyətlə, Ermənistan SSR ərazisindən deportasiya və etnik təmizləmənin bu mərhələsində 100 min nəfərdən çox azərbaycanlı zorla köçürülmüş və ya köçməyə məcbur edilmişdi. Deportasiya tədbirləri Ermənistan SSR-in 22 rayonunu

əhatə etmiş və əsasən azərbaycanlıların ən qədim zamanlardan yaşadıkları ərazilərdə həyata keçirilmişdi.

1953-cü ildə İ.V.Stalinin vəfatından sonra SSRİ dövləti rəhbərliyində baş verən dəyişikliyə ümid bəsləyən erməni Qriqoryan kilsəsi və Ermənistan SSR rəhbərliyi DQMV ərazisinin Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi haqqında bu dəfə N.S.Xruşçova müraciət etdi. 1958-ci ildə erməni Qriqoryan kilsəsinin başçısı II Vazgen Bakıya gəlir və o zaman Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri olan Sadıq Rəhimovla görüşür. Görüş zamanı II Vazgen Bakı şəhərində yerləşən erməni kilsəsi nəzdində erməni uşaqları üçün ruhani seminariyasının açılmasına, səhər və axşam kilsə zənginin vurulmasına icazə verilməsinə və ən başlıcası, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti ərazisinin Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsinə Azərbaycan SSR rəhbərliyinin razılıq verməsi təkliflərini irəli sürür. Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri S.Rəhimovdan çox sərt rədd cavabı alan II Vazgen SSRİ rəhbərliyinə şikayət edir. Lakin mərkəzi hökumət qaldırılan məsələnin nə qədər təhlükəli olduğunu anlayaraq onu müzakirə etməkdən çəkinir. Erməni katolikosuna verilən sərt rədd cavabı Azərbaycan SSR rəhbərliyinə mərkəzi hökumətin münasibətinin dəyişməsinə səbəb olur. 1959-cu ildə Azərbaycan SSR rəhbərliyi millətçilikdə ittiham edilərək dəyişdirilir.

XX əsrin 60-cı illərinin ortalarında Ermənistan SSR-də növbəti dəfə anti-azərbaycan təbliğatı geniş miqyas almağa başladı. 1960-cı il dekabrın əvvəlində Azərbaycan KP MK-ya ABŞ-ın Boston şəhərində erməni millətçilərinin nəşr etdikləri “Baykar” (“Mübarizə”) qəzetində “Sovet Azərbaycanı Prezidentinə” başlığı altında çap edilmiş müraciət daxil olur. Riyakarlıqla dolu olan bu müraciətdə Azərbaycan SSR-in iki erməni muxtar qurumunun - Naxçıvan MSSR və DQMV əra-

zilərini Ermənistan SSR tərkibinə verilməsi təklif olunur və bunun "əbədi erməni - Azərbaycan qardaşlığı"nın "məhkəmlənməsinə" kömək edəcəyi qeyd olunurdu. Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Vəli Axundov MK-nın katibi Nazim Hacıyevə bu təxribatın qarşısını almaq və respublikanın ərazi bütövlüyünü qorumaq üçün əsaslı cavabın hazırlanması tapşırığını verir. Nazim Hacıyevin oğlu Aydın Hacıyev 2007-ci ildə nəşr etdirdiyi ("Vse ponyato, no ne vse prostito". Baku. 2000 q.) əsərində yazır: "Atam məsələ ilə bağlı tarixçilərin, hüquqşünasların, kartoqrafların və MK-nın məsul işçilərinin də daxil olduğu xüsusi bir qrup təşkil etmişdi. Bu işdə çox fəal yardım o zaman AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun direktoru Ələvsət Quliyev göstərmişdi. Xüsusi qrupun hazırladığı bu sənəd arxiv sənədləri və xəritələrlə birlikdə Sov.İKP MK-ya göndərilmişdi. Sov.İKP MK-nın II katibi M.A.Suslov N.Hacıyevdən təcili Moskvaya gəlməyi tələb edir. N.Hacıyev Sov.İKP MK, SSRİ Nazirlər Soveti və SSRİ DTK-də məsul şəxslərlə görüşür və A.Mikoyanın Azərbaycana qarşı təşkil etdiyi təxribatın qarşısını almağa nail olur. Lakin bu onun həyatı bahasına başa gəlir". N.Hacıyev müzakirədən sonra SSRİ Səhiyyə Nazirliyi 4-cü Baş İdarəsinin xəstəxanasına düşür və ona "bədxassəli şiş" diaqnozu qoyulur. O, Kreml xəstəxanasının "işığı" sayılan Abramyan tərəfindən əməliyyat olunur. Nazim Hacıyevin Moskvaya gələn yaxın dostu akademik M.Topçubaşov əməliyyatın gedişatı ilə tanış olduqdan sonra, onun doğru aparılmadığını müəyyən edir. Beləliklə, Nazim Hacıyev 38 yaşında vəfat edir.

Azərbaycan SSR DQMV-də yaşayan ermənilər Ermənistan SSR rəhbərliyinə çoxsaylı müraciətlər ünvanlayaraq sözdən işə keçməyi tələb etməyə başladılar. 1968-ci il aprelin 23-24-də Ermənistan KP MK-nın birinci katibinə, respublika Nazir-

lər Sovetinin sədrinə və Ali Sovet sədrinə ünvanlanmış 100-ə qədər anonim məktub aşkar edilmişdi. "Əzəli erməni torpaqları"nın Ermənistan SSR-ə qaytarılması məsələsi bu məktublarnın əsas məzmununu təşkil edirdi. 1959-1961-ci illərdə Azərbaycan KP MK-nın II katibi işləmiş Vladimir Semicastını rusiyalı jurnalist Andrey Karaulova verdiyi müsahibəsində həmin dövrü belə xatırlayır: "...Qarabağ ətrafında müxtəlif şeytəllər və dedi-qodular gəzirdi, qeyri-sağlam hadisələr baş verirdi... Mən onların konfransında çıxış edəndə mənə sayızsəhsabsız suallar verirdilər: bu belə deyil, o belə deyil. Mən onlara vəziyyətin nə yerdə olduğunu dedim. Sonradan orada kimi isə rəhbərlikdə dəyişdilər, vilayət komitəsinə ikinci katib təyin edilirdi və vəziyyət bir qədər düzəldi". 1960-cı illərin əvvəllərində SSRİ hökumətinin xaricdə yaşayan ermənilərə növbəti dəfə Sovet İttifaqına köçməyə icazə verməsi "Daşnaksütyun" partiyasının casusluqla məşğul olan bölmələrini xeyli fəallaşdırdı. Onlar repatriasiya kanalları vasitəsilə həmsərhəd olan ölkələrdən Ermənistan SSR ərazisinə müxtəlif təxribatçı qrupların keçirilməsinə çalışırdılar. Bunlar SSRİ Nazirlər Soveti DTK-nın II Baş İdarəsinin 1962-ci il fevralın 2-də Azərbaycan SSR DTK-nın II şöbəsinin rəisi Heydər Əliyevə göndərdiyi tam məxfi məktubda öz əksini tapmışdı. Heydər Əliyevin məktuba qoyduğu dərkənardə xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən erməni daşnak təşkilatlarının SSRİ sərhədlərinin Azərbaycan SSR sahəsinə pozduqları halda yaxalanmaları haqda tapşırıq verilmişdi. 1962-ci il iyunun 24-də Azərbaycan SSR DTK-ya daxil olan məlumatda bildirilirdi ki, SSRİ dövlətinin başçısı N.S.Xruşçovun Ermənistan SSR-ə səfəri ərəfəsində erməni millətçiləri tərəfindən respublikada yaydıqları şeytəllərə görə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Azərbaycan SSR tərkibindən çıxarılaraq Ermənistan SSR tərkibinə verilməyi gözləni-

lır. Bu məqsədlə N.S.Xruşşovun ünvanına 2500 nəfərin imzaladığı məktub göndərilmiş və burada DQMV-nin ya Ermənistan SSR, ya da ki, RSFSR tərkibinə verilməsi tələb olunurdu. Ermənistan SSR və DQMV-də yaşayan ermənilərin belə fəallaşmalarının bir səbəbi də xarici ölkələrdə yaşayan erməni diaspor təşkilatlarından aldıkları dini-ideoloji və maddi yardımlar idi. Bütün bu işlər isə Ermənistan SSR rəhbərliyinin himayəsi və nəzarəti altında həyata keçirildi. Buna görə də 1964-cü il mayın 18-də N.S.Xruşşova ünvanladıkları yeni müraciət bu sözlərlə bitirdi: "Biz Dağlıq Qarabağ məsələsinə dair qərarın təcili qəbul olunmasında təkid edirik: ya muxtar vilayət və ermənilərin yaşadıkları ətraf rayonlar Ermənistanla birləşməlidir, ya da onlar bərbəşə SSRİ-nin hissəsi olmalıdır". 1965-ci ilin iyununda Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının DQMV Filialının katibi B.Ulubabıyan muxtar vilayətin erməni millətindən olan məsul partiyaya və sovet işçilərinin imzaladığı ərizoni Sovet İttifaqı KP MK-ya göndərir. Azərbaycan SSR Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi bu barədə respublika rəhbərliyinə məlumat vermiş və təxribatçıların qarşısını almaq üçün zəruri tədbirlər görmüşdü. 1966-cı ildə respublikanın dövlət xüsusi xidmət orqanları gizli fəaliyyət göstərən, 40 nəfər üzvü olan "Erməni gənclər ittifaqı" adlı təşkilatın İrəvandan olan emissarları muxtar vilayətin ərazisində öz özləklərini təşkil etməyə cəhd göstərdikləri zaman respublika xüsusi xidmət orqanları tərəfindən qarşısı alınmışdı. 1966-cı ilin avqustunda Sovet İttifaqı KP MK-nın Baş katibi L.İ.Brejnevın ünvanına göndərilən və altında 2000-ə qədər erməni "ziyalı"sının imzası olan məktubda deyilirdi: "Qarabağ ərazisinə və milli tərkibinə görə Ermənistanındır, quruluşuna, mənəvi dünyası və məişətinə görə Ermənistanındır, Qarabağın tarixi Ermənistanın tarixidir, Qarabağın dili, incəsənəti və ədəbiyyatı erməni-

lərindir. Nəzərə alınsa ki, Ermənistan SSR mövcuddur, onun ayrılmaz hissəsini süni şəkildə Sovet Ermənistanından ayırmaq məqsəduuyğun deyil". "Ermənistan SSR-in elm və mədəniyyət xadimlərinin Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının XXIII qurultayına müraciəti" adlı bu məktub haqqında 1966-cı il sentyabrın 30-da Ermənistan KP MK-nın birinci katibi A. Koçinyanın və Nazirlər Sovetinin sədri B.Muradyanın Sovet İttifaqı KP MK-ya ünvanladıkları məktubda da məlumat verilir. Məktubun müəllifləri DQMV-nin və Naxçıvan MSSR-in yaranması ilə bağlı tarixi "faktları" və "sənədləri" istədikləri kimi yozaraq, daha doğrusu, saxtalaşdıraraq həmin ərazilərə olan iddialarını siyasi, iqtisadi və etnik amillərlə, "DQMV zəhmətkeşlərinin müxtəlif təbəqələrindən olan insanların Ermənistan KP MK-ya çoxsaylı məktubları" ilə əsaslandırmağa çalışırdılar.

Bələliklə, İmam Mustafayevi Vəli Axundov əvəzləyir. Ermənilər isə öz çirkin və murdar niyyətlərindən əl çəkmirlər. Hətta, bu məqsədlə o vaxt Azərbaycan KP MK-nın katibi işləyən və mənfur qonşuların ərazi iddialarına görə Moskvağa çağırılan Nazim Hacıyevin həyatına qəsd edirlər.

Ümumiyyətlə, Cəbi Bəhramovun araşdırmalarını həyəcan-sız oxumaq olmur. Müəllif yazır:

Həmin vaxt Azərbaycanda Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsində sədr müavini işləyən Heydər Əliyev sonralar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olduğu dövrdə həmin hadisələr barədə belə deyirdi: "Yadımdadır..."

Həmin vaxt Azərbaycan SSR DTK sədrinin müavini işləmiş Heydər Əliyev sonralar, artıq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olduğu dövrdə bu hadisələri belə xatırlayırdı: "Yadımdadır, 1966-cı, ya 67-ci ildə idi, Moskvadan bir qərar gəldi. O vaxt Axundov məni çağırırdı. Sov.İKP MK-nın qərarı

idi, yazmışdılar ki, "Azərbaycan KP MK-ya - Axundova, Ermənistan KP MK-ya - Koçinyana tapşırılsın ki, bu məsələni müzakirə edib məruzə etsinlər". Bu nə deməkdir? Deməli, Azərbaycanın məsələsini həll etməyi Ermənistana tapşırırlar. Elə bununla da onu həll edirdilər, -yəni "siz gedin, onlarla bu məsələni həll edin". O deyəcək ki, mənim olmalıdır, biz də deyəcəyik ki, yox. Oturduq, məsləhətləşdik. Mən ona dedim ki, birlisiniz, siz Moskvağa getməli və Brejnevlə görüşməlisiniz. Getdi və Brejnevi başa saldı. Brejnev anladı və özü o qərarı ləğv elədi. Bu, 67-ci ildə olan hadisədir".

Diqqət yetişsəniz, ermənilər tarix boyu xalqımızın görkəmli dövlət rəhbərlərinə, sərkərdələrinə, bir sözlə, igid oğullarına qarşı terror vasitələrindən yararlanıblar. Bir qəder irəlidə Cümhuriyyət liderlərinə və xalqımızın digər dəyərli övladlarına qarşı belə sui-qəsdlər törədilməsi barədə söhbət açmışdıq. Əlavə edək ki, tarixi dəlillər Nəriman Nərimanovun, İkinci Dünya Müharibəsi zamanı böyük qəhrəmanlıqlar göstərmiş Həzi Aslanovun, həmçinin 1991-ci ilin noyabrında Qarakənddə təy-yarə qəzası zamanı Azərbaycanın onlarla dövlət və ictimai-xadiminin, jurnalistlərin, televiziya işçilərinin də məhz erməni məkrinin qurbanları olduğunu təsdiqləyir.

Təbii ki, Heydər Əliyev kimi dünya şöhrətli bir siyasətçi xain qonşularımızın hədəfindən kənarda qala bilməzdi. Bəli, dahi şəxsiyyət erməni xislətinə yaxşı bələd idi və açıq desək, ona bata bilmirdilər. Ancaq...

Ancaq ikiüzlü və riyakar Qorbaçovun Heydər Əliyevi Siyasi Bürodan və tutduğu vəzifədən uzaqlaşdırdıqdan sonra ermənilər öz çirkin niyyətlərini həyata keçirmək üçün geniş imkan qazandılar və yaranmış tarixi şəraitdən məhərətlə istifadə etdilər. Və... çox keçmədi ki, Heydər Əliyevin səhətinə ciddi problemlər yarandı. Mən açıq demək istədim ki, bu

məsələdə mütləq "erməni barmağı" var.

Ulu öndərin qızı Sevil xanımın müsahibəsində də buna işarə vurulur: "Atamın xəstəliyi Qorbaçovun razılığı və təşəbbüsü ilə törədilmişdi". Qorbaçovun ətrafı isə ermənilərlə dolu idi...

Qaydaq tarixçi alimin araşdırmalarına. Oxuyun, çox maraqlı faktlara rast gələcəksiniz:

Müəllifin araşdırmaları bir daha göstərir ki, Heydər Əliyevin erməni təxribatlarının qarşısının alınmasında misilsiz xidmətləri olub. Digər tərəfdən qarşı tərəfin vaxtaşırı "hiyləgər gedışləri" nə heyrtlənməmək olmur.

Cəbi Bəhramov çox haqlı olaraq qeyd edir ki, Ermənistan SSR-in Azərbaycan SSR-ə qarşı ərazi iddiaları fonunda 1967-ci ildə Azərbaycan SSR DQMV ətrafında vəziyyət yenidən gərginləşdi. Bu baxımdan Heydər Əliyevin 1967-ci il iyunun 26-da Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi V.Axundova yazdığı 10/579 №-li məxfi məktub diqqəti cəlb edir. Məktubda deyilirdi ki, iyun ayının 23-dən 24-ə keçən gecə Xankəndidə bəzi küçələrdə erməni dilində 8x9 sm ölçüdə 300 vərəqə yayılmışdır. Həmin vərəqələrdə Azərbaycan SSR-in Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti ərazisinin Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi tələb edilir və millətçi fikirlər irəli sürülürdü.

Xankəndidə azərbaycanlılarla ermənilər arasında münaqişə olmuş və qan tökülmüşdü. Azərbaycan SSR DQMV Martuni rayonunun Kurapatkino kəndində yerli kolxoz sədrinin oğlu, 8 yaşlı N.B.Movsesyan müəmmalı şəraitdə qətlə yetirilmişdi. Qətlə ermənilər yerli azərbaycanlıları - Ərşad, Ələməşad və Zöhrab Məmmədov qardaşlarını günahlandırmışdılar. 1967-ci il iyulun 3-də Xankəndidə Yay estrada parkında qardaşlara məhkəmə hökmü oxunduqdan sonra N.B.Movsesyanın valideynləri və başqa ermənilər mühafizəçilərə hücum edərək

Məmmədov qardaşlarını vəhşicəsinə öldürmüş, onların hətta başlarının dərisini soymuşdular. Bu vəhşiliyə əvvəlcədən hazırlaşan qatillər daşları şəhərə məşinlarda gətirmişdilər. Həmin məsələni dərinəndə araşdırmaq üçün Azərbaycan SSR DTK-nın sədri Heydər Əliyev Dağlıq Qarabağa ezam olunmuş, cinayətkarlar üzə çıxarılaraq həbs edilmişdilər. Xankəndi hadisələrinin təşkilatçıları ilə bağlı Bakıda keçirilən məhkəmə prosesi 5 nəfəri güllələnməyə məhkum etmiş, digər 14 nəfəri isə müxtəlif müddətə azadlıqdan məhrum etmişdi. Qeyd etmək lazımdır ki, bu məsələ Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin iclasında müzakirə edilmişdi. Müşavirədə çox kəskin çıxış edən Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri Ənvər Əlixanov yaradılmış komissiyaya rəhbər təyin edilir. Qəbul edilmiş qərar əsasən mərkəzi hökumətə çox sərt məzmunlu müzakirə hazırlanaraq göndərilir. O zaman Azərbaycan SSR DTK-nın sədri general-mayor Heydər Əliyev, Daxili İşlər Naziri general-mayor Məmməd Əlizadənin də daxil olduğu komissiya üzvləri Xankəndiyə yollanırlar. Erməni faşistləri tərəfindən yaradılmış ağır ictimai-siyasi vəziyyəti görən komissiya yeganə çıxış yolunun Dağlıq Qarabağın bütün ermənilərdən təmizlənməsi təklifini irəli sürür. Mərkəzi Komitənin birinci katibi V.Axundov təcili olaraq Moskvaya Sov.İKP MK Baş Katibi L.İ.Brejnevin yanına gedir və məsələni razılaşdırır. Xankəndidə işləyən komissiyanın sədri Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri Ənvər Əlixanovun təklifi ilə ermənilərin Ermənistan SSR-ə köçürülməsi ilə bağlı qəbul edilmiş qərar barədə bu respublikanın rəhbərliyinə müraciət ünvanlanır. Bundan sonra təcili olaraq 1000 ədəd avtobus və 5000 ədəd yük maşınının ermənilərin Dağlıq Qarabağdan Ermənistan SSR-ə köçürülməsi üçün göndərilməsi tapşırığı verilir və Ermənistan SSR rəhbərinə ikinci xəbərdarlıq məktubu ünvanla-

nır. Azərbaycan SSR rəhbərliyinin qəti mövqeyini görən Ermənistan SSR rəhbərliyi terrora əl atır. İki azərbaycanlı yarıdın erməni terrorçuları bununla kifayətlənməyib Azərbaycan SSR Daxili İşlər Naziri M.Əlizadəyə sui-qəsd edir, o ayağından yaralanır. Vəziyyətin getdikcə kəskinləşdiyini görən SSRİ Nazirlər Sovetinin sədri A.N.Kosigin Azərbaycan SSR rəhbərliyinə zəng edir və Baş katib L.İ.Brejnevin artıq bu təklifdən imtina etdiyini bildirir, ermənilərin Ermənistan SSR-ə köçürülməsi işinin dayandırılmasını tələb edir. Lakin Azərbaycan SSR rəhbərliyi istintaqı davam etdirir.

1967-ci il hadisələri hələ uzun müddət respublika rəhbərliyini gərginlikdə saxladı. Heydər Əliyev 1967-ci ildə Azərbaycan SSR DTK-nın hazırladığı hesabatda DQMV ətrafında yaranmış vəziyyəti təhlil edərək yazırdı: "Bir çox hallarda vilayətdə siyasi cəhətdən mənfəi və cəmiyyətə zidd hərəkətlər onların bilavasitə təşkilatçısı və iştirakçısı olan Ermənistan SSR-in bəzi millətçi əhvali-ruhiyyəli ünsürlərinin təsiri ilə baş verirdi. Bunu son 5 ildə toplanmış faktlar sübut edir. Ermənistan SSR-dən Xankəndiyə gələn şəxslər burada, guya DQMV-nin Ermənistan SSR-ə birləşəcəyi haqqında müxtəlif şayiələr yayırdılar, bununla bağlı xüsusi hazırlanmış müraciətlər üçün imzalar toplayırdılar, "Qarabağ ermənilərinə çağırış" adlı millətçilik ruhunda yazılmış müraciətləri və digər təxribat xarakterli çap materiallarını kütləvi şəkildə buraya gətirərək yayırdılar".

1968-1969-cu illərdə də Dağlıq Qarabağda erməni millətçilərinin təxribatları davam etdi. Azərbaycan SSR DTK-nın sədri Heydər Əliyev 1969-cu ilin aprel ayında Azərbaycan KP MK Partiya Nəzarəti Komitəsinə göndərdiyi məruzəsində yazırdı: "Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində millətçi əhvali-ruhiyyə mövcuddur. Son illərdə vilayətdə yaşayan millətçi

ünsürlər və Ermənistan SSR-in bəzi sakinləri yerli əhalini vılayəti Azərbaycanın tərkibindən çıxararaq Ermənistanı birləşdirilməsi qızıdırmaq üçün cəhdlər göstərirlər. Gənclərin bəzi hissəsi, o cümlədən komsomolçılar da millətçi ünsürlərin təsiri altına düşürlər. Gənclər arasında millətçi əhvali-ruhiyyə 1968-ci ildə də yer almışdı”.

1968-ci ildə Ermənistan SSR-in Şəmşəddin rayonu ilə Azərbaycan SSR-in Gədəbəy rayonu arasında torpaq zəminində münaqişə baş vermişdi. Yaranmış vəziyyəti nizama salmaq üçün Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının 1968-ci il 23 iyun və SSRİ Nazirlər Sovetinin 1968-ci il 10 və 20 iyun tarixli tapşırıqlarına əsasən 1968-ci il oktyabrın 28-də Ermənistan KP MK-nın birinci katibi A. Koçinyanın, Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi V. Axundovun və SSRİ kənd təsərrüfatı naziri V. Maskeviçin imzaları ilə yaranmış torpaq mübahisəsinin həlli üzrə xüsusi sənəd qəbul edilmişdi. Qəbul edilmiş sənədin 4-cü maddəsinə əsasən Ermənistan SSR və Azərbaycan SSR Ali sovetlərinə tapşırılmışdı ki, hər iki respublikanın paritet komissiyaları tərəfindən 1927-1929-cu illərdə Zaqafqaziya FSSR MİK qərarları əsasında hazırlanmış sərhədlərin qrafik təsviri baxılsın və təsdiq edilsin. Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri M. İsgəndərov və katibi Z. Şükürovanın 1969-cu il may ayının 7-də imzaladıqları “Azərbaycan SSR ilə Ermənistan SSR arasındakı sərhədin qrafik təsvirinin təsdiq edilməsi haqqında” iki maddədən ibarət qərar (№805-VII) deyilirdi ki, Azərbaycan SSR ilə Ermənistan SSR arasında Zaqafqaziya MİK tərəfindən təsdiq edilmiş sərhədin göstərilən respublikaların paritet komissiyası tərəfindən 1:25.000 miqyaslı topoqrafik xəritələrin vərəqələrinə keçirilmişdir və Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti tərəfindən təqdim olunmuş qrafik təsviri bəyənilsin; Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinə tapşırı-

sın ki, respublika sərhədi təsvirinin müvafiq sahələrdə Ermənistan SSR nümayəndələri ilə birlikdə naturaya keçirilməsi 1969-cu il noyabrın 1-dək təmin etsin. Azərbaycan KP MK Bürosunun 1969-cu il 21 may tarixdə keçirilən iclasında (pr. №100, 4-q) iki respublika arasında sərhədlərin coğrafi təsvirini təsdiq etməyə dair Azərbaycan SSR Ali Sovetinin qərar layihəsi bəyənildi.

Lakin 1968-ci il 28 oktyabr tarixli qərarı ilə müəyyən edilmiş sərhədlər Gədəbəy rayonu Hacılar kəndinin əhalisinin etirazına səbəb olmuş və onlar 1969-cu ilin iyun ayında müəyyən olunmuş sərhəd zolağından kənar qalmış torpaqların onlara qaytarılmasını tələb etmişdilər. Arxiv sənədlərindən məlum olur ki, Heydər Əliyev Azərbaycan SSR-ə rəhbər seçildəndən bir həftə sonra, 1969-cu il iyulun 22-də Azərbaycan KP MK Bürosunun iclasında Gədəbəy rayonunun kolxozları ətrafında yaranmış ağır vəziyyət haqqında məsələni cəsarətlə qaldırmış və müzakirə etmişdi. Nəticədə Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Heydər Əliyevin və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri Ə. Əlixanovun imzası ilə Gədəbəy rayonu kolxozlarının iqtisadiyyatının dirçəlməsi, sosial problemlərinin həlli məqsədilə 9 maddədən ibarət geniş tədbirlər planını nəzərdə tutan xüsusi qərar qəbul edilmişdi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 1982-ci ilin dekabrında Heydər Əliyevin Moskvaya yeni vəzifəyə keçdikdən sonra iki respublika arasında yenidən sərhədlərin ayrı-ayrı sahələri üzrə mübahisələr yaranmışdı.

1977-ci ildə SSRİ-nin yeni Konstitusiyası qəbul edilərkən Ermənistan SSR rəhbərliyi erməni Qriqoryan kilsəsinin təhriki ilə yenidən Azərbaycan SSR-in DQMV ərazisinin Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi ilə bağlı SSRİ mərkəzi hökumətinə müraciət etdi. 1977-ci il noyabrın 23-də keçmiş SSRİ Nazirlər

Soveti Rəyasət Heyətinin iclasında Ermənistan SSR rəhbərliyinin təkidli ilə Azərbaycan SSR-in Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti ərazisinin Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsi məsələsi müzakirə olunmuş və bununla bağlı təklif irəli sürülmüşdü (SSRİ Nazirlər Soveti Rəyasət Heyətinin iclas protokolu. 23 noyabr 1977-ci il, № 61, 11-4133). Məsələdən xəbər tutan Heydər Əliyev erməni siyasi təvəccüblə qarşısını almaq üçün qəti addımlar atır. O, Azərbaycan MEA A.A.Bakixanov adına Tarix İnstitutunun "Azərbaycanın qədim tarixi" şöbəsinin rəhbəri, tarix elmləri doktoru, professor İ.H.Əliyevə Qarabağ regionunun qədim Azərbaycan torpağı olması haqqında elmi arayış hazırlamaq barədə müraciət edir. Professor İ.H.Əliyev hələ 1945-ci ildə bu məsələ ilə bağlı o zaman Azərbaycan SSR rəhbəri işləyən M.C.Bağirova belə bir elmi arayış təqdim etdiyini söyləyir. Bu arayışı yenidən işləyərək Heydər Əliyevə təqdim etməyi təklif edir. Elmi arayış hazır olduqdan sonra Azərbaycan KP MK Bürosunda müzakirə edilərək Ermənistan SSR rəhbərliyinin iddialarının əsassız olması haqqında qərar qəbul edilir və həmin qərar keçmiş SSRİ rəhbəri L.İ.Brejnevə təqdim olunur. Heydər Əliyevin atdığı qəti addımlar nəticəsində ermənilərin çirkin niyyəti baş tutmur.

Əslində, Heydər Əliyevin SSRİ rəhbərliyində olan nüfuzu erməni Qriqoryan kilsəsinə və erməni millətçi-separatçılarının çox narahət edirdi. Buna görə də ulu öndər 1982-ci ildə Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü seçildikdən və SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini təyin edildikdən sonra ermənilər Azərbaycan SSR rəhbərliyində yaranmış zəiflikdən istifadə edərək 1984-cü ildə Qazax rayonunun 5 min hektar torpaq sahəsinin Ermənistan SSR-ə verilməsi haqqında rayon əhalisinin qəti etirazına baxmayaraq, respublika rəhbərliyinin razılığını ala bilməmişdilər. Qazax rayonu camaatı onları sakitləş-

dirməyə gələn Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti sədrinin müavini qovduqdan sonra sovet hərbçilərinin köməyi ilə xalqın etirazı yatırılmışdı.

XX əsrin 80-ci illərinin ortalarından etibarən keçmiş SSRİ məkənində və ilk növbədə Ermənistan SSR ərazisində anti-azərbaycan, antitürk təbliğatı və terrora səfərbərlik daha da güclənməyə başladı. 1985-ci ildə Azərbaycan SSR-in DQMV-də erməni separatizmi açıq-aşkar şəkildə təbliğ olunurdu. Qeyd etmək lazımdır ki, bu proses M.S.Qorbaçovun SSRİ rəhbəri seçilməsindən sonra daha geniş miqyas aldı. 1985-ci ilin əvvəlində Ermənistan KP MK-nın birinci katibi K.Dəmirçiyən Sov.İKP MK-nın Siyasi Bürosuna qondarma erməni soyqırımının 60 illiyi ilə bağlı 24 aprel tarixinin hər il SSRİ-də anım günü kimi qeyd olunması təklifi ilə müraciət edir. Siyasi Büronun iclasını aparən M.S.Qorbaçov buna razılıq versə də, H.Ə.Əliyevin, N.A.Tixonovun və A.A.Qromikonun sərt etirazları ilə qarşılaşır. K.Dəmirçiyənin təklifini bəyənməyən M.S.Qorbaçov H.Ə.Əliyevin kəskin etirazını gördükdən sonra onunla qarşıdurmağa gətməyə cəsarət etmir, lakin onun bu mövqeyini də unutmur.

Buna görə də M.S.Qorbaçov 1987-ci il oktyabr ayının 20-də Heydər Əliyevin SSRİ rəhbərliyində tutduğu yüksək vəzifədən uzaqlaşdırılmasına nail olduqdan sonra ermənilərin öz çirkin və cinayətkar niyyətlərini reallaşdırmaq ümidlərini daha da artırdı. Rəsmi Moskva 1987-ci ilin noyabrında Parisdə M.S.Qorbaçovun iqtisadi məsələlər üzrə müşaviri olan akademik Abel Aqənbekyanın dili ilə Qarabağ hərəkətinə müsbət münasibətini qeyri-rəsmi olsa da bütün dünyaya bildirməkdən çəkinmədi. A.Aqənbekyan "Humanite" qəzetinin 18 noyabr 1987-ci il tarixli sayında dərc olunmuş müsahibəsində Azərbaycan SSR ərazisi olan Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin

Ermənistan SSR-ə verilməsinin məqsəduyğun olmasını və bu bərədə dövlət başçısına təklif verdiyini bildirdi.

“Qarabağ” komitəsinin Azərbaycan SSR-də, xüsusən DQMV-də uzun müddət gizli fəaliyyət göstərən yerli təşkilatı “Krunk” adı altında açıq fəal fəaliyyətə başlamışdı. 1988-ci il martın 2-də “DQMV-nin Ermənistanla yenidən birləşdirilməsi uğrunda mübarizə komitəsi” - iri məüssisə rəhbərlərini birləşdirən “55-lər komitə”si yaradılmışdı.

1988-ci il fevralın 26-27-də SSRİ dövlət xüsusi xidmət orqanlarının razılığı ilə ermənilər Azərbaycan SSR-in Sumqayıt şəhərində antiazerbaycan təxribatı törətdikdən sonra bunu bəhanə edərək Ermənistan SSR ərazisində, öz tarixi etnik torpaqlarından - İrəvan şəhəri də daxil olmaqla 185 kənddən və başqa yaşayış məntəqələrindən 250 min azərbaycanlı deportasiya olundu, onlara məxsus 31.000 ev, şəxsi təsərrüfat, 165 kollektiv təsərrüfatın əmlakı talandı, 214 nəfər öldürüldü, 1154 nəfər yaralandı, yüzlərlə adama işgəncə verildi və qız-gəlinlərin namusu təhqir olundu. 15 mindən çox kürd və bir neçə minlik rus əhali Ermənistan SSR-dən çıxarıldı.

1988-1989-cu illərdə Ermənistanın hərbi-ideoloji təcavüzünün güclənməsi nəticəsində deportasiya olunan bütün azərbaycanlı əhali Azərbaycana pənah gətirdi və bu da öz növbəsində respublikada ictimai-siyasi sabitliyin gərginləşməsinə səbəb oldu. SSRİ hökuməti Azərbaycan xalqına qarşı düşmən siyasəti yeritdi. Ermənistanın Azərbaycana hərbi təcavüzü genişləndi.

1990-cı il yanvarın 20-də SSRİ Prezidenti M.S.Qorbaçov ermənilərin ərazi iddialarına qarşı etiraz edən Azərbaycan xalqını cəzalandırmaq üçün Bakı şəhərinə SSRİ və Azərbaycan SSR-in konstitusiyaları və respublikanın suveren hüquqlarının pozularaq qoşun yeridilməsi haqqında fərman verdi və Azər-

baycan xalqına qarşı qanlı soyqırımı cinayəti törədildi. SSRİ dövlətinin bu cinayətinə qarşı öz ilk etiraz səsinə qaldıran gərəkməli dövlət xadimi Heydər Əliyev oldu. O, 1990-cı il yanvarın 21-də Azərbaycan SSR-in Moskva şəhərindəki Daimi Nümayəndəliyinə gələrək SSRİ dövlətini M.S.Qorbaçovun Azərbaycan xalqına qarşı törətdiyi soyqırımı cinayətində ittiham etdi və onun bu etirazı bütün dünyada böyük əks-sədaya səbəb oldu. SSRİ dövlətinin Azərbaycan xalqına qarşı törətdiyi cinayətə etiraz olaraq Heydər Əliyev 1990-cı ilin iyulunda Sov.İKP sıralarını tərk etdiyini bəyan edərək vətəni Azərbaycana qayıtdı. Heydər Əliyevin ölkənin siyasi mərkəzi olan Bakıda qalmaması üçün hər cür təxribatlarla əl atıldı və terror aktı ilə hədələndi. Həyatı üçün real təhlükənin mövcud olduğunu hiss edən Heydər Əliyev Naxçıvan MR-ə getməyə məcbur oldu. Ulu öndər 1990-1993-cü illərdə ağır blokada şəraitində olan Azərbaycan Respublikası Naxçıvan MR-də yaşadı, onun sərhədlərinin qorunması üçün mümkün olmayanı belə mümkün etdi.

Heydər Əliyev 1991-ci ilin fevralında Azərbaycan Ali Sovetinin sessiyasında Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı çox sərt məzmununda məruzə ilə çıxış etdi və o zaman Azərbaycan dövlətinin problemin həlli ilə bağlı konkret tədbirlər proqramı olmadığını söylədi. Lakin ümum-milliliderin irəli sürdüyü təkliflər respublika rəhbərliyi tərəfindən qəbul edilmədiyi üçün çox qısa bir zaman ərzində Azərbaycan xalqına düşmən tərəfindən çox ağır zərbələr vuruldu. 1992-ci il fevralın ortalarında Ermənistanın hərbi quldur dəstələri növbəti dəfə Xocavənd rayonunun Qaradağlı kəndinə güclü hücumə başladılar. Dörd gün davam edən qeyri-bərabər döyüşdən sonra erməni quldurları Qaradağlı kəndini ələ keçirərək onun 92 müdafiəçisini və 54 sakinini

vəhşicəsinə qətlə yetirərək silos quyularına atdılar. Qalan əhali isə əsir alındı. Təcavüzkar Ermənistan “dövləti” Azərbaycan Respublikasına qarşı qanlı terror aksiyalarını daha da genişləndirdi. 1992-ci il yanvarın 8-də “Krasnovodsk-Bakı” dəniz sərnişin bərəsində belə bir terror aktı nəticəsində 25 nəfər həlak oldu, 88 nəfər ağır yaralandı. Həmin il fevralın 28-də Qudermes stansiyası yaxınlığında “Kislovodsk-Bakı” sərnişin qatarının partladılması zamanı 11 nəfər həlak oldu, 18 nəfər yaralandı. Təkcə belə bir faktı qeyd etmək lazımdır ki, ermənilər tərəfindən Azərbaycan Respublikasına məxsus dəmir yolu nəqliyyatı sistemində 1989-cu il iyulun 14-dən 1994-cü il mayın 7-dək 206 terror aktı həyata keçirilmişdir.

Erməni quldurları Rusiya Federasiyası MN-ə məxsus Xan-kənddəki 366-cı mexanikləşdirilmiş atıcı alayı ilə əlbir olaraq XX əsrin Xatın, Sonqmi faciələrini geridə qoyan Xocalı soyqırımını törətdilər. 1992-ci il fevralın 25-də axşam saat 21-də erməni hərbi birləşmələri, 366-cı alay (üç batalyondan ikisi tam tərkibdə, biri isə qismən), habelə xarici ölkələrdən gətirilmiş muzzdlu quldurlar Xocalıya hücum etdilər. Hərbi təcavüz nəticəsində 613 nəfər, o cümlədən 106 qadın, 63 azsaylı uşaq, 70 qoca öldürüldü. 1000 nəfərdən artıq dinc sakin, o cümlədən 76 uşaq müxtəlif dərəcəli güllə yarası alaraq şikəst oldu. Xocalı soyqırımını zamanı 1275 nəfər əsir alınmış, 8 ailə bütövlüklə məhv edilmiş, 25 uşaq hər iki valideynini itirmiş, 130 uşaq valideynlərindən birini itirmiş, 56 nəfər xüsusi qəddarlıq və amansızlıqla diri-diri yandırılmış, başlarını dərisi soyulmuş, gözləri çıxarılmış, başları kəsilmiş, hamilə qadınların qarnı süngü ilə deşilmişdir.

Hadisələri ilk olaraq vidio lentə köçürən Azərbaycan jurnalistləri Seydiqə Mövsümlü və Çingiz Mustafayev in çəkdikləri görüntülərdən məlum oldu ki, öldürülənlər içərisində 2

yaşından 15 yaşına qədər olan uşaqlar əksəriyyət təşkil edirdi. Faciənin şahidi olan fransız jurnalisti Jan-İv Ginyet yazırdı: “Mən müharibələr haqqında, alman faşistlərinin qəddarlığı haqqında çox eşitmişəm, lakin 5-6 yaşlı uşaqları, dinc əhalini qırmaqla ermənilər onları arxada qoydular”.

Erməni quldurları keçmiş SSRİ-nin hərbi dairələrinin köməyinə arxalanmaqla 1993-cü ildə Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı və Zəngilan rayonlarını işğal etmiş, etnik təmizləmə aparmış və nəticədə Azərbaycan Respublikasının 1 milyon 10 mindən çox vətəndaşı öz ölkəsində qaçqın çəvrilmişdir. Hərbi təcavüz nəticəsində 100 min nəfər yaralanmış, 50 min şikəst olmuş, 20 min nəfər şəhid olmuş, 4853 nəfər itkin düşmüş və onlardan 439 nəfəri əsirlikdə öldürülmüş, 783 nəfər isə indiyə qədər əsirlikdədir. Bütövlükdə isə “Əsir, itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyası”nın 1 yanvar 2011-ci il tarixinə olan məlumatına əsasən əsir, itkin düşmüş və girov götürülmüş şəxslərin sayı 4049 nəfər təşkil etmişdir. Onlardan 3273 nəfər hərbi, 771 nəfər mülki şəxsdir, 5 nəfərinin isə hərbi və ya mülki şəxs olduğu məlum deyil. Mülki şəxslərdən 47 nəfəri itkin düşərək yetkinlik yaşına çatmamış uşaq (17 nəfər azyaşlı qız), 247 nəfər qadın, 347 nəfər yaşlı şəxsdir ki, onlardan 149 nəfəri qadındır. Bugünədək əsir və girovluqdan 1309 nəfər azad edilmişdir. Onlardan 343 nəfər qadın, 1056 nəfəri kişidir. Qeyd edək ki, azad olunan şəxslərdən 170 nəfəri uşaq (65 nəfər azyaşlı qız), 289 nəfər yaşlı şəxsdən 112 nəfəri qadındır. Bundan əlavə, Dövlət Komissiyasına daxil olmuş materialların analizi zamanı 563 nəfərin əsir və girovluqda qətlə yetirildiyi və ya müxtəlif səbəblərdən vəfat etdiyi müəyyən edilmişdir. Onlardan 104 nəfəri qadın, 448 nəfəri kişidir. Bu şəxslərin yalnız 137 nəfərinin adı məlum olduğu halda, 74 nəfərin kimliyi

bilinmir. 1991-1992-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasının DQMV-nin ərazisi Ermənistan Respublikası silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunduqdan sonra, 1993-cü ilin aprelində Kəlbəcər rayonunun işğalı ilə ölkəmizə qarşı hərbi təcavüzün yeni mərhələsi başlandı. 1993-cü il iyulun 24-dən oktyabrın 28-dək havadarlarının hərbi-siyasi yardımı ilə Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycanın Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı və Zəngilan rayonlarını işğal etdi. Ermənistan Respublikası tərəfindən həyata keçirilmiş hərbi təcavüz nəticəsində Laçın rayonundan 71 min, Kəlbəcər rayonundan 74 min, Ağdam rayonundan 165 min 600, Füzuli rayonundan 146 min, Cəbrayıl rayonundan 60 min, Qubadlı rayonundan 87 min 900, Zəngilan rayonundan isə 39 min nəfər Azərbaycan Respublikası vətəndaşı məcburi köçkün vəziyyətinə düşdü. Bu münəfişə beynəlxalq münəfişəyə çevrildiyi üçün artıq 1992-ci il mart ayının 24-də münəfişənin tənzimlənməsi üzrə 9 dövlətin daxil olduğu Minsk qrupu yaradıldı.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Azərbaycan Respublikasının ərazilərinin işğalı ilə bağlı qəbul etdiyi 30 aprel 1993-cü il tarixli 822, 29 iyul tarixli 853, 14 oktyabr tarixli 874 və 12 noyabr tarixli 884 sayılı qətnamələr, 1992-ci ildə yaradılmış Minsk qrupunun bütün söylərinə baxmayaraq, yerinə yetirilməmiş qalır.

1993-cü il iyunun 4-də Azərbaycan Respublikasında baş verən hərbi-siyasi böhran ölkədə və ilk növbədə cəbhə bölgəsində vəziyyəti daha da gərginləşdirdi. 1993-cü il iyunun 15-də Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Sədri seçildi və Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi həyatında yeni mərhələ başlandı. Lakin 1993-cü ilin iyulundan noyabrınadək Ermənistanın hərbi təcavüzünün genişlənməsi nəticəsində yeddi rayon işğal olundu. Heydər

Əliyev ölkədə ictimai-siyasi sabitliyi bərpa etmək və Ermənistanın hərbi təcavüzünün qarşısını almaq üçün qəti addımlar atdı. Yeni ordu quruculuğu sahəsində atılan addımlar hesabına düşməne ağır və sarsıdıcı zərbələr vuruldu, işğal olunmuş bir sıra yaşayış məntəqələri azad edildi və 1994-cü il mayın 12-də atəşkəs imzalandı.

Ermənistanın 1988-1994-cü illərdə həyata keçirdiyi işğal nəticəsində Azərbaycan Respublikası ərazisində 946 yaşayış məntəqəsi, 6 min sənaye, kənd təsərrüfatı və başqa müəssisə, ümumi sahəsi 9 milyon kvadratmetr olan 150 min mənzil, 4366 sosial-mədəni təyinatlı müəssisə, 690 orta məktəb, o cümlədən 850 məktəbəqədər müəssisə, 665 tibb məntəqəsi, 927 kitabxana, 22 muzey, 4 rəsm qalereyası, 6 dövlət teatru, 44 məbəd, 9 məscidin məhvinə səbəb olmuşdur. Azərbaycan xalqına qarşı edilən hərbi təcavüz nəticəsində vurulan maddi zərərin həcmi 320 milyard ABŞ dollarından çoxdur.

Lakin biz o torpaqlara qayıdacağıq. Bunu dövlətimizin gücü, Prezidentimizin iradəsi, ədalətin biz tərəfdə olması və istənilən işğalçının hər zaman məğlubiyyətə uğraması təcrübəsi vəd edir. Keçən il Cəbrayılın Böyük Qayıdışımızın başlanması da deyiləni təsdiqləyir.

ƏSL ZİYALı MÜNASİBƏTİ

Bakı Dövlət Universiteti jurnalistika fakültəsinin müəllimi, dosent Akif Rüstəmovu şəxsən tanımasam da, bərsində həmişə xoş sözlər eşitmişəm. Deyilənlərə görə, çox sadə və təvazökar insan, gözəl pedaqoqdur. Üstəlik Vətəni, millətini canı dildən seven birisidir. İnşallah, qişmət olar, bir gün Akif müəllimlə də həmsöhbət olmaq şərəfinə nail olarıq.

Mən Akif Rüstəmovun mətbuatda çıxan yazılarını çox oxumuşam. Hamısı da bir-birindən maraqlı. Ancaq etiraf edirəm ki, onun "525-ci qəzet" in 4 aprel 2018-ci il tarixli sayında dərc olunmuş "Erməni faşizminin cinayətləri" sərlövhəli məqaləsi mənə əməlli-başlı silkələdi. Həmin yazını oxuyan hər kəs inanıram ki, ilk növbədə müəllifin vətənpərvərliyini alqışlayacaq, daha sonra ciddi düşüncələrə qerq olacaq, ardınca isə özündən asılı olmayaraq əsəbi şəkildə dişlərini sıxacaq...

Akif Rüstəmov bu məqaləsi ilə yüzlərlə insanın ürəyindən tikan çıxarıb. Birbaşa hədəfə vurub, ermənilərlə bağlı bütün həqiqətləri ortaya qoyub. Hətta bəsit düşüncə tərzinə malik özümüzküləri də bir az "qamçılıyıb". Yəni, bəzilərinə öz primitiv fikirlərinə "korrektələr" etməyi məsləhət görüb. Düşünürəm ki, həmin məqaləni hər bir azərbaycanlının oxuması vacibdir.

Kitabda bir qədər yer tutsa da, heylsilənmədən "Erməni faşizminin cinayətləri"ni bütöv şəkildə nəzərinizə çatdırıram:

İtalyan dilindən tərcümədə "dastə", "birlik" mənasını verən faşizm Birinci dünya müharibəsindən sonra ölkədə yaranmış siyasi cərəyandır.

1922-ci ildə Mussolinin faşist partiyası hakimiyyətə gələndən sonra bu hərəkat keyli genişlənmiş, bir sıra xarici ölkələrə yayılmışdır. Faşizmin inkişafı 1933-cü ildə Hitlerin hakimiyyətə gəlişi ilə daha da geniş vüsət aldı.

Faşizm ideologiyasına görə millətlər aşağı və ali kateqoriyalara bölünür. Özü də bu cəmiyyətdə ali millətlərin digərləri üzərində ağalıq etməsi nəzərdə tutulur. Faşist ideologiyasının rəhbərləri öz qarşılarına ağalagəlməz böyük vəzifələr qoymuşdular. Məsələn, Mussolininin Aralıq dənizi imperiyası, Hitlerin minillik "Böyük reyx" yaratmaq arzusu, axırda onların məğlubiyyəti ilə noticələndi.

İkinci dünya müharibəsində faşizm məğlubiyyətə düşər olsa da, müharibədən sonra yenə də dirçəldi. Bu dirçəlmə neofaşizm (yeni faşizm) adını aldı.

Bu gün neofaşizm çox təhlükəlidir. Bu da onunla bağlıdır ki, bir sıra ölkələrdə siyasi qüvvəyə çevrilməkdədir. Bədnam qonşumuz da Mussolini və Hitler kimi qarşılarına "Böyük Ermənistan" yaratmağı qoymuşlar. Xəyallarında "Böyük Ermənistan"ı reallaşdırmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxan ermənilər bütün dünyaya sübut etmək istəyirlər ki, ermənilərin tarixi çox qədimdir. Hətta Ermənistanın sabiq prezidenti Serj Sarkisyan guya ermənilərin səkkiz min illik dövlətçilik tarixi olduğunu qeyd edir. Bu qədər yalan, bu qədər həyasızlıq yalnız erməni millətinə xasdır. "Qışqıra-qışqıra danışmaq bu xalqın xəstəliyidir. Özgə millətləri də özlərinin xeyrinə qışqırmağa, yalan informasiya yaymağa cəlb edə bilərlər" (Yemçuynikov- yazıçı). Heç də təsadüfi deyil ki, dünyaya səpələnmiş ermənilər türk dünyasına, xüsusilə də bizə qarşı mətbu orqanlarda məqalələr yazdırır, özlərini "əzabkeş" kimi təqdim etdirirlər. Burada Əmir Teymurun ermənilər haqqında dediyi bir fikir yada düşür: "Erməniləri bir millət kimi yer

üzündən silmədiyim üçün gələcəkdə ya məni alqışlayacaq, ya da lənətləyəcəklər". Xeyr, Əmir Teymur deyil, lənətlənəsi erməni faşizmidir.

Bu yaxınlarda İrəvanda faşist Qaragen Njdeyə abidə qoyulması Rusiyada böyük narazılığa səbəb olub. Kimdir Qaragen Njde? Qaragen Njde ikinci dünya müharibəsində Hitler Almaniya ilə əməkdaşlıq edib, hərbi əsir erməniləri öz tərəfinə çəkərək Almaniya tərəfindən vuruşmağa çağırırdı. O, əsir ermənilər qarşısında dəfələri çıxış edib, onları SSRİ-yə qarşı mübarizəyə çağırırdı: "Almaniya uğrunda ölən hər kəs Ermənistan uğrunda ölmüş olacaq". Erməni legionu Njdenin başçılığı ilə 20 minə yaxın sovet insanının, əsasən dinc vətəndaşların qanı tökülüb.

Rusiya Federasiyası Şurasının sosial siyasət komitəsinin sədr müavini Lüdmila Kozlova bu barədə "Nezavisimaya qazeta"da geniş məqalə yazaraq faşist Njdeyə heykəl qoyulmasını pisləmiş, bunun BMT Baş Assambleyasının nasizm və neofaşizmin qəhrəmanlaşdırılması ilə bağlı müvafiq qətnəsinə zidd olduğunu göstərmişdir. Onu da bildirim ki, Rusiya Xarici İşlər Nazirliyi də etirazını bildirib. Bütün bunlara baxmayaraq, ermənilər böyük qardaşının iradlarını qulaq ardına vuraraq, bir az da irəli gedərək Rusiyanın Vladimir şəhərinə Njde adının verilməsini təklif ediblər. Bu azmış kimi, indi də Bolqarıstanda əli minlərlə insanın qanına batmış faşistə heykəl qoymaq istəyirlər.

Terrorizm və faşizmin təbliği Sarkisyan başda olmaqla Ermənistan hökumətinin ideologiyasının əsasıdır. Beynəlxalq münasibətlər sahəsində tanınmış israilli ekspert Aruye Qut ingilisdilli "The İerusalem Post" qəzetinin 13 dekabr 2017-ci il tarixli sayında dərc edilmiş "Ermənistan terrorçuları tərifi-ləməklə faşizmi dövlət siyasətinə çevirib" sərlövhəli məqa-

ləsində yazır ki, doğrudanmı ermənilərin Njde kimi faşistlərdən başqa qəhrəmanı olmayıb? Ermenistanda faşizm ilə yanaşı, dövlət səviyyəsində terrorizmin qəhrəmanlaşdırılması siyasəti yürüdüldü.

Erməni faşizmi iyirminci əsrdə daha da aqressivləşdi. Bu il 100 ilyiyini andığımız 31 Mart soyqırımı, Xocalı soyqırımı, əsir götürülmüş soydaşlarımızın başına gətirilən müsibətlər bir daha göstərdi ki, türk qanına susayan ermənilər qan tökmək üçün dünyaya gəliblər. Beynəlxalq təşkilatlar Qarabağı Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi kimi tanısa da, təəssüf ki, ikili standart hələ də erməniləri işğalçı kimi tanımır, onlara "dur" deyən yoxdur. "Artsax" erməni torpağıdır, biz ordan getməyəcəyik" deyən Serj Sarkisyanın ağzından vuran tapılır.

Erməni faşizminin əməlləri barədə çox deyilib, çox yazılıb. Bu yazıları müxtəlif dillərə tərcümə edib dünyanın bir çox ölkələrinin kitabxanalarına göndərmək lazımdır. Yeri gəlmişkən, bir faktı yada salım. Keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəlləri idi, Jurnalistika fakültəsində dekan işləyirdim. Yanına İsveçrədən Cənubi Azərbaycan vətəndaşı gəlmişdi. O, mənə Qarabağ müharibəsi barədə soruşdu. Dedi ki, İsveçrənin kitabxanalarında olmuşam, ermənilərin Qarabağla bağlı bir neçə kitablarını gördüm, Azərbaycanın belə kitablarına rast gəlmədim. Mən ona rus dilində nəşr olunan "Qara yanvar" kitabını və "İki il uzanan müharibə" bukletini verdim. Dedi ki, tərcümə etdirəcəm. Sözümlən canı var. Təbii ki, o vaxtdan çox keçib, indi vəziyyət dəyişib. Xarici ölkələrin, xüsusilə də tanınmış universitetlərin kitabxanalarına göndərilən nəşrlərin sayını artırmaq lazımdır. Sırr deyil ki, yazılı ədəbiyyatın ömrü uzun olur. Dünya, erməniləri yaxından tanımalı və bilməlidir ki, "onların hiyləgərliyi olduqca iyrənc, alçaqlığı dözülməz, əclafılığı olduqca təəssüfləndiricidir"

(Maqda Neyman-jurnalist).

Azərbaycan Prezidentinin ictimai-siyasi məsələlər üzrə köməkçisi, professor Əli Həsənovun Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə həsr olunmuş kitabları xüsusilə qeyd olunmalıdır. 2017-ci il aprelin 26-da Rusiyanın pravda.ru internet portalında "Əli Həsənovun kitabları: Xocalı faciəsindən Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllinə doğru" sorlövhlə məqalə dərc edilib. Məqalə oxucuları Əli Həsənovun bu yaxınlarda səkkiz dildə (Azərbaycan, türk, rus, ingilis, fransız, alman, ərəb və Çin dillərində) çapdan çıxmış Qarabağ münaqişəsinə həsr olunmuş kitablarına cəlb edir. Bu kitablarda Ermənistanın Azərbaycanı qarşı ərəzi iddiaları, hərbi təcavüzü, erməni silahlı dəstələri tərəfindən azərbaycanlılara qarşı törədilmiş qətləmlər, o cümlədən, Xocalı soyqırımı siyasətinin mərhələləri faktlar əsasında təhlil edilir.

Cəzasızlıq ermənilərin əl-qolunu açıb. Bədnam qonşumuz bu ilin mart ayında Fransanın Desin-Şarpo şəhərində "Artsax" (Qarabağ) günləri keçiriblər. Hərtərəfli təbliğat aparən ermənilər Amerikanın Kaliforniya ştatının Olendeyl şəhərində küçələrdən birinin adına "Artsax" adı verilməsinə nail olublar. Azərbaycana hədə-qorxu gəlməkdən də əl çəkirlər. Politoloq Levon Sirinyan öz Facebook səhifəsində yazır ki, "Azərbaycan bizə hücum etməzdən qabaq biz Mingəçevir və Yevlaxa zərbələr endirib, Azərbaycanı sındırmalıyıq. Yoxsa sonumuz çatar".

Türk qanına susamış qonşularımızın tükürpədicə hərəketləri bizim üçün dərs olmalıdır. Erməni faşizminin iç üzünü açan bir neçə fakta mühaciət edək. Əvvəlcə, keçən əsrin əvvəllərində erməni vəhşiliyi haqqında onların özlərinin etiraflarına diqqət edək:

- S.Zavaryan - erməni alimi: 1905-ci ildə azərbaycanlıla-

rin kütləvi məhv edilməsi zamanı Şuşada 12, Zəngəzurda 43, Cəbrayılda 5, Cavanşirdə 15 kənd yandırılmışdır.

- A.Lalayan: "Daşnaksütyun" partiyası könüllülərdən ibarət dəstə yığmışdır. Mühərribə gedən türk ərəzisinin əhəlisinə, o cümlədən, qadınlara, uşaqlara, əlillərə belə rəhm etmədən amansızcasına, qəddarlıqla divan tuturdular.

- Z.Korkodyan: 1918-1920-ci illərdə daşnak vandalları Ermənistanı yaşayan 575 000 azərbaycanlıyı qanına qaltan etmiş, 565 000 əhalini silah gücünə dogma torpaqlarından vəhşiliklə çıxarmışdılar.

Keçən əsrin sonlarında "Böyük Ermənistan" ideyasını həyata keçirmək üçün ermənilərin başladığı Qarabağ müharibəsi, 20 Yanvar qırğını və Xocalı soyqırımı ilə müşayiət olundu. Nəticədə 20 faiz torpaqlarımızı ermənilər rus qoşununun köməyi ilə işğal etdi. Bu müharibədə erməni faşizminin insanlığa sığmayan vəhşiliyi, xalqımıza qarşı Xocalı soyqırımı siyasəti yeridildi. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev ermənilərin həyata keçirdikləri etnik təmizləmə və soyqırımı barədə demişdir: "Əfsuslar olsun ki, Azərbaycan xalqı da XX əsrin sonlarında soyqırımı, faşizm ideologiyasının nəticəsi olan Qarabağ fəlakəti, işğalı ilə üzləşmişdi... Bizə qarşı aparılan işğalçı siyasəti, xalqımıza qarşı törədilən Xocalı soyqırımı məhz erməni faşizminin təzahürüdür".

Erməni faşizminin vəhşiliyi aşağıdakı nümunələrdə də öz əksini tapıb:

- Serj Sarkisyan - Ermənistanın sabiq prezidenti: Xocalı faciəsində azərbaycanlılar fikirləşdilər ki, biz mülki əhaliyə əl qaldırmayacağıq-biz bu stereotipi dağıda bildik.

- Viktoriya Uvelovoy - rus jurnalisti: Ermənilər hamilə qadının qarnını yaraq körpəni ordan götürüb yerinə pişik qoyub tikiyə.

- V.Bellax - "İzvestiya" qəzetinin müxbiri: Ağdama dayanmadan meyitlər götürüldü. Tarixdə belə şeylər görünməmişdi. Meyitlərin gözləri çıxarılmış, qulaqları və başları kəsilmişdi. Bir neçə meyit zirehli maşınlarla qoşularaq sürüklənmişdi. İşgəncələrin həddi-hüdudu yox idi.

- V.Savelyev - Xocalı soyqırımında iştirak edən hərbi hissənin kəşfiyyat şöbəsinin rəisi: Mən bütün bunları yazmaya bilməzdim. İnsanların, uşaq və qadınların, hamilə qadınların güllədən keçmiş bədənələrini unuda bilmədim. Qoy, azərbaycanlılar mənə bağışlasınlar ki, bütün bu qanlı və amansız sonluğu olan hadisələrdə əlimdən heç nə gəlmədi. Təkcə yazdığım arayışı həm Kremlə, həm də SSRİ Müdafiə Nazirliyi Baş Kəşfiyyat İdarəsinin generallarına göndərdim. Oxuyun, dedim. Biz rusların zabit şərəfi görün necə ləkələndi.

108

Planlı şəkildə həyata keçirilən kütləvi qırğın, etiraf edək ki, rus hərbiçilərinin bilavasitə iştirakı ilə baş tutub. Məlum səbəblərə görə, açıq deməsək də, hamı çox yaxşı bilir ki, şimal ayısı olmasaydı, ermənilər bir qarış torpağımızı işğal edə bilməzdi. Atalar yaxşı deyib: "Arxalı köpek qurd basar".

Ermənilərin əsir götürdükləri insanların yaddaşında həkk olunan hadisələri dinlədikcə adamın qanı donur. Silahsız insanlara öz "qəhrəmanlaqlarını" göstərən ermənilər daha çox cəllad olublar. Bu cəlladların azərbaycanlı əsirlərin başına gətirdikləri işgəncələrlə tanış olduqca, düşmənin qəddarlığı bizlərin nifrətini birə beş artırır:

- *Hərbi əsir Mürşüdoğ Sədrəddin Aslan oğlu döyüldükdən sonra şüşə qırıntılarını udmağa məcbur edilib.*

- *Erməni nəzarətçiləri Ağdam rayonundan girov götürülmüş Kəlik Həsənovaya dəhşətli işgəncələr verib, kəlbətinlə onun 16 dişini çıxarıblar.*

- *Yaralı vəziyyətdə əsir götürülmüş Əbdüləziz Məcnun oğlu Məmmədov rezin dəyənəklə döyülüb, damarlarına benzin yeridilib, yaralarının qaysığı qopardularaq ona əzab verib, üzərinə təlim keçmiş it buraxılıb.*

- *Nübar Kərim qızı Zeynalova Şuşanın işğal zamanı oğlu Niyaz Balay oğlu Zeynalovun gözləri qarşısında ermənilər tərəfindən öz evində diri-diri yandırılıb.*

Ermənilər əsirlikdə olan qız-gölinlərimizin namusuna da təcavüz ediblər. Bu barədə xeyli material var, əsirlikdən xilas olanların ürək ağrısından hadisələr barədə söylədikləri hər bir azərbaycanlı intiqama səsləyir. Sadəcə olaraq faktlara müraciət etməyi lazım bilmədim. Onsuz da hər şey aydındır.

Beynəlxalq hüquqa görə, soyqırımı sülh və insanlığı əleyhinə yönələn ən ağır cinayət hesab olunur. Lakin buna baxmayaraq, Rusiyanın forpostu olan Ermənistan heç nəyə məhəl qoymadan özünün çirkin əməllərindən əl çəkmir. İndinin özündə də sərhəd bölgələrində mülki insanları atəşə tutur. Rusiya öz təbəəsinə "dur" demir. Əksinə, onu silahlandırır, necə deyirlər, "dövşənə qaç deyir, taziya tut". Rusiyanın Ermənistan, "simpatiyası" göz qabağındadır. Rusiya Xarici İşlər Nazirliyinin sözcüsü Mariya Zaxarova özünün Facebook səhifəsində açıq-aşkar Rusiyanın Ermənistanı olan münasibətini gizlətmir. "Bizim qəlbimiz erməni xalqı ilə bağlıdır".

Ermənistanın əsas məqsədi status-kvonun saxlanmasıdır. Çalışır ki, vaxt uzansın, bəlkə Azərbaycan ətraf rayonların qaytarılmasına, Dağlıq Qarabağın isə Ermənistanla birləşməsinə razılıq verdi. Bu da mümkün olan iş deyil. Azərbaycan gec-tez işğal olunmuş əzəli torpaqlarını müharibə yolu ilə də olsa, geri alacaq. Bu nə qədər tez olsa, o qədər yaxşıdır.

109

Orada doğulan ermənilər artıq Qarabağı öz vətəni hesab edirlər. "Bura mənim torpağımdır, mən burda doğulmuşam" deyib bizə silah qaldıran birinci onlar olacaq. Təəssüf və təəccüb doğuran bunu ki, biz ermənilərin vəhşi hərəkətlərindən nəticə çıxarmamışıq, onların şirin dilinə inanmışıq. Halbuki qanımıza susamış bu cəlladlar həmişə bizə qarşı düşmənçilik siyasəti yeridir. Tarixə müraciət edək. "Milli İftixarımız Üzeyir Hacıbəyli" (Şirməmməd Hüseynov) Filankəs imzası ilə "İrşad" qəzetinin 21 may 1926-cı il tarixli 118-ci sayında "Ordan-burdan" rubrikası adı altında yazırdı: *"Qarabağ ermənilərinin yepiskopu Aşot Qarabağdan Tiflisə gedib canişin həzrətlərindən bir şey təvəqqe ediblər: ermənilərdən yaraq alınmasını və müsəlman köçərilərinə izn verilməsini ki, özlərilə yaraq aparsınlar. Yəni köç vaxtı əgər işdir, adamdır-dava düşsə, qoy, ermənilər müsəlmanları tutub qırsınlar! İştə yepiskop cənabları bunun üçün Qarabağdan Tiflisə getmiş imiş! "Alik" qəzetəsi kamali-xoşnudi ilə xəbər verir ki, canişin həzrətləri keşişin bu təvəqqesini qəbul edir".* Əlavə şərhə ehtiyac yoxdur.

Yeri gəlmişkən bir məsələyə də toxunmaq istəyirəm. Təəssüf edirik ki, bəzi məmurlar məsuliyyətsiz çıxışlar edir, insanları, xüsusilə də şəhid ailələrini, evindən, el-obasından didərgin düşmüş qaçqınları qıcıqlandırır. Biri deyir ölkəmizdə gəncləri ermənilərə düşmən kimi tərbiyə edirlər. Bir başqası da deyir ki, bir az da dözək, Ermənistan boşalır, o torpaqlar bizə qalacaq. Bu nə deməkdir, başımız altına yastıq qoyurlar, yoxsa?.. Görəsən, belə məsuliyyətsiz çıxışlar haradan qaynaqlanırlar. Məgər erməni faşizminin törətdikləri cinayətlərdən xəbərsizdilər, bəlkə gündəmdə qalmaq istəyirlər. Sovet dövründə yalançı xalqlar "dostluğu" 70 ildən sonra özünü göstərdi. Ayıbdır, vallah ayıbdır! Dünyaya açıq gözle

başmaq lazımdır. Ola bilsin nə vaxtsa münasibətlər düzələcək. Bu o demək deyil ki, ermənilərin Azərbaycan xalqının başına gətirdiklərini-körpə uşağı divara mısarmalayıb, səs-küy salmasın deyə, anasının döşünü kəsib ona verməsin, çılpaq qadınların bədəninə siqaret söndürməsinə 13-14 yaşlı qızlarımızın zorlanmasını, meyitlərdən canlı körpü kimi istifadə etməsini deyirlər unudaq. AXI, necə unudaq, qaysaq bağlayan yarılarımızı elə dərinədədir ki, onun sağalması üçün vaxt lazımdır. İndiyədək başımıza gələnlər unutuqlanıqdan gəlir. Birdə ki, erməni düzələndir deyil, o, həmişə türk dünyasını, xüsusilə də bizi özlərinə düşmən bilir.

İndiyədək Qarabağ probleminin həll olunmaması Minsk qrupunun təvəzzükə təzyiqli göstərməməsi, siyasi iradının olmamasıdır. Açıq etiraf edək ki, Minsk qrupuna daxil olan ölkələr Ermənistanı dəstək götürür. Artıq ondan imtina etmək və ya heç olmasa, qrupa Türkiyəni daxil etmək lazımdır. İki ölkə prezidentinin görüşləri də Ermənistanın günahı üzündən indiyədək heç bir müsbət nəticə verməyib. Status-kvonun saxlanması təkə Ermənistanı deyil, Rusiyaya da sərf edir. Bu, Rusiyaya hər iki ölkəyə təzyiqli etmək üçün lazımdır. Deməli, belə qənaətə gəlmək olar ki, Qarabağın azadlığı Azərbaycan ordusunun əlindədir. İşğalçı dövlət bilməlidir ki, Azərbaycan heç vaxt ərazilərin işğalı ilə barışmayacaq.

Görünür, Ermənistanda bunu soyuq başla dərk eləyənlər də var. Məsələn, Erməni Milli Konqresinin lideri, sabiq prezident Levon Ter-Petrosyanın "Kenton" telekanalına müsahibəsində işğal olunmuş əraziləri qaytarılmasının vacibliyi vurğulanır: "Xoşluqla geri (əraziləri-A.R.) vermək, günlərin birində bu əraziləri sanksiyalarla geri alacaq. Məgər biz BMT-ni, ATƏT-i, ABŞ-ı, Rusiyanı, Fransanı diz çökdürə bilərik? Bu əraziləri əldə saxlamaq qeyri-mümkündür, hətta

Bakı alınsa belə, "Bir qarış da torpaq vermək olmaz" deyənlər bu millətə qəbir qazır. Biz belə vətənpərvərləri bir dəfə görmüşük. Əraziləri vermədilər, ancaq bütün ölkəni verdilər". Dəqiq deyə bilmərəm, 2017-ci ilin parlament seçkiləri ərəfəsində deyilən bu fikir ürəkdən gəlir, yoxsa yox. Belə yerde ataların bir sözü yada düşür: "Dəliden doğru xəbər".

Allah Mirzə Cəlilə qəni-qəni rəhmət eləsin. "Molla Nəsrəddin" jurnalının birinci sayının üz qabığında çox dərin və mənalı şəkil çoxlarımıza bellidir. Şəkildə yatanlarla yanaşı, gəməşənlər və oyanmaq istəyənlər təsvir olunub. Biz indi oyanmış gəncliyə həqiqəti deməliyə, yalan danışmamalıyıq, tariximizi düzgün öyrətməliyə, bir sözlə yatmağa qoymamalıyıq, dostu-düşməni onlara tanıtmalıyıq!

P.S. Məqalədə gətirən nümunələr kitab və saytlardan götürülüb.

CÜMHURİYYƏTİN İLK SƏHIYYƏ NAZIRI - XUDADAT BƏY RƏFİBƏYLİ

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurucuları barədə 100 illik yubileyə bağlı kifayət qədər elmi-tarixi və publisistik yazılar dərc olundu. Yəqin ki, bu proses uğurla davam edəcək. Təbii ki, Cümhuriyyət fədalərinin hər biri bu gün qəlbimizdə yaşayır, onların işıqlı əməlləri bugünkü və gələcək nəsillərə örnək olaraq göstərilir.

Bir qədər irəlidə Azərbaycanda ordunun, polisın, prokurorluğun ədliyyənin və sərhədlərimizin yaranma tarixindən, onların 100 il ərzində keçdiyi çox çətin mərhələlər barədə söhbət açacağıq. Amma yenə də qarşımıza erməni faktoru çıxır... O ermənilər ki, Cümhuriyyətin ilk qurucularından bir neçəsinin axırına çıxıblar. O cümlədən ilk səhiyyə nazirimiz Xudadat bəy Rəfibəylinin həyatına son qoyulmasında önəmli rol oynayıblar. İbrətəməz bir həyat yaşayıb Xudadat bəy. Gəlin, onun 43 illik ömür yoluna birgə nəzər salaq.

Onun heç bir partiya mənsubiyyəti yox idi və heç vaxt da siyasi fəaliyyətlə məşğul olmamışdı. Gəncədə hamının yaxşı tanıdığı, çox böyük hörmət-izzət sahibi, 22 il Gəncə bələdiyyə Şurasının üzvü olmuş Ələkbər bəy Rəfibəylinin oğlu Xudadat bəy həmişə və hər yerdə həkim olaraq qalırdı - ona mürtəciet edənlərin dərdinə tez məlhəm qoymağa çalışırdı. Həkim çantası və lazımı dərmanlar da həmişə yanında olardı.

Xudadat bəy Rəfibəyli 1878-ci il yanvarın 12-də Gəncənin Bala Bağman məhəlləsində doğulub. 1904-cü il iyunun 22-də Xarkov İmperator Universitetinin tibb fakültəsini bitirib. 1905-ci il fevralın 3-də Xarkov təhsil poçepitelinin əmri ilə

universitetin hospital klinikasının cərrahiyyə şöbəsinə ştat-dankənar ordinator təyin edildi. 1907-ci il sentyabrın 20-də üçillik ordinatorluq vəzifəsini yerinə yetirdikdən sonra oktyabrın 3-də doğma Gəncəyə qayıdıb.

O, Gəncəyə gələn zaman şəhərdə ali təhsilli həkim cərrahı əliçıraqlı axtarırdılar. 1907-ci il noyabrın 15-dən qubernatorun əmri ilə Gəncədəki Afanasyev adına Yelizavetpol şəhər xəstəxanasına direktor təyin edilir. Lakin o, direktorluqla yanaşı, cərrahlıq fəaliyyətini də davam etdirir. Xudadat bəy cərrahlığı bir növ xeyriyyəçilik işinə çevirir. Ona üz tutan heç bir xəstəni naümid geri qaytarmır. Həm də iş təkə cərrahlıqla bitmirdi ki...

Şəhərdə xəstəxana, tibb məntəqəsi, demək olar ki yox də-rəcəsinə idi. Həkimlər və orta tibb işçiləri çatışmırdı, cərrahlıq isə tamamilə unudulmuşdu. Sanitariya qaydalarına əməl olunmadığından şəhərdə yoluxucu, mədə-bağırsaq, xəstəlikləri geniş yayılmış, vəba, taun, qarın yatalağı, qanlı ishal camaatı öldən salmışdı. Təkə cərrahlıqla ötürmək mümkün deyildi, ixtisaslı həkim olmadığından digər xəstəlikləri də müalicə etmək zərurəti yaranırdı. Ona görə də Xudadat bəy yenidən təhsil ardına gedir.

1912-1913-cü tədris illərində Sankt-Peterburqda yarım il Knyaginya Yelena Petrovna adına İmperator Klinik İnstitutunda məşhur professorların apardığı 22 ixtisas kursunun dinləyicisi olur.

1909-cu ildə titulyar müşaviri, 1910-cu ildə kollec asse-soru, 1912-ci ildə isə saray müşaviri çinlərinə layiq görülür. 1915-ci il noyabrın 15-də kollec müşaviri vəzifəsinə irəli çə-kilir.

1909-cu il dekabrın 18-də üç illik müddətə Yelizavetpol Mahal Məhkəməsinin fəxri bərişiq hakimi - mirovoy sudya

təyin edildi, 1912-ci ildə həmin müddət daha üç il uzadılr.

1916-cı il mayın 10-da Qafqaz Ordusu baş komandanının əmri ilə Xudadat bəy Rəfibəyli Qırmızı Xaçın Yelizavetpol-dakı idarə heyətinin üzvü kimi Üçüncü dərəcəli Müqəddəs Stanislav ordeninə layiq görüldü.

1914-cü ildə həmyerlisi, Moskva Universitetinin tibb fakültəsini bitirmiş, sonralar Azərbaycan parlamentinin sədri seçilmiş Həsən bəy Ağayevlə birlikdə Yelizavetpol Tibb Cəmiyyəti yaradırlar. Cəmiyyətin sədri Xudadat bəy, katibi isə Həsən bəy olur. Yeni tibb cəmiyyətinin ilk və əsas vəzifəsi səhiyyəni xalqa yaxınlaşdırmaq, yoluxucu xəstəliklərin qarşısını almağa nail olmaq, daha çox kasıb və imkansızlara yardım etmək və tibbi xeyriyyəçilik idi.

1918-ci il mayın 28-də milli tariximizin ön əlamətdar hadisəsi baş verdi. - Azərbaycan dövlət müstəqilliyini elan etdi. Milli hökumət iyunun 16-da Tiflisdən Gəncəyə köçdü. Səhəri gün hökumətin kabinetində ilk səhiyyə naziri vəzifəsi Xudadat Ələkbər oğlu Rəfibəyliyə tapşırılır. İlk kabinetdə o, səhiyyə və sosial təminat naziri olur.

Çox çətin şəraitdə fəaliyyətə başlayan nazirlik beş şöbədən ibarət idi: şəhər və məhkəmə tibbi, tibbi statistika, əc-zacılıq, kənd səhiyyəsi, baytarlıq və sanitariya. İlk günlərdə bütün şöbələrə bilavasitə Xudadat bəy özü baxırdı. Elə olurdu ki, tibb işçilərindən həkim əvəzi istifadə olunurdu. Sonra hər şöbəyə ixtisaslı həkimlər başçılıq etməyə başladılar. Lakin problem və çətinliklər həddindən çox, səhiyyənin vəziyyəti olduqca bərad idi. Xəstəlik və epidemiyalar tüğyan edir, həkim kadrları, müalicə müəssisələri çatışmırdı. Xəstələr o qədər çox idi ki, artıq onların qəbulu dayandırılmışdı. Bütün ölkə miqyasında vur-tut 33 kənd xəstəxanası, o qədər də feldşer məntəqəsi vardı və onların ştatları 1

həkim, 2 fəldşer, 1 mamaça və çiçəyə qarşı peyvənd edən 1 işçidən ibarət idi. Əhalinin hər 75 min nəfərinə cəmi 1 ixtisaslı həkim düşürdü. Birinci Dünya müharibəsindən sonra ölkədə yaranan qarışıqlıq bir çox kənd xəstəxanalarının dağılmasına səbəb olmuş, əhali arasında xəstəlik faizi isə hədsiz dərəcədə artmışdı. Mövcud müalicə ocaqlarının əksəriyyətində avadanlıqlar çatışmırdı, su və kanalizasiya sistemləri sıradan çıxmış, binalarda təcili təmir işlərinə kəskin ehtiyac duyulurdu.

Xudadat bəy əhalinin əksər hissəsinin yoxsulluğunu nəzərə alaraq pulsuz xəstəxanalar açılması məsələsini qaldırmışdı. Kənd səhiyyəsini yaxşılaşdırmaq üçün görülən tədbirlər əsasən əvvəllər mövcud olmuş xəstəxanaların bərpasından ibarət idi. İlk növbədə başlıca vəzifə yoluxucu xəstələrin hospitalaşdırılması, xəstəlik ocaqlarının zərərsizləşdirilməsi olmuşdu.

Azərbaycan parlamentinə rəhbərlik edən Həsən bəy Ağayevin ixtisasca həkim olması, şəxsi münasibət və dostluğu Xudadat bəyə imkan verirdi ki, səhiyyənin vəziyyəti ilə əlaqədar tez-tez ona üz tutsun. Xalq Cümhuriyyəti yarandığı ilk gündən əhaliyə göstərilən tibbi xidməti yaxşılaşdırmaq, epidemiyalara qarşı mübarizəni gücləndirmək üçün planlar hazırlanıb qərarlar qəbul edilirdi. 1918-ci ildə hökumətin qəbul etdiyi qərarlardan biri "Ana və uşaqların sağlamlığının mühafizəsi" haqqında olub. Bununla yanaşı, həmin illərdə Azərbaycanda epidemiyalarla mübarizənin gücləndirilməsi, qəzalarda tibbi xidmət müəssisələrinin açılması, onların ixtisaslı kadrlarla və dərmanlarla təmin olunması məsələsi də diqqət mərkəzində saxlanılırdı. Ölkədə əhaliyə dövlət hesabına pulsuz tibbi xidmət göstərilir, yeni xəstəxanalar, tibb məntəqələri açılır, dərman anbarları, laboratoriya binaları ti-

kilir və lazımı avadanlıqlar alınır.

1918-ci ilin sentyabrında Səhiyyə və Sosial Təminat Nazirliyi Bakıda "Metropol" mehmanxanasına (indiki Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat Muzeyi) köçəndən sonra fəaliyyəti daha da genişləndi. Xudadat bəyin şəxsi təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə Bakıda ilk ekspertiza laboratoriyası yaradılır, davadərman və tibb avadanlığının saxlanılması üçün xüsusi anbar təşkil edilir, Gəncə yaxınlığında-Zurnabad kəndində taun əleyhinə məntəqə də açılır. Belə vaxtlarda, təzəcə addım atan nazirlik üçün bunları etmək heç də asan deyildi. Lakin Xudadat bəy digər səhiyyə müəssisələrinin yaradılması və xəstəxanalar şəbəkəsinin artırılması üçün də vəsait ayrılmasına nail olmuşdu.

Doğrudur, özünün başladığı bu işlərin bir çoxunu axıra qədər davam etdirmək Azərbaycanın ilk səhiyyə nazirinə qismət olmadı, çünki həmin ilin dekabrında təşkil edilən növbəti kabinetdə Xudadat bəy yer almadı. Amma sonrakı dövrdə onun arzusunda olduğu və bünövrəsini qoyduğu işlər həyata keçirildi.

1918-ci ilin dekabrında Xudadat bəy öz doğma işinə qayıtdı. Lakin o, nazir vəzifəsindən çıxıb xəstəxanada baş həkim işləməyə heç də öz şərəfinə aşağılıq gətirən bir hadisə, eniş kimi baxmırdı, əksinə Gəncəyə qayıdıb camaatın sağlamlığı keşiyində dayanmağı özünə şərəf hesab edirdi. Çünki o, öz peşəsini, camaatını, xalqını sevirdi və onların xidmətində durmağı da özünün bir nömrəli vəzifəsi sayırdı. Nə fərqi var - harada olur-olsun, tək ona dikilən ümidləri, ondan imdad diləyən xəstələri ağır-acıdan, bələdan qurtarsın və ölümün pəncəsindən xilas etsin, doğmalarını sevdirsin.

"Yazıya pozu yoxdur," - deyirlər. Bir neçə ay sevimli peşəsi ilə məşğul olandan sonra yenə də Xudadat bəyə Gəncə-

nin valisi olmaq üçün çoxlu müraciətlər edilir. Lakin o istə-mirdi, sevimli peşəsindən ayrılmaq da çətin idi, ona görə də hər dəfə imtina edirdi. Atası Ələkbər bəyin vəfatından sonra dost-tanış, qohumlar da bu yükün altına girməyi ondan xahiş edirlər. Nəhayət, 1919-cu il mayın 17-də Xudadat Rəfibəyli Gəncənin general-qubernatoru olmağa razılıq verir. Amma şərt kəsir: günün bir yarısını qubernator idarəsində, ikinci yarısını xəstəxanada işləyəcək. Razılışırlar. Çətin zaman idi. Bir tərəfdə qaçaq-quldur dəstələri, heç bir hakimiyyətə tabe olmayan anarxist qruplaşmaları ilə mübarizə aparmaq, onları qayda-qanuna dəvət etmək lazım idi. O, Gəncənin dərəbəylik və səksəkəli günlərinə son qoymaq üçün öz hörmət və nüfuzundan istifadə edir, əmin-amanlıq və sabitlik yaratmaq üçün öz heyatını təhlükə altına qoymaqdan belə çəkinmir və ele öz nüfuzu hesabına da dəfələrlə qan tökülməsinin qarşısını alır. Qubernator işlədiyi müddətdə Qərbi Azərbaycanın müxtəlif yerlərindən, Göyçədən. Zəngəzurdan gələn 20 min qaçqını yerləşdirib, onlara arxa-dayaq durur. Amma bu işləri görə-görə həkim çantasını da özündən uzaq qoymur. Gəncədə erki çatan, imkanı olan hər kəsi onlara kömək olmağa cəlb edir. Amma bütün bu işləri görməklə yanaşı, həkimliyini də davam etdirirdi. İki çantasından biri həmişə evdə, o biri general-qubernator kabinetində olardı.

Gəncənin nə vaxtı, gündüzyün hansı vədəsi olsa ona üz tutan xəstələrin çağırışından boyun qaçırmaqzı. Özü də təmənna-sız. Həmişə xəstələrə "Mən pul üçün yox, sizə kömək etmək üçün gəlmişəm", - deyilərdi. "Pulunuzu yemək-içməyə verin ki, yaxşı qidalanıb tez sağalasanız." Çox vaxt onlara lazım olan dərmanları da özü verərdi...

Milli səhiyyəimizin ilk səhiyyə naziri olan Xudadat bəy hər yerdə, hər məsələdə sülh və barış yolu axtarırdı, çünki

onun təbiəti, nəslindən gələn ənənə belə idi. Ancaq görünür ki, belə əməlisaleh, hamuya, hər kəsə kömək etməyə hazır olan adamları da gözü götürməyənlər olur. 1920-ci ilin apre-lində sovet hakimiyyəti qurulandan sonra tərədən dırnağa xeyirxahlıq, işiqlə dolu belə bir adama qarşı olan təzyiq, basqı və qaraxmalarla başqa nə ad qoyasan?

İnsanın böyüklüyünə baxın ki, ondan vəzifəsini təhvil almağa, özünü tutub aparmağa gələn adamlar həyət darvazasını döyəndə də adətinə xilaf çıxmayaraq onları xəstə bilib həkim çantası ilə qarşılarına çıxıbmış.

Bir dəstə erməninin şahid ifadələri ilə Xudadat bəy mayın 12-də Gəncə üsyanının təşkilatçılarından biri kimi həbs edilir. Bala Bağman, Böyük Bağman və şəhərin mərkəzi hissəsinin sakinləri bu xəbəri eşidəndən ayağa qalxırlar. Əli silahlı üç döyüşçü başı silindr papaqlı, çiyində qara plaş, əlində əsa olan Xudadat bəyi qabaqlarına qatıb aparırlar. Şahidlər deyirdilər ki, o, yenə də başını dik tutmuşdu, ətrafı baxmırdı. Xudadat bəy günahsız olduğunu gözəl bilirmiş və güman edirmiş ki, lap haqlı-haqsız ona iş versələr də, həbsxanada da həkimlik edəcək.

...Amma belə olmur.

...Sonra onu Bakıya aparırlar. Bakıya aparıldığı gün onu xilas etmək üçün vəğzala 500 nəfərdən çox silahlı atlı dəstəsi çıxıbmış.

... Bu, onun çox sevdiyi, bütün varlığı ilə bağlı olduğu Gəncədən son gedişi olur...

Milli səhiyyə tariximizdə onun çox izləri yadigar qalıb. Onlardan biri də hər il iyunun 17-də tibb işçilərinin peşə bayramıdır. 1918-ci il məhz həmin gün Xudadat bəy Rəfibəyli Azərbaycan Demokratik Respublikasının ilk səhiyyə naziri təyin edilmişdi...

BİR VARAQLA TARİXLƏRİ...

Hər il iyunun 26-da Silahlı Qüvvələr Gününü, yəni Milli Ordumuzun yaradılmasını, iyulun 2-də Polis Gününü, oktyabrın 1-də prokurorluq işçilərinin, noyabrın 22-də Ədliyyə işçilərinin peşə bayramlarını qeyd edirik. 18 avqust isə Sərhəd Qoşunları Günüdür. Təbii ki, bu tarixlər havadan götürülməyib və hərəsinin özünəməxsus yaranma səbəbləri var. Amma nəzərə almalıyıq ki, bütün bunları bizlərə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bəxş edib. Onlar 100 il öncə elə bir tarix yazıblar ki, heç 70 illik Sovet İmperiyası da o şanlı tariximizin üstündən xətt çəkə bilmədi.

Şübhəsiz ki, tarixin elə məqamları var ki, ictimai-siyasi vəziyyət zərərimizə işləyib. Əlbəttə, mən ilk növbədə Azərbaycanın ikiye bölünməsi ilə nəticələnən müqavilələri nəzərdə tutaram. Əgər bu gün Şimali Azərbaycanda 10 milyon nəfərikse, İranda ki soydaşlarımızın sayı təxminən 50 milyon civarındadır. Hələ dünyanın bir çox ölkələrində yaşayan həmvətənlərimizi demirəm.

Başımıza gətirilən bu qədər müsibətlər heç vaxt bizi sındırmayıb, daha doğrusu sındıra bilməyib. Tarixin hansı mərhələsinə nəzər yetirsək, qürur duya biləcəyimiz qəhrəmanlıqlara rast gələ bilərik. Ta qədimdən bu günədək. Hətta cəsur və fədakar qadınlarımız elə şücaətlər göstərirlər ki, mat-məətlə qalmaya bilmirsiniz. Ölmez şairimiz Səməd

Vurğunun "Yandırılan kitablar" şeirində oxuyuruq:

**Bir varaqla tarixləri, utan mənim qarşımda
Anam Tomris kəsmədimi Keyxosrovun başımı?
Koroğlunun, Səttarxanın çələngi var başımda,
Nəsillərim qoymayacaq daş üstündə daşını:
Anam Tomris kəsmədimi Keyxosrovun başımı?**

Səməd Vurğun "Anam Tomris" ifadəsini ona görə qürurla deyirdi ki, o qadın hələ e.ə. 529-cu ildə müasir Azərbaycan Respublikası ərazisində, Araz çayından şimalda yerləşən Massaget çarlığına yürüşü zamanı Əhəməni hökmdarı qəsbkar Kiri qanına qəltan etmişdi.

Ümumiyyətlə, tariximizdə belə qürurverici şanlı səhifələr kifayət qədərdir. Biz doğrudan da gözəl xalqıq, səmimi xalqıq, həm də istedadlı, cəsur və fədakar xalqıq. Sadəcə, tarix boyu bizi gözügötürməyənlər, ayağımızın altını qazıyanlar olub və belə qüvvələr bu gün də var. Bu sırada sözsüz ki, həmişə mənfur qoşularımız öz xain xislətlərini göstərirlər. Tanınmış jurnalist Bariz Əsədov məqalələrindən birində yazır ki, ermənilər iki Azərbaycan generalının Qızıl Ordu Komandanlığına yüksəlməsinə mane olublar.

"Çar II Nikolayın "rus artilleriyasının ataları" adlandırıldığı, "Stanislav", "Vladimir" və "Georgi" ordenlərinin, Fransa, İtaliya və Rumıniya hərbi mükafatlarının bütün dərəcələrinin sahibləri olan sərkərdələri Qərargahda işləmək üçün Sizin sərəncamınıza göndəririk, zira onlar hərbi müttəxəssis kimi əvəzolunmazdırlar".

Nəriman Nərimanovun 1920-ci il avqustun 23-də Leninə yazdığı bu məktubda söhbət Səməd bəy Mehmandarovdan və Əliağa bəy Şıxlinskidən gedirdi. Onlar Baş Qərargahda

işləmək üçün Moskvağa göndərilmiş və bu etimadı ləyaqətlə doğrultmuşdular. Hər iki general-leytenant Qızıl Ordunun Denikinə qarşı böyük Cənubi Qafqaz əməliyyatlarında və Vranqel əleyhinə Kerç savaşaqlarında fərqlənmişdi. Soydaşlarımızın hazırladıqları və həyata keçirdikləri döyüş planı vətəndaş müharibəsində bolşeviklərin qələbəsini təmin etmişdi. Əvvəl hərbi nazir, sonra bütün cəbhə ordularının Baş hərbi müfəttişi olan L.Trotski bunu yüksək qiymətləndirmiş və Leninə onlardan birinin Qızıl Ordu Baş Qərargahının rəisi, digərinin birinci müavin təyin edilməsini məsləhət görmüşdü. Lenin belə də etmək fikrində idi. Lakin bolşevik terrorçu Kamo (S.Ter-Petrosyan), 26-ların vaxtında Bakının qalabəyisi (komendantı) olmuş A.Ter-Qabrielyan, ordu təchizatçısı daşnak Qaraxan, Ümumrusiya Fövqəladə Komissiyası Rəyasət Heyətinin üzvü V.Menjinski, Rostov Diyar Partiya Komitəsinin birinci katibi A.Mikoyanın köməyi ilə onu bu fikrindən döndərmişdilər.

Mikoyanın Leninə məktubunda general-leytenantlar barədə yazdıqları 1931-ci ilədək sirt olaraq qalır. İsveçin paytaxtı Stokholm şəhərində mühacir həyatı yaşayan Trotski həmin il Parisdə xatirələrini nəşr etdirmiş, burada sözügedən məsələyə də geniş yer vermişdi...

1921-ci il fevralın 27-də Xalq Komissarları Sovetində Leninin sədrlik etdiyi iclasda məktub oxunarkən əsl qalmaqlı qopub. Generalar haqqında qəzəbli məlumata - onların qatı müsavətcı, birinin Müsavat Ordusunun hərbi naziri, digərinin Baş Qərargah rəisi olduqları, 1919-cu ildə Zəngəzurun, Barsarkeçərin, Dilicanın, Göyçənin ermənilərdən geri alınaraq Şimali Azərbaycana qatılması zamanı guya dinc əhalini qırıldıqları barədə yazılanlara iclasdakı çoxluğun, o cümlədən Stalinin etirazına baxmayaraq Trotskinin və onun həmfikir-

lərinin təklifi keçməyib.

Bir vaxt müsavətcıların təslim olmadıqları təqdirdə Bakının və neft mədənlərinin yandırılmasına dair şəhərin komendantı A.Ter-Qabrielyana teleqram göndərmiş Lenindən başqa nə gözləmək olardı?..

Leninin cəsədi hələ Moskvada, Qızıl Meydandakı Mavzoleyədə saxlansa da, onun proletar diktaturası çoxdan göyə sovurulub. Burası da maraqlıdır ki, Rusiya dövlətinin Lenini (daha doğrusu cəsədini) hələ də "qoruması" görəsən hansı məqsəd daşıyır? Bəlkə keçmiş böyük qardaşımız 13 qardaşının və 1 qucaqşevən bacısının yenidən eyni "dam altında" yaşamasına ümid edir?..

Heyhat, o dövr bitdi!

Azərbaycan artıq müstəqil ölkə kimi dünyada tanınır, söz sahibidir. Xalqımızın tarix boyu istedadlı oğulları olub və bu gün də var. Elə bu yaxınlarda mətbuatda oxudum ki, ABŞ Hərbi Dəniz Donanmasında "John" ləqəbli komandir, həmyerlimiz Nəimi Əmiral sözügedən ölkənin Müdafiə Nazirliyində F-35 tipli sonuncu nəsil döyüş təyyarələrinin beynəlxalq satışlar departamentində baş inteqrator və heyət başçısı təyin edilib. Yəni, azərbaycanlı zabitə Pentaqonda yüksək vəzifə verilib. Məlumata görə, artıq yeni təyinatını icra etməyə başlamış həmyerlimiz ik xarici səfərini də elə qardaş Türkiyəyə edib.

Məlumat üçün deyim ki, Nəimi Əmiral Naxçıvan Muxtar Respublikasının Babək rayonunun Nəhrəm kəndində anadan olub. Nyu-York Dövlət Universitetini iki magistr dərəcəsi - İqtisadiyyat və Siyasi Əlaqələr üzrə bitirib. Azərbaycan, ingilis, rus və italyan dillərini mükəmməl bilir. 2001-ci ildə 11 sentyabr hadisələrindən qısa müddət sonra ABŞ Hərbi Donanmasında xidmətə başlayıb və 2005-ci ilin avqust ayında

ABŞ Dəniz Donanmasının zabit məktəbini bitirdikdən sonra Prezident Corc Buşun sərəncamı ilə zabit rütbəsi alıb.

Neimi Əmiral hazırda Amerika Birləşmiş Ştatları Donanmasının Avropa və Afrika qüvvələri baş qoragahında xarici əlaqələr zabiti kimi xidmət edir. Həmyerlimiz yaxşı işinə görə 12 medalla təltif olunub.

Əlbəttə, Neimi Azərbaycandan xeyli uzaqlarda xidmət etsə də, nə qədər yüksəlsə də, yəqin ki, ürəyində bir Azərbaycan sevgisi var. Bu sevginin kökləri heç şübhə etmirəm ki, qədim Odlar Yurdu torpağı ilə, bu yurdun keçmiş və unudulmaz sərkərdələrinin adı ilə bağlıdır.

Vətənpərvərlik hissini sözlə ifadə etmək çox çətinidir. Bu, insanda mübarizlik, fədakarlıq, məğlubedilməzlik, qəhrəmanlıq hissi yaradır. Vətəni dərin məhəbbətlə sevən insan özünü güclü hiss edir, onun yaşamaq və mübarizə aparmaq əzmi artır. Başqa sözlə, insanda vətənpərvərlik hissi qəhrəmanlığın təməlini qoyan amilə çevrilir. Azərbaycan şanlı tarixi, əfsanəvi qəhrəmanları və alovlu vətənpərvərləri ilə həmişə fəxr edib. Məhz vətənpərvərlik ruhu, vətənpərvərlik duyğuları güclü olduğu üçün Azərbaycan xalqı dünyada qəhrəman xalq kimi tanınır.

Professor Nurlana Əliyeva özünün "Ali Baş Komandana və qələbəyə böyük inam" sərəlvhəli məqaləsində haqlı olaraq yazır ki, bu gün hər bir azərbaycanlının birmənalı qəbul etdiyi danılmaz həqiqət var: biz müharibədə deyil, döyüşdə müvəqqəti uğursuzluğa düşər olmuşuq! Bəli, biz real hərbi meydanında Ermənistanı uduzmamışıq! Ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Azərbaycandakı hakimiyyət boşluğundan, nizami ordunun olmamasından istifadə edən Ermənistan öz havadarlarının köməyi ilə döyüş meydanında müvəqqəti üstünlük qazana bilib. Xocalıda misli görünməmiş soyqırım

aktı törədib. Şuşanı, Laçını, Ağdamı, Kəlbəcəri və digər rayonlarımızı işğal edib.

Məqalə müəllifi daha sonra belə bir qənaətə gəlir ki, həmin dövrlər çoxdan geridə qalıb. Biz bu gün milli iradəmizi toplayaraq hər an düşməni gəldiyi yerdə qədr qovmağa, ərazilərimizi işğaldan azad etməyə qadirik - 2016-cı ilin aprel döyüşləri bunun əyani sübutu oldu!

Şanlı tariximizlə və əfsanəvi qəhrəmanlarımızla həmişə fəxr etməyimiz təbii bir zaman-zaman yetişən bu qəhrəmanlar deyilənləri bir daha isbatlayır. Cavanşir, Babək, Şah İsmayıl Xətai, Səməd bəy Mehmandarov, Əliqası Şıxlinski, Cəmşid bəy Naxçıvanski, Həzi Aslanov, İsrəfil Məmmədov, Mehdi Hüseynzadə, Əliyər Əliyev, Mübariz İbrahimov, Fərid Əhmədov... Onlar müxtəlif dövrlərdə vətənpərvər, qəhrəman xalq olduğumuzu təsdiqləyən igid və cəsur oğullardır.

HƏRB TARİXİMİZİN GÖRKƏMLİ SİMALARI

Bu il artıq mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti-nin, iyunun 26-da Ordu Gününün, iyulun 2-də isə polisimizin 100 illiyi ölkəmizdə tontono ilə qeyd olundu. Qeyd etdiyimiz kimi, oktyabrın 1-də prokurorluq, noyabrın 22-də ödlıyyə işçiləri, avqustun 18-də isə sorhədçilərimiz öz peşə bayramlarını bayram edəcəklər. Beləliklə, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin elan etdiyi "Cümhuriyyət ili" 2018-ci ilin sonuna kimi qüvvədə olacaq.

Azərbaycanda Silahlı Qüvvələrimizin yaranma tarixinə ekskurs etməzdən əvvəl, daha əvvəlki dövrlərə nəzər salmağı zəruri hesab etdim. Zənnimcə, bu, oxucularımız üçün də maraqlı olacaq. İş burasındadır ki, apardığım araşdırmalar zamanı çox dəyərli tədqiqat nümunələrinə rast gəldim. Onların arasında hərbi tariximizin gözəl tədqiqatçısı, polkovnik leytenant Şomistan Nəzərlinin "Hərbi tariximizdə nələr olmuşdur" (əslində bunu "Hərbi tariximizdə kimlər olmuşdur" adlandırmaq daha doğru olardı - red.) başlıqlı məqalə daha çox diqqətimi çəkdi. Yoqin ki, oxuyanlar razılaşar ki, Şomistan Nəzərlinin araşdırmalarında çox dəyərli tarixi faktlar var. Yazıdan da görünür ki, müəllif bu məqaləni ərsəyə gətirmək üçün xeyli əmək sərf edib, hətta ölkəmizin hüdudlarından kənar da axtarışlar aparıb. Beləliklə, 100 il və daha çox əvvəllərə qayıdaq:

1918-ci il noyabrın 18-də podpraporşik Xosrov boy Heydərbəy oğlu Şirinbəyov Gəncədəki praporşiklər məktəbini birinci dərəcə ilə bitirib. O, 1896-cı il mayın 16-da Şuşa qəzasının Xankəndində zadəgan ailəsində anadan olub. İlk təh-

silini Qoridokı Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasında alıb. 1918-ci il iyunun 30-da Gəncə praporşiklər məktəbinə yüngül qəbul olunan Xosrov boy Şirinbəyov üç ay sonra piyada qəşunları yunker kursunu bitirir. Əla oxuduğuna və nizam-intizamlı zabit olduğuna görə hərbi məktəbdə saxlanılır. 1919-cu il yanvarın 3-də Əlahiddə Qazax Batalyonuna hərbi xidmətə göndərilir.

Podpraporşik Xosrov boy Şirinbəyov Azərbaycanda aprel çevrilişini ərofosində Ağstafa stansiyasında hərbi komendant vəzifəsində çalışıb. Bolşeviklər gələndən sonra etibarsız müsavat zabiti kimi komendant köməkçisi təyin edilib. 1936-cı ildə Azərbaycan Sənaye İnstitutunu bitirən Xosrov boy Şirinbəyov ömrünün axırınadək neftayırma mühəndisi işləmişdir. O, 1948-ci ildə Bakıda vəfat edib.

1915-ci il noyabrın 28-də Qafqaz cəbhəsində igidliklə döyüşən Sultan boy Hüseynzadəyə ştabs-kapitan rütbəsi verilmişdir.

1914-cü ildə Birinci cəhan savaşında mürdliklə döyüşən igid zabit Sultan boy Hüseynzadə göstərdiyi qəhrəmanlığa görə imperiyanın yüksək ordenləri ilə təltif olunmuşdur. Onun döyüş xidmətləri dördüncü dərəcəli "Müqəddəs Stanislav" (qılınç və bantla bərgə), üçüncü dərəcəli "Müqəddəs Anna" (qılınç və bantla bərgə), ikinci dərəcəli "Müqəddəs Stanislav" (qılıncla bərgə), dördüncü dərəcəli "Müqəddəs Vladimir" (qılınç və bantla bərgə) ordenlərinə layiq görülmüşdür.

1918-ci ildə Azərbaycan Milli Ordusu yarananda onun sıralarında könüllü xidmətə başlayan ştabs-kapitan Sultan boy

Hüseynzadə həmin il sentyabrın 8-dən Əlahiddə Azərbaycan Korpusunun qərargahında xüsusi tapşırıqlar zabiti kimi xidmət etmişdir.

1918-ci ilin iyun-sentyabr aylarında Şamaxı, Kürdəmir döyüşlərində bolşevik-daşnaklara qarşı mərdliklə vuruşan Sultan bəy Çoban-Dədə kəndi uğrunda gedən döyüşlərdə kontuziya almışdır. 1920-ci ildə Birinci Cavanşir Süvari Polkunda ikinci rotanın komandiri olmuşdur. Aprel çevrilişindən sonra taleyi məlum deyil.

1857-ci il noyabrın 16-da general-mayor Əsəd bəy Talışxanov anadan olmuşdur. Talışxanovlar nəslı Azərbaycan hərbi tarixinə Mir Mustafa xan, Qara xan, Miribrahim xan və Mirkazım xan kimi generallar bəxş etmişdir.

Əsəd bəy Talışxanov atası Ağaəli bəyin Lənkəranda açdığı müsəlman məktəbində ilk ibtidai təhsil aldıqdan sonra, o vaxtın ən yaxşı tədris ocaqlarından biri olan Bakı Ədəbiyyo Məktəbində oxudu.

Peterburqdakı Mixaylovsk Artilleriya Məktəbini bitirəndə gənc zabıt Əsəd bəyin artıq iyirmi yaşı vardı. Nizami ordu üçün püxtələşmiş yetkin bir zabıt idi. 1878-ci il aprelin 16-da Qafqaz Əlahiddə Ordusuna göndərilən Əsəd bəy Talışxanov praporşik rütbəsi ilə əlli ikinci briqadada xidmətə başladı. Xidmətinin üçüncü ilində əlaçə zabıt olduğuna görə Əsəd bəy Talışxanovu iyirmi birinci artilleriya briqadasında birinci batareyanın komandiri təyin etdilər.

Hərbin çətin yolları, müharibələrin əzab-əziyyəti onu nəinki bezdirdi, hətta ürəkəndən sevdiiyi hərbi sənətinə daha da məhkəm bağladı.

Çar ordusu ötən əsrin otuzuncu illərindən başlayaraq Orta Asiyada işğalçılıq siyasəti aparmağa başladı. Qafqazda Krım müharibəsi (1853-56) sona yetən kimi Qərbə tərəf yürüş başlandı. Ən böyük ərazisi olan Kokənd və Buxara xanlıqları işğal olundu. Çimkənd, Daşkənd, Səmərqənd şəhərləri bir-birinin ardınca alındı. 1880-ci ildə Türkmənistanı fəth etmək üçün ruslar oraya on bir minlik nizami qoşun yeritdilər. Torpağın hər qarışı uğrunda inadla döyüşən mərd axal-töknililər general Lazerevin ordusunu məğlubiyyətə uğradırdılar. Şorqo yürüşdə qələbə əldə etmək istəyən çar, Göytəpəni, Axal-Təkini ələ keçirmək üçün Şipka qəhrəmanı general Skobelevi də göndərdi. Skobelevin qoşunu Qafqaz Hərbi Dairəsinin döyüşçüləri ilə birləşib Göytəpə şəhərini dağıtdı, onu müdafiə edən iyirmi beş min döyüşçünü qılıncdan keçirdi. Axal-Təkini və Mərv şəhərini özlərinə təhvil etdilər.

Əsəd bəy Talışxanov da öz batareyası ilə Axal-Təkini işğal edən hərbi yürüşün tərkibində iki il (1880-1881) iştirak etdi. İşğalçı çarın əmrilə vəzifə borcu kimi din qardaşlarına silah qaldırdı.

Bu döyüşlərdəki igidliyinə görə üçüncü dərəcəli "Müqəddəs Anna" (qılınç və bantla birgə), "Müqəddəs Stanislav" ordenləri ilə təltif olundu.

On altı il keçəndən sonra həmin ordenlərin ikinci dərəcəsi ilə təltif olunan kapitan Əsəd bəy Talışxanov yeni əsri podpolkovnik rütbəsində qarşılamışdır. O, 1904-1905-ci illərdə Port-Artur döyüşlərinin də iştirakçısı oldu.

Hərbi xidmətinin iyirmi beş illiyi münasibətilə Əsəd bəy 1902-ci ildə dördüncü dərəcəli "Müqəddəs Vladimir" (bantla birgə) ordeni ilə təltif olunmuş, 1910-cu il iyulun 9-da isə polkovnik rütbəsi qazanmışdır. Bu illər ərzində o, əlli ikinci artilleriya briqadasının birinci divizionunun komandiri vəzi-

fəsinə qədər yüksələ bilməmişdir.

Əsəd bəy Talışxanov ordudakı nümunəvi xidmətlərinə görə 1916-cı il aprelin 22-də general-mayor rütbəsi ilə təltif olunmuşdur. O, həmin il iyulun 25-də Qafqaz Əlahiddə Ordusunun əlli ikinci artilleriya briqadasının komandiri kimi yüksək vəzifəyə təyin olunmuşdur. Uzun illər bu ordunun tərkibində qüsursuz xidmətlərinə görə birinci dərəcəli "Müqəddəs Anna", "Müqəddəs Stanislav", üçüncü dərəcəli "Müqəddəs Vladimir" və dördüncü dərəcəli "Müqəddəs Georgi" ordenləri ilə təltif olunmuşdur.

General-mayor Əsəd bəy Talışxanov 1919-cu ildə Dağıstanın Teymurxan-Şura (indiki Buynaksk) şəhərində vəfat etmiş və orada da dəfn olunmuşdur.

Ötən il Gürcüstan Dövlət Arxivində xalqımızın hərbi oğulları haqqında araşdırmalar aparanda indiyədək bizə məlum olmayan çoxlu sayda fotosəkil və rəsmi sənədlər əldə edilmişdir. 1850-1855-ci illərdə Yermakov soyadlı bir şəkil çəkən Qafqazın müxtəlif bölgələrini gəzmiş ötən əsrin görkəmli adamlarının - bəylərin, xan və ağaların foto şəklini çəkmişdir. Onların arasında hərbiçilər də az deyildi. Yermakovun öz əlilə tərtib etdiyi on beşdən çox iri həcmli foto albomda bir şəkil diqqətimi cəlb etdi. Orada təxminən 40-45 yaşında cavan zabit təsvir olunmuşdu. Qalın bıqlı, iri alınlı, mavi gözlü zabitin qurşağına naxışlı bir xəncər bağlanmışdı. Onun ağıyana oturuşunda bəy vüqarı vardı. Şəkli sanki dilə gəlib deyirdi: "Mən azərbaycanlıyam!" - ümumi siyahıda göstərildi ki, fondada onun iki fotosəkil saxlanılır. Hər ikisini si-fəriş verdim. Hər ikisinin də altında "Tatarskiy bek" sözləri

yaşlanmışdı. Daha heç nə. Şəkildə kimin təsvir olunduğunu isə fondada saxlanan ad göstəricisi dəftərindən öyrənə bildim. Orada yazılmışdı: "2899 və 8215 sayılı foto şəkillərdə general-leytenant Fərəc bəy Ağayev təsvir olunmuşdur". Bir ay üç günlük yaradıcılıq ezamiyyətimdə bu anlardakı qədər sevinməmişdim. Nə yaxşı ki, zəndim məni aldatmamışdı. Bir də ki, necə sevinməyeydim. Yüz səksən səkkiz il əvvəl anadan olmuş, yüz on bir il əvvəl isə vəfat etmiş generalın fotoşəklini indiyədək Azərbaycanda görünməmişdi.

Hələ iyirmi il əvvəl Sankt-Peterburqda oxuduğum bir sənəddən mənə məlum idi ki, general-leytenant Fərəc bəy Ağayev məşhur maarifçimiz Həsən bəy Zərdabinin atası Səlim bəyin doğmaca dayısı olub. 1858-ci ildə balaca Həsən bəyin birinci dərəcəli Tiflis gimnaziyasına qəbul olunmasına kömək etmişdir.

Bəs, general-leytenant Fərəc bəy Ağayev kimdir? Necə olub ki, tədqiqatçılarımız onun üstündən sükutla keçiblər? Həsən bəy Zərdabi kimi görkəmli maarifpərvəri bizə bəxş edən bu xeyirxah adamın ömür yolu həyatın hansı sınaqlarından çıxıb?

General-leytenant Fərəc bəy Ağayevin haqqında biz ilkin məlumatla "Kavkaz" qəzetinin 8 dekabr 1891-ci il tarixli nömrəsində və "Kavkazski kalendar" illik məcmuəsinin 1873-1874-cü illərdəki nömrələrində rast gəldik. Birinci mənbədə haqqında geniş məlumatla "Fərəc bəy" kimi təqdim olunan eloğlumuz, ikincidə Qafqaz Əlahiddə Ordusunun generalı sırasındakı "Nikolay Nikolayeviç Ağayev" adlandırılır. Ona görə ki, bu yarasıqlı, igid qafqazlı zabitini 1844-cü ildə imperator birinci Nikolay və onun arvadı Mariya Aleksandrovnaya xaç suyuna çəkib oğuluğa qəbul etmişdilər.

Uzun müddət Peterburqda xidmət edən padşahın sevimlisi

Fərəc bəy Ağayevə Qafqaza qayıtdıqdan sonra yaxın qohumları belə yaxşı münasibət bəsləməmişlər. Hətta Həsən bəy Zərdabi məktublarından birində yazır ki, atam el arasında xələt çəkirdi ki, dayısı rus adını qəbul edib. Ona görə də ondan üz döndərib küsmüşdü. Get-gəlişimiz belə yox idi. Ömrünün sonlarında Tiflisdə yaşayan generala hamı "rus Ağayev" deyərmiş. Şübhəsiz ki, sonralar səhvini başa düşən general vəsiyyət etmişdir ki, nekroloqunda ad-familiyası Fərəc bəy Ağayev kimi göstərsin. Onun bu vəsiyyətinə əməl olunmur.

General-leytenant Fərəc bəy Ağayev füsunkar Qarabağın Şuşa şəhərində 1811-ci ildə adlı-sanlı bəy ailəsində dünyaya gəlib. İlk hərbi təhsilini Tiflis Kadet Korpusunda aldıqdan sonra 1837-ci ildə Qafqaz Əlahiddə Ordusunda müsəlman süvari polkunda xidmətə başlayıb. Xidmətinin yeddinci ilində ən yaxşı qvardiya rotmistri Fərəc bəy eskadron komandiri kimi Peterburqa göndərilir. Peterburqda o, birinci Nikolayın xüsusi qvardiya kazak polkunda leyb-qvardiya komandiri vəzifəsinə təyin olunur. Elə burada da o, imperatorun və onun arvadı Mariya Aleksandrovnanın sevimlisi olur.

Fərəc bəy Ağayev özünün qeyri-adi hərbi qabiliyyəti və igidliyi sayəsində xidmətinin on ili ərzində polkovnik rütbəsinə kimi yüksəlir. 1850-ci ilə qədər Peterburqda, xüsusi qvardiya kazak polkunda qüsursuz xidmət edən polkovnik F.Ağayev həmin il Əlahiddə Qafqaz Ordusunun sərəncamına göndərilir.

1853-cü ildə Krım müharibəsi başlananda polkovnik Fərəc bəy Ağayev Qarabağın azərbaycanlı igidlərindən ibarət süvari alayı təşkil edib, özü də onun komandiri olur. Müxtəlif arxiv sənədləri, komandanlığa göndərilən raport və məktublar göstərir ki, Fərəc bəyin şuşalılardan ibarət süvari polku Kürək-

dərə uğrunda gedən döyüşlərdə altmış minlik korpusa qarşı dönməz bir iradə ilə vuruşmuşdur. 1854-cü ildə osetinlərdən təşkil olunmuş milis alayı da Fərəc bəyin alayına təhkim edilir. Süvari qoşun dəstəsinin komandiri kimi yüksək vəzifə daşıyan eoloğumuz hərbi xidmətinə və qoşun başçısı kimi göstərdiyi qəhrəmanlığa görə üstündə "Cəsurluğa görə" yazılmış qızıl xəncərlə, çoxlu hərbi ordenlərlə, həmçinin imperator tacı ilə bəzədilmiş birinci dərəcəli "Müqəddəs Anna" ordeni və ikinci dəfə birinci dərəcəli "Müqəddəs Anna" (qılıncla birlə) ordenləri ilə təltif olunmuşdur.

1853-56-cı illərdəki sərkərdəlik fəaliyyətinə görə Fərəc bəy Ağayev general-mayor kimi fəxri rütbəyə layiq görülür.

Müharibə yenicə başlayanda Fərəc bəy Ağayevin başçılığı ilə Qarabağ Azərbaycan süvari dəstəsinin təşkili haqqında Peterburqa məlumat göndərən qraf Vorontsov qeyd edirdi ki, polkovnik Fərəc bəyin sayəsində könüllü dəstələr tezliklə yığıldı. Döyüşçülər yürüşə məşhur Qarabağ kəhərlərində və layiqincə silahlanmış halda başladılar.

Qırx ilə yaxın orduda qüsursuz xidmət edən Fərəc bəy Ağayev 1882-ci ildə general-leytenant rütbəsində istefaya çıxmış, ömrünün sonuna kimi Tiflis Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyətində çalışmışdı.

General-leytenant Fərəc bəy Ağayev 1891-ci il noyabrın 26-da səksən yaşında Tiflisdə vəfat etmişdir.

YAZIÇI-JURNALİST MAHİR NEMƏTOĞLUNUN DEDİKLƏRİNDƏN:

- Şəmistan Nəzərli Azərbaycan hərbi tariximizi araşdıran çox dəyərli bir tədqiqatçıdır. Onu 1970-ci illərdən tanıyıram və o vaxtdan da yaradıcılığını izləyənlərdən biriyəm. İnanmıram ki, mən Şəmistan müəllimin yanında qalam. Niyəsini deyim.

1975-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin şərqşünaslıq fakültəsində oxuyurdum. 21 yaşım vardı. Amma o vaxtkı respublika mətbuatında müntəzəm çap olunurdum. Daha sonra Azərbaycan Dövlət Radio və Televiziya Verilişləri Komitəsinin (onda qurum belə adlanırdı) müxtəlif redaksiyaları ilə əməkdaşlıq etməyə başladım. O vaxt hərbi-vətənpərvərlik redaksiyasına gözəl insan, istedadlı şair və publisist Məmməd Kazım rəhbərlik edirdi. Çox nüfuzlu şəxslərdən biri idi və deyim ki, atam uzun illər rayon qəzetinə başçılıq edəndə, gənc istedad kimi ona xüsusi qayğı ilə yanaşmışdı.

"Hünər" verilişində əsasən hərbi-vətənpərvərlik mövzusunda söhbətlər açılar, süjetlər təqdim olunardı. Məhz Məmməd Kazımın qayğısı sayəsində mən də kənar müəllif kimi həmin proqram üçün bir neçə dəfə süjetlər hazırlamışam.

Verilişin aparıcısı şair kimi tanınan Ramiz Duyğun idi. Əslində o da hərblə bağlı bir adam idi (sonralar uzun illər Müdafiə Nazirliyində Mətbuat Xidmətinin rəhbəri işlədi). O vaxt Şəmistan Nəzərli də həmin redaksiyada çalışırdı və çox maraqlı ta-

pıntılarla tamaşaçılar qarşısına çıxırdı. Demək istəyirəm ki, Şəmistan Nəzərlinin hərbi tariximizlə bağlı çoxlu sayda tədqiqat əsərləri var və bu kitabda oxuduğunuz məqalə yalnız onlardan biridir. Bir məsələ də var ki, "Hünər"də daha çox Böyük Vətən Müharibəsi iştirakçıları barədə danışılırdı. Sözsüz ki, Şəmistan Nəzərlinin bir hərbi tarixçisi kimi yetişməyində "Hünər" in hünəri çox böyük olub.

ƏLİAĞA ŞIXLINSKI

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hansı ağır şəraitdə hansı hünərlər göstərdiyini təsvir edəndə, heyvətlən-məmək olmur. Həmin insanlar bu gücü haradan alırdılar, bəlkə də onlara Tanrı da yardım edərdi?

1918-ci il iyunun 26-da müsəlman hərbi korpusu ayrıca Azərbaycan korpusuna çevrildəndə sonra, onun komandirino general rütbəsi verildi. Azərbaycan korpusunun komandiri hökumətin xüsusi tapşırığını yerinə yetirməyə başladı ki, bu da faktiki olaraq Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin yaradılması demək idi. Həmin vaxt hökumətdə hərbi nazir postunu isə Xosrov Paşa boy Sultanov tuturdu. Çox keçmədi ki, Milli Orduya səfərbərlik keçirildi.

Sözsüz ki, vacib məsələlərdən biri Milli Ordunu formalaşdırmaq idi. Bu vəzifə 1904-1905-ci illər rus-yapon müharibəsində batareya komandiri olmuş və böyük qəhrəmanlıqlar göstərmiş Port-Artur qalibi Əliəğa Şıxlinskiyə tapşırıldı. Azərbaycanın ilk hərbi generallarından biri olan Əliəğa Şıxlinski övələcə Milli Müsəlman Korpusu yaratdı.

Kim idi Əliəğa Şıxlinski? Onu niyə "rus artilleriyasının Allahu" adlandırırdılar? Bolşeviklər hakimiyyətə gələndə sonra görkəmli hərbcini niyə incidirdilər? O, məşhur Azərbaycan şairlərindən kimin nəvəsi idi? Əliəğa Şıxlinski öz həyat yoldaşı, ilk azərbaycanlı hərbi şəfəq bacısı Nigar xanıma həsr etdiyi şeirdə nə yazırdı? Bəs Nigar xanım hansı şəxərdən idi?

Azərbaycanlı general haqqında kifayət qədər yazılara rast

gələ bilərsiniz. Güman edirəm ki, tarix üzrə fəlsəfə doktoru Lətif Şüküroğlunun "Respublika" qəzetində (3 aprel 2018-ci il) dərc olunmuş "Rus Artilleriyasının Allahu" - Əliəğa Şıxlinski" sərəlvəli məqaləsini oxusanız, (kiçik ixtisarla təqdim olunur) həm yuxarıdakı suallara cavab taparsınız, həm xalqımızın tarixinə daha yaxından bələd olarsınız, həm də Əliəğa Şıxlinski böyüklüyünü daha dərindən dərk edərsiniz.

"Sizə tam artilleriya generalı böyük hərbi mütəxəssis Əliəğa Şıxlinskiyə həbs edib ÜFK-nın Qafqaz idarəsinin istənilən şəbəsi vasitəsilə Moskvağa göndərməyi təklif edirəm".

Hərbi İnqilabi Şuranın üzvlərindən birinin 11-ci ordunun Xüsusi şəbəsinin rəisi Pankratova 10 may 1920-ci il, 382 sayılı bu müraciəti məmnuniyyətlə yerinə yetirildi.

"Böyük hərbi mütəxəssis olduğu etiraf edilən general Əliəğa Şıxlinski həmin günlərdə qırmızı ordunu onun kimi nadir hərbi dühələrin köməyi ilə nizami qoşun hissəsinə çevirməyə çalışan bolşeviklər tərəfindən həbsə alındı və Azərbaycanın böyük sorkordəsi, müstəqil dövlətin müdafiə naziri olmuş tam artilleriya generalı Səməd boy Mehmandarovla birlikdə Moskvağa göndərildi.

Ancaq bu iki müxtəlif hadisənin baş verdiyi zaman kəşində onu sovet hakimiyyəti öləyhinə əks-inqilabi fəaliyyətə, Gəncə qiyamında iştirakda suçlayaraq, istintaq altında saxladılar. 55 yaşlı general həbsxanə şəraitində komandanlığında çavuş olmağa ləyaqəti çatmayan dənəonki qaragürüx nümayəndələri tərəfindən həsiyyətinə toxunan sorğu-suala tutuldu.

Bələ günlərdən biri. 1920-ci ilin 31 mayı. İstintaq-arxiv işindəki həmin tarixdə tərtib edilmiş Protokoldan aydın olur ki, Əliəğa Şıxlinski may ayının 31-də işlə bağlı şahid qismində dindirilib: "Çevrilişdən sonra Gəncə ilə danışıqlar

aparılırdı. İnqilabi Komitə məsələyə kəskin yanaşırdı, onlar tərəfindən əmr olunmuşdu ki, telefon vasitəsilə əməliyyat göstərişləri verilməsin. Danışqları diviziya komandiri C.Şixlinski və onun ədətantı Əfəndiyev aparırdı. Mən C.Şixlinski ilə bir dəfə şəxsi məsələmə görə (24.05) söhbət etdim. O soruşdu ki, nə vaxta qədər ehtiyata təyin edilib.

Bilmək istəyirdi əşyalarını Gəncədə qoysun, yoxsa özü ilə götürsün. Novruzov çevrildəndən bir neçə gün sonra raport yazmışdı. Ona getməyə icazə verildi. C.Şixlinski telefonla məlumat verdi ki, gürcü zabitlər istefa veriblər və İvorin bütün gürcüləri həbs etmək göstərişi verib.

Sonra da bütün zabitlərə elan edib ki, kim xidmət etmək istəmirsə, qoy silahını qoyub getsin... Biza İrəvandan xəbər verdilər ki, əvvəl diplomatik nümayəndə (Haqverdiyev), sonra parlament üzvləri Camalbəy Qasımbəyov və Kazımbəyov bizdə Qərargahda Şixlinski, Şahtaxtinski, Qədimov və fəmil-yalarının müəyyənləşdirilməsi mümkün olmayan üç rus satqın var...".

Azərbaycanda milli ordu quruculuğunda böyük xidmətlər göstərməsindən başqa general daha hansı "günahlar"ın sahibi idi. Bolşevik orqanının tam məxfi qrifli "Agentura məlumatından çıxarışı"nda bu "günahlar belə sıralanıb: "tam artilleriya generalı, hazırda Az.SSR hərbi-dəniz komissarının müavini Əliağa Şixlinski: 1) 1917-1918-ci illərdə sovet hakimiyyətinə qarşı mübarizə aparmaq üçün hərbi hissələr yaratmaqda fəal iştirak etməkdə; 2) 1920-ci ildə qırmızı orduya qarşı cəhbə yaradılmasında ciddi cəhd göstərməkdə; 3) Fürsətdən istifadə edərək hərbi-dəniz komissarının etimadını qazanmış, fəhlə-kəndli hakimiyyətinin Gəncə və Gürcüstandakı düşmənləri ilə gizli əlaqə saxlamaqda davam etməkdə; 4) Sovet hakimiyyətinə rəğbət-göstərən bütün Azərbaycan za-

bitlərinin həbs almaqda və həbs edilməsinə yardım etməkdə;

5) 15-17 mayda çevrildəndən sonra çox mühüm əhəmiyyətə malik olan Könüllü ordu sənədlərinin məhv edilməsində iştirak etməkdə; 6) Mayın 25-də Gəncədəki üsyan barəsində xəbəri olmaqda və onun təşkilatçıları ilə əlaqəsi saxlamaqda ittiham olunmuşdur.

Bu ittihamların hər biri qaniçən rejim qullarının fikirləşmədən istənilən şəxsin güllələnməsi üçün kifayət edərdi. 1917-1918-ci illərdə sovet hakimiyyətinə qarşı mübarizə aparmaq üçün hərbi hissələr yaratması və 1920-ci ilin aprel çevrilişi ərəfəsində qırmızı ordunun Azərbaycana müdaxiləsinin dayandırılması istiqamətində işlər görülməsi kimi bu gün hər bir vətənpərvərdə qürur hissi doğuran, generala bəslənən məhəbbəti qat-qat artıran ittihamlar isə nəinki müttəhimin özü, bütün nəslinin məhv edilməsi üçün yetərli idi. Sovet hakimiyyətinin düşməni sayılmaqdan, qırmızı orduya qarşı çıxmaqdan daha dəhşətli bir günah ola bilərdimi? Əsla təsadüfi deyildi ki, generalın bu sahədəki fəaliyyətinin aşkarlanması və dəqiqləşdirilməsi məsələsini Az.FK-nın sədri Pankratov kimsəyə etibar etməmiş, özü üzərinə götürmüşdü. Həmin Protokol bu sözlərlə başlayır: "1920-ci il iyun ayının 1-də mən, Azərbaycan Fövqləhd Komissiyasının sədri Pankratov tərəfindən həbs edilmiş general Şixlinski dindirildi.

-Şixlinski bəyan etdi ki, hələ Qırmızı Ordunun golişindən əvvəl Azərbaycan hüdudlarında Yusifbəyov hökuməti tərəfindən sərhədlərin hər hansı qoşun, o cümlədən Qırmızı ordunun müdaxiləsindən qorunması barədə qərar qəbul edilmişdi. Ancaq Qırmızı orduya qarşı çıxmağa silah və əsgəri güc kifayət etmədiyi və mümkün olmadığı üçün parlament iclasında vətəndaş müharibəsinin qarşısının alınması məsələsi qoyulmuşdu. Bu məsələnin müzakirəsi zamanı

aydın oldu ki, kommunist fraksiyasından başqa parlamentin heç bir fraksiyası öz üzünə Azərbaycanca kortebii hərəketlərin qarşısını almağı götürmədi.

Onlar öz ultimatumlarında hakimiyəti təhvıl verməyi tələb etdilər. Azadlığına təminat alan hökumət (bolşeviklərin təminatı bütün milli hökumət üzvlərinin, o cümlədən general Əliğa Şıxlınskinin repressiyaya mürüz qalmaları oldu - L.Ş.) öz səlahiyyətlərindən əl götürüb və səlahiyyətləri kommunistlərə verdi. Azərbaycan müdafiəsi məsələsi hökumətdə dəfələrlə qaldırılmışdı. Ancaq sonuncu dəfə bu məsələ silahın çatışmaması və dəniz qüvvələrinin olmamasına görə çətinləşmişdi. İngiltərəyə göndərilən sorğuya cavab alınmışdı ki, Azərbaycan hökumətində qalmış silah ehtiyatı, onun say tərkibi və zəruri tələbatı barədə məlumat verilsin. Uzun cəhdlərdən sonra qırmızı ordunun Qafqaza irəliləməsinə dayanırılması fikrinə gəlmədiyi üçün Antanta Azərbaycan hökumətinə zəruri silahları vermək qərarına gəldi. Bu vəd sadə bir səbəbə görə - qırmızı ordunun təcili hərəketi ilə yerinə yetirilməmiş qaldı.

Azərbaycan hökumətinin Dağıstan tərəfdən sərhədi möhkəmləndirməsi, yaxud Sovet Rusiyası ilə əlaqə yarandıqda sərhədlərlə bağlı müqavilə şərtlərinin yerinə yetirilməsinə çalışılması qərribə mövqə nümayiş etdirməkdən başqa bir şey olmazdı. Hələ Könüllü ordunun tərk-silah edilməsi və silahın alınması zamanı hökumətdə tərk-silah edilmiş zabitlərdən istifadə olunması fikri yaranmışdı. Bu barədə rəsmi qərar yox idi, ancaq məsələ özlüyündə həll edilmişdi. Hərbi nazirlik onları qəbul etməmişdi, ancaq hökumət tərəfindən bir neçə vədə əsasən bəzi adamlar qəbul edildilər, baxmayaraq ki, rəsmi şəkildə Azərbaycan ordusunun tərkibinə daxil olmadılar. Polkovnik Qluxaryev və yüngül top bateriyasında xidmət

edən digər zabitlərlə də belə oldu. Bu bateriya mümkün olduğu halda, bolşeviklərin çıxışlarının qarşısını almaq üçün ezam olunmuşdu...

Ancaq çevriliş yolu ilə hakimiyəti ələ keçirmiş bolşeviklər ona ciddi ehtiyac duyduqları üçün həbs olunmasına baxmayaraq, generalı ən azı müyyən müddət başqa milli hökumət üzvlərinin taleyinə yazılmış amansız qərar gözləmədi. Onun xeyrinə olan digər, əsasən subyektiv amillər də vardı. Bunlar arasında generalın N.Nərimanov kimi himayədarının olmasını, onun çevrilişdən az sonra Ç.İldırım kimi nüfuz sahibi ilə bir yerdə işləməsinə və s. əlaqələrinə göstərmək mümkündür. Ona qarşı irəli sürülən son dərəcə ağır ittihamlara baxmayaraq, sağ saxlanılması və mərkəzə xüsusi məqsədlə yola salınmasının bizə məlum olmayan digər səbəblərinin mümkünlüyünə şübhə ilə yanaşsaq da, bunu tamamilə istisna da etmirik.

Yəqin yuxarıda sadələdiyimiz amillərlə əlaqədar idi ki, onun verdiyi ifadədə özünümüdəfiə çalarlarından daha çox arxayınçılıq, sanki nəyəse ümidli olması görünməkdədir:

"...Həmin batereyanı hərbi məktəbə qarnizon komandirinin müavini general Usurbəyov yerləşdirmişdi. Bu səhəde keçirilən bütün tədbirlərdən onun, sözsüz, xəbəri olmalı idi.

Gürcü zabitləri barədə nə qədər düzgün məlumatlandırılmışam, bilmirəm. Cavan Şıxlinski tərəfindən İnkilabi Komitəyə hərbi komissar Çingiz İldırma telefonla məlumat verilmişdi ki, gürcü zabitləri istefa vermişlər və İldırımın əmri ilə zabitlər həbs olunmuşlar. Bu əmr İldırımın Hüsey-novla və başqaları ilə məsələnin müzakirəsi nəticəsində qəbul edilmişdi. Bu müzakirələrdə mən iştirak etmədim, ancaq o zaman təsadüfən İnkilabi Komitədə olmuşdum. Mənim fikrim belə idi ki, onları mane olan şəxslər kimi təc-

rid etmək, bununla da təhlükəni aradan qaldırmaq lazımdır. Hərbi komissarlıqda olan əsgərlər tərəfindən gəmidən tapılmış sənədləri müəyyən etmək üçün mən Qaytabaşıya tapşırıq verdim və indiki hərbi komissarlığın kvartirineystr şöbəsində xidmət edən podporuçik Qulubəyovu ona köməkçi təyin etdim. Bu sənədlər Denikin ordusunun Azərbaycanda casusluq fəaliyyətinin açılması baxımından əhəmiyyət kəsb edirdi. Orada bu sahədə iş görmüş çoxlu adamların soyadları vardı və həmin adlar barəsində mənəndən başqa Qaytabaşı, Karqanteli və Qulubəyov da bildirdilər. General Mehmandarov da bildirdi. Bu sənədlərin sonrakı taleyi belədir - mənim göstərişimlə onlar məhkəmə şöbəsinə verilməli idi, ancaq sonradan general Qaytabaşı mənə məruzə etdi ki, sənədlər Fövqəladə Komissiyaya verilib. Sənədlərin sonrakı taleyi mənə məlum deyil. Həmin casuslara gəlincə, onlar arasında Mazayev və daha iki nəfər var idi, hər üçü mənim tərəfindən həbs olunub və komendantlıqda həbsdə saxlanırdılar... 1-ci Tatar, 2-ci Qarabağ qoşunlarının və 3-cü Şəmkir alayının Gürcüstan cəbhəsinə atılmasına gəlincə, heç nə deyə bilmərəm, çünki bunların heç biri ilə bağlı mən ömrü verməmişəm. Mən ancaq demişəm ki, əgər köməklik göstərmək mümkündürsə, bunu yaxın olduğu üçün güman ki, Gəncədən etmək olar.

Ancaq mən eyni zamanda demişəm ki, bu təhlükəlidir, çünki erməni sərhədi ilə yaxındır və Gəncə üçün təhlükə yarana bilər...

1 iyun 1920-ci il Ə.Şıxlinski.”

“Elm” nəşriyyatının 1997-ci il tarixli məcmuəsində Əliəğa İsmayıl oğlu Şıxlinskiyin (1865-1943) qısa tərcümeyi-hal qeydlərində yazılır:

“Tiflis hərbi gimnaziyasını və Mixaylovski artilleriya mək-

təbini (Peterburq) bitirmişdir. Rus-yapon müharibəsinin (1904-1905) iştirakçısı, Port-Arturun müdafiəsində batareyaya komandirlik etmişdir. Döyüş ordenləri ilə təltif olunmuşdur.

Çarskoselsk artilleriya məktəbində oxumuş və burada dərş demişdir (1906). 1910-cu ildən etibarən artilleriya diviziyasının komandiri olmuş, sonra yenidən pedaqoji fəaliyyətə qayıtmışdır. Birinci dünya müharibəsinin iştirakçısı kimi müxtəlif komandir vəzifələrində olmuşdur.

1914-cü ildə general-mayor, 1917-ci ildə general-leytenant rütbəsi almışdır. 1917-ci ilin noyabrında istefaya çıxmışdır. Həmin il noyabrın 15-də Qafqaza qaçıdıraraq bir ay sonra Azərbaycan korpusunu (Gəncə) formalaşdırmışdır.

Azərbaycanlılardan ibarət olan bu korpusun yaradılmasına hələ Tiflisdə başlanmışdı. Bununla da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Silahlı Qüvvələrinin bünövrəsi qoyulmuşdur.

Ə.Şıxlinski “Xatirələrini” memuarında bu barədə yazırdı: “Tiflisə qayıtdıqda, müvəqqəti olaraq mənə korpus komandanlığı həvalə olduğu barədə əmri oxudum. Öz xalqımın, baş verə biləcək xarici təzyiqlərdən və daxili qarışıqlıqlardan özünü qorumasına xidmət etmək arzusu ilə korpus təşkil etməyi qətdib, Tiflisdə öz qərargahımı düzəltməyə başladım... Dekabrın otuz birində mən öz qərargahımın ilk heyətini Əliəğaya gətirdim ki, orada hissələrin təşkil edilməsinə məşğul olum”.

Azərbaycan hökumətində hərbi nazirin müavini vəzifəsi postunu tutmuşdur. 1919-cu ilin iyulunda tam artilleriya general rütbəsi verilmişdir.

1920-cu il 9 martda ilk dəfə onun təşəbbüsü ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətində Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyəti təsis olunmuşdur.

1920-ci ilin avqustunda N.Norimanovun təklifi ilə S.Meh-

mandarovla birlikdə Moskvaya göndərilmişdir. 1921-ci ilin payızından Bakıda olmuşdur. Hərbi məktəbdə dərs demişdir. "Qısa rus-türk hərbi lüğəti"ni (1926) tərtib etmişdir.

Əliağa Şıxlinski rus-yapon və Birinci Dünya Müharibəsi cəbhələrində sərkərdəlik qabiliyyəti və rəşadət nümayiş etdirmiş bir hərbi idi. Onun döyüşlərdə göstərdiyi böyük şücaət qeyri-millətlər, o cümlədən ruslar tərəfindən dəfələrlə etiraf olunmuş, təkcə Port-Arturun müdafiəsinə görə 6 orden almışdır.

Ə.Şıxlinski qazandığı xidməti uğurlara və döyüş əməliyyatlarına komandirlik məharətinə görə, həmçinin "İgidliyə görə" sözləri yazılmış qılınç, 4-cü dərəcəli Anna ordeni, Qızıl qılınç nişanı, qılınç və bantla birgə Vladimir ordeni, üzərində "İgidliyə görə" sözləri yazılmış qızıl silah və Georgi ordeninin 4-cü dərəcəsi ilə təltif olunmuşdur. 1908-ci ilin noyabr ayının 25-də ona vaxtından qabaq polkovnik hərbi rütbəsi verilərkən əla xidmət göstərdiyi xüsusi vurğulanmışdır.

Port-Artur döyüşlərinin şahidləri rus yazıçıları - Aleksandr Stepanovun "Port-Artur" və "Zvonaryovlar", Trofim Borisovun "Port-Arturçular" romanlarında Əliağa Şıxlinski və Mehmandarovun qəhrəmanlıqları barədə böyük hərarət və məhəbbətlə söhbət açılıb.

Əliağa Şıxlinskiyin müstəqillik dövründə Azərbaycanda hərbi nazirliyin və milli ordunun təşkilində göstərdiyi xidmətlər barədə çox yazılıb.

Uzun müddət hərbi nazirin müavini olmuş məşhur general gənc dövlətin etibarlı müdafiəsi ilə bağlı məsələlərin həllində yorulmaq bilmədən çalışmış, Azərbaycan ordusunu yüksək döyüş qabiliyyətinə malik səviyyəyə çatdırılmasında şəxsi təcrübəsini, bütün biliyini və səyini əsirgəməmiş, gələcək hərbi kadrların və mütəxəssislərin hazırlanmasını da unutma-

mışdır. Hərbi nazirliyin müvafiq strukturlarının formalaşdırılması kimi son dərəcə mühüm iş Səməd bəylə yanaşı, həmçinin onun şəxsi qayğısı və gündəlik nəzarəti altında həyata keçirilmiş, artıq 1919-cu ilin ikinci yarısında bu hərbi qurum nəinki həmin, hətta hazırkı dövrün tələblərinə tam cavab verən bir orqana çevrilmişdi. Ə.Şıxlinskiyin hökumətin bütün dairələrində, ölkə rəhbərliyi səviyyəsində nüfuz sahibi olması yalnız bu fəaliyyətinin deyil, həmçinin onun istənilən məsələyə ümumdövlət mənafeindən yanaşmasının, Azərbaycan naminə kimsəyə güzəştə getməməsinin nəticəsi idi. Ancaq o, bəzən belə yüksək hörmət və nüfuz sahibi olmasından baş ağrısı da çəkib, əsəb və gərginlik də keçirib. Arxiv-istintaq işində saxlanılan sənədlərdən biri buna şahidlik edir. Ə.Şıxlinski hökumət səviyyəsində söz sahibi olmasından narahatlıq keçirən şəxslərin yaydıqları şayiələrə cavab olaraq Qazax general-qubernatoru Əmir Xan Xoyskiyə yazırdı:

"Əziz Əmir Xan", qəzetdə təqribən aşağıdakı məzmununda material gedib: "Qazaxdan provokasiya xarakterli şayiələr eşidilir ki, guya general Əliağa Şıxlinski, doktor Qarabəyov və Qarabağ general-qubernatoru hakimiyyəti ələ keçirmək üçün hərbi çevriliş etmək barədə düşünürlər..."

Sorğular göstərdi ki, bu barədə Siz, Ömər Faiq Əfəndi və Parlamentin üzvü Mustafa Vəkilovla danışmışsınız. Siz özünüz bilirsiniz, yüksək hərbi mənsəbli hərbi adam üçün belə sui-qəsdlərdə iştirak etmək necə ağır cinayətdir. Cəmi bir dəfə mənə Sizi görmək nəsib olub və mən əminəm ki, tutarlı əsas olmadan Siz mənə qarşı belə ittiham irəli sürməzdiniz: görünür, Siz özünüz bu barədə etibar etdiyiniz adamdan eşitmişsiniz. Sizdən xahiş edirəm təcili surətdə mənə, Sizə tendensiyalı, tamamilə yalan xəbəri kimin dediyi barədə məlumat verəsiniz, bununla mən özümə qarşı qarazlı böhtamın kökünü

kəsa və günahkarı məsuliyyətə cəlb etdirə biləm.

Sizə hörmət edən Ə.Şıxlinski”.

Ə.Şıxlinski Azərbaycanda zabıt kadrlarının çatışmadığı bir dövrdə keçmiş çar ordusunda xidmət etmiş azərbaycanlıların, xüsusilə zabıtların vətəno qayıtmaları və milli hərbi hissələrdə yerləşdirilmələri ilə bağlı az iş görməmişdir. O, növbəti azərbaycanlıların, hətta vaxtilə hərbi qulluq illərindən yaxşı tanıdığı bir sıra digər xalqların nümayəndələrinin hərbi quruculuq proseslərinə cəlb edilmələri üçün şərait yaratmışdır.

Əmir Xanın aşağıdakı məktubu möhz onun belə xeyrixahlıqlar göstərməsindən xəbər verən daha bir sənəddir. *“Çox hörmətli, Əliğa! Mən bu gün keçmiş rus ordusundan xidmət yoldaşım və dostum tam artilləriya generalı Mehmandarova məktub yazdım. Əliğa sənə qarşı da eyni hisslərlə müraciət edirəm, mənə Azərbaycan ordusunda hansısa vəzifə verəsiniz. Mən Könüllü orduda kiçik bir vəzifə - kazak briqadasının komandiri vəzifəsi tuturdum. Mən ailəmi dolandırmaq naminə hər cür vəzifə ilə kifayətlənərdəm. Siz bilirsiniz, mən hər cür vəzifənin öhdəsindən gələ bilərdim və Azərbaycan Respublikasına sədaqətli xidmət edəcəyim barədə and içə bilərdim.*

Həyat yoldaşım və qızlarım Vera və Nadejda Sizə, Əliğa və həyat yoldaşınız - Nigar xanıma səmimi salam göndərirəm. Sizə sədaqətli olan V.İrmanov. 31 mart 1920-ci il, Kutaisi şəhəri”.

Zəngin bir ömür tarixçəsinə malik general Ə.Şıxlinski mil-lətin başını ucaldan şəxsiyyətlərdəndir. 1920-ci il avqust ayının 1-də V.İ.Leninə yazdığı məktubda “Şıxlinski Nikolay ordusunda “artilləriyanın Allahı sayılırdı, “onlar hərbi mütəxəssislər olmaq etibarı ilə əvəzsizdirlər”, deyə N.Norimanov qətiyyətlə mübaliğəyə yol vermirdi. General Əliğa Şıxlinski növbəti döyüş əməliyyatlarında, həmçinin nəzəri baxımdan ar-

tilləriyanın Allahı idi.

Onun 1910-cu ildə Peterburq yaxınlığında Luqa şəhərində V.M.Kuroçkinin yeni mətbəəsində çapdan çıxmış “Səhra toplarının cəbhədə işlədilməsi” adlı kitabı minlərlə artilləriyaçı-nın yetişdirilməsində əvəzsiz mənbə olmaqla yanaşı, bu elm sahəsində çox yüksək elmi dəyərə malik bir əsərdir. Belə ki, Əliğa Şıxlinski artilləriya tarixində ilk dəfə gözə görünməyən hədəflər toplardan azar çəməq texnikasını işləyib hazırlamış və onların təkmişlədirilməsi işinə yeniliklər gətirmişdir.

Ömrünün əhəl çağlarında Bakı qarnizonunun hərbi elmi cəmiyyətinin sədr müavini işləyib. “Gələcək müharibədə toplar”, “Topların dağlıq yerlərdə atəş xüsusiyyəti haqqında”, “Alay topları haqqında” və s. hərbi elm üçün böyük əhəmiyyəti olan silsilə mühazirələr oxumuşdur.

Artilləriya atəşinin aparılmasında möşhur “Şıxlinski üçbucağı”nın böyük rolu dünyanın bir sıra ölkələrinin tanınmış hərbi mütəxəssisləri tərəfindən etiraf edilmişdir. Belə ki, “Şıxlinski üçbucağı” təkcə rus artilləriyasında deyil, Fransa, İsveçrə, Norveç və Avstriya artilləriyalarında da böyük şöhrət qazanmışdır.

“Üçbucağın otfarlı şərhı və yazılışı” ilk dəfə 1912-ci ildə çap olunmuşdur. O, həmçinin hava hədəflərini vurmaq üçün atəş qaydalarının hazırlanması, alay və batalyon toplarının yaradılması kimi gərəklı hərbi ideyaların müəllifi idi. Əliğa Şıxlinski, həmçinin “Rusca-azərbaycanca qısa hərbi lüğət”in ilk yaradıcısıdır.

1926-cı ildə “Azərbaycan hərbi redaksiyasında nəşr edilmiş lüğət doğma dilimizdə hərbi nizamnamələrin hazırlanmasında, hərbi elmi ədəbiyyatın tərcüməsində xüsusi rol oynayıb.

Əliğa Şıxlinski öz hərbi və bədii əsərlərini sadə, oxu-

naqlı dildə yazmasını, onun çoxsahəli istedadının başlıca xüsusiyyətlərindən hesab edən görkəmli Azərbaycan filosofu Heydər Hüseynov EA-nın "Xəbərlər məcmuəsi"nin 8-ci sayında 1945-ci ildə yazırdı: "Əliqə Şıxlinski dünyada şöhrət qazanmış rus topçuluq elmi sahəsində kəşflərlə tanış olmaqla yanaşı, dil və ədəbiyyat məsələləri ilə də yaxından məşğul olurdu. O, Azərbaycan dilini təkmil bilirdi. İslah ifadə quruluşu, yeni söz yaradıcılığı ilə ciddi məşğul olmuşdur".

Əliqə Şıxlinski atası Şıxlinskilər nəslində ilk savadlı adam İsmayıl ağa olub. O, hərbi işə də meyil göstərmiş, süvari dəstəsinin tərkibinə daxil edilmişdi. 1804-cü ildə Qazax-Dilican yolu üstündə şahzadə Abbas Mirzənin qoşunlarını məğlub edən süvari dəstəsinin üzvlərindən biri olması dediklərimizə əyani sübutdur. Məhz atasının yolu ilə gedən Əliqə Şıxlinskilər nəslində Avropada təhsil alan ilk şəxs olub və hərbi sənətdə ondan neçə mərtəbələrlə yüksəklərə ucalıb. Yeri gəlmişkən, Əliqə Şıxlinski qardaşı da süvari zabiti adı alıb.

Şıxlinskilər nəslinin məlum olan ən birinci nümayəndəsi Ağdodaq Məmmədəqə 16-cı əsrdə Qazax qəzasında ad çıxarmış şəxs imiş.

Ulu babalarından Əli Qazax oğlu çox doli-dolu, igid bir adam olub. Əliqə Şıxlinski Molla Vəli Vidadinin nəvəsi idi. Şıxlinskilər nəslindən çıxmış başqa məşhur şairlərdən biri aşıq şeiri və klassik üslubda yazıb-yaratmış Kazım ağa Səlikdir.

Şəcərədən gələn bu fitri istedad nəslin bir çox başqa nümayəndələrinin, o cümlədən onun özünə də təsirli qalmamışdı. Əliqə Şıxlinski ara-sıra yaradıcılıqla məşğul olmuş, gözəl şeirlər yazmışdır.

Onun həyat yoldaşına, ilk azərbaycanlı hərbi şəfqət bacısı

Nigar xanıma yazdığı "Ey sevdiyim, ey dilruba" şeiri doğrudan da, istedad sahibi olduğunu göstərir.

Ey sevdiyim, ey dilruba,
Sobrim, qərarımsan monim.
Səd mərhəbə, səd mərhəbə
Nə türfə yarımsan monim...

Mənim baharda bülbülüm,
Mənim qızılca sünbülüm.
Gülşəndələrdə zərif gülüm,
Bağlarda bərimənsən mənim.

Nigar xanım Əliqə Şıxlinski atası, Vidadinin nəvəsi Şah Yəmon xanının əmisi oğlu Hüseyn Əfəndi Qayıbzadənin qızıdır. Əliqə Şıxlinski təhsilini Tiflisdə, sonra qayımatası olan Hüseyn Əfəndinin yanında almışdı. O, Nigar xanımla 1909-cu il oktyabr ayının 27-də ailə həyatı qurub. Nigar xanım 1931-ci il 15 avqustda vəfat edib.

Klassik ədəbiyyatı gözəl bilən Əliqə Şıxlinski, həm də öz gənc müasirləri S.Vurğun, O.Sarıvöllinin şeirlərini rus dilinə tərcümə etmişdir.

S.Vurğunun "Böyük ədəb", "Sədaqət", O.Sarıvöllinin C.Cabbarlının ölümünə həsr etdiyi "Yaşar şeirləri" tərcüməsi arxivində qalıb. C.Cabbarlı yaradıcılığına onun xüsusi məhəbbəti olub. Bunu "Zabitin yaddaşı" dəftərcosindəki qeydlərdən aydın görmək olar.

Ədəbiyyatla yanaşı, digər elm sahələrinə də xüsusi maraqla göstərən Əliqə Şıxlinski yüksək intellekt sahibi, əsl ziyalı idi. Onun son dərəcə gözəl dildə və üslubda yazılmış "Xatirələrim" əsəri həm Azərbaycan hərbi tarixinin çox mühüm

bir dövrünün öyrənilməsi baxımından son dərəcə böyük əhəmiyyətə malikdir, həm də bir sənət əsəri kimi qiymətlidir.

“Xatirələrim” SSRİ EA-nın Azərbaycan filialı tərəfindən rus və Azərbaycan dillərində 1944-cü ildə çap olunmuşdur. Əliağa Şıxlinski dövrünün Səməd bəy kimi hərbi dühalarının və bir sıra digər istedadlı sərkərdələrinin ilk portret cizgilərini yaratdığı xatirələrini görkəmli filosof H.Hüseynovun məsləhəti və onun birbaşa köməyi ilə ömrünün ahıl çağında qələmə almışdır. Son nəfəsinə qədər vətənə, millətə sədaqətlə xidmət göstərmiş və nadir şəxsiyyətin həmin əsəri onun Azərbaycanca sonuncu övladlıq borcu olmuşdur.

Hərbi memuarlar sırasında layiqli yer tutan “Xatirələrim” hələ Azərbaycanın neçə hərbi nəslinin yetişdirilməsində əvəzsiz mənbələrdən biri olacaq, türk balaları üçün mərdlik, kişilik məktəbinin əbədi kitabı kimi yaşayacaqdır.

150

Az.FK Ə.Şıxlinski kimliyini, hansı imkanlara malik olmasını saxladıyi üçün onu həbsə almaqla öz nəzarəti altında saxlamağa, beləliklə də bolşevik hərbi işinin dirçəldilməsində iştiraka məcbur etməyə çalışırdı. Bunun ən yaxşı və asan vasitələritdən biri sözsüz ki, keçmiş çar və milli Azərbaycan ordusu generalının günahkar olduğunu sübuta yetirmək idi.

FK-nın növbəti dindirməsində artıq ona qarşı irəli sürülən ittihamların konkretləşdirilməsinin müşahidə olunması bu sifarişlə bağlı idi. Onun Gəncə üsyanının təşkilində müəyyən rol oynadığına şübhə etməyən müstəntiq bu fəaliyyətin nədən ibarət olduğunu müəyyonləşdirməyə çalışırdı:

Bütün araşdırmalar və dindirmələrdən sonra 1920-ci il iyun ayının 29-da artıq 11-ci ordu xüsusi şöbəsinin baş hərbi müstəntiqi olan Qubin tərəfindən qərar verilir:

“Az.SSR hərbi-dəniz komissarının müavini Əliağa Şıxlinski

skinin əksinqilabda ittiham olunması ilə bağlı işə baxaraq, aşkar etdim: Keçmiş hərbi nazirin müavini tam artilleriya generalı Əliağa Şıxlinski özünün əks-inqilabi hökumətinin müdafiəsi, RSFSR qırmızı qoşunlarının Azərbaycan ərazisinə buraxılmaması üçün tədbirlər görmüş, özünün xidməti vəziyyətindən istifadə edərək, dəfələrlə birbaşa teleqraf xətti və telefonla qohumu Az.SSR 1-ci piyada diviziyasının keçmiş komandiri general Cavan Şıxlinski ilə nəzarətsiz danışıqlar aparmışdır (sonuncu dəfə 24 mayda, üsyana bir gün qalmış). Bütün ciddi məsələlərdə dayısı Əliağa Şıxlinski ilə məsləhətləşən və onu yüksək nüfuz sahibi hesab edən Cavan Şıxlinski Gəncədə sovet hakimiyyətinə qarşı çıxışların təşkilatçıları və rəhbərlərindən biri olmuşdur.

C.Şıxlinskiyə məsləhətlər verməsi və onu yönəltməsi həl Əliağa Şıxlinskiyə üsyanda iştirak etdiyini söyləməyə tam əsas verir. Könüllü ordunun güllələnmiş polkovniki Qluxarəvin Ə.Şıxlinskiyə son hökumətinin devrilməsini nəzərdə tutan tezliklə yaxşı günlərin gələcəyinə ümid etməsi barədəki ifadəsi Ə.Şıxlinskiyə sovet hakimiyyəti əleyhinə çıxış etməyə hazırlaşması faktını təsdiq edir Müttəhimin hərbi texnika (artilleriya) sahəsində zəngin biliyə malik olmasını və Qafqaz İnqilabi cəbhəsinin hərbi inqilabi şurasının üzvü Y.Orconikidzenin təklifini nəzərə alaraq, qərar göldim: Ə.Şıxlinskiyə işinə baxılmaq üçün ÜFK-ya göndərmək.

Qərar təsdiq edilir. Xüsusi şöbənin rəisi Pankratov, 29 iyun 1920-ci il.

Əliağa Şıxlinski Moskvaya çatdıqdan sonra onun şəxsi əşyalarını yoxlayan ÜFK Xüsusi şöbəsinin komendantlığı 1920-ci il 18 avqustda 2462 -li qəbz tərtib edir: “Əliağa İsmayıl oğlu Şıxlinskiyə üstündən səksən iki min beş yüz rubl, 14 Nikolay rublu, cib saati metal qolbağla, bir soyadlı möhür,

151

bıçaq, dəri pulqabı, dəri bumajnik, 10 ədəd açar çıxdı”.

Əliğa Şıxlinski bir müddət Moskvada Ali topçuluq məktəbində müəllim işlədikdən sonra Peterburqda topçuluq Akademiyasında mühazirələr oxuyur. Bir il Rusiyada yaşadığından sonra N.Norimanovun xahişi ilə yenidən Bakıya qayıtmış, Bakı qarnizonunun hərbi-elmi bilik cəmiyyətində topçuluqdan mühazirələr oxumuşdur.

Ə.Şıxlinski 1943-cü ildə vəfat etdi. Dünyadan sonsuz köçməsinə baxmayaraq, bu gün onun qoyub getdiyi zəngin hərbi elmi irs vətənin neçə gənc hərbiçilər nəslinin yetişməsində əvəzsiz mənəbirdir. Bu gün Azərbaycan ordusunun hərbi və döyüş qabiliyyətini durmadan artırmağı, millətə təmənnaş xidməti, mənəvi təmizliyini qorumağı öz müqəddəs vəzifəsi sayan hər bir əsgər və zabıt onun övladı, davamçısı adlanmağa layiqdir.

Moskvaya gedən Əliğa Şıxlinski ona verilmiş sorğu və-roqində “hərbi iş münasibəti” qrafasında yazıb: “Bütün ömrü boyu hərbi xidmətdə olub — könüllü şəkildə”. Bu onun bir insan kimi öz həyatının mənasını təşkil edən başlıca amili müəyyənləşdirməsi, keçdiyi ömür yolunu qiymətləndirməsi idi. Bəli, Ə.Şıxlinski bütün ömrü boyu hərbi xidmətdə oldu, çar ordusunda qulluq etdiyi vaxtda da, sonra müstəqil Azərbaycanca hərbi işin möhkəm təməlinin qoyulmasında bütün varlığı ilə çalışanda da, nəhayət, sovet rejiminin ciddi nəzarəti və təzyiqli altında işləyəndə də əsl hərbiçisi kimi qaldı. Əsgəri xidmətdən tam artilleriya generalı rütbəsinə qədər yüksəlmiş bu insanın həyatında, taleyində çox şey dəyişdi, yalnız xidməti borca münasibəti, dəmir hərbi nizam-intizamı dəyişmədi. Əsgər Əliğa ilə general Əliğa arasındakı fərq də yalnız daşdıqları çindən ibarət oldu.

SƏMƏD BƏY MEHMƏNDAROV

Hərbi tariximizdə görkəmli simalar, nohəng sorkordolorimiz kifayət qədər olub. Xalq Cümhuriyyəti süquta uğrayandan sonra sovet mərhələsində də adlarını tarixə qızıl hərflərlə yazdıran yüzlərlə igid oğullarımızın adlarını çəkməyə bilərik. Və imkan düşdükcə, irəlilədikdə söhbətlərimizdə belə fürsətdən yararlanmağa çalışacağıq. Ancaq əsas mövzumuz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyi olduğundan, sözsüz ki, dalbadal dörd hökumətdə hərbi nazir postunu tutmuş və üst-üstə ilyarım həmin vəzifədə işləyərək ölkəmizin ordu quruculuğunda misilsiz xidmətlər göstərmiş general Səməd bəy Mehmandarov haqqında danışmamağa mən deyərdim ki, haqqımız yoxdur.

Sizlərdən hər biriniz onun barəsində kifayət qədər məlumatlara rast gələ bilərsiniz. Elo bir qədər əvvəl sanballı məqaləsi ilə tanış olduğunuz tarixçi alim Lotif Şüküroğlunun da görkəmli hərbi xadiminin ömür və fəaliyyəti ilə bağlı dəyərli araşdırmaları var. Müəllifin “Azərbaycanın ilk Ordu generalı - Səməd bəy Mehmandarov” sərəhəholi yazısında oxuyuruq:

“Səməd bəy Mehmandarovun müstəqil respublikanın hərbi naziri kimi genişmiqyaslı fəaliyyətinə və göstərdiyi tarixi xidmətlərə şahidlik edən yüzlərlə arxiv sənədi, zamanınin görkəmli şəxsiyyətlərinin onun haqqında yazdığı xatirələr və başqa materiallar var.

Yəqin ki, bütün bunlar barəsində gələcək tədqiqatçılar daha ətraflı söhbət açacaq, onun nəsilərə nümunə olan həyatı və əməllərini doğma xalqına hərtərəfli çatdıracaqlar. Əlbəttə, 1920-ci ilin aprel işğalı ilə Azərbaycanın müstəqil dövlətinə qəsd edilməyəndə, Səməd bəyin cəmi il yarım çəkmiş nazirlik fəaliyyəti davam edər, o, güclü və müəşəkkil ordu yaratmaq

şahəsindəki planlarını daha dolğun şəkildə reallaşdırırlar. Aprel işğalı nəinki onun və dostu Əliğa Sıxlinski kimi hərbi dühaların, həmçinin, gənc dövlətin özü kimi gənc sərkərdələrinin də arzularını yarıncıq qoydu. Aralarında xarici ölkələrə mühacirət edənlər, bolşevik gülləsinə tuş gələnlər və repressiyanın başqa formalarına məruz qalanlar oldu. O və dostu Əliğa Sıxlinski üçüncü qrupa düşdülər. Hər ikisi bir müddət həbs edilərək, bolşevik çekasının cəza üsullarının "ləzzətini" gördülər.

Səməd bəy Mehmandarov 1920-ci il iyun ayının 3-də həbs edildi. Ancaq bu gözlənilən aksiyanın reallaşdırılması üçün işğaldan ötən müddət ərzində bir neçə hazırlıq tədbiri görülmüşdü. Bunlardan biri 11-ci ordunun 5-ci Bakı alayının hərbi komissarının 11-ci ordunun hərbi şöbəsinin rəisinə yazdığı məlumat idi. Həmin məlumatda deyilirdi: *"Məruzə edirəm ki, 1 iyun 1920-ci ildə mənim tərəfindən alayın məxfi kağızlar yeşiyi açılmış və həmin kağızların arasından hələlik 399, 88, 96 sayılı kağızlar tapılmışdır. Onları sizin sərəncama göndərirəm"*.

Bu sənədlər 5-ci alayın hərbi rəhbərliyin tapşırığı ilə bolşevik təhlükəsinə qarşı hansı tədbirlər gördüyünü, yaxud görməyi planlaşdırıldığını sübuta yetirirdi. Artıq yeni hökumətin utanmadan əksinqilab adlandırdığı bu hərəkətlərin arxasında əslində, müstəqil dövlətin özünü təxribat xarakterli təbliğatlardan qorumaq kimi tam qanuni tələbi dayandığına açıq-aydın göz yumulurdu. Çekanın "bolşeviklər təqib ediləblər, deməli, qatı cinayətə yol verilib" məntiqi istənilən şəxs barəsində istənilən hökmün çıxarılmasına əsas verirdi.

İkinci bu tipli sənəd yeni hökumətin hərbi dəniz komissarı Çingiz İldırım tərəfindən 11-ci ordunun xüsusi şöbə rəisi Pankratova göndərilib. Özü də birincidən fərqli olaraq, burada keçmiş hərbi xadimlərin ciddi cəzalandırılmasına açıq təhrik ifadə edilib:

"Yol. Pankratova. Mənim teleqramlarıma və məlumatlarıma baxmayaraq, keçmiş hərbi nazir Mehmandarov və Bakı komis-

siyalarının köməkçisi Azad Vəzirov hələ də azadlıqdadırlar. Yuxarıda göstərilən şəxsləri təcili həbs etmək, keçmiş polis Mirzəyevin qohumu qatı müsavətçi Axundov İbrahimi "Axundzadə"ni tutub saxlamaq barədə tədbir görür. Hərbi Dəniz komissarı İldırım".

İndi heç bir qüvvə Səməd bəyi həbs olunmaqdan qurtara bilməzdi. Nə Qarızon rəisinin 18 may 1920-ci il 10 sayılı əmri ilə verilmiş şəhadətnamə: "Bu sənədi təqdim edən vətəndaş Mehmandarova 27139 №-li "Naqaq" tapançasını saxlamağa və üstündə daşımağa icazə verilir. Əsas: Qarızon rəisinin 18 may 1920-ci il 10 sayılı əmri", nə də onun Bakı şəhər komendantının 22 may 1920-ci ildə aldığı vəsiqə: "... vətəndaş Mehmandarov mənim tabeliyimdə olan idarədə 232 №-li qeydiyyat kitabçasında qeydiyyatdadır. Bakı şəhəri və onun rayonlarının komendantı hərbi komissar".

Artıq daha yüksək məqamdan başqa tələb irəli sürülmüşdü və komissarın bu tələbi Azərbaycan SSR Fövqoladə Komissiyası tərəfindən məmnuniyyətlə yerinə yetirildi. 226 sayılı orderlə 3 iyun 1920-ci ildə: "Komissar Vekeşpevə Mehmandarovun mənzilinin axtarışı və həbs edilməsi həvalə olundu".

Sənədin arxasında həmin komissarın qeydi var: "Məhbusu qəbul etdim".

4 iyun 1920-ci ildə Kains Vekeşpev tərəfindən həbs edilmiş 64 yaşlı Azərbaycanın hərbi naziri, tam artilleriya generalı Səməd bəy Mehmandarov həbsxanada Safronov tərəfindən qəbul edilir və Az.SSR FK-nın 953 sayılı həbs kağızı təqdim olunur.

Elə həmin gün 226 sayılı order əsasında Orlovsk küçəsi 116 №-li evdə yaşayan Mehmandarovun mənzilində "yol. Kamyatina və Feoktistovun iştirakı ilə" axtarış aparılıb və axtarış zamanı aşağıdakılaraq aşkarlanaraq FK-ya aparılıb: "Brauning" tapançası №19294, "Naqaq" №27139, yeddi ədəd güllə ilə bir-

likdə müxtəlif cür sənədlər və yazışmalar, foto kartoçkası və paqonlar".

Bu gün DTX arxivində saxlanılan Səməd bəy Mehmandarov haqqında istintaq işində belə bir qeyd var: "Azərbaycanın keçmiş hərbi naziri Mehmandarov Səməd Sadiq oğlunun işi № 485, 11-ci ordunun Hərbi İnqilabi Şurası yanında xüsusi şöbə. 4 iyun 1920-ci il. 30 iyul 1920-ci il".

Başqa sənədlərdən isə aydın olur ki, istintaq işi həbs aksiyasından 14 gün sonra, 17 iyun 1920-ci ildə Az.SSR FK-nın 577 sayılı işi kimi başlamış, 18 avqust 1920-ci ildə isə ikinci sayla qeydə alınaraq, davam etdirilmişdir.

Əslində, Səməd bəyin və keçmiş hökumətdə yüksək vəzifə postu tutmuş bir neçə başqa görkəmli hərbi və siyasi xadimin həbsində təəccüblü heç nə yox idi. Bu, hakimiyyət dəyişikliyi ilə əlaqələndirilməkdən başqa həmin ərəfədə baş vermiş çox mühüm bir hadisə - Gəncə üsyanı ilə də bağlı ola bilərdi. 1920-ci ilin may ayının sonlarında olmuş həmin üsyanda bolşeviklər on min nəfərə yaxın itki vermişdilər və sonrakı ərəfədə belə kütləvi çıxışların başqa ərazilərdə gözlənilməsi barədəki məlumatlar həbs tədbirlərini tam əsaslandırır. İstintaqın başlıca məqsədi Səməd bəyin və başqalarının bu üsyanla nə dərəcədə əlaqəli olduqlarını aydınlaşdırmaqdan və ən kiçik əlaqə ehtimalı aşkarlandığı halda onu istənilən vasitə ilə sübuta yetirməkdən ibarət idi. Əlbəttə, bu ehtimal doğrulmadığı təqdirdə ehtiyatda kifayət qədər başqa ittihamlar vardı və hökumətin hərbi naziri olmuş bir şəxsin nədəsə günahkar olduğunu aşkarlamaq üçün rəsmi sənədləri bir-iki gün araşdırmaq yetərli idi. Təkcə orduda bolşevik təhlükəsinə qarşı tədbirlər görülməsinə aid belə sənədlər isə onlarla idi və onlardan bir neçəsini oxucunun diqqətinə çatdırmışıq. Yeni faktlara, yaxud şahid ifadələrinə gəlincə isə, FK heç bir korluq əçkəmir. Müstəqil Azərbaycanın dövlət adamlarını ittiham etməyə istənilən qədər erməni, rus şahidi həvəslə ifadə verirdi. Əlbəttə, bu prosesdən əksəriyyəti bolşev

vik təbliğatına uymuş, yaxud da şəxsi-qərəzlik prinsipi ilə ittiqam aldığı düşünən bəzi azərbaycanlılar da kənarda qalmırdılar. Ancaq nədənsə, Səməd bəylə bağlı bu üsullardan çox cüzi istifadə olunub. Bəlkə də bu generalın müəyyən müddətdən sonra Moskvaya aparılaraq, azadlığa buraxılması ilə əlaqədar olub. Yaxud inandırıcı olmasa da, belə yüksək səviyyəli bir hərbiyə qarşı primitiv üsullarla ittiham irəli sürməkdən çəkiniblər".

Məqalədə daha sonra qeyd edilir ki, S. Mehmandarovun daha çox Gəncə üsyanı ilə bağlılığının dəqiqləşdirilməsi məqsədilə həbs edildiyini iki fakt da sübuta yetirir. Bunlardan birincisi və təkzibedilməzi N.Nərimanov Lenina 1 avqust 1920-ci ildə yazdığı 2 səhifəlik şəxsi məktubudur. Sürəti işdə saxlanılan bu məktub 20.09.1956-cı ildə Az.KP MK-nın katibi Əfəndiyevin göstərişi ilə DTK sədri vəzifəsini icra edən Səmədov tərəfindən ona göndərilmişdir: "*Əziz Vladimir İliç! Gəncə üsyanı zamanı köhnə Azərbaycan ordusunun bütün zabitləri həbsə alınmışdı. Bu məktubu Sizə təqdim edən məşhur general Mehmandarov və Şıxlinski də onların içərisində idi. Diqqətli yoxlama nəticəsində məlum oldu ki, generalların üsyanla əlaqəsi olmamışdır. Lakin mövqeyimiz sakitləşənə qədər və ümumi işimizə kömək məqsədilə biz hər halda bu qərara gəldik ki, generalları qərarəhdə işləmək üçün Sizin sərəncamınıza göndərək, çünki onlar hərbi mütəxəssislər olmaq etibarını əvəzsizdirlər. Onlardan biri Şıxlinski Nikolay ordusunda "artilleriyanın Allahu" sayılırdı. Polşa cəbhəsi qurtarana qədər qoy, onlar Moskvada işləsənlər, sonra Sizdən xahiş edəcəyəm ki, bizim əsgəri hissələrimizi təşkil etmək üçün onları buraya göndərsəniz. Bu müddətdə onların qayğısına qalmaq lazımdır. Kommunist salamı ilə N. Nərimanov".*

Göründüyü kimi, məktubda Azərbaycanın hər iki generalı Gəncə üsyanında iştiraklarının olub-olmadıqlarının müəyyən-ləşdirilməsi məqsədilə həbs edildikləri göstərilir.

İkincisi, istintaq işində saxlanılan Azərbaycan 1-ci piyada di-

viziyasının (general Cavan Şıxlının komandanlığı altında) Qərargah rəisi Vasilı Nikolayevıç Sokolovun istintaq işidir. Onun həbsi ilə bağlı bağlı qərarda deyilir:

"Mən 11-ci ordunun xüsusi şöbəsinin baş müstəntiqi Qubin 20-ci atıcı diviziyasının Qərargah rəisi Könüllü Ordunun generalı ilə əlaqəyə girməkdə günahlandırılan V.N.Sokolovun istintaq işinə baxaraq müəyyən etdim: Baş qərargahın polkovniki Sokolov bütün vətəndaş müharibəsi ərzində daim Gəncə üsyanını təşkil və ona rəhbərlik edən Cavan Şıxlının başçılıq etdiyi Azərbaycan ordusu 1-ci piyada diviziyasının qərargah rəisi olub. Gürcüstandan general İrmanovun Əliəğa Şıxlinski və Mehmandarova ünvanladığı məktub 1-ci piyada diviziyasının qərargahına daxil olub, burada gerbli, sürüçlü, möhürlə məxfi xidməti məktub şəklində salınmış və bu şəkildə ünvanına göndərilmişdir. Bu işdə möhürün yalnız onda saxlandığı nəzərə alınmaqla Sokolovun iştirakı şübhəsizdir. Ona görə də Sokolova qarşı irəli sürülən ittihamı qüvvədə saxlamağı düzgün sayıram. Müttəhim Sokolovun ÜFK XŞ-nə göndərilən Mehmandarovun və Şıxlının fəaliyyəti ilə tanışlığını və hərbi işi bildiyi halda 11-ci orduda və Azərbaycan qırmızı hissələrində xidmət göstərmək istəmədiyini nəzərə alaraq, qərara gəldim: Vasilı Nikolayevıç Sokolov 575 №-li işlə birlikdə UFK-nın sərəncamına göndərilsin". Sənədin üstündə 11-ci ordu xüsusi şöbəsinin rəisi Pankratovun razılaşdığını bildirən qeydi var.

Müstəntiq Qubinin 1920-ci il 29 iyun tarixində casusluqla bağlı ittiham olunan Şaxtaxtinski İlyas Əliqulu oğlunu dindirərək tərtib etdiyi protokolda belə bir qeyd var: "Hərbi nazir Mehmandarov haqqında deyə bilərəm ki, o da bolşeviklərə və sovet hökumətinə pis münasibət bəsləyirdi. Mən bunu onunla bağlı deyirəm ki, mən bolşevikləri Mehmandarovun şəxsi əmri ilə həbs etmişəm və onların tək çorəklə süyun ümidinə qoymuşam. Həmçinin, Mehmandarovun əmri vardı ki, bolşevik fəaliyyəti ilə azacıq əlaqəsi olanları həbs edib ciddi rejim altında saxlamaq..."

Bütün bunlardan sonra öləndə kifayət qədər dəlil-sübut topladığını güman edən müstəntiqi Qubin iyul ayının 29-da 11-ci ordu xüsusi şöbəsinin istintaq materialları əsasında qərar verir: "Mən keçmiş Azərbaycan Respublikası hərbi naziri, tam artilleriya generalı 64 yaşlı Səməd Sadiq oğlu Mehmandarovun işinə baxaraq müəyyən etdim: yuxarıda adı çəkilən vətəndaş Mehmandarov əksinqilabi Müsavat partiyasının vəzifəyə qoyduğu adamdır və 399 №-li əmrəndə görüldüyü kimi, onu müdafiə etməklə, orduda bolşevizim aradan qaldırılması üçün həmin partiyanın qarşısında duran vəzifələri həyata keçirmişdir. Mehmandarovun əksinqilabi fəaliyyəti, yaxud Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin devirilməsi məqsədilə törədilən hadisələrə aidiyyəti barədə digər məlumatlar yoxdur. Bunu nəzərə alaraq qərar gəldim: vətəndaş Səməd Sadiq oğlu Mehmandarov keçmiş hərbi nazir kimi ÜFK xüsusi şöbəsinin sərəncamına göndərilsin".

Sənədin üstündə Pankratovun qeydi var: "Qərar təsdiq olunur, əksinqilabi hökumətin naziri kimi göndərilir".

Moskvaya göndərilən Mehmandarov doldurduğu Sorğu və rəqində 1914-cü il müharibəsinə qədər nə ilə məşğul olub sualına cavabda: "21-ci piyada diviziyasının rəisi olduğunu", müharibədən fəvral inqilabına qədər "2-ci Qafqaz korpusunun komandiri və dəfələrlə birləşmiş korpuslar komandiri olduğunu", 1917-ci ilin avqustandan 1918-ci ilin yanvarın 1-nə qədər Alekxandrovski yaralılar komitəsinin üzvü olduğunu" göstərir, gedişinin səbəbi kimi "Az.SSR hərbi komissarı tərəfindən RSFSR İnqilab Şurasına ezam olunduğunu" bildirir və bütün bunlardan sonra işə yazırdı: "Sənədlərim Xüsusi Şöbədədir".

Əlavə şərhə ehtiyac yoxdur.

Moskvaya göndərilərkən Səməd bəyə və ailə üzvlərinə İnkilabi Komitənin müvafiq vəsiqələri təqdim edilir. Çünki ən qısa müddət ərzində bolşeviklər ölkədə elə sət tədbirlər görmüş-

dülr ki, vətəndaşlar əllərində pasportları, başqa sənədləri olduğu halda, bu komitə tərəfindən şəxsiyyətini təsdiqləyən vəsiqələr olmadan daimi yaşayış yerini dəyişə, başqa yərə gedə bilməzdilər. Artıq o qədər də uzaq olmayan gələcəkdə dünyanın 6-da birində tətbiq ediləcək əhalinin ümumi nəzarət altında saxlanılması, kütləvi izlənilməsi kimi repressiv metodlar həyata ilk vəsiqəsini almaqda idi.

S.Mehmandarov ÜFK Xüsusi İdarəsi komendantlığı tərəfindən 18 avqust 1920-ci ildə qəbul edilib və bu vaxt onun üstündən hansı əşyaların çıxdığı barədə qeyddə "qızıl qolbağı ilə birlikdə, qızıl saat" olduğu göstərilib.

1 oktyabr 1920-ci ilə aid 346 sayılı agentura qeydindən isə aydın olur ki, hər iki general Moskva'yə hərbi müşayiətlə deyil, sərbəst gəlmişlər. "Alınmış arayışlara görə, vətəndaşlar Mehmandarov və Şıxlinski Moskva'yə gələn kimi həbs edilib, Butrsk türməsinə göndərilmişlər. Hazırda onların harada olduqları bilinmir."

Onlar isə ÜFK Xüsusi Şöbəsinə saxlanılırdılar və bunu 10 oktyabr 1920-ci ildə həmin şöbəyə Az.SSR-in fəvqəladə nümayəndəsi tərəfindən göndərilən məktub da sübut edir: "*Xahiş edirəm, mənim katibim Şahbazova hərbi işin müxtəssisi kimi Bakıdan Moskva'yə göndərilən Az.SSR vətəndaşları Əliqə Şıxlinski və Səməd Mehmandarovun işlərinin vəziyyəti barədə məlumat verməkdən imtina etməyiniz. Fəvqəladə Səlahiyyətli nümayəndə B.Şaxtaxtinski*".

Həmişə çıxıb qeyd edək ki, bir diplomat kimi tanınmış Behbud ağa Şaxtaxtinski 1881-ci ildə məşhur Şaxtaxtı kəndində anadan olmuşdur. 1917-18-ci illərdə Bakı soveti İcraiyyə Komitəsinin, Bakı XDS fəvqəladə komissiyasının üzvü, "Hümmət" təşkilatı mərkəzi komitəsinin sədri olmuş, sovetləşmədən sonra Xalq ədliyyə komissarı, eyni zamanda, Azərbaycanın RSFSR-dəki fəvqəladə səlahiyyətli nümayəndəsi işləmişdir. Daha sonra isə Türkiyədə Azərbaycanın səlahiyyətli nümayəndəsi və

Sovet-Türkiyə danışıqlarında Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı olmuşdur. 1920-ci il sentyabrın 30-da RSFSR və Azərbaycan arasında hərbi iqtisadi ittifaq haqqında müqaviləni Leninlə birgə B.Şaxtaxtinski imzalamışdır.

Bəli, başqa cür də ola bilməzdi. Azərbaycan milli hökumətində hərbi nazir və onun müavini işləmiş şəxslərə onların ordu quruculuğunda iştirakı, iştirakı baxımında əvəzsiz hərbi dəhşət olduqları etiraf edilse belə, səviyyələrindən qat-qat aşağı vəzifələrin etibarını mümkün deyildi. Səməd bəy Mehmandarov həbsxanada saxlanılarkən guya ona hörmət əlaməti olaraq mundirinin və ordenlərinin götürülməsinə, xalça verilməsinə mane olmamağı tapşırıqla bu şəxsiyyətin böyüklüyü qarşısında nə qədər cılız görüldüklərini başa düşürdülər. Ancaq Azərbaycanın müstəqilliyi yolundakı tarixi xidmətləri barədə düşündə, yeni hakimiyyətin nəzərində Səməd bəyin bolşevik düşməni olduğunu dəlil-sübutsuz təsdiqləyən bu faktı yada salanda onu nəinki vəzifələrə yaxın buraxmaq istəmir, hətta əllərində imkan olsa, ən ağır cəzaya layiq görmək istəyirdilər. Elə bunun nəticəsi idi ki, Səməd bəy dünyasını dəyişdikdən keyli sonra da onun yeganə oğlu İqorun incidir, sanki atasının intiqamını almaqlarından həzz duyurdular. Halbuki Azərbaycan milli dövləti çar ordusunda xidmət göstərmiş generala etibar edib, ölkənin müdafiəsi sahəsində ən məsul postu ona tapşırırmışdı.

3-cü Sibir korpusunda artilneriya rəisi təyin edildiyi 1908-ci ilin 18 noyabrında oğlunun dünyaya gəlməsindən hədsiz şad olan S Mehmandarov onun adını Pir qoyub, sonra isə bu ad dəyişdirilərək İqor edilib. Səməd bəy 1915-ci ildə 2-ci Qafqaz korpusunun komandanı təyin ediləndə İqorun yeddi yaşı, Azərbaycanın ikinci hökumətində nazir olanda 10, həbs olundanda isə cəmi 12 yaşı vardı və təbii ki, bu yaşda uşağın atasının fəaliyyətində hansı şəkildə iştirakı qeyri-mümkün idi. Ancaq çeka, "NKVD" çəlladları üçün bütün bunların heç bir əhəmiyyəti

əti yox idi, əhəmiyyətli olansa, onun kimin oğlu olması, yeri gəlsə, hətta əslı-köküydü.

Pirin xatirələrindən: "Atamdan sonra tez-tez anamı və məni çəkəyə çağırırdılar. Min cür hədələyici suallar verirdilər. Suallara düzgün cavab versək də, verməsək də, bizi döyüb incidirdilər. Bir dəfə lap cana doyub ağlaya-ağlaya soruşdum ki, axı məni niyə döyürsünüz? Verdiyiniz sualların cavabını mən həqiqətən də bilmirəm, yalandan nə deyim? Mənim günahım nədir?"

- Günahınız ondan ibarətdir ki, özünüə yaxşı valideynlər seçməmişiniz".

Butırsk həbsxanasının rəisinə 3 noyabr 1920-ci ildə 1512 sayılı talon göndərən ÜFK-nın xüsusi şöbəsi "bu sənədi alan kimi Səməd bəy Mehmandarovu təcili həbsdən azad edəsiniz" tapşırığı verir. Həbsdən buraxılan keçmiş hərbi nazir 1921-ci ilin payızında Moskvadan Bakıya qayıdır. Elə həmin il Səməd bəy Mehmandarov Azərbaycan SSR hərbi-dəniz komissarlığında məsləhətçi vəzifəsində işləmiş, 1924-cü ildən 1927-ci ilin axırına qədər isə Azərbaycan hərbi məktəbində və Zaqafqaziya hərbi-piyada məktəbində dərs demiş, həmçinin, Bakı Zabitlər evində fəaliyyət göstərən "Hərbi-elmi cəmiyyət" in sədri olmuşdur. 1928-ci ildə istefaya buraxılan Azərbaycanın ilk və son ordu generalı, dalbadal dörd hökumətdə hərbi nazir postunu tutmuş Səməd bəy Mehmandarov 1931-ci ilin fevral ayında Bakıda vəfat etmişdir.

Xalqımız qarşısında müstəsna xidmətlər göstərmiş, hərbi tariximizə parlaq səhifələr yazmış Səməd bəy Mehmandarovun 160 illik yubileyi 2015-ci ildə dövlət səviyyəsində qeyd olunmuşdur.

CUMHURİYYƏTİN ORDU QURUCULUĞU HAQQINDA MÜLAHİZƏLƏR

Tarix elmləri doktoru Mehman Süleymanov "Polkovnik İsrail bəyin "Azərbaycan ordusu haqqında xatirələri" nə səzardı" məqaləsində çox mühüm tarixi məqamlara toxunur:

Son zamanlar kütləvi informasiya vasitələrində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyi ilə bağlı çoxlu sayda maraqlı yazılar işıq üzı görməkdədir.

Həmin yazılarda Cümhuriyyət tarixinin gizli və şərəfli anlarına işıq salınaraq oxucuların diqqətinə təqdim olunur. Azərbaycanın tanınmış alimlərinin, tədqiqatçıların və ziyalıların qələm məhsulu olan belə yazıların oxuculara çatdırılmasında "525-ci qəzet" in (həm də saytın) fəaliyyəti də minnətdarlıqla anılmağa layiqdir. Belə yazılardan biri də hörmətli ziyalımız Vilayət Quliyev tərəfindən təqdim olunmuş Polkovnik İsrail bəyin "Azərbaycan ordusu haqqında xatirələr" i adlı xatirə-memuardır. Bu xatirə-memuarda milli tərkibli ilk hərbi hissələrin və Cümhuriyyət ordusunun qurulması ilə bağlı doğrudan da elmi-tarixi maraqlı doğuran və elmi dövriyyəyə ilk dəfə çıxarılan xeyli dəyərli məlumatlar mövcuddur.

Bu xatirə-memuarın daha da tamamlanması və oxuculara Cümhuriyyətin ordu quruculuğu haqqında daha tamamlanmış təsvirinin yaradılması üçün müəllifin toxunduğu bir sıra mə-

sələlərin daha ətraflı işıqlandırılmasına, onların tarixi dəyərinin açılmasına ehtiyac vardır. Bununla Cümhuriyyət ordusu quruculuğunun daha mükəmməl bir mənzərəsi yaradılmış olardı. Eyni zamanda, İsrafil bəyin xatirələrində mövcud olan bəzi qeyri-dəqiq faktların dəqiqləşdirilməsi həm tarixi faktların bərpası, həm də İsrafil bəyin xatirələrinə istinad zamanı daha düzgün nəticələrin əldə edilməsinə imkan vermiş olardı. Təqdim olunan aşağıdakı qeydlərdə bu məqamlara diqqət yetirilmişdir.

Bəzi məsələlərə səthi toxunulmasını və qeyri-dəqiq faktların mümkünlüyünü, əslində, İsrafil bəy özü də etiraf etmiş və bildirmişdir ki, xatirələrini yazarkən onun ölinin altında lazım olan sənədlər mövcud olmamışdı.

164 Müəllif daha sonra yazır ki, Cümhuriyyət hərbciləri arasında memuar yaradıcılığı elə də zəngin deyildir. Əslində, bu da başa düşüləndir. Çünki Cümhuriyyət ordusunun zabitlərinin böyük hissəsi bolşevik terroruna məruz qaldı və onlardan çox az hissəsi həyatlarını xilas edərək digər ölkələrə mühacirət edə bildilər. Onların arasında da hələlik elm aləminə polkovnik Cahangir bəy Kazımbəyovun, polkovnik İsrafil bəy İsrafilovun, Cümhuriyyətin süqutu ərəfəsində Azərbaycan Hərbiyyə məktəbini yenidən bitirərək Türkiyəyə mühacirət etmiş gənc zabit Əjdər Qurtulanın, Müsəlman korpusunun Müsəlman atlı divizionunda xidmət etmiş Mirəziz Seyidli adlı könüllünün xatirələri məlumdur. Sovet hakimiyyəti illərində Türkiyədə nəşr olunan "Azərbaycan" dergisində də memuar xarakterli kiçik yazıların çap olunması istisna deyildir. Polkovnik İsrafil bəy gəldikdə isə onu demək lazımdır ki, onun Cümhuriyyət ordusu ilə bağlı ilk xatirələri hələ 1923-cü ildə

"Yeni Qafqaziya" jurnalında işıq üzü görmüşdü (bu xatirə "Hərbi Bilik" jurnalının 1996-cı il 4-cü nömrəsində təkrar çap olunmuşdur). Həmin xatirə həcmcə kiçikdir. Çox güman ki, bu kiçik xatirəni oxuduqdan sonra M.Ə.Rəsulzadə müəllifdən xatirələrini daha geniş şəkildə yazmağı xahiş etmiş (bu barədə İsrafil bəy öz yazısında xatırladır) və nəticədə Vilayət Quliyevin təqdim etdiyi yazı meydana gəlmişdir.

Vilayət Quliyev tərəfindən Cümhuriyyət dövrü istisna olmaqla İsrafil bəyin həyatı haqqında geniş məlumat verilmişdir. Onun Cümhuriyyət dövrü fəaliyyəti ilə bağlı isə aşağıdakıları demək mümkündür.

İsrafil bəyin özünün də yazdığı kimi, çar Rusiyası ordusu sıralarından xidmətdən Azərbaycana qayıdıb Müsəlman korpusunun təşkili ilə bağlı idi. Bu korpusun təşkilinə hələ Azərbaycanın müstəqilliyinin qazanılmasından əvvəl, 1917-ci il dekabr ayının 11-də başlanmışdı. 1917-ci ilin oktyabrında Peterburqda baş verən bolşevik çevrilişindən sonra Cənubi Qafqaz Rusiyadan qopmuş və bu bölgənin idarə edilməsi üçün Zaqafqaziya Komissarlığı adlı bir qurum yaradılmışdı. Konkret tarixi şəraitdə Azərbaycan xalqını real hərbi təhlükələrdən və təcavüzlərdən qorumaq üçün milli qüvvələrin təkidi ilə Zaqafqaziya Komissarlığı azərbaycanlılardan təşkil ediləcək Müsəlman korpusunun yaradılmasına rəsmi olaraq icazə vermişdi və tanınmış generalımız Əliağa Şıxlinski bu korpusun komandiri təyin edilmişdi. Doğrudur, Əliağa Şıxlinskinin rəhbərliyi altında toplanmış olan azərbaycanlı zabitlər və könüllülər bu korpusun formalaşması üçün fədakar xidmətlər göstərdilər. Lakin ordu quruculuğu üçün milli bazanın, iqtisadi imkanların və infrastrukturunun olmadığı bir vaxtda bu təşkilatlanma prosesi çox

leng getdi və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan ediləndə bu korpus Azərbaycanın müstəqilliyini müdafiə etməyə qadir olacaq bir vahidə çevrilə bilmədi. Müsəlman korpusu tərkibində təşkilatlanmış hissələrdən biri Tatar süvari alayı idi ki, İsrafil bəy də bu alayın adını çəkmişdir. Azərbaycanlılardan ibarət olan Tatar süvari alayının yaradılmasına hələ 1914-cü ildə başlamış, bu alay Birinci dünya müharibəsi cəbhələrində uğurlu döyüş yolu keçmiş və Peterburqdakı bolşevik çevrilişi ərəfəsində Qafqaza köçürülmüşdü. Müsəlman korpusunun təşkilinə başlananda isə bu alay korpusun süvari briqadasının alaylarından birinə çevrildi. İsrafil bəy öz xatirələrində Müsəlman korpusunun tərkibində tələbələrə və ziyalılardan təşkil olunmuş "Yaşıl qvardiyadan" da söz açmışdır ki, bu qvardiyanın nədən ibarət olduğunu söyləmək çətindir. İsrafil bəy özü də bu barədə açıqlama verməmişdir. Ona görə "Yaşıl qvardiya" hələlik bizim üçün də açıqlanmış bir məsələ olaraq qalmaqdadır. İsrafil bəy eyni zamanda onu da bildirir ki, süvari dəstəsinə polkovnik Səməd bəy Rəfibəyov rəhbərlik edirdi. Səməd bəy Rəfibəyov Müsəlman korpusunun təşkilı zamanı polkovnik rütbəsində ola bilməzdi. Həmin vaxt o, hələ kiçik zabıt idi. S.Rəfibəyov, İsrafil bəyin öz xatirələrini yazdığı vaxt artıq polkovnik idi və çox güman ki, İsrafil bəy də məhz bunu nəzərdə tutmuşdu.

1918-ci ilin martında Bakıda baş verən milli qırğınların dəhşətli nəticələrindən ilhamlanan bolşevik-daşnak qüvvələri hərbi güclərini toplayıb qərbə - Gəncəyə doğru irəliləməyə başladılar. Bütün Azərbaycanı azərbaycanlılardan təmizləyərək erməniləşdirmək ümidləri ilə ilhamlanan erməni millətçi-daşnak qüvvələri də Stepan Şaumyanın rəhbərliyi altında olan və ekseriyətini ermənilər təşkil edən Bakı Soveti qüvvələrinin et-

rafında səfərbər olaraq milli qırğınların coğrafiyasını genişləndirməyə qərar verdilər. Bu məqsədlə onlar Gəncə üzərinə hücumə başladılar. Həmin qüvvələri Hacıqabul ətrafında Müsəlman korpusunun çox da böyük olmayan dəstələri qarşıladılar. İsrafil bəyin xatirələrindən belə məlum olur ki, o da Hacıqabula qədər irəliləmiş Müsəlman korpusunun əsasvay qüvvələrinin tərkibində idi. Erməni və erməniləşmiş bolşevik qoşunları ilə Müsəlman korpusunun azsaylı qüvvələri 1918-ci ilin aprel ayında Hacıqabul ətrafında qarşılaşmalı oldular. Bakı Soveti rəhbərləri burada üstünlüyü əldə etmək üçün döyüşün aparılmasına hətta təyyarələr də cəlb edə bilməmişdilər. Mənbələrdə Müsəlman korpusunun azsaylı qüvvələrinin fədakarlıqla vuruşması haqında bəzi qeydlərə rast gəlmək mümkündür. Lakin qüvvələr nisbətində daşnak-bolşevik qoşunları üstünlük təşkil edirdilər və ona görə də Müsəlman korpusunun bölmələri geri çəkilmək məcburiyyətində qaldılar. Stepan Şaumyanın ətrafında birləşmiş erməni millətçiləri və daşnakları bolşevik bayrağı altında həm Hacıqabul-Gəncə dəmir yolu xətti boyunca, həm də Bakı-Şamaxı-Göyçay şosse yolu boyunca Gəncəyə doğru hücumə başladılar. Bu qüvvələrin məqsədi Gəncə şəhərini tutmaqla bütün Azərbaycana sahib olmaq, Azərbaycan ərazisini azərbaycanlılardan təmizləmək, Azərbaycan ərazilərini daşnakların və daşnaklaşmış bolşeviklərin at oynatdığı bir məkana çevirmək idi.

İsrafil bəyin də qeyd etdiyi kimi, Azərbaycanı bolşevik-daşnak qoşunlarının bu dəhşətli niyyətlərindən Qafqaz İslam Ordusunun qətiyyətli mübarizəsi xilas etdi. Xatirələrdə Qafqaz İslam Ordusunun təşkilı haqqında geniş məlumat verilməsə də, İsrafil bəy qeyd edirdi ki, çətin durumda hökumətimiz

əsgəri qüvvə göndərilməsi üçün Türkiyəyə müraciət etdi və Türkiyə qartalları da ən böhranlı anlarda özlərini yetirdilər.

İstiqlaliyyət tarixindən məlumdur ki, 1918-ci il iyun ayının 4-də Azərbaycanla Osmanlı Türkiyəsi arasında dostluq müqaviləsi imzalandı və həmin müqavilənin şərtlərinə əsasən, Azərbaycan hökuməti hərbi yardım göstərilməsi üçün rəsmən Osmanlı dövlətinə müraciət etdi. Bir neçə gündən sonra Osmanlı ordusunun 5-ci Qafqaz diviziyası Azərbaycana daxil oldu və Osmanlı hərbi qüvvələri ilə Azərbaycanın milli hərbi qüvvələri bazasında Qafqaz İslam Ordusu təşkil edildi. İyun ayının sonlarına yaxın bolşevik-daşnak qüvvələri ilə Qafqaz İslam Ordusu qüvvələri arasında Qaraməryəm ətrafında həlledici döyüş baş verdi və Qafqaz İslam Ordusu təxminən ay yarım ərzində Qaraməryəmdən Bakıya qədər uğurlu bir yol keçdi.

İsrafil bəy Qaraməryəm ətrafında olan döyüşlərdən də məlumat verməmişdir. Bu da təbiiirdir. Çünki özünün də yazdığı kimi, o, həmin vaxt dəmir yolu xətti ilə irəliləyən zirehli qatarda xidmət edirdi. Bu istiqamətdə Bakıya doğru irəliləyən Qafqaz İslam Ordusu qüvvələrinin əsasını Azərbaycanın milli qüvvələri təşkil edirdi və bu istiqamətdəki döyüşlərə podpolkovnik (sonradan polkovnik olmuş) Həbib bəy Səlimov rəhbərlik edirdi.

1918-ci il sentyabr ayının 15-də Qafqaz İslam Ordusu tərəfindən Bakı şəhərinin azad edilməsini İsrafil bəy böyük sevinclə qeyd etmişdir. Sonra isə o, öz xatirələrində Türkiyə hərbi qüvvələrinin Azərbaycanı tərk etməsini, Səməd bəy Mehmandarovun rəhbərliyi altında Hərbi Nazirliyin təşkil edilməsini, bu Nazirliyin Gəncəyə köçməsini və bundan sonra

Milli ordunun təşkilinə başlanmasını qeyd etmişdir. Mudros müqaviləsinin şərtlərinə əsasən, Türkiyə qüvvələri Azərbaycana tərk etməli olanda, 1918-ci il noyabr ayının 1-də Azərbaycanda Hərbi Nazirlik bərpə edildi. İlk vaxtlar Fətəli xan Xoyski hərbi nazir vəzifəsini öz üzərinə götürdü. Bununla belə, Hərbi Nazirliyin, müstəqil Azərbaycan ordusunun formalaşdırılması hərbi nazirin müavini (1918-ci il dekabr ayının 25-dən isə hərbi nazir) Səməd bəy Mehmandarova həvalə olundu. Birinci Dünya Müharibəsində qalib gəlmiş müttəfiq dövlətlər adından Bakıya daxil olan ingilis qoşun dəstəsinin komandanı general Tomson Azərbaycan hökumətinin digər nazirliklərindən fərqli olaraq Hərbi Nazirliyin Bakıda yerləşməsinə razılıq vermədi. Belə olanda İsrafil bəyin də qeyd etdiyi kimi, Hərbi Nazirlik Gəncəyə köçdü və çətin olmasına baxmayaraq, öz fəaliyyətini burada qurmağa başladı. İsrafil bəy öz xatirələrində Milli ordunun təşkilinə bu vaxtdan başladığını qeyd etmişdir. Burada bir həqiqət vardır. Çünki Qafqaz İslam Ordusunun mövcudluğu dövründə əsas diqqət erməni-daşnak-bolşevik-əser qoşunlarına qarşı mübarizəyə ayrılmışdı. Ona görə də Milli ordunu lazımi səviyyədə təşkilatlandırmaq mümkün olmamışdı.

İsrafil bəy daha sonra Hərbi Nazirliyin aparatının, Ümumi Qərargahın, 1-ci piyada diviziyasının və digər hissələrin təşkilatlanmasında rolu olan zabitlərin və generalların adlarını çəkmişdir. O, doğru olaraq qeyd edir ki, general-leytenant Əliğa Sıxlinski hərbi nazirin müavini, Həbib bəy Səlimov Ümumi Qərargahın rəisi (Qlavny ştab), Həmid bəy Qaytabaşı növbətçi general, Şirin bəy Kəsəmənli hərbi məktəbin rəisi, general-mayor İbrahim ağa Usubov qərargahı Ağdamda yer-

ləşən 1-ci piyada diviziyasının komandiri, polkovnik Səməd bəy Rəfibəyli bu diviziyanın qərargah rəisi, İsrafil bəy özü isə 1-ci Cavanşir alayının komandiri vəzifəsinə təyin edildilər. İsrafil bəyin bu qeydlərində dəqiqləşdirilməsi lazım olan bəzi məqamlar vardır. Məsələn, Həbib bəy Səlimovla, H. Qaytabaşı adları çəkilən vəzifələrə təyin ediləndə polkovnik rütbəsində idilər və onlar general-mayor rütbəsini sonradan almışdılar. İsrafil bəyin fikrincə, Ş.Kəsəmənlinin rəis təyin edildiyi hərbi məktəb türklərin Azərbaycanı olduğu vaxt fəaliyyətə başlamışdı. Əslində isə bu məktəbin əsası 1918-ci il martın 1-də Ə.Şıxlinski tərəfindən qoyulmuşdu və həmin tarix Azərbaycanda hərbi təhsilin əsasının qoyulduğu tarixdir. S.Rəfibəylinin 1-ci piyada diviziyasının qərargah rəisi təyin edilməsi barəsindəki fakt da düzəliş tələb edir.

170

S.Rəfibəyli hərbi nazirin əmri ilə 1919-cu ilin yanvarında 1-ci piyada diviziyasına baş yaver təyin edilmişdi və həmin vaxt polkovnin yox, poruçik rütbəsində idi. İsrafil bəy xatirələrinin bir yerində S.Rəfibəylinin 1-ci piyada alayının komandiri olmasını da xatırladır. Qərribə də olsa onun bu faktı da doğru deyil. Hərbi nazirin əmrlərinin izlənməsi bunu deməyə bir əsasdır. Səməd bəy Rəfibəyov 1919-cu ilin yayında Lənkəran ehtiyatı taboğunun komandiri, hərbi nazirin 1 dekabr 1919-cu il taixli əmri ilə isə 7-ci Şirvan piyada alayının komandiri təyin edilmişdi. Bu vəzifədə də o, Cümhuriyyət ordusunda da xidməti başa vurdu.

İsrafil bəyin özünə gəlincə isə o, hərbi nazirin 14 yanvar 1919-cu il tarixli 22 N-li əmri ilə ona kapitan rütbəsinin verilməsi elan olunmuş və polkovnik Vəkilovun yerinə 1-ci Cavanşir piyada alayının komandiri təyin olunmuşdu.

İsrafil bəy Cümhuriyyət ordusu tərkibində formalaşmış bir

sıra hissələrin adlarını sadalamışdır. Ümumiyyətlə, Cümhuriyyətin süqutu ərəfəsində Azərbaycan ordusunun aşağıdakı əsas hissələri və birləşmələri var idi: 1-ci piyada diviziyasının tərkibində 1-ci Cavanşir, 2-ci Zaqatala, 3-cü Gəncə piyada alayları, 2-ci piyada diviziyasının tərkibində 4-cü Quba, 5-ci Bakı və 6-cı Göyçay piyada alayları, Süvari diviziyası tərkibində 1-ci Tatar, 2-ci Qarabağ, 3-cü Şəki süvari alayları birləşmişdi. Bundan başqa, ayrıca 7-ci Şirvan piyada alayı, 8-ci Ağdaş piyada alayı təşkil edilmişdi. Nəzərdə tutulmuşdu ki, 9-cu piyada alayını yaradılması ilə bu üç piyada alayının bazasında 3-cü piyada diviziyası təşkil edilsin. Eyni zamanda, iki topçu briqadası, bir-neçə əlahiddə hissə və bölmələr də təşkil edilmişdi.

İsrafil bəy 1-ci piyada diviziyasının komandirləri kimi İ. Usubovun (İbrahim ağa Usubov), M.Əfəndiyevin (əslində isə Süleyman bəy Əfəndiyev) və C.Şıxlinski (Cavad bəy Şıxlinski) adlarını çəkmişdir. Cavad bəy Şıxlinski diviziya komandiri vəzifəsinə 1919-cu ilin fevralında təyin edilmiş və Cümhuriyyətin sonuna qədər bu vəzifədə xidmət etmişdi. İ.Usubovla S.Əfəndiyev isə hər biri qısa müddətdə 1-ci piyada diviziyasının komandiri vəzifəsini icra etmişdilər. Onların bu vəzifəyə gəlişinin və gedişinin də maraqlı tarixçəsi vardır.

Qafqaz İslam Ordusunun ləğvi ərəfəsində 1-ci piyada diviziyası Qarabağda erməni təcavüzünə qarşı döyüşlər aparırdı və bu diviziyanın komandiri sonralar Türkiyənin müdafiə naziri vəzifəsinə qədər yüksəlmiş Osmanlı zabiti Cəmil Cahid bəy idi. Osmanlı qüvvələri Azərbaycanı tərk etmək məcburiyyətində qalanda 1-ci diviziyasının komandiri vəzifəsinə general-mayor İbrahim ağa Usubov təyin edildi.

171

Osmanlı hərbi qüvvələri geri qayıtmağa başlayanda müttəfiq qoşunlar komandanlığı Osmanlı zabitlərindən kiminsə Azərbaycanda qalmasını qadağan etdi. Bu zabitlər heç bir şərtlə, heç bir ad altında Azərbaycanda qala bilməzdilər. Amma gizli şəkildə bir sıra türk zabitləri və əsgərləri Azərbaycanı özlərinə Vətən seçdilər və belə zabitlərdən bir neçəsi 1-ci piyada diviziyasının tərkibində Azərbaycan vətəndaşı kimi xidmətlərini davam etdirirdilər. Amma müttəfiq qoşunların Azərbaycanı nəzarət altına alması, Azərbaycan ordusuna qeyri-millətlərdən olan zabitlərin xidmətə cəlb edilməsi türk hərbcilərinin nəzərində Azərbaycanın maraqlarına cavab vermirdi. Onlar azərbaycanlı zabitlər arasında da özlərinə tərəfdar toplayaraq 1-ci piyada diviziyasının komandanlığına qarşı itaətsizlik göstərdilər, hətta diviziya komandiri İ.Usubovu girov götürdülər. Bundan sonra həmin zabitlər ingilis qoşunlarının Azərbaycandan çıxarılması, Cümhuriyyət ordusu sıralarında qeyri-azərbaycanlı zabitlərin xidmətinin dayandırılması tələbini irəli sürdülər. 1918-ci ilin son günlərində 1-ci piyada diviziyası əslində, Hərbi Nazirliyin tabeliyindən çıxdı və idarəolunmaz bir hala gəldi. Həmin günlərdə S.Mehmandarov Bakıda idi. O, baş verən hadisəyə qarşı çox qətiyyətli bir münasibət göstərdi, ordu daxilində belə bir halın baş verməsinə kəskin bərkəməzlik nümayiş etdirdi. S.Mehmandarov dərhal Gəncəyə qayıtdı və 1-ci piyada diviziyasında baş vermiş itaətsizlik halının aradan qaldırılmasını yenidən general-mayor rütbəsi almış Süleyman bəy Əfəndiyevə tapşırırdı. O da Ağdama yollandı və həyata keçirdiyi qətiyyətli tədbirlərlə 1-ci piyada diviziyası daxilində qanunçuluğu və intizamı bərpa etdi. Sonra isə o, hərbi nazirin 22- N-li 14 yanvar tarixli əmri

ilə 1-ci piyada diviziyasının komandiri təyin edildi.

S.Əfəndiyevin rəhbərliyi altında 1-ci piyada diviziyası daxilində mənəvi atmosfərə tamamilə yenidən quruldu və bu diviziya güclü bir birləşməyə çevrildi. Amma 1919-cu ilin yanvar ayının sonları və fevral ayının əvvəllərində diviziyanın şəxsi heyəti arasında tif xəstəliyi yayıldı. Bu da xeyli sayda hərbi qulluqçunun həyatla vidalaşmasına gətirib çıxardı. S.Əfəndiyev belə ağır günlərdə öz əsgərlərini tərk etmədi, hər zaman onlarla oldu, onların dərdrini yüngülləşdirməyə çalışdı. Diviziya daxilində tif xəstəliyinin tufan etdiyi günlərdə Süleyman bəy Əfəndiyev Qazaxda yaşayan böyük oğlunun vəfat etməsi haqqında məlumat aldı. Bununla belə, Süleyman bəy çətin durumda olan əsgərlərini tərk edib bir neçə günlüyə də olsa diviziyadan uzaqlaşmağı özüncə rəva bilmədi. O, həyatını bağladığı əsgərlərinin yanında qalmağı lazım bildi və həyatını da bu yolda qurban verdi. Bir neçə gündən sonra S.Əfəndiyev özü də tif xəstəliyinə tutuldu və dünyasını dəyişdi. Onun vəfatından sonra polkovnik (son-radan general-mayor) Cavad bəy Şıxlinski hərbi nazirin 98 nömrəli 24 fevral 1919-cu il tarixli əmri ilə 1-ci piyada diviziyasının komandiri vəzifəsinə təyin edildi.

İsrafil bəy xatirələrinin bir yerində qeyd edir ki, 1-ci Cavanşir piyada alayının komandirliyi vəzifəsi ilə vidalaşdım və 5-ci Bakı piyada alayının komandiri vəzifəsinə təhvil aldım. Amma 5-ci piyada alayına təyin edilənə qədər İsrafil bəy Cümhuriyyət ordusunda bəzi başqa vəzifələri də icra etmişdi. O, hərbi nazirin 14 mart 1919-cu il tarixli əmri ilə Hərbi Nazirliyin tapşırıq zabiti, 2 aprel 1919-cu il tarixli əmri ilə 5-ci Bakı piyada alayının komandiri vəzifəsinin icraçısı, 08 aprel

tarixli əmri ilə həmin alayın komandir m vavini, 26 may 1919-cu il tarixli əmri ilə yenidən Hərbi Nazirliyin tapşırıq zabiti, 13 iyunda 4-cu Zaqatala (sonradan 2-ci Zaqatala) alayı komandiri vəzifəsinin icraçısı vəzifələrinə təyin edilmiřdi.

Bakı piyada alayının formalařdırılmasına 1919-cu ilin ilk aylarından bařlanmışdı. Əvvəlcə bu alay 2-ci Bakı piyada alayı adlandırıldı və 1919-cu il aprel ayının 8-də hərbi nazirin əmri ilə polkovnik řirin bəy Kəsəmənli bu alayın komandiri təyin edilmiřdi. Amma tezliklə ř.Kəsəmənli x stelikd n dünyasını deyiřdi və onun yerinə Bakı alayının komandiri vəzifəsinə hərbi nazirin 23 iyun 1919-cu il tarixli əmri ilə İsrafil bəy İsrafilov təyin edildi. Bu zaman Bakı alayının adı deyiřdiril r k 5-ci Bakı piyada alayı adlandırıldı. İsrafil bəy bu alayın t şkilatlandırılmasında tabor komandirləri vəzifəsinə təyin edilmiř gürcü zabitləri podpolkovnik Kutetaladzenin v  podpolkovnik Siamaniřvili (onun soyadı Siamařvili olmuřdur - M.S.) xidmətlərini x susı qeyd etmiřdir. Bu zabitlər hərbi nazirin 15 iyul 1919-cu il tarixli əmri ilə dođrudan da 5-ci Bakı alayının tabur komandirləri vəzifələrinə təyin edilmiřdilər. Ümumiyyətlə, Cümhuriyyət ordusu sıralarında çoxlu sayda gürcü zabiti xidmət edirdi. Onların arasında hətta Azərbaycan hökumətinin qərarı ilə general-mayor rütbəsi alanlar da var idi. Məsələn, Cümhuriyyət ordusunun general-kvartirmeysteri qarqaleteli v  H rbiyy  məktəbinin rəisi  xeidze belə zaitl rd n idi.

İsrafil bəy xatirələrində 5-ci Bakı alayının Lənkəran y r řund  iřtirak etməsi ilə bađlı maraqlı qeydlər etmiřdir. Bu qeydl rd ki bəzi məqamlar ilk dəfədir ki, ictimail řdirilir və bu baxımdan elmi-tarixi əhəmiyyət kəsb edir. İsrafil bəy

yazır ki, alayın Lənkəran y r řun  yola d řməsi ərəfəsində bař nazir N sib bəy Yusifbəyli, Milli řaranın sədri, Müsavat partiyasının rəhbəri Məhəmməd  min Rəsulzadə v  hərbi nazir Səməd bəy Mehmandarov alayın vəziyyəti ilə tanıř olmađa gəldilər. Bu hörmətli qonaqlar alayda milli marřın sədaları ilə qarřılındı v  alayın ř ssi onların qarřısında rəsmi-keçid icra etdi. Sonra bař nazirlə hərbi nazir alayın ř ssi heyəti qarřısında  ıxıř etdi. Hərbi nazir S.Mehmandarov Lənkəran y r ř n n Azərbaycan ordusunun ilk d y ř tapşırıđı olduđunu və ona görə də alayın bu y r ř zamanı əldə edəcəyi uđuru bütün Cümhuriyyət ordusu   in son dərəcə böyük əhəmiyyət kəsb edəcəyini bildirdi. Alayın hərbi tapşırıđın icrasına yola d řm sini İsrafil bəy belə xatırlayır: "Ertəsi gün s hb saat 5-də alay yola çıxdı. Adamda elə t ss rat yaranırdı ki, sanki həmin gecə ř h rin əhalisindən bir nəfərin də g z n  yuxu getməyib. K c l r insanlarla dolu idi. Kiřil r, qadınlar, uřaqlar hərbi hissələri alqıřlarla yola salırdılar. Hər tərəfdən "Yařasın!" sədaları ucalırdı. Açıq pəncərələrdən gənc əsgərlərin bařına g l l c kl ri s p layirdil r".

Cümhuriyyət ordusu, dođrudan da, xalq arasında belə böyük bir məhəbbətə malik idi. Ordu bölmələrinin ř h rd  hər g r n ř  xalqın belə böyük  vinci ilə qarřılıřdı.

MÜHARİBƏ VETERANLARI - QIZIL FONDUMUZ

"Azərbaycan dövləti öz veteranlarına böyük qayğı və diqqət göstərir. Veteranlar yüksək mükafatlarla təltif olunur, onlara minik maşınları, mənzillər, pul mükafatı verilir. Onu da qeyd etməliyəm ki, MDB məkanında ən yüksək pul mükafatı məhz Azərbaycanda verilir. Siz buna layiqsiniz. Siz Vətəni müdafiə etmişiniz, qəhrəmanlıq göstərmişiniz və Azərbaycan dövləti sizin fəaliyyətinizi çox yüksək qiymətləndirir. Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasəti də məhz ondan ibarət idi ki, biz müharibə veteranlarına daim diqqət göstərək.

176 Əfsuslar olsun ki, müstəqilliyimizin ilk illərində o vaxt hakimiyyətdə olan AXC-Müsavat cütlüyü Qələbə Günü'nü bayram günləri siyahısından çıxarmışdı. Yəni, bu bayram ləğv edilmişdi. Onlar elə bil ki, sizin qəhrəmanlığınızı tarixdən silmək istəyirdilər. Ancaq onların özləri tarixdən və siyasi səhnədən silindi. Azərbaycan xalqı o antimitillə hakimiyyətə dözmədi. Xalqın tələbi ilə ulu öndər Heydər Əliyev hakimiyyətə gələndən sonra tarixi ədalət bərpa edildi, 9 may - Qələbə Günü rəsmi bayram kimi təsdiq olundu və o gündən bu günə qədər biz bu bayramı qeyd edirik. Bu, bizim dövlət bayramımızdır, əziz bayramımızdır".

*İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
(7 may 2015-ci ildə Böyük Vətən Müharibəsi
iştirakçıları ilə görüşdəki çıxışından)*

ONLAR TARIXİ SÜCAƏTLƏR GÖSTƏRİBLƏR

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra Milli Ordu öz fəaliyyətini dayandırmalı oldu. SSRİ tərkibində yaşamaq şərəfli oldu. Bu, bizim iradəmizdən asılı deyildi, istəsək də belə idi, istəməsək də. Və çox keçmədi ki, Stalin rejimi işə düşdü. Sovet rəhbərləri marksizm-leninizm nəzəriyyəsinə irəliləyərək insanları qorxu altında yaşamağa məhkum etdilər. Artıq 1937-1938-ci illərdə "repressiya maşını" var gücü ilə işləyirdi. Azərbaycanın da yüzlərlə qiymətli elm, sənət, ədəbiyyat, bir sözlə, yaradıcı adamları bu repressiyaların qurbanı oldu. Və nəhayət, İkinci Dünya Savaşı, ardınca da Böyük Vətən Müharibəsi başladı. Azərbaycan oğulları da faşizmlə mübarizəyə qalxdılar və kim olduqlarını sübuta yetirdilər.

Azərbaycan xalqı faşizm üzərində tarixi Qələbəyə sanballı töhfələr verib. İkinci Dünya müharibəsində keçmiş SSRİ-nin qazandığı tarixi Qələbədə çox böyük payı olan Azərbaycan xalqı özünün 700 min oğul və qızını cəbhəyə yola salıb. Onların 300 mindən çoxu döyüşlərdə həlak olub. Həmin müharibə zamanı göstərdikləri igidliyə görə 123 nəfər azərbaycanlı Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülüb, 170 mindən çox əsgər və zabitemiz müxtəlif orden və medallarla təltif edilib. Azərbaycan diviziyaları Qafqazdan Berlinədək şanlı döyüş yolu keçib, yüzlərlə həmyerlimiz isə partizan dəstələrinin tərkibində vuruşub. Bu Qələbədə Azərbaycan nefti həlledici rol oynayıb. Müharibə illərində Sovet İttifaqında hasil olunan neftin dördüncü hissəsi, aviasiya benzini və yüksək keyfiyyətli motor yağlarının 85-90 faizi Azərbaycanın payına düşüb.

Azərbaycanın əsgər və zabitləri Brest, Moskva, Leninqrad,

Kiyev, Stalinqrad, Ukrayna, Belarus, Pribaltika cəbhələrində cəsarətlə vuruşublar. Azərbaycanlılardan ibarət 416-cı, 402-ci, 396-cı, 223-cü, 77-ci milli diviziyalar Simferopolun, Odessa-nın, 77-ci diviziya Polşa və Çexoslovakiyanın, 223-cü diviziya isə Yuqoslaviyanın azadlığı uğrunda fəal iştirak ediblər.

İkinci Dünya müharibəsində şərəfli döyüş yolu keçmiş Azərbaycan övladlarının tarixi şücaətləri yaddaşlardan silinmir. Bu qəhrəmanlıq gənc nəslə vətənpərvərlik nümunəsidir. Ulu öndər Heydər Əliyev 1993-cü ildə Azərbaycanda hakimiyyətə qayıdandan sonra müharibə veteranlarının hüquqlarını bərpa etdi. Ümummillı Lider onları "Xalqımızın qızıl fondu" adlandırdı. Prezident İlham Əliyev də müharibə veteranlarının sosial problemlərinin həlli istiqamətində daim mühüm addımlar atır. 9 May - Qələbə bayramı ərəfəsində onlara birdəfəlik maddi yardımlar göstərilir. Bu isə həmin kateqoriyadan olan insanların sosial vəziyyətinin daim diqqət mərkəzində olduğunu nümayiş etdirir.

İkinci Dünya müharibəsinin veteranları xalqımızın fəxridir. Onların müharibə illərində göstərdiyi qəhrəmanlıq bu gün də böyük hörmətlə xatırlanır, həlak olan soydaşlarımızın xatirəsi ehtiramla yad olunur. Böyük Qələbənin qazanılmasından 73 il keçsə də, İkinci Dünya müharibəsində misilsiz şücaət göstərmiş xalqımızın xidmətləri heç vaxt öz əhəmiyyətini itirmir.

"Xalq" qəzetində 9 may Qələbə Gününe həsr edilən məqalədə qeyd olunur ki, Azərbaycanda yaradılmış 416, 77, 223, 396 və 402-ci diviziyaların döyüş yolu Şimali Qafqazdan başlamış, Berlinə qədər davam etmişdir. Müharibənin ən ağır illərində azərbaycanlı əsgər və zabitlər Moskva, Leninqrad, Kiyev, Stalinqrad uğrunda döyüşlərdə Ukrayna, Belorusiya və Baltikyanı respublikaların azad edilməsində böyük hünər göstərmişlər.

1941-ci ilin payızında Leninqrad şəhərinin müdafiəsi uğrunda döyüşlərdə ön cəbhədə dayanmış azərbaycanlı əsgərlərin mülki əhalinin təhlükəsizliyinin müdafiəsində şücaət göstərmələri ilə də tarixə düşmüşlər. Azərbaycanlı təyyarəçi Hüseynbala Əliyevin qəhrəmanlığı bu gün şücaət rəmzi kimi böyüyən nəslə nümunə göstərilir. O, Leninqradı düşmənin hava hücumundan qoruyan zaman 17 ölümcül yara almışna baxmayaraq, təyyarəsini yerə endirməyi bacarmışdı. Bu şücaətinə görə Hüseynbala Əliyev ölümündən sonra Lenin ordeni ilə təltif olunmuşdu. Daha bir igid soydaşımız İsrafil Məmmədov 1941-ci il dekabrın 8-də Novqorod vilayətinin Pustinka kəndi yaxınlığında döyüşlərdə komandir olduğu dəstənin 20 nəfər döyüşçüsü ilə 400 nəfərdən çox düşməni qüvvəsinin hücumunun qarşısını almışdı. Bu döyüşdə İsrafil Məmmədov 70-dən çox faşist əsgərini məhv etdiyi üçün dekabrın 11-də Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdü. O, bu yüksək ada layiq görülmüş ilk azərbaycanlı kimi tarixə düşmüşdü. Ümumiyyətlə, Moskva uğrunda döyüşlərdə 1000 nəfərdən çox azərbaycanlı döyüşçü iştirak etmiş və "Moskvanın müdafiəsinə görə" medalı ilə təltif olunmuşdur. Keçmiş SSRİ-nin digər böyük şəhərlərinin müdafiəsində də soydaşlarımız işğalçıların darmadağın edilməsində fərqlənmişdilər.

İkinci dünya müharibəsinin tarixində miqyasına görə dünya döyüş tarixinə düşmüş Stalinqradın müdafiəsi uğrunda vuruşmada Həzi Aslanovun tank alayı və Baloğlan Abbasovun snayperlər dəstəsi xüsusi igidlik göstərmiş və düşməne ağır zərbələr endirmişdilər. Faşistlərlə döyüşlərdə göstərdikləri böyük qəhrəmanlıqlara görə hər iki soydaşımız Sovet İttifaqı Qəhrəmanı fəxri adına layiq görülmüşdü. General Həzi Aslanov Pleseni şəhərinin və 508 yaşayış məntəqəsinin faşistlərdən təmizlənməsində göstərdiyi xüsusi xidmətlərinə görə

ikinci dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adını almışdı.

Bundan başqa, soydaşlarımızdan ibarət 416-cı, 402-cı, 396-cı, 223-cü, 77-ci və digər milli diviziyalar Ukrayna şəhərlərinin, xüsusilə də Simferopolun, Odessanın, 77-ci diviziya Polşa və Çexoslovakiyanın, 223-cü diviziya Yuqoslaviyanın azad olunmasında fəal iştirak etmiş, 416-cı diviziya isə Berlina qədər irəliləmiş və faşist rejiminin süquta yetirilməsinə öz töhfəsini vermişdi.

77-ci diviziyanın döyüş yollarında Heybət Heybətov, Tər-lan Əliyərbəyov, Mahmud Əbilov, Məmmədbağır Bağırov, Hacıbaba Zeynalov, Hüseyn Məmmədov kimi generallar formalaşmış və nümayiş etdirdikləri böyük sərkərdəlik məharəti ilə keçmiş sovet rəhbərliyinin müvafiq mükafatlarına layiq görülmüşdülər. Burada qeyd etmək yerinə düşər ki, müharibə illərində general rütbəsi almış Həzi Aslanov və Yaqub Quliyevlə yanaşı, Heybət Heybətov da bu yüksək hərbi rütbəyə layiq görülmüş üçüncü azərbaycanlı generaldır. Azərbaycanlı generalın komandanlığı altında diviziyanın Mozdokdan Mil-lerova şəhərinə qədər döyüş yolu keçdiyi məlumdur və Azər-baycan hökumətinin ardıcıl köməyi nəticəsində diviziya müharibənin sonuna qədər öz milli tərkibini saxlaya bilmişdi. 402-ci milli atıcı diviziyanın da Böyük Vətən müharibəsinin uğurla başa çatmasında özünəməxsus rolu olmuşdur.

416-cı diviziyanın keçdiyi döyüş yolu böyük qəhrəmanlıq salnaməsidir. Belə ki, Kyustrin şəhərinin alınmasında iştirak etmiş bu diviziyanın 1373-cü alayı Berlinin müdafiə xəttini yarıaraq, aprelin 21-də şəhərin kənarına daxil olmuşdu. 416-cı diviziyanın Berlində keçirdiyi döyüş əməliyyatları hərbi rəhbərlik tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdi. 30 ay fasiləsiz döyüşlər apararaq, Bakıdan Praqaya qədər beş min ki-lometr məsafə qət etmiş 416-cı diviziyanın zabit və

əsgərlərindən 5 nəfərinə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı fəxri adı verilmiş, diviziyanın özü Qırmızı Bayraq və II dərəcəli Su-ovor ordenləri ilə təltif edilmişdi. Bir sözlə, Azərbaycanın oğul və qızları faşistlərin məhv edilməsində böyük şücaət göstərmiş və qanlı müharibənin qələbə ilə başa çatmasında yaxından iştirak etmişdilər. Azərbaycanlı döyüşçülərin parti-zan dəstələrinin tərkibində Avropanın bir sıra ölkələrində fa-şistlərə qarşı müqavimət hərəkatında fəal iştirak etmələri və bu prosesdə böyük qəhrəmanlıq göstərmələri də məlumdur. Bu gün də anti-faşist mübarizəsində Mehdi Hüseynzadənin, Mirdamət Seyidovun, Cavad Həkimlinin və başqalarının xid-mətləri böyük hörmətlə yad edilir.

Azərbaycan xalqının İkinci dünya müharibəsinin müsbət sonluqla yekunlaşmasında iştirakı təkcə igid oğul və qızları-nın döyüş meydanına göndərməsi ilə məhdudlaşmadı. Faşist-lərin tarix səhnəsindən silinməsində Bakı neftinin də misilsiz rolu oldu. Bu gün tarixçilər etiraf edirlər ki, Bakı nefti olma-dan sovet ordusu müharibədə qələbə qazana bilməyəcəkdi. Müharibə illərində sovet ordusunun yanacağa olan tələbatının 80 faizini məhz Azərbaycan ödəmişdi.

BAHAR MURADOVADAN AÇIQLAMA

“Prezidentin ölmüş və itkin düşmüş hərbiçilərin ailə üzvlərinin sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı fərmanı çox əlamətdar haldır”

Milli Məclisin vitse-spikeri, İnsan hüquqları komitəsinin sədri Bahar Muradova bildirib ki, bu məsələ həm parlamentin, həm də vətəndaş cəmiyyətinin gündəliyində idi: “Cənab Prezident bu məsələni çox asanlaşdırdı. Biz parlament olaraq düşünürdük ki, mövcud qanun layihəsinə müəyyən dəyişikliklər etməklə bunu həyata keçirə bilirik, lakin cənab Prezidentin fərmanı bu məsələni yoluna qoydu”.

Vitse-spiker bildirib ki, bu fərman Azərbaycan vətəndaşına, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü və suverenliyi uğrunda həyatını qurban vermiş, sağlamlığını itirmiş insanlara olan münasibətin bir göstəricisidir.

Qeyd edək ki, Prezident İlham Əliyev ərazi bütövlüyü uğrunda həlak olmuş, ölmüş və hərbi əməliyyatlarla əlaqədar xəbərsiz itkin düşdüynə görə ölmüş elan edilmiş hərbi qulluqçuların ailə üzvlərinin sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı fərman imzalayıb.

Sənədə əsasən, 1997-ci il avqustun 2-dək Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda həlak olmuş, ölmüş və hərbi əməliyyatlarla əlaqədar xəbərsiz itkin düşdüynə görə ölmüş elan edilmiş hərbi qulluqçuların (bundan sonra - hərbi qulluqçuların) vərəsələrinə bu Fərmanla müəyyənləşdirilmiş qaydada 11.000 (on bir min) manat məbləğində birdəfəlik ödəmə verilir.

LEYLA ƏLİYEVADAN VƏTƏNPƏRVERƏ ADDIM

Leyla Əliyeva 76 il əvvəl həlak olmuş azərbaycanlı döyüşçünün xatirəsini yad edib.

Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyeva Böyük Vətən müharibəsi zamanı həlak olmuş azərbaycanlı döyüşçü İbrahim Vəliquliyevin qohumu ilə görüşüb.

Görüş zamanı Leyla Əliyeva 1942-ci ilin payızında Leninqrad (Sankt-Peterburq) şəhəri yaxınlığında itkin düşmüş həmvətənimizin əşyalarını onun yaxın qohumu - qardaşı oğlu Abay Abbasova təqdim edib.

Qeyd edək ki, İbrahim Abbas oğlu Vəliquliyevin cəsədinin qalıqları Rusiyanın “Dobrovolets Politex” axtarış qrupu tərəfindən Neva çayı yaxınlığında tapılıb. Əslən Şamaxı rayonunun Dağkolanı kəndindən olan igid həmvətənimizin cəsədinin qalıqları Sankt-Peterburq yaxınlığında yerləşən “Nevskiy Pyataçok” memorialında dəfn edilib. Onun üzərində tapılan medal və sənədlər Azərbaycanın Sankt-Peterburqdakı

baş konsulluğuna təqdim olunub.

Tapılan əşyalar Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə mərhumun Azərbaycandakı qohumuna təqdim edilməsi üçün ölkəmizə gətirilib.

Söhbət zamanı Leyla Əliyeva Böyük Vətən müharibəsi zamanı heyətlərini qurban vermiş azərbaycanlıların xatirəsinin qəlbimizdə əbədi yaşayacağını bildirib. O, həmin müharibədə 300 min övladı həlak olmuş Azərbaycan xalqının faşizm üzərində Qələbəyə böyük töhfə verdiyini vurğulayaraq, bütün şəhidlərimizin qəhrəmanlığı qarşısında baş əydiyini bildirib.

HEYDƏR ƏLİYEV MÜASİR ORDUMUZUN QURUCUSUDUR

Ümummilli liderin Azərbaycanın təhlükəsiz gələcəyinə təminat verən çoxşaxəli fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən birini ordu quruculuğu təşkil edir. Bəlli olduğu kimi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin işğaldan sonra ölkəmizdə ordu quruculuğu prosesi dayanmışdı.

Sovet imperiyası uzun illər ərzində Azərbaycanda hərbi sənətinin dirçəlməsinə qəsdən imkan verməmiş, xalqımızın döyüşkən və mübariz ruhunu sındırmağa cəhd göstərmişdi. Lakin ulu öndər Heydər Əliyevin 1969-cu ildə birinci dəfə hakimiyyətə gəlişindən sonra, köhnə stereotiplər dağıdılmağa başlandı, bu sahədə yeni və cəsarətli addımlar atıldı. Ölkəmizdə milli hərbi kadrların hazırlanması prosesinə start verildi. Bu, ulu öndər Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətinin nəticəsi idi. Nəzərə alaq ki, sovet imperiyasının ən güclü dövrlərində bunu etmək böyük cəsarət tələb edirdi. Dahi səxsiyyətə çoxlu maneələr törədilsə də, Heydər Əliyev məqsədinə çatdı. Məhz ümummilli liderin cəsarətli addımları sayəsində 1971-ci il Bakıda Cəmişid Naxçıvanski adına hərbi məktəb fəaliyyətə başladı. Yeri gəlmişkən, Füzuli rayonunun Horadiz qəsəbəsinin və 22 kəndin düşmən tapdağından təmizlənməsindən 24 il ötür.

Azərbaycan Ordusunun əməliyyatları nəticəsində 1994-cü il yanvarın 5-də Füzuli rayonunda strateji əhəmiyyətli Horadiz qəsəbəsi və 22 kənd düşməndən təmizləndi.

1994-cü il yanvarın 5-də Qarabağda Ermənistanın işğalçı qoşunları ilə müharibədə əks-hücuma keçən Azərbaycan Milli Ordusunun birləşmələri Füzuli rayonunun Aşağı Yağ-

İvənd, Kərimbəyli və Şükürbəyli kəndlərini erməni işğalından azad edərək, bölgədə strateji əhəmiyyət daşıyan Horadiz qəsəbəsini nəzarət altına almışlar.

Qeyd edək ki, 1993-cü ilin avqust ayında cəbhənin bütün istiqamətlərində əks-hücuma keçən ermənilər Azərbaycanda siyasi hakimiyyət uğrunda mübarizədən yararlanıb, Füzuli şəhərini işğal etmişlər. Bundan sonra düşmən qüvvələri bir neçə istiqamətdə Arazboyu yaşayış məntəqələrinə doğru irəliləyərək, regionda strateji cəhətdən ən əhəmiyyətli, regional kommunikasiyaların kəsişdiyi Horadiz qəsəbəsini ələ keçirmişdir. Bununla da, Əhmədbəyli kəndi istiqamətində "Dörd yol" deyilən əraziyə çıxan düşmən Cəbrayıl, Qubadlı və Zəngilan rayonlarının işğalına zəmin yaratmışdır. O zaman Ermənistan işğalçılarına qarşı mübarizədə Azərbaycanın hərbi-iqtisadi və insan qüvvələrinin səfərbər edilməsinə böyük ehtiyac var idi. Bu məqsədlə Ulu Öndər Heydər Əliyev televiziya və radio ilə xalqa müraciət etmiş, ciddi hərbi-təşkilati tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bunun nəticəsində Azərbaycan xalqının işğalçılara qarşı ədalətli mübarizəsində dönüş yaratmaq mümkün olmuşdur.

Ümummillî Lider Heydər Əliyevin göstərişi ilə əraziyə Azərbaycan Ordusunun əlavə qüvvələri dislokasiya olunmuş, noyabrın ortalarında Ermənistan silahlı qüvvələrinin Beyləqan istiqamətində hücumu dayandırılmışdır. 1994-cü il yanvarın 5-dən 6-na keçən gecə Azərbaycan Silahlı Qüvvələri Araz boyunca və Əhmədbəyli-Kürdmahmudlu-Alxanlı kəndləri istiqamətində əks-hücum təşkil etmişdir. Azərbaycan Ordusunun müvəffəqiyyətli əməliyyatları nəticəsində, 1994-cü il yanvarın 5-də Füzuli rayonunda strateji əhəmiyyətli Horadiz qəsəbəsi və 22 kənd düşməndən təmizləndi. Bunun ardınca Cəbrayıl rayonu ərazisinin bir hissəsi, Kəlbəcər

rayonunda Bozlu, Təkəqaya, Babaslar, Qanlıkənd, Çəpli, Susuzluq, Qasimbəni, Yanşaqbənə, Yanşaq, Bağışsaq, Qamışlı, Bağırılı yaşayış məntəqələri də düşməndən azad edilmişdir. Çiçəklî dağı və başqa strateji yüksəkliklər ələ keçirilmiş, Kəlbəcər-Laçın yolunun tunelə qədərki hissəsi nəzarət altına alınmışdır.

Azərbaycanın müharibədə dönüş yaratmaq, işğal olunmuş Vətən torpaqlarını azad etmək sahəsində əldə etdiyi bu ciddi uğurlar, nəinki Ermənistanı, həmçinin, onu müdafiə edən qüvvələri də təşviş salmışdır. Ermənistanın himayəçilərinin hərbi cəhətdən daha da möhkəmləndirilməsi, müasir silahlarla təmin olunması, bölgədə irticaçı qüvvəyə çevrilməsi xətti daha da gücləndirilmişdir. Azərbaycanın düşmən üzərində hərbi uğurları sayəsində cəbhədə atəşkəsə nail olunmuşdur.

"Böyük sərkərdə" məqaləsinin müəllifi İsmayıl Qocayev çox haqlı olaraq qeyd edir ki, Azərbaycanda milli hərbi kadr hazırlığı üçün baza rolunu oynayan məktəbin varlığı SSRİ rəhbərliyinin qətiyyətlə arzulamadığı hadisə idi. Həmin dövrdə biri-birinin ardınca Moskvadan Bakıya göndərilən komissiyalar Azərbaycanda belə bir hərbi məktəbə ehtiyac olmadığını əsaslandırmağa çalışsa da, Heydər Əliyevin mahir diplomatiyası, qətiyyəti və uzaqgörən siyasəti bu cəhdlərin qarşısını almağı bacardı. Naxçıvanski adına hərbi məktəbin fəaliyyətə başlaması Azərbaycanda hər b sənətinə marağın daha da güclənməsinə böyük tökən verdi. Hakimiyyəti dövründə Heydər Əliyev azərbaycanlı gənclərin Bakı Ali Birleşmiş Komandanlıq və Bakı Ali Hərbi Dənizçilik məktəb-

lərinə, eləcə də SSRİ-nin digər hərbi məktəblərinə güzəştli şərtlərlə qəbul edilməsinə də nail oldu. Təsədüfi deyil ki, müstəqillik illərində C.Naxçıvanski adına hərbi məktəb Azərbaycan ordu quruculuğunda əsas bazalardan birinə çevrildi. Qarabağ müharibəsində Naxçıvanski hərbi məktəbinin 1500 nəfərdən çox məzunu erməni işğalçılarına qarşı vuruşlarda əsl qəhrəmanlıq nümunələri göstərdilər.

Ulu öndərin milli ordunu gücləndirməsi erməni işğalının önünü kəsdi...

1991-ci ildə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra ölkədə ictimai-siyasi vəziyyət olduqca gərgin idi. Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin yaradılması haqqında qərar qəbul olunsada bu, sadəcə olaraq kağız üzərində qalmışdı. O zamankı iqtidarın yaratdığı kaos və özbaşınalıq ordu quruculuğuna da öz mənfi təsirini göstərirdi. Düşmənlər torpaqlarımızın işğalını davam etdirirdi və silahlı birləşmələrimiz ayrı-ayrı insanların, separatçı qrupların maraqlarına xidmət edirdi. Əfsuslar olsun ki, ordumuzdakı bu acınacaqlı vəziyyət torpaqlarımızın 20 faizinin işğalı, bir milyona yaxın vətəndaşımızın didərgin düşməsi ilə nəticələndi. Lakin hər zaman çətin məqamlarda düzgün və qətiyyətli qərarlar qəbul etmiş xalqımız bu dəfə də öz iradəsini ortaya qoyaraq, ən bacarıqlı lideri hakimiyyətə gətirdi. Ümummilli liderin hakimiyyətə qayıdışı ilə dövlət və ordu quruculuğu istiqamətində yeni mərhələnin təməli qoyuldu. Ulu öndərin yüksək sərkərdəlik bacarığı və hərbi işinin inceliklərinə peşəkər yanaşma qabiliyyəti ordumuzdakı mürəkkəb problemləri həll etdi. Dahi sərkərdə 1994-cü il mayın 12-də cəbhə xəttində atəşkəsə nail olduqdan sonra ordu quruculuğu ilə bağlı genişmiqyaslı islahatlara başladı. Qısa müddətdə hərbi hissələrin, ayrı-ayrı qoşun növlərinin formalaşdırılması tam başa çatdı.

rıldı. Orduya çağırış, fərarilik halları ilə bağlı bütün problemlər öz həllini tapdı. Dövlətçiliyi və hərbi andı hər şeydən uca tutan, hərbi olmağı şərəf bilən zabitlər hərbi hissələrin rəhbərliyinə cəlb olundular. Ordu quruculuğunun ən müxtəlif sahələri ilə bağlı zəruri qanunlar qəbul edildi.

Ümummilli lider ordumuzu NATO səviyyəsinə qaldırdı.

1994-cü ildən başlayaraq Azərbaycan və NATO arasında sıx və səmərəli əməkdaşlığın yaradılması ordu quruculuğu prosesinin sürətlə təkmilləşdirilməsinə, Silahlı Qüvvələrimizin modernləşdirilməsinə, müasir standartlara uyğunlaşdırılmasına gətirib çıxardı. Ulu öndərin uzaqgörən siyasəti nəticəsində 1994-cü ilin əvvəllərində Azərbaycan NATO-nun "Sülhə naminə tərəfdaşlıq" proqramına, bu əməkdaşlığın davamı olaraq 1996-cı ildə "Planlaşdırma və analiz prosesi" proqramına, 2001-ci ildə isə "Fərdi Tərəfdaşlıq üzrə Əməliyyat Planı"na qoşuldu. 1997-ci ildən Azərbaycanın hərbi təhsil müəssisələrini NATO standartlarına keçdi. Heydər Əliyevin tez-tez ön cəbhəyə getməsi, döyüşən əsgərlərlə səngərlərdə olması şəxsi heyətə yeni ruh verirdi. 2001-ci ildə milli ordunun yaradılmasının 83-cü ildönümünə həsr edilmiş təntənəli mərasimində nitq söyləyən ümummilli lider deyirdi ki, ordu yaratmaq asan iş deyil, çünki sovet dövründə bunun əsası olmayıb. Ona görə də ordu quruculuğunda dövlətin və bütün hakimiyyət orqanlarının xüsusi qayğısı olmalıdır: "Ali Baş Komandan olaraq mən bu qayğıni göstərəcəm. Ancaq bu məsələ təkçə məndən asılı deyil. Dövlət qurumları və hər bir vətəndaş ordunun güclənməsinə öz töhfəsini verməlidir. Çünki ordu xalqındır".

Dahi sərkərdə gənclərə ordunu və hərbi xidməti sevdirdi.

Ümummilli liderin 95 illik yubileyi münasibətilə keçirilən konfransda çıxış edən Silahlı Qüvvələrin Baş Qərargah rəi-

sinin müavini, general-leytenant Nizam Osmanov bir daha bəyan etdi ki, Heydər Əliyev qüdrətli Azərbaycan Ordusunun yaratıcısıdır. General bildirdi ki, Azərbaycan dövlətinin rifahının, təhlükəsizliyinin təmin olunması ulu öndərin ordu quruculuğu sahəsində uzaqgörən fəaliyyətinin bəhrəsidir: "Heydər Əliyev respublikamıza ilk dəfə rəhbərlik etdiyi illərdə tez-tez hərbi təhsil müəssisələrinə baş çəkir, zabit və kursantlar arasında azərbaycanlıların azlıq təşkil etməsi ilə bənarşmırdı. Bu baxımdan ümummilli liderin birbaşa təşəbbüsü ilə Bakıda ilk ibtidai hərbi məktəbin yaradılması respublikamızın həyatında olduca mühüm hadisə oldu. Sonrakı illərin təcrübəsi də göstərdi ki, həmin təhsil müəssisəsi Azərbaycan gəncliyinin hərbi peşələrə marağının yüksəldilməsində müstəsna rol oynayıb". Heydər Əliyev adına Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbinin rəisi, general-mayor Fizuli Salahov da ulu öndərin müasir mütəşəkkil ordumuzun yaranmasında müstəsna xidmətlərindən bəhs edib. Bildirib ki, Heydər Əliyevin Vətən və xalq qarşısında misilsiz xidmətləri arasında Azərbaycan Ordusunun formalaşması və inkişafı xüsusi yer tutub.

2003-cü ildən isə Silahlı Qüvvələrimizin qüdrətli İlahm Əliyev mərhələsi başladı.

Bu gün regionun ən qüdrətli ordusu olan Azərbaycan Silahlı Qüvvələri dövlət sərhədlərimizi qorumaqla yanaşı, bir sıra ölkələrdə həyata keçirilən sülhməramlı əməliyyatlarda iştirak edir və böyük müvəffəqiyyətlər qazanır. Bunun əsas səbəbi ulu öndər Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu ordu quruculuğu strategiyasının Ali Baş Komandan, Prezident İlahm Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsidir. İlahm Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi 2003-cü ildən etibarən ordumuz sürətli inkişaf yolu keçib.

Yeri gəlmişkən, dövlət başçımız Rusiyanın TASS İnformasiya Agentliyinə verdiyi müsahibəsində bildirib ki, müxtəlif reytinglər tərtib edən beynəlxalq ekspertlərin və təşkilatların hesablamalarına görə, bu gün Azərbaycan Ordusu dünyanın ən yaxşı təchiz olunmuş və döyüş qabiliyyətli 50 ordusu sırasına daxildir: "Biz silahların yenilənməsi prosesini praktik olaraq başa çatdırmışıq. Ordumuz həm hücum, həm də müdafiə xarakterli ən müasir, yüksək dəqiqliyə malik texnoloji silahlarla təchiz olunub". Məhz bu uğurlu siyasət nəticəsində Azərbaycanın müdafiə xərcləri üçün ayrılan vəsait artırıcı olaraq Ermənistanın ümumi büdcəsini ötüb. Prezidentin Fərmanı ilə yaradılan Müdafiə Sənayesi Nazirliyində istehsal olunan yüzlərlə yerli silah-sursat ölkəmizin hərbi qüdrətini artırır. Yerli istehsal Azərbaycana öz ordusunu zəruri silah, sursat və texnika ilə təchiz etmək üçün əvəzsiz imkan yaradır. Düşməni lərzəyə gətirən "İstiqlal" snayper tüfəngi düşməni qorxutmağa kifayət edib. 2008-ci ildə Azərbaycan ordusunun yaranmasının 90 illik, 2013-cü ildə 95 illik 2018-ci ildə isə 100 illik yubileyləri münasibəti ilə təşkil edilmiş paradlarda Azərbaycan ordusunun qüdrəti bir daha dünyaya nümayiş etdirildi. Hərbi paradlarda sərgilənən silah-sursat işğalçı Ermənistanı ciddi təşviş saldı. Müdafiə Sənayesi Nazirliyinin istehsalı olan "Gürzə" patrul maşını, "Matador" və "Marauder" tipli minaya qarşı əqliyyat vasitələri böyük maraqla qarşılandı...

APREL DÖYÜŞLƏRİ ORDUMUZUN GÜCÜNÜ GÖSTƏRDİ

Apriel döyüşləri ordumuzun gücünü, hər an torpaqları azad etmək iqtidarında olduğunu, Azərbaycan əsgərinin qəhrəman obrazını nümayiş etdirdi.

2016-cı il aprelin 1-dən 2-nə keçən gecə düşmənin kəşfiyyat-təxribat qrupu Talış istiqamətində qəflətən mövqelərimizə soxulmağa cəhd etdi. Lakin Azərbaycan əsgərinin ayıq-sayıqlığı nəticəsində, düşmənin kəşfiyyat qruplarının qarşısı alındı və ermənilər qaçmağa məcbur oldular. Ermənilər bütün silahlarını və texnikalarını qoyub qaçırıldı. Bu da, onu göstərirdi ki, düşməni əsgəri öz torpağında xidmət

etmə və ona görə də, onun qədrini heç vaxt bilməz. Döyüşlərdə düşməni qruplarının, kəşfiyyat dəstələrinin qarşısı layiqincə alındı və onların xeyli canlı qüvvə və texnikası məhv edildi. Talış-Madagiz istiqamətində bir çox strateji yüksəkliklər, o cümlədən, Lələtəpə ələ keçirildi.

Göründüyü kimi, apriel hadisələri Azərbaycanın hərbi müstəvisində də işğalçı Ermənistanla müqayisədə kifayət qədər böyük üstünlüyə malik olduğunu faktiki olaraq təsdiqlədi. Digər tərəfdən, işğal altında olan ərazilərin bir qismi yenə apriel döyüşləri nəticəsində yağlı tapdığından azad oldu. Məhz qeyd edilənlərin nəticəsidir ki, sözügedən döyüşlər Ermənistanda indinin özündə də böyük qorxu ilə xatırlanır.

Ermənistanda açıq etiraf olunur ki, iki ili tamam olan apriel döyüşlərinin yenidən təkrarlanma ehtimalı yüksəkdir və bu, baş verərsə, kifayət qədər hərbi gücə malik Azərbaycan işğal altında qalan digər əraziləri də azad edəcək. Belə vəziyyət həm də ölkəmizin Ermənistan üzərində mənəvi-psixoloji qələbəsinin konkret təzahürüdür. Apriel döyüşləri ordumuzun gücünü, hər an torpaqları azad etmək iqtidarında olduğunu və Azərbaycan əsgərinin qəhrəman obrazını nümayiş etdirdi. Bu döyüşlər zamanı Azərbaycan Ordusu Ermənistan silahlı birləşmələrinin təxribatlarına tutarlı cavab verərək nəyə qadir olduğunu göstərdi. Düşməni aydın oldu ki, Azərbaycan Ordusu döyüş qabiliyyəti, vətənpərvərlik ruhu və maddi-texniki təminat baxımından dünya miqyasında güclü ordular sırasındadır. Apriel döyüşlərindən sonra Cəbrayıl rayonunun işğaldan azad edilmiş Cocuq Mərcanlı kəndinə köçmək istəyən vətəndaşlarımızın sayının artması ermənilərin dünya ictimaiyyəti qarşısında "azərbaycanlılar öz doğma

torpaqlarına qayıtmaq istəmir” kimi yalanlarını da ifşa etdi. Dünya ictimaiyyəti bu mifin Ermənistanın cinayətkar hakimiyyəti tərəfindən yaradıldığını, Azərbaycan gənclərinin öz torpaqlarını unutmadiqlarının və hər an döyüşə hazır olduqlarının şahidinə çevrildi.

Aprel döyüşləri, demək olar ki, Ermənistanın ideoloji əsaslarını dağıtdı, Ermənistan rəhbərliyi aprel döyüşləri zamanı özlərini tamamilə ifşa etdi. Onlar həm döyüş meydanında acı məğlubiyyətə uğradılar, həm də siyasi meydanda heç bir dəstək almadılar. Ermənistan iqtidarından fərqli olaraq, bu ölkədə əhalinin böyük əksəriyyəti, o cümlədən, müxalif qüvvələr, açıq etiraf edirlər ki, aprel döyüşləri Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ətrafında status-kvonun dəyişməsinin yeni başlanğıc nöqtəsi olub. Eyni zamanda, məhz aprel döyüşləri ilə ərazilərin bir qismini işğaldan azad edən Azərbaycan düşmənin hərəkətlərini izləmək və daha böyük məsafədə ona zərbə vurmaq üçün əlverişli mövqelərin sahibinə çevrilib. Elə, bu səbəbdəndir ki, ermənilərin əsas istəyi Azərbaycanda yeni mümkün hərbi toqquşmaların qarşısının alınmasıdır. Amma bu da çətin ki, düşməne uzun müddət kömək etsin. Çünki Azərbaycan işğal altındakı ərazilərini, lazım gələrsə, güc yolu ilə azad edilməsi hüququndan istənilən vaxt istifadə edə biləcəyini ən yüksək səviyyədə bildirib. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev bu xüsusda düşməne konkret mesajlar da verib: *“Aprel döyüşlərində Azərbaycan Ordusu bu döyüşlərdə peşəkarlıq, qəhrəmanlıq, məharət göstərmişdir. Aprel döyüşləri bizim şanlı qələbəmizdir. Azərbaycan Ordusu öz gücünü göstərdi. Ermənistan uzun illər öz ordusu haqqında yalanlar, miflər uydururdu. Guya onların yenilməz ordusu*

var. Aprel döyüşləri göstərdi ki, hansı ordu yenilməzdir. Azərbaycan Ordusu yenilməz ordudur. Azərbaycan Ordusu istənilən vəziyyəti icra etməyə qadirdir. İşğal edilmiş torpaqlarda, Dağlıq Qarabağda elə bir hərbi hədəf yoxdur ki, bu gün biz onu məhv edə bilməyək. Biz öz torpağımızdayıq, bura Azərbaycandır. Lalatapa da Azərbaycandır, Şuşa da Azərbaycandır, Xankəndi də Azərbaycandır”.

Adları çəkilən bu yerlərdə tezliklə Azərbaycan bayrağının dalğalanacağı da şübhəsizdir. Çünki 2016-cı ilin aprelinde cəmi bir neçə gün davam edən döyüşlərdə düşmənin ağır məğlubiyyətə uğradılması Azərbaycan Ordusunun gücünün sübutu olmaqla yanaşı, düşmənin miskinliyinin, ağır vəziyyətdə olmasının da göstəricisidir. Aprel döyüşlərindən sonra azad olunan torpaqlarımıza səfər edərək, əsgərlərin yaşayış şəraiti ilə tanışlıq zamanı görünən mənzərə Ermənistan hərbiçilərinin olduqca ağır, acınacaqlı şəraitdə xidmət etdiklərini ortaya çıxardı. Təkcə bu fakt Ermənistanın Azərbaycan ilə müharibə etməkdə gücsüz olduğunu açıq nümayiş etdirir. Aprel döyüşlərinə qədər, ermənilər iddia edirdilər ki, işğal olunmuş torpaqlarda yaratdıqları “Ohanyan xətti” sarsılmazdır və keçilməsi mümkün deyil. Ancaq Azərbaycan Silahlı Qüvvələri cəmi bir neçə saata bu mifi darmadağın etdi. Düşmənin diversiyasının qarşısını alan ordumuzun əks-hücumu zamanı Ermənistan ordusunun müdafiə xətti bir neçə saat ərzində dağıldı.

Aprel döyüşlərinin digər mühüm nəticəsi Azərbaycan və Ermənistan cəmiyyətləri arasında üzə çıxan fərqlə bağlıdır. Məlumdur ki, həmin hadisələrdən sonra ölkəmizdə müvafiq dövlət qurumları və ölkə ictimaiyyəti aprel döyüşləri zamanı

ən yüksək səviyyədə həmrəylik nümayiş etdirdi. Şəhidlərimiz yüksək ehtiramla son mənzilə yola salındı. Halbuki çoxsaylı itkilərini cəmiyyətdən gizlədən Ermənistan hakimiyyəti bunun əksini etdi. Ermənistan rəhbərliyi cəbhədəki ağır itkilərin sayını və cəsədləri gizlətməklə öz vətəndaşına və hərbcisinə zərər qədr də hörmət etmədiyini göstərdi. Azərbaycanda isə şəhidlərin dəfnində əsl izdiham yaşandı, xalqımız onların ruhuna ən yüksək hörmət və ehtiram nümayiş etdirdi. Erməni cəmiyyəti bir daha gördü ki, Azərbaycan xalqı Vətən torpağı uğrunda şəhid verməyi ölümsüzlük və qəhrəmanlıq hesab edir.

Aprel qələbəsi Azərbaycanda hakimiyyət və xalq arasında sıx birliyi göstərdi. Bir daha təsdiq etdi ki, təcavüzə son qoyulması məsələsində Azərbaycan xalqının və dövlətin mövqeyi eynidir. Azərbaycan vətəndaşları dövlətin bu istiqamətdə siyasətini, birmənalı olaraq, müdafiə edirlər və onun yanındadırlar. Azərbaycanın qələbəsi Ermənistanda olan ümumi böhranı daha da dərinləşdirdi. Erməni əsgərinin anası oğlunun başqa dövlətin ərazisində nə üçün öldüyünü Sarkisyan rejimindən daha çox soruşmağa başladı. Azərbaycanın kiçik bir əks-hücumu nəticəsində, nəinki işğal edilmiş ərazilərdən, o cümlədən, Ermənistandan adamlar qaçmağa başladılar. Aprel döyüşlərində xəsarət alanlara da münasibət fərqlidir. Ölkəmizdə bu qəbildən olan insanlara yüksək ehtiram olduğu halda, Ermənistanda bunun tamam əksidir. Elə belə vaxtda məlum olub ki, 2016-cı ilin aprel döyüşlərində Azərbaycan əsgərindən layiqli cavabını alan erməni döyüşçüləri dövlətdən yardım ala bilməmələrindən gileylənirlər. Üstündən uzun müddət keçməsinə baxmayaraq, aprel döyüş-

lərinin iştirakçısı olan erməni hərbcilərinin üzvləşdikləri çətinliklər və problemlərlə bağlı, mütəmadi olaraq, mətbuatda məlumatlar yayılır.

Bütün bunlar göstərir ki, həqiqətən, aprel döyüşləri işğalçı ölkədə böyük qorxuya səbəb olub. Çünki ermənilər artıq Azərbaycanın ərazilərini azad etməsində nə qədər qətiyyətli olduğunu bir daha görür. Ermənistana açıq mesajlar verilir ki, Dağlıq Qarabağ münacişesinin həlli tezləşdirilməlidir. Əks halda, işğalçı ölkə Azərbaycan Ordusunun yeni və sət zərbələrinə tuş gələcək. Bu isə ərazilərimizdə olan işğalçı ölkə üçün əsl dəhşət deməkdir.

Artıq ermənilər həm hərbi, həm də diplomatiya cəbhəsində Azərbaycana daha böyük fərqlə uduzmağın gerçəkliyini anlamağa başlayıblar. Çünki elə aprel döyüşləri Azərbaycanın ötən dövrdə uğurlu xarici siyasət yeritdiyini göstərdi. Döyüşlər zamanı beynəlxalq təşkilatlar, xarici ölkələr Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanıdıqları barədə bəyanatlar verdilər. Hətta Ermənistanın müttəfiqləri, Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatı və Avrasiya İttifaqındakı tərəfdaşları belə bu işğalçı dövləti dəstəkləməkdən imtina etdilər. Ermənistanla eyni hərbi-siyasi və iqtisadi blokda olan Qazaxıstan və Belarus açıq formada Azərbaycanı dəstəkləyərək, ölkəmizin ərazi bütövlüyünü tanıdıqlarını bildirdilər. Bu isə, erməni ictimaiyyətində ciddi suallar doğurdu. Bütün bunlar Azərbaycan rəhbərliyinin uğurlu xarici siyasətinin nəticəsi idi.

Aprel döyüşlərində qələbə həm də Azərbaycan üçün yeni bir şərait yaratdı. Dövlətimizin nüfuzu daha da artdı və beynəlxalq mövqeləri gücləndi. Bir daha təsdiq edildi ki, diplo-

matıya gücə arxalanmalıdır. Ölkə rəhbərliyinin yürütdüyü qətiyyətli, prinsipial və xalqın milli maraqlarına cavab verən siyasəti sayəsində Azərbaycanın ardıcıl şəkildə qazandığı diplomatik uğurlar Ermənistan rəhbərliyinin müəkkəb vəziyyətə düşməsi ilə nəticələndi. Belə ki, ATƏT-in Minsk Qrupunun həmsədrləri artıq münəqişənin həlli ilə bağlı qəti mövqə ifadə edir, mövcud status-kvonun saxlanması mümkün olmadığı barədə ümumi rəy bildirirlər. Bu isə, beynəlxalq aləmin və dünyanın aparıcı dövlətlərinin Dağlıq Qarabağ münəqişəsinin həlli zamanının artıq çatmasına və bundan sonra mövcud status-kvonun saxlanması mümkün olmadığını dair açıq mesajlar oldu. Ermənistan dan fərqli olaraq, Azərbaycan dünyanın bütün dövlətləri ilə dost və tərəfdaşlıq münasibətləri qurub, balanslaşdırılmış siyasət həyata keçirərək, xarici ölkələrlə qarşılıqlı faydalı tərəfdaşlıq edir. Bu siyasətin nəticəsidir ki, bu gün dünyada Azərbaycan sülhpərvər, tolerant ölkə kimi tanınır və hər cəhətdən böyük nüfuz qazanıb. Ermənistan da isə bütün bunların əksi müşahidə olunur.

İndi işğalçı ölkədə çox yaxşı başa düşürlər ki, aprel hadisələri yenidən təkrarlanacağı halda, Azərbaycan Ordusunun hərbi əməliyyatı Ermənistan silahlı qüvvələrinin tam darmadağın edilməsi ilə nəticələnməkdir. Azərbaycan Ordusunun regionun ən güclü ordusu və təchizat baxımından ən müasir tələblərə tam cavab verməsi bir çox beynəlxalq hərbi axtırma mərkəzləri və ekspertlər tərəfindən də dəfələrlə qeyd edilib. Milli ordumuzun Naxçıvandakı son zəfəri dediklərimizi bir daha isbatlayır.

AZƏRBAYCAN DÖVLƏTİ HEC VAXT İŞGALLA BARIŞMAYACAQ

Prezident İlham Əliyevin apardığı siyasətin nə qədər doğru olduğu ötən il bir daha təsdiqləndi. Azərbaycan həyatın bütün sahələrində yeni nailiyyətlərə imza ataraq, qarşıya qoyulan hədəflərə doğru inamla irəlilədi. İstər siyasi, istərsə də sosial-iqtisadi uğurlarla zəngin olan 2017-ci il həm də illərdir yurd, torpaq həsrəti ilə yaşayan soydaşlarımızın qəlbindəki ümid çırağının yenidən alışdığı, Qarabağa, doğma yurda qayıdışın başladığı il oldu. Azərbaycan dövləti ötən ilin iyun ayından Böyük Qayıdış planının icrasına başladı. Cəbrayıl rayonunun işğaldan azad olunan Cocuq Mərcanlı kəndi məcburi köçkünlərin öz yurdlarına qayıtdıqları ilk yaşayış məskəni kimi tarixə düşdü.

İllərdir xalqımızın gözü Qarabağa gedən yoldadır. Hər kəs doğma torpaqlara qayıdacağımız günü səbirsizliklə gözləyir. 2016-cı ilin aprel döyüşlərindən sonra böyük qələbənin bizə nə qədər yaxın olduğuna bir daha əmin olduq. Çünki Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin cəsəratli və qətiyyətli mövqeyi ortadadır. Həm aprel döyüşlərində ordumuzun göstərdiyi şücaət, həm də Cənab Prezidentin prinsipial mövqeyi hər kəsdə əminlik yaradır ki, böyük qələbə yaxındadır. Beləliklə, şanlı aprel zəfərindən sonra Prezident İlham Əliyev Cocuq Mərcanlı kəndinin bərpası üçün Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinə, ilkin olaraq 4 milyon manat, sonra isə kəndə gedən avtomobil yolunun tikintisi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında Sərəncama uyğun

olaraq, 4,3 milyon manat vəsait ayırdı.

Sevincinin həddi-hüdudu olmayan 250-dən çox Cocuq Mərcanlı sakini doğma kəndlərinə qayıtmaq üçün ərizə ilə müraciət etdi. Bütün bunlar isə, bir milyondan çox məcburi köçkündə öz ata-baba yurdlarına dönəcəklərinə ümid və inam hissini gücləndirdi.

Ermənilər tərəfindən darmadağın edilərək, xarabalığa çevrilən Cocuq Mərcanlı kəndində tikinti-quruculuq işlərinin aparılması üçün tapşırıq verildi. Ötən il martın 22-dən başlayan tikinti işləri mayın 20-də başa çatdırıldı. Cəmi iki ayda, plana uyğun olaraq, ərızidə ilkin mərhələdə 50 (ümumi sahəsi 3850 kvadratmetr olan mənzillərin 20 ikiotaqlı, 25 üçotaqlı və 5 dördotaqlı) fərdi yaşayış evi, 96 şagird yerlik ümumtəhsil məktəbi, qaz, elektrik, içməli su xətləri, ümumi uzunluğu 9 kilometr və eni 12 metr olan avtomobil yolu çəkildi. Strateji əhəmiyyəti ilə seçilən bu yolun inşası zamanı zəruri olan yerlərdə su keçidləri tikildi və uzunluğu 24 metr olan ikiaşırımlı mövcud körpü bərpa edildi. Yol üzərində 76 yol nişanı və məlumatverici lövhələr quraşdırıldı, piyada zolaqları, yol-cizgi və yolgöstərici xətləri çəkildi.

Subartezian quyusu qazıldı, 100 kubmetrlik su anbarı inşa edildi. Yeni komplekt transformator məntəqəsi, həmçinin, subartezian quyusuna xidmət edəcək transformator quraşdırıldı. Azərişiq" ASC tərəfindən 3510 kilovatlıq böyük yarımstansiya inşa olundu. "Azərbaycan Avtomobil Yolları" Dövlət Agentliyi Cəbrayıl rayonunun ləğv olunmuş avtomobil yolları idarəsini bu kənddə bərpa etdi. Daxili İşlər Nazirliyi polis idarəsi üçün, Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi bütün rabitə-kommunikasiya xidməti üçün bina

tikdi. Sakinlərə operativ və keyfiyyətli xidmət göstərilməsi məqsədilə kənddə "Azərsu" ASC-nin "Birləşmiş Sukanal" MMC-nin Cəbrayıl Sukanal İdarəsinin Cocuq Mərcanlı sahəsi yaradıldı.

"Aztelekom" tərəfindən kəndə 10 kilometr məsafədə optik kabel çəkildi, 64 nömrə tutumlu elektron Avtomat Telefon Stansiyası, kənd daxilində telefon kabellərin yeraltı çəkilişi üçün kabel-kanalizasiya qurğuları quraşdırıldı, 1200 metrədek məsafədə daxili şəbəkə quruldu. Cocuq Mərcanlıda inşa edilən 50 yeni evin hamısı, həmçinin, məktəb telefonlaşdırıldı və internetlə təmin edildi.

İyunun 14-də, Qurtuluş Günü ərəfəsində Prezident İlham Əliyevin Cocuq Mərcanlı kəndinə səfəri ilə Böyük Qayıdış Konsepsiyasına start verildiyi gün kimi tariximizə yazıldı. Elə dövlət başçısı da bu tarixi günü belə qiymətləndirdi: "Cocuq Mərcanlı kəndinin bərpası, doğrudan da, tarixi hadisədir. İndi bütün Azərbaycan Cocuq Mərcanlı kəndinin tarixini bilir, bütün dünya Cocuq Mərcanlı kəndini tanıyır. Bu kəndin Azərbaycan tarixində xüsusi yeri vardır". Dövlət başçısı Cocuq Mərcanlıya səfəri zamanı işlərin bununla bitmədiyini vurğulayaraq, növbəti mərhələdə kənddə təqribən 100 əlavə ev, tibb məntəqəsinin tikiləcəyini və iş yerlərinin yaradılacağı ilə bağlı əlavə tədbirlərin görülməcəyini söylədi. İyunun 15-də Prezident İlham Əliyev daha bir Sərəncam imzalayaraq, Cocuq Mərcanlı kəndində tikinti-bərpa və abadlıq-quruculuq işlərinin davam etdirilməsi, o cümlədən, 100 fərdi yaşayış evinin, uşaq bağçasının, həkim məntəqəsinin, digər zəruri sosial və infrastruktur obyektlərinin tikintisi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının 2017-ci il dövlət büdcəsində nəzərdə tutul-

muş Prezidentin Ehtiyat Fondundan Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinə 9 milyon manat vəsait ayırdı. Beləliklə, kənddə tikinti-quruculuq işlərinin ikinci mərhələsi başlandı.

Sentyabrın 13-də isə, dövlət başçısı "Cəbrayıl rayonunun Cocuq Mərcanlı kəndində əkin sahələrinin suvarma suyu ilə təmin edilməsi tədbirləri haqqında" Sərəncam imzaladı. Sərəncama əsasən, Cocuq Mərcanlı kəndində əkin sahələrinin suvarma suyu ilə təmin edilməsi üçün 2017-ci il dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş Prezidentin Ehtiyat Fondundan Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar Cəmiyyətinə 1,5 milyon manat ayrıldı.

17 hektar ərazidə 100 fərdi yaşayış (14-ü birotlaqlı, 38-i ikiotaqlı, 36-sı üçotaqlı, 12-si dördotaqlı) evinin, 50 yerlik uşaq bağçasının, tibb məntəqəsi və klub-icma mərkəzi üçün binaların, poçt binasının və digər zəruri infrastruktur obyektlərinin tikintisi aparıldı. Hər bir ailə üçün 10 hektar torpaq sahəsi ayrıldı. Qəsəbədaxili yollara asfalt örtük salındı, elektrik, su və qaz xətləri çəkildi. İlin sonunda bütün tikinti işləri başa çatdı. İkinci mərhələdə fərdi yaşayış evlərindən savayı Klub-İcma Mərkəzi, 50 yerlik uşaq bağçası inşa olunub. Klub-İcma Mərkəzinin binası 150 yerlik geniş zaldan, kitabxana və digər otaqlardan ibarətdir. Bina lazımi inventar və avadanlıqlarla təmin edilib. Müasir istilik sistemi və zəruri avadanlıqla təchiz olunan bağçada isə iki qrup fəaliyyət göstərəcək.

Əlbəttə ki, bu gün Azərbaycan Ordusunun aprel qələbəsindən sonra Cəbrayıl, Füzuli rayonlarında vaxtilə işğal altında olmuş torpaqlarda və Lələtəpədə Azərbaycan bayrağı

dalğalanır. Cocuq Mərcanlı məscidinin minarəsindən verilən azan səsi həm şəhidlərimizin ölməz ruhunu şad edir, həm də düşmənin canına vəlvelə salır.

Prezident İlham Əliyev bunu belə qiymətləndirib: "Azərbaycan dövləti Cocuq Mərcanlının timsalında bir daha göstərib ki, heç vaxt işğalla barışmayacaq. Azərbaycan xalqı heç vaxt bu vəziyyətlə barışmayacaq və bütün köçkünlər bir arzu ilə yaşayırlar ki, tezliklə öz doğma torpaqlarına qayıtsınlar. Cocuq Mərcanlının, qısa müddət ərzində bərpası, yenidən qurulması onu göstərir ki, işğaldan azad ediləcək bütün ərazilərdə biz, qısa müddət ərzində, bütün təmir-bərpa işlərini aparacağıq, şəhərləri, kəndləri yenidən quracağıq və bu gün ağır vəziyyətdə, dağılmış vəziyyətdə olan şəhər və kəndlərimizə tezliklə həyat qayıdacaq".

ORDUMUZA VERİLƏN BEYNƏLKALQ QIYMƏT

İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə ölkənin hərbi sənayə kompleksində irimiqyaslı layihələrin reallaşdırılması ordu quruculuğunda əsaslı dönüş yaratdı. Hazırda 1200-dən çox adda hərbi təyinatlı məhsulun istehsalı qaydaya salınıb. Buraya müxtəlif hərbi təyinatlı silah-sursat, o cümlədən, döyüş texnikası daxildir. Tez-tez sərhəd bölgələrinə səfərlər edən, cəbhədə əsgər və zabitlərlə görüşən, onların döyüş hazırlıqları ilə yaxından tanış olan Ali Baş Komandanın dəfələrlə bəyan etdiyi kimi, hazırda ölkəmizin hərbi potensialı yüksək səviyyədədir. Ordu quruculuğu prosesi uğurla gedir və bu reallıq dünya ictimaiyyəti tərəfindən təsdiq olunur. Son vaxtlar dünyanın bir sıra aparıcı kütləvi informasiya vasitələrində Azərbaycan ordusunun getdikcə güclənməsindən, bu sahəyə diqqətin artırılmasından bəhs edən məqalələrin dərc olunması ordu quruculuğunun inkişafının göstəricisidir. ABŞ-da nəşr olunan "U.S. News and World Report" nəşri Azərbaycan ordusunun ən güclülərdən olduğunu yazıb. Qeyd edib ki, Azərbaycan ordusu Macarıstan, Rumıniya, Çexiya, Malayziya kimi ölkələri geridə qoyub. Aparıcı reyting agentlikləri də təsdiqləyiblər ki, bu gün Azərbaycan Ordusu 50 ən güclü ordu sırasındadır. Yerli istehsal silah-sursatları bir çox parametrlərinə görə dünyada ilk yerlərdən birini tutur. Şanlı aprel qələbəsini və bu yaxınlarda Naxçıvanda ordumuzun daha bir zəfərini Milli Ordumuzun gücünün göstəricisi kimi

qəbul etmək olar.

Bu gün qətiyyətlə deyə bilərik ki, tək silahlanma sahəsində deyil, mənəvi-psixoloji hazırlıq cəhətdən də fərqlənən ordumuz torpaqlarımızı işğaldan azad etməyə qadirdir. Ordumuzun əks-hücum əməliyyatı zamanı düşməne sarsıdıcı zərbələr vurmaması, tariximizə şanlı aprel qələbəsini yazması dediklərimizin təsdiqidir. Dörgünlük müharibədə Azərbaycan Ordusu 20 ildən artıq müddətdə düşmən işğalında olan ərazilərimizin 2 min hektarını azad etdi və erməni silahlı qüvvələrinə sarsıdıcı zərbələr endirdi. Ermənilərin 30-dək tankı və digər zirehli texnikası, 25-dən artıq artilleriya qurğusu sıradan çıxarıldı. Silahlı Qüvvələrimiz tərəfindən Ağdərə-Cəbrayıl istiqamətindəki strateji yüksəkliklər nəzarətə alındı. Düşmənin hərbi-siyasi strategiyası iflasa uğradı. Ermənistanın hərbi strukturundakı problemlər və boşluqlar ortaya çıxdı. Məhz bu uğurlu döyüşün nəticəsi olaraq, işğal ərazisində "Böyük Qayıdış"ın əsası qoyuldu. Hazırda Cəbrayıl rayonunun Cocuq Mərcanlı kəndinin sakinləri öz dədə-baba torpaqlarında hər cür infrastruktura malik evlərdə təhlükəsiz yaşayırlar. Artıq düşmən tərəfi tam əmindir ki, Azərbaycan bütün sahələrdə, o cümlədən hərbi sferada Ermənistanı dəfələrlə qabaqlayır. Aprel döyüşləri zamanı Silahlı Qüvvələrimizin fəaliyyətinə ən böyük qiyməti Ali Baş Komandan İlham Əliyev verdi. Dövlət başçısı bildirdi ki, aprel savaşı bizim şanlı hərbi qələbəmizdir, dövlətimizin və ordumuzun gücünü göstərən amildir: "Aprel döyüşləri nəticəsində Füzuli, Cəbrayıl və Ağdərə rayonlarının işğaldan azad edilmiş ərazilərində Azərbaycan bayrağı dalğalanır. Bu döyüşlər göstərdi ki, Azərbaycan xalqı və dövləti heç vaxt işğalla barışmayacaq,

öz ərazi bütövlüyünü nəyin bahasına olursa-olsun, bərpa edəcəkdir”.

Son illər hərbi qulluqçuların sırf döyüş hazırlığı ilə məşğul olmaları üçün bütün imkanlar yaradılıb. Əsas döyüş təminatını müəyyən edən vəzifələrə ixtisaslı mütəxəssislərin və peşəkar hərbi qulluqçuların qəbul edilməsi ordumuzun döyüş hazırlığının yüksəlməsinə müsbət təsir göstərir. Şəxsi heyətin təsərrüfat işlərindən kənarlaşdırılması, yardımçı təminat sahələrinə mülki işçilərin qəbul edilməsi döyüş hazırlığının optimallaşdırılması istiqamətində atılan ən vacib addımlardan biridir. Prioritet istiqamətlərdən biri də hərbi qulluqçuların sosial-məişət şəraitlərinin yaxşılaşdırılmasıdır. Dövlətimizin diqqəti və qayğısı nəticəsində son illər Bakı, Gəncə və Naxçıvanda mindən çox hərbi qulluqçu daimi mənzillə, ölkənin müxtəlif bölgələrində isə iki mindən çox hərbi qulluqçu xidməti mənzillə təmin olunub. Silahlı Qüvvələrimizin şəxsi heyətinin əksər hissəsi yeni, müasir komplekslərdə, hərbi şəhərciklərə yerləşdirilib. Qısa müddətdə, xüsusən cəbhəboyu zonada 20-dən çox hərbi şəhərcik tikilərək istifadəyə verilib.

Prezident İlham Əliyevin dəfələrlə vurğuladığı kimi, ordu quruculuğu bizim üçün ən başlıca və prioritet məsələ olaraq qalmaqdadır. Görülən bütün işlər də məhz bu prioritet məsələnin əhəmiyyəti nəzərə alınaraq həyata keçirilir. Müxtəlif xarici ölkələrə səfər edən müdafiə naziri, general-polkovnik Zakir Həsənovun dünyanın qabaqcıl silah istehsalçısı olan müəssisələrdə olması və əməkdaşlığa dair sazişlər imzalanması bunları deməyə tam əsas verir. Ali Baş Komandanın tapşırığına əsasən, 2018-ci ildə də ordu quruculuğu prioritet

sahələrdən biridir. Əminliklə deyə bilərik ki, ən müasir silahsursat və döyüş vasitələri ilə təchiz edilmiş, yüksək vətənpərvərlik ruhuna malik, mənəvi-psixoloji cəhətdən hazırlıqlı Azərbaycan Ordusu hər bir əmri dərhal və yüksək peşəkarlıqla yerinə yetirməyə hazırdır. Qarşıda duran ən mühüm vəzifə isə işğal altındakı torpaqlarımızı tezliklə azad edərək xalqımız və dövlətimiz tərəfindən Silahlı Qüvvələrə göstərilən etimadı doğrultmaqdır. Azərbaycan Ordusu gecə-gündüz əzmlə çalışmaqla bu hədəfə doğru inamla yaxınlaşır.

100 İLLİK ŞƏRƏFLİ YOL

1918-ci il may ayının 28-də öz müstəqilliyini bəyan etmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti milli hökumətin tərkibində Daxili İşlər Nazirliyi də yaratdı. Həmin dövrdən fəaliyyət göstərən polis orqanları Azərbaycan dövlətinin formalaşmasında, milli maraqların qorunmasında mühüm rol oynamış, müstəqilliyin müdafiəsini ön sıralarında olmuşdur.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaranandan sonra Fətəli xan Xoyskinin başçılığı ilə işə başlayan yeni hökumətin qarşısında çox mürəkkəb və çətin vəzifələr dururdu. Təbii ki, asayişin qorunması da bu sıraya aid məsələ idi. Ona görə də iyulun 2-də Gəncədə ilk polis orqanları təsis edildi, onların kadr və məvacib məsələlərinə baxıldı.

Fətəli xan Xoyski ilk hökumətin sədri olmaqla yanaşı, bir müddət həm də daxili işlər naziri kimi də fəaliyyət göstərdi. Çox keçmədi bu vəzifə Behbud xan Cavanşirə həvalə olundu. Cümhuriyyət qurucuları o illərdə əsl fədakarlıq göstərdilər, mümkün olan bütün işləri gördülər. Təəssüf ki, erməni-bolşevik daşnakları xalqımızın azadlıq eşqinin alovlanmasına imkan vermədi.

Buna baxmayaraq, 1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra, yəni, SSRİ dövründə Moskvanın tabeliyində fəaliyyət göstərən Azərbaycan SSR Daxili İşlər Nazirliyi ictimai təhlükəsizliyi təmin edən orqan kimi püxtələşdi, xeyli təcrübə qazandı və bir struktur kimi özünü təsdiqlədi.

Daxili işlər, keçmiş milis, indiki polis orqanlarının tarixinə nəzər saldıqda, ilk növbədə, taleyini bu çətin, məsul və şə-

rəfli peşəyə bağlayaraq, cinayətkarlığa qarşı mübarizədə, həmçinin vaxtilə İkinci Dünya və Böyük Vətən müharibələrində, sonralar isə müstəqil dövlətimizin ərəzi bütövlüyünün qorunması uğrunda döyüşlərdə qəhrəmancasına həlak olmuş polislərimizin xatirəsini ehtiramla yad etmək mənəvi borcumuzdur.

Sovet hakimiyyəti illərində respublikamızın daxili işlər orqanlarının fəaliyyətinin köklü şəkildə yenidən qurulmasında və milli mənafeələrimizə uyğun bir müstəviyə keçirilməsində, xüsusən, kadr potensialının xalqımızın vətənpərvər övdları hesabına milliləşdirilməsində ulu öndər Heydər Əliyevin müstəsna xidmətləri olmuşdur. Məhz onun 1969-cu ildə respublika rəhbəri seçilməsindən sonra daxili işlər orqanlarının həyatında yeni dövr başlanmış, şəxsi həyatın ideya-mənəvi cəhətdən saflaşdırılması, təlim-tərbiyə işinin milli dəyərlər əsasında qurulması, peşə hazırlığının yüksəldilməsi isiqtiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Məlum olduğu kimi, həmin dövrdə ulu öndərin respublikada haqq-ədalətin öz yerini tutması, vətəndaşların hüquq və mənafeələrinin etibarlı şəkildə qorunması, cinayətkarlığa qarşı mübarizədə cəmiyyətin rolunun artırılması məqsədilə həyata keçirdiyi tədbirlər özünə SSRİ miqyasında rəğbətə qarşılanmış, onun "Qoy ədalət zəfər çalsın!" şüarı dillər əzbəri olmuşdur. Respublikada ali hüquq təhsili sahəsində aparılan islahat nəticəsində isə adi fəhlə-kəndli ailəsindən çıxmış yüzlərlə gəncin gələcəkdə hüquq-mühafizə, o cümlədən daxili işlər orqanlarında yüksək vəzifə tutmasına imkan yaranmışdır.

Məhz Ulu Öndərin rəhbərliyi dövründə əsl vətənpərvərlik və peşəkarlıq keyfiyyətləri özə etmiş daxili işlər orqanları əməkdaşları xalqımızın azadlıq mübarizəsinə güclü dəstək verməklə yanaşı, 1988-ci ildən Dağlıq Qarabağda azərbaycan-

anlı əhalinin mühafizəsində, sonralar isə Ermənistanın hərbi təcavüzünə qarşı döyüş əməliyyatlarında hünər və igidlik nümunələri göstərmişlər. Qarabağ müharibəsində Azərbaycan polisinin 932 nəfər əməkdaşı şəhid, 681 nəfəri əlil olmuş, 67 nəfər polis əməkdaşı Milli Qəhrəman adına layiq görülmüşdür. Onların peşə borcuna, dövlətə, vətənə sədaqəti gənc polis əməkdaşları üçün ən yaxşı örnekdir. Ulu Öndər Heydər Əliyev sovet dövrü ilə müstəqillik dövrünün daxili işlər orqanlarını müqayisə edərkən demişdir ki, indi Azərbaycan polisi Azərbaycan övladlarının polisidir, milli polisdir və bununla fəxr etmək lazımdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonrakı ilk illərdə ölkədə yaranmış ağır böhran, bütün sahələr kimi, hüquq-mühafizə orqanlarının da fəaliyyətinə mənfi təsir göstərmiş, respublikada hökm sürən anarxiya, özbaşnalıq kriminogen vəziyyəti daha da ağırlaşdırmışdı. Yalnız 1993-cü ilin iyununda ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi rəhbərliyə qayıdışı ilə ölkə vətəndaş müharibəsi və parçalanmaq təhlükəsindən xilas oldu, eyni zamanda hüquq-mühafizə sistemində, polisdə əsaslı dönüş yarandı. Məhz dəhi rəhbərin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə qısa vaxtda polis orqanlarının fəaliyyətində köklü dəyişikliklər aparıldı, siyasi konyuktura nəticəsində bu orqana gətirilmiş çoxlu sayda təcrübəsiz və sərişsəz adamlar xidmətdən xaric edilərək, şəxsi heyətin peşəkar və səbatlı, xalqa və dövlətə sədaqətli kadrlarla möhkəmləndirilməsinə başlandı. Ümummili liderin 1994-cü ilin avqust ayında imzaladığı "Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında" fərmanı respublikada hüquq-mühafizə sisteminin yeni demokratik prinsiplər əsasında qurulması, qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi və cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmişdir. Ümumiyyətlə, ulu öndər Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə daxili işlər orqanlarının fəaliyyətinin hüquqi əsaslarını müəyyənləşdirən 34 qanun, 100-dən çox fərman və sərəncam imzalamışdır. Nəticədə cəmiyyətdə xüsusi narahatlıq doğuran və gərginlik yaranan cinayətkarlıq hallarının aradan qaldırılması sahəsində ciddi uğurlar əldə edilmiş, ən başlıcası, dövlətçiliyə sədaqətli, mətin, mübariz, peşəkar Azərbaycan polisi formalaşmışdır. Həmin dövrü dəyərləndirərkən ulu öndərin 2002-ci ildə polis işçilərinin peşə bayramı gününə həsr olunmuş təntənəli mərasimdə söylədiyi fikirləri xatırlamaq yerinə düşür. O, demişdir: "Ölkəmizdəki möhkəm sabitlik bir tərəfdən cinayətkarlıqla mübarizə, sizin öz vəzifələrinizi layiqincə yerinə yetirməyiniz, ikinci tərəfdən də insanların, vətəndaşların hüquqlarının qorunması üçün dövlətimizin yaratdığı təminat nəticəsində mümkün olmuşdur. Əgər vətəndaş istədiyi vaxt evindən rahat çıxıb harasa gedirsə, axşam haradasa istirahət edə bilirsə, şəhərin hər hansı hissəsinə rahat gedə bilirsə, demək, bəli, bizim polis, Daxili İşlər Nazirliyi sabitliyi, əsası, eyni zamanda, insanların hüquqlarını təmin edirlər. Sizin vəzifəniz budur və bu vəzifəni layiqincə yerinə yetirmək lazımdır".

210

BİRİNCİ VİTSE-PREZİDENT MEHRİBAN ƏLİYEVANIN MDB ÖLKƏLƏRİNİN DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLƏRİ İLƏ GÖRÜŞÜ

212

Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyeva Müstəqil Dövlətlər Birliyinin (MDB) iştirakçısı olan ölkələrin Daxili İşlər Nazirləri Şurasının Bakıda keçirilən iclasının iştirakçılarını qəbul edib.

MDB iştirakçısı olan ölkələrin Daxili İşlər Nazirləri Şurasının növbəti iclasının Azərbaycanda keçirilməsindən məmnunluğunu bildiren Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyeva Şuranın artıq 5-ci toplantısının ölkəmizdə baş tutduğunu qeyd etdi.

Azərbaycanın MDB-nin fəal üzvlərindən biri olduğunu deyən Mehriban Əliyeva əsas vəzifənin müxtəlif sahələrdə ictimai-siyasi, iqtisadi, humanitar və təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahələrində hərtərəfli əməkdaşlığı, kooperasiyanı

inkişaf etdirmək olduğunu vurğuladı. Bildirdi ki, MDB Daxili İşlər Nazirləri Şurası vətəndaşların normal, dinc həyatını təmin etmək üçün çox mühüm vəzifəni həyata keçirir. "Sabitlik, ictimai asayiş, qanunun aliliyi hər bir dövlətin inkişafının əsas şərtlərindən biridir", - deyən Birinci vitse-prezident ölkəmizdə Şuranın işinə böyük əhəmiyyət verildiyini vurğuladı, Azərbaycanın regionun təhlükəsizliyinin təmin olunmasına töhfə verdiyini diqqətə çatdırdı. Ölkəmizdə cinayətkarlığın səviyyəsinin aşağı olduğunu, baş vermiş cinayətlərin çoxunun açıldığını, ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin sayının 30 faiz azaldığını müsbət hal kimi xarakterizə edən Mehriban Əliyeva Şuranın fəaliyyətinin gələcəkdə bu meyillərin möhkəmlənməsinə öz töhfəsini verəcəyinə əminliyini ifadə etdi.

MDB iştirakçısı olan ölkələrin Daxili İşlər Nazirləri Şurasının operativ informasiya mübadiləsi, risklərin minimuma endirilməsi, mütəşəkkil cinayətkarlıqla, narkotrafik, terrorizm, ekstremizmlə birgə mübarizə üçün çox gözəl platforma olduğunu deyən Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyeva qloballaşmanın doğurduğu yeni təhdidlər və çağırışlarla səmərəli mübarizə aparmaq üçün əməkdaşlığın zəruriliyini vurğuladı.

Birinci vitse-prezident İnterpolun baş katibi Yurgen Ştoku salamlayaraq onu bu mühüm vəzifəyə təyin olunması münasibətilə təbrik etdi. Ümidvar olduğunu bildirdi ki, İnterpol gələcəkdə də bu regionda təhlükəsizliyin təmin olunmasına dəstəkləyəcək.

Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti deyib: "Sizin diqqətinizi Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsində bir sıra xarici şirkətlərin qanunsuz iqtisadi fəaliyyəti faktlarına yönəltmək istərdim. Hazırda Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində qanunsuz iqtisadi fəaliyyət həyata keçirən 177 xarici hüquqi

213

şəxs aşkar edilib. Bununla yanaşı, 710 xarici vətəndaş işğal olunmuş ərazilərə gəlib. Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın ayrılmaz hissəsidir, ölkəmizin ərazi bütövlüyünü bütün dünya tanıyıb. Buna görə də bu cür pozuntular, bu cür hərəkətlər Azərbaycan qanunvericiliyinin kobud şəkildə pozulması deməkdir. Bununla yanaşı, son illərdə bu ərazilərdən narkotiklərin becərilməsi və sonradan trafiki üçün istifadə olunması faktları mövcuddur. Bu da sözsüz ki, böyük narahatlıq doğurur. İstər xarici şirkətlər tərəfindən, istərsə də ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən bu cür hərəkətlər Azərbaycan qanunvericiliyinin kobud şəkildə pozulmasıdır və bizim dövlətimiz həmin hərəkətlərin dayandırılması və qarşısının alınması üçün bütün qanuni tədbirləri görür və gələcəkdə də görəcək. Əlbəttə, bu cəhətdən biz Interpolun dəstəyinə çox bel bağlayırıq. Mən bir daha təcrübənizi bölüşdüyünüzə, bizim birgə işimizə görə təşəkkür etmək istəyirəm və əminəm ki, gələcəkdə uğurlu əməkdaşlığımızı davam etdirəcəyik”.

Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyeva bir daha Azərbaycanın MDB iştirakçısı olan ölkələrin Daxili İşlər Nazirləri Şurasının işini yüksək qiymətləndirdiyini dedi və Şuranın işinə uğurlar arzuladı.

Rusiyanın daxili işlər naziri, MDB iştirakçısı olan ölkələrin Daxili İşlər Nazirləri Şurasının sədri Vladimir Kolokoltsev Şuranın budəfəki iclasında bir çox vacib məsələlərin müzakirə olunacağını və mühüm qərarların qəbul ediləcəyini bildirdi. Vladimir Kolokoltsev birgə səylərin əhəmiyyətini vurğulayaraq qəbul edilən qərarların vətəndaşların təhlükəsizliyinin təmin olunmasına yönəldiyini diqqətə çatdırdı.

İSTEFADA OLAN GENERALLA SÖHBƏTDƏN

Mən bu yerdə jurnalist Səyyad Ağbabalının “İstefada olan generalla söhbətdən doğan yazı”sını oxuculara təqdim etmək istərdim:

Bir hadisə heç vaxt yadımdan çıxmır. 1995-ci ilin mayında Bolqarıstana rəsmi səfər edən Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevi müşayiət edən mətbuat işçiləri ilə söhbət edən bolqar mütəxəssis bizi əməlli-başlı çaşqın vəziyyətə salmışdı. O, Azərbaycan, onun tarixi, coğrafiyası, mədəniyyəti, təbii sərvətləri haqqında bizə bəzi suallar verib cavablar aldıqdan sonra zəndlə üzümüzə baxıb sanki demək istəyirdi: tarixinizi yaxşı-yaxşı öyrənin. Rus dilində sərbəst danışan həmin bolqar Cənubi Qafqaz üzrə mütəxəssis idi və etiraf edim ki, onun ölkəmiz haqqında biliyinə heyran qalmamaq mümkün deyildi. İçi mən qarışıq bəzilərimiz ona həsed apara bilərdi.

Oxşar vəziyyətlə mən bir də 15-20 gün əvvəl Yessentuki şəhərində rastlaşdım. Sanatoriyada tanış olduğum, ünsiyyət qurduğum İvan Sergeyeviçin yaşı 75-i keçsə də, sağlam bədən, MDB məkanında baş verən hadisələrə özəl münasibəti və dəmir məntiqi ilə məni hər dəfə, az qala, küncə qısnayırdı. O, keçmiş SSRİ Daxili İşlər Nazirliyində kifayət qədər sanballı vəzifə tutmuş istefada olan general-mayor idi. Artıq üçüncü axşam idi ki, biz gozinti zamanı Rusiyanın NTV kanalını ilə hər gün saat 19:30-da yayımlanan “Şef” kinoseriyasını müzakirə edirdik. Bu film Moskvadan Sankt-Peterburqa ezam olunan polis polkovniki Rostarqyevin və onun komandasının fəaliyyətinə həsr olunub. Filmin yaradıcı heyəti Piterin şöbə rəislərindən biri olan polkovnik Rostarqyevin təmsilində Rusiya polisinin qəhrəman obrazını çox mükəmməl yaratdıb.

Polkovnikin mübarizə apardığı obyektlər mənsəyinə, formasına, fəaliyyətinə görə çox müxtəlifdir. Narkobaronlar, qanunsuz fəaliyyət göstərən kazinolar, əhalini və dövləti çapıb-talayan ofşor banklar, böyük bizneslə məşğul olan firdaqqçı firma və evtikmə şirkətləri, kütləvi iğtişaş törədənələr və onların təşkilatçıları, müxtəlif vasitələrlə məhkumluqdan vaxtından tez azadlığa çıxan "yeraltı dünya"nın məşhur isimləri və sair. Söhbət əsnasında mən istifadə olan general-mayorun diqqətinə çatdırdım ki, polkovnik Rostarquyev faymorun müəlliflərinin xəyallarında yaratdıqları obrazdır və reallıqdan çox-çox uzaqdır. İvan Sergeyeviç mənə zəndlə süzüb dedi:

- Rostarquyev kimiləri Rusiyada yüzlərlədir. Əfsus ki, biz onları vaxtında tanıyıb qiymətləndirə bilmirik. Bir də ki, jurnalist, ümumiyyətlə sən polisın fəaliyyəti ilə bağlı məlumatlısan?

- Müəyyən qədər.

- Elə isə keçmiş SSRİ-nin daxili işlər nazirlərindən kimi və necə tanıyırsan?

- Puqo vaddasında qalıb. O özünü kabinetində güllələdi. Brejnevin daxili işlər nazirinin müavini olan kürəkəni haqqında da o vaxtlar yaxşı söz-söhbət gəzmirdi - deyib fikrimi tamamladım.

İvan Sergeyeviç qəfil söhbətin mövzusunu dəyişib soruşdu:

- Sizlər Heydər Əliyevin avtobiografiyasını və fəaliyyətini yaxşı öyrənmişiniz?

- Əlbəttə, o, Azərbaycan xalqının ümummilliləri və ölkəmizin real müstəqilliyinin təminatçısıdır. Bu gün Azərbaycan Respublikasının əldə etdiyi bütün uğurlar onun strategiyasının təntənəsidir.

Fikrimi davam etdirmək istəyirdim ki, general sözümü

kəsdii:

- Əzizim, mənə elə gəlir ki, bu gün Rusiyada yaşayan yaşlı nəsil və sovetlər dönəmində rəhbər vəzifələrdə çalışanlar Heydər Əliyevi daha yaxşı tanıyırlar. O, seçilən sovet rəhbərlərindən biri kimi yaddaşlara həpüb və Rusiya üçün heç də az iş görməyib. Heydər Əliyev xüsusi istedad sahibi, böyük rəhbər idi. Bizlər - keçmiş Sovet İttifaqının hüquq-mühafizə orqanlarının rəhbərləri həmişə ondan öyrənməyə çalışır və açığını deyim ki, əməlli-başlı çəkinirdik. Azərbaycanda hələ sovetlər dönəmində, sonra da müstəqilliyiniz bərpa olunandan sonra qayda-qanunu yaradan o oldu. Başda Daxili İşlər Nazirliyi olmaqla, digər hüquq-mühafizə orqanlarının gücü ilə Moskva, mərkəzi hakimiyyət Heydər Əliyevin hüquq-mühafizə orqanları rəhbərlərinin seçiminə zərgər dəqiqliyinə həmişə həsəd apardı.

Söhbətin bu yerində general mənə daha bir sual ünvanladı:

- Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi hər iki uzun zamanda neçə daxili işlər naziri ilə işləyib?

Ani fikirləşib suala cavab vermək istəyirdim ki, general menden aralandı. "Sabah görüşərik" - deyər Kurort Parkının sol səmtində yerləşən imperator II Nikolayın vanna qəbul etdiyi binaya bir daha tamaşa etməyə yollandı. Mənsə otağa dönüb yaddaşımı təzələməyə başladım. Azərbaycan polisinin tarixi, onun fəaliyyəti haqqında çoxsaylı yazılarımı xəyalımda canlandırmağa çalışdım. Böyük öndərin söylədiyi bu fikirləri xatırladım: "1969-cu ilin iyulunda Azərbaycana rəhbər seçildəndən sonra həmin ilin sonunda mənim ilk addımlarımdan biri DİN-də yaranmış ağır vəziyyəti aradan götürmək oldu. DİN rəhbərliyində dözülməz bir vəziyyət yaranmışdı. Onlar əhali arasında hörmətlərini itirmişdilər. Alınan şikayətlər həd-

dindən artıq çox idi və mən DİN rəhbərliyində ciddi dəyişikliklər etmək zəruriyyətində idim. Mən bu addımı atarkən sübhəsis ki, həmin vəzifəni, o sahəni - dövlət üçün mühüm olan sahəni etibarlı, bu işi apara biləcək, sədaqətli bir adama tapşırmalı idim. Mən Arif Heydarova çox inanırdım, etibar edirdim. Ona görə də mən onu daxili işlər naziri təyin etdim. Mən o vaxt Azərbaycanda rəhbər olarkən o, əsas dayaqlarımdan biri olub”.

Daha sonra mən ümummilli liderin xalqın tələbi ilə yəni hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra DİN-in rəhbər işçilərinin iştirakı ilə Prezident Aparatında keçirdiyi müşavirə zamanı söylədiyi fikirləri yadıma saldım. O vaxt prezident belə deyib: *“Respublikanın bu ağır vəziyyətində qarşımızda duran vəzifələrin yerinə yetirilməsi, DİN-in, onun orqanlarının fəaliyyətindən çox asılıdır. Məni şəxsən bir prezident kimi narahat edən odur ki, DİN böyük qüvvəyə malik olsa da, qarşısında qoyulan vəzifələri yerinə yetirə bilmir. Cinayətkarlıq həddən çox artır. İnsanların hüquqları tapdanır. DİN-in, onun orqanlarının ətrafında qeyri-sağlam mühit var. Bu orqanın bəzi idarələri nazirliyin rəhbərliyi tərəfindən nə üçün idarə oluna bilmir?”*

Dövlət başçısı bəzi müləhizələri və çıxışları dinləyir, öz qərarını belə açıqlayır: *“Daxili işlər naziri vəzifəsinə Ramil Usubovu təyin edirəm. Ramil Usubova tam inanıram, prezident kimi ona etimad göstərirəm”.*

Reallıq odur ki, ümummilli lider Azərbaycana rəhbərlik etdiyi hər iki dövərdə daxili işlər naziri vəzifəsinə təyin etdiyi şəxsləri əvəzləməyib. Cəfər Vəliyevin daxili işlər naziri vəzifəsinə təyin edilməsi isə Arif Heydərovun qətlə yetirilməsindən sonra baş verib.

Mən generala verəcəyim cavabda ümummilli liderin daxili

işlər naziri vəzifəsinə təyinatda əsas götürdüüyü prinsipi də müəyyənləşdirdim: etibar, sədaqət, peşəkarlıq.

İvan Sergeyeviçlə növbəti görüşümüzə zamanı onun daha hansı istiqamətdən “atəş açacağı” bilmədiyimdən Azərbaycan polisinin tarixi fəaliyyəti ilə bağlı bəzi məqamları da özüm üçün bir daha yəqinləşdirdim. Yəqinləşdirdim ki:

- Azərbaycanda ilk uyezd polis idarələrinin əsası 1840-cı ildə qoyulub. Həmin idarələr ilk vaxtlar Bakı, Gəncə, Şamaxı, Naxçıvan, Quba, Şuşa və digər bölgələrlə fəaliyyət göstərməklə tədricən ölkə ərazisini bütövlükdə əhatə edib. Belə vəziyyət 1918-ci ilin aprelində davam edib. Daşnak Şaumyanın rəhbərliyi ilə Bakı Xalq Komissarları Soveti yaranandan o, özünün Daxili İşlər Komissarlığını da təsis edib. Bolşevik Alyoşa Caparidze onun ilk rəisi olub.

- Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə - 1918-ci il iyulun 2-də ölkəmizin tarixində ilk dəfə müstəqil polis qurumları yaradılıb. Cümhuriyyətin ilk baş naziri və daxili işlər naziri vəzifəsini Fətəli xan Xoyski tutub. Xoyskidən sonra daha beş nəfər - Cavanşir Behbudov, Xəlil bəy Xasmməmmədov, Nəsim bəy Usubbəyov, Məmməd həsən Hacinski, Mustafa bəy Vəkilov daxili işlər naziri vəzifələrində çalışıblar.

- 1920-ci ilin aprelində bolşevik Rusiyası Azərbaycanı işğal edəndən sonra ilk daxili işlər naziri vəzifəsinə Həmid Sultanov təyin edilib. Sovet Azərbaycanı dövründə 14 nəfər bu vəzifəni tutub. Onlardan üçü milliyətçə rus olub - Stepan Fyodoroviç Yemelyanov (08.1929-02.1941), Qusanov Anatoliy Mixaylovic (08.1953-25.03.1954), Bulqa İvan Yevistofiyeviç (30.04.1954-10.07.1956).

- Torpaqlarımızın azadlığı və suverenliyi uğrunda gedən döyüşlər zamanı 931 nəfər polis əməkdaşı səhید, təxminən bir o qədəri də ölüb. 65 nəfər polis əməkdaşı Azərbayc-

anın Milli Qəhrəmanı adına layiq görüldü.

Generalla növbəti görüşə həm bu, həm də digər faktlarla özümü hazırlayıb getdim. Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan polisinə göstərdiyi qayğı və diqqəti, bu orqanda aparılan islahatları əks etdirən bəzi məlumatları da qeyd etdiyim dəftərçəmi çıxarıb tələbə müəlliminə imtahan vermiş kimi onun qarşısında dayandım. O isə dəftərçəmi nəzakətlə büküb mənə qaytardı. "Bütün bunları Bakıya dönəndə yazır və çap etdirərsən. Deyəsən, sizdə iyulun 2-si Polis Günüdür. Həm də təbrik etmiş olarsan. Kim bilir, bəlkə yaşlı zabitlərdən və DİN-in keçmiş rəhbər işçilərindən mənə xatırlayan oldu. Mən istifadə olan polis general-mayoru kimi Ali Baş Komandan başda olmaqla Azərbaycan polisini ad günü münasibətilə təbrik edirəm. Onlara cinayətkarlığa qarşı mübarizədə, ölkənin təhlükəsizliyinin təmin olunmasında, sabitliyin və insan hüquqlarının qorunmasında yeni-yeni uğurlar arzulayıram" - dedi.

Qarışıq fikirlər içərisində Bakıya döndüm. Hələ də "Şef" filminin və istifadə olan generalla olan söhbətlərin təsirindən çıxa bilməmişəm. Düşünürəm, görəsən, bizdə bənzər filmlər niyə çəkilmir? Azdımı Azərbaycanın qəhrəman polis əməkdaşları? Bütün həyatını cinayətkarlığa qarşı mübarizəyə həsr edən, hər an ölümlə burun-buruna dayanan, içdiyi anda sədaqətlə xidmət edərək şəhidlik zirvəsinə ucalan Azərbaycan polisinin ölməz obrazı niyə ən yüksək səviyyədə ekranlaşdırılmıyır? Hələ bir düşünün, bircə gün onlar fəaliyyətlərini dayandırsalar, nələr baş verər? Təsəvvür etmək belə çətindir.

Bu yazıya nöqtə qoymazdan əvvəd ümummilli liderin Azərbaycan polisinin yaranmasının 84-cü ildönümünə həsr olunan təntənəli mərasimdə söylədiyi fikirləri bir daha oxuyuram: "Daxili işlər orqanları Azərbaycan dövlətinin əsas

sütunlarından, dayaqlarından biridir. Polis Azərbaycan dövlətinə, dövlətçiliyinə xidmət edir, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə xidmət edir. Ona görə də bu gün bizim hamımızın bayramıdır".

İyulun 2-si hamımızın bayramı olduğundan, mən də həmişə Azərbaycan polisinin tarixi və fəaliyyətindən yazan bir jurnalist kimi, bütün polis əməkdaşlarını peşə bayramı münasibətilə ürəkdən təbrik edir, müstəqil Azərbaycan Respublikasına və xalqına xidmətdə başucalığı, şəxsi həyatlarında xoşbəxtlik arzulayıram.

İllərdir ki, iyulun 2-də mətbuatda Polis Günü münasibətilə analitik təhlilə söykənən, əhatəli yazılarla çıxış etmişəm. Bu dəfə isə tamam başqa forma və tamam başqa səpkidə bir yazı alındı. Mənim yazılarımı izləyənlər yanaşma tərzi və formanı yanlış da hesab edə bilərlər. Belə olarsa, heç də inciməyərəm. "Yanlış da bir naxışdır" - deyib atalar.

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan polisinin təhsil və peşə səviyyəsinin daim yüksəldilməsini, gənclərin irəli çəkilməsini diqqət mərkəzində saxlamışdır. Məhz onun göstərişi əsasında Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Akademiyası genişləndirilmiş, bu xüsusi təhsil müəssisəsinə qəbul planı artırılmış, təlim-tədris prosesinin ən müasir standartlar əsasında təşkili təmin olunmuşdur.

Müstəqil Azərbaycanın hərtərəfli inkişafında yeni mərhələ siyasi rəhbərliyə Heydər Əliyev dövlətçilik məktəbinin ən istedadlı və qüdrətli yetirməsi cənab İlham Əliyevin gəlişi ilə başlanmışdır. Xalqımızın yüksək etimadını və məhəbbətini qazanmış möhtərəm Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi

ile aparılan genişmiqyaslı islahatlar daxili işlər orqanlarını da əhatə etmiş, polisin cəmiyyətdə rolunun və nüfuzunun daha da artırılmasına mübit zəmin yaratmışdır. Dövlət başçısının sərəncamı ilə təsdiq olunmuş "Azərbaycan Respublikasında polis orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə dair" Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər) uğurla icra edilməsi Daxili İşlər Nazirliyində struktur islahatlarının dərinləşdirilməsini, onun fəaliyyətinin daha da təkmilləşdirilməsini və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasını, maddi-texniki təminatının daha da yaxşılaşdırılmasını, şəxsi heyətin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsini təmin etmişdir. Görülmüş tədbirlərin nəticəsidir ki, polis orqanları bu gün asayişin, təhlükəsizliyin və hüquqi qaydaların təminində ən müasir vasitə və metodlardan istifadə etməklə cinayətkarlığın profilaktikası, kriminogen vəziyyətin nəzarətdə saxlanması, baş vermiş cinayət hadisələrinin üstünün vaxtında açılması istiqamətində ciddi uğurlar əldə edir. İnsanların həyatının, sağlamlığının, qanuni mənafələrinin, hüquq və azadlıqlarının qorunması kimi şərəfli bir sahədə xidmət göstərən polis işçilərinin peşə səviyyəsi son illərdə daha da yüksəlmişdir, həmçinin yüksək fiziki, mənəvi və intellektual imkanları olan gənclərin polis orqanlarında xidmətə qəbulu sahəsində mütəmadi iş aparılır.

Hazırda ictimai asayişin və əmin-amanlığın qorunması sahəsində Azərbaycan dünyanın öncül dövlətlərindən biridir. Belə ki, bizdə əhalinin hər 100 min nəfərinə düşən cinayətin sayı dünya ölkələri ilə müqayisədə dəfələrlə az, açılma faizi isə xeyli yüksəkdir. Qeydə alınan cinayətlərin strukturunda isə ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin payı isə, təxminən, 11 faiz təşkil edir ki, bu da dünya ölkələri ilə müqayisədə aşağı göstəricilərdən sayılır. Bu gün bütün dünya müxtəlif xarakterli terror hadisələrindən, sözün həqiqi mənasında, dəhşətə

gəlməkdədir, Avropa ölkələrində, eləcə də qarşıda Türkiyədə son vaxtlar baş verən iri terror hadisələrində yüzlərlə günahsız insan həyatını itirir və ya ağır xəsarətlər alaraq, ömürlük əlilə çevrilir. Mühəribə vəziyyətində, Ermənistan xüsusi xidmət orqanlarının və erməni terror təşkilatlarının hədəfində olmasına baxmayaraq, artıq uzun illərdir ki, ölkəmizdə hər hansı terror hadisələrinin baş verməməsi, belə hərəkətlərə dair planların vaxtında ifşa edilərək, qarşısının qətiyyətlə alınması hüquq-mühafizə və təhlükəsizlik orqanlarımızın, o cümlədən Azərbaycan polisinin ayaq-sayıqlığının, terrorçuluğa və ümumən cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində səmərəli və peşəkar fəaliyyətinin çox mühüm göstəricisidir.

NƏZİRDƏN MARAQLI AÇIQLAMALAR

Doğrudan da Azərbaycanda polis orqanlarının inkişafından və təkmilləşməsindən danışarkən bu işdə ümummilliyət lideri Heydər Əliyevin rolunu ayrıca qiymətləndirmək mümkün deyil. 1920-ci ildən sonra Azərbaycan milisi sovet milisinin tərkibində formalaşır və inkişaf edirdi. Burada onu da nəzərə almalıyıq ki, 1969-cu ildə keçmiş Azərbaycan SSR-in rəhbəri seçilən ulu öndər Azərbaycan polisində yaranan milli-ideoloji boşluğun aradan qalxması sahəsində tarixi qərarlar qəbul etmişdi.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini yenidən əldə etdikdən sonra çox böyük çətinliklərlə üzləşmişdi. Bu dövrün çətinliklərinin çox hissəsi həm də Azərbaycan polisinin üzərinə düşürdü. Azərbaycanda nizami ordunun olmadığı bir dövrdə Ermənistanın hərbi təcavüzünün qarşısında böyük hünər və mərdliklə dayanan polis bu yolda xeyli sayda şəhid vermişdi.

Ancaq belə itkilerimiz olmaya da bilərdi, yaxud çox az sayda olardı. Əgər ulu öndər siyasi hakimiyyətdən kənar qalmasaydı...

Daxili işlər naziri, general polkovnik Ramil Usubov ümummilliyət lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 95 illiyi ilə bağlı mətbuata geniş müsahibə verib ("Azərbaycan" qəzeti, 8 may 2018-ci il). Həmin müsahibəni olduğu kimi nəzərinizə çatdırırıq.

- Cənab nazir, ümummilliyət lideri Heydər Əliyevin anım günləri xalqın böyük ehtiramı ilə qeyd edilir, onun cəhanşümul fəaliyyətinin mahiyyəti bir daha yada salınır. Şübhəsiz, Azərbaycanın daxili işlər orqanlarının fəaliyyət salnaməsində də ulu öndərin silinməz izləri, böyük töhfələri var...

- Əslində, Heydər Əliyev kimi bir dühadan, qüdrətli dövlət xadimindən danışarkən onun fəaliyyət istiqamətlərini yalnız bir struktur çərçivəsində qiymətləndirmək düzgün olmaz. Nəzərə alaq ki, bir neçə həftədən sonra Xalq Cümhuriyyətinin, yəni dövlət müstəqilliyimizin 100-cü ildönümünü qeyd edəcəyik. Bu dövrün isə, demək olar ki, tam yarısı Heydər Əliyev şəxsiyyətinin əbədiyaşar adı, möhtəşəm fəaliyyəti, tarixi töhfələri və ideyalarının həyata keçməsi ilə əlamətdardır.

Bu gün tarixin ən qüdrətli Azərbaycanının vətəndaşı olaraq hamımız dövlətimizin əldə etdiyi böyük nailiyyətlərlə, genişmiqyaslı yüksəliş dinamikası ilə qürur duyuruq. Bu uğurların təməli məhz 1969-cu ildən qoyulub. Bir məqamda da toxunum ki, məh Azərbaçyanın qurtuluş tarixinin yalnız 1993-cü ildən hesablanması fikri ilə bir o qədər də razılaşmıram. Hesab edirəm ki, 25 il öncə Azərbaycanın qurtuluş tarixinin sadəcə ikinci mərhələsi yaşandı. İlk mərhələ 49 il əvvəl böyük iqtisadi-sosial problemlər, ictimai-siyasi təlatüm-

lər, mənəvi aşınma yaşayan Azərbaycanda hakimiyyətə Heydər Əliyevin gəlişi ilə başladı. Həmin dövrdən bu dahi şəxsiyyət dövlətinə, xalqına xilaskar missiya ilə rəhbərlik etdi və qısa müddətdə Azərbaycanın böyük intibahının müəllifinə çevrildi.

Heydər Əliyev gənc yaşlarından vətəninə, xalqına xidmət etməyi öz həyatının əsas amalı seçmişdi, həm də fəvqəladə təşkilatçılıq və idarəçilik qabiliyyətinə, böyük xarizmaya, sarılmaz milli ruha və yenilməz iradəyə malik idi. Təsədüfi deyildi ki, o, Azərbaycan Xalq Daxili İşlər Komissarlığında sırası əməkdaşdan Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin sədri vəzifəsinədək yüksəlmiş və xüsusi xidmət orqanlarında ilk azərbaycanlı general olmuşdur. 46 yaşında Azərbaycana rəhbər seçilməsi Heydər Əliyevin məhz liderlik xüsusiyyətinin, dövlətçilik təcrübəsinin və təşkilatçılıq məharətinin növbəti etirafı və təsdiqi idi. Həmin dövrdə bu böyük siyasət dahisi özünü Azərbaycanın yüksəlişinə həsr edərək iqtisadiyyatın tərəqqisi, mədəniyyətin inkişafı, dövlət idarəetmə mexanizminin və metodlarının təkmilləşdirilməsi, xalqın tarixi yaddaşının yenilənməsi üçün böyük əhəmiyyətli işlər görmüşdür.

1969-1982-ci illərdə respublikamızda milli gəlinin həcmi 2,5 dəfə artmışdı. Böyük quruculuq işləri aparılır, müasir infrastruktur yaradılır, şəhərlərdə yeni mikrorayonlar, park və xiyabanlar salınır, fabriklər və zavodlar tikilirdi. Mədəniyyət tariximizdə iz qoyan onlarca görkəmli bəstəkar, rəssam, şair, yazıçı, heykəltəraş və başqa sənət xadimləri yetişirdi. Heydər Əliyevin müstəqil dövlətçilik ideyalarının güclənməsi və gələcəkdə reallaşması üçün etdiyi məharətli siyasi gedişlər nəticəsində Azərbaycan dili respublika konstitusiyasında dövlət dili kimi təsbit edildi. Onun gördüyü qətiyyətli tədbirlər və şəxsi qayğısı ilə ali hərbi məktəblərə qəbul olunan gənclərin

sırasında soydaşlarımızın sayı davamlı surətdə artmağa başladı, Cəmşid Naxçıvanski adına hərbi lisey yaradıldı.

Heydər Əliyevin ölkənin bütün sahələrini əhatə edən möhtəşəm fəaliyyəti, əlbəttə ki, daxili işlər orqanlarından da təsirsiz ötürməmişdi. 1970-1980-ci illər Daxili İşlər Nazirliyinin tarixində ən mühüm mərhələdir. Strukturumuzun bizim yaş nəslini təmsil edən heyəti Heydər Əliyev düşüncəsinin yetirmələridir və bununla hədsiz qürur duyuruq. Həmin dövrdə ümummilli liderimiz böyük uzaqgörənliklə daxili işlər orqanlarının təşkilatı və ideoloji cəhətdən möhkəmlənməsi, sıralarının saflaşdırılması, peşəkar kadrların irəli çəkilməsi ilə bağlı mühüm qərarlar qəbul etdi. Əməkdaşların vətənpərvərlik, milli-mənəvi dəyərlər əsasında təlim-tərbiyəsi bu amillər sırasında xüsusilə aparıcı mövqeyə malik idi və tam qətiyyətlə söyləmək olar ki, Azərbaycanın daxili işlər orqanlarında məhiyyətə milliləşmə prosesi məhz o illərdə başlanmışdı.

- Özünüzü Heydər Əliyev düşüncəsinin yetirməsi kimi dəyərləndirdiniz. Bu əlamətdar tarixdə Heydər Əliyevi yaxından tanıyanların, onun komandasında çalışanların bu böyük şəxsiyyətlə bağlı xatirələri xalqımız tərəfindən xüsusi maraqla qarşılanır. Uzun illər ulu döndərin rəhbərliyi altında çalışan bir insan kimi, şübhəsiz ki, Sizin də çoxlu xatirələriniz var...

- Heydər Əliyev barədə xatirələr saysız-hesabsızdır və onlar həyatımın ən parlaq səhifələrini təşkil edir. Fəaliyyətimin dahi şəxsiyyətlə bağlı olan, onun rəhbərliyi ilə keçən illərini böyük qürur, sonsuz ehtiramla yad edirəm. Ümummilli liderimiz barədə danışmaq isə həm şərəfli, həm də məsuliyyətlidir.

Ozamankı Almaniya Demokratik Respublikasında hərbi

xidmətdə olarkən - 1969-cu ilin iyul ayında belə bir məlumat eşitdim ki, Azərbaycana yeni rəhbər təyin olunub və bu insan əvvəlki dövrdə ölkə DTK-ya rəhbərlik etmiş general rütbəli Heydər Əliyevdir. Hərbi xidmətdən qayıtdıqdan sonra isə artıq hər yerdə Heydər Əliyev haqqında xoş sözlər eşidilir, onun əvvəlki rəhbərlərə bənzəməyən iş metodları barədə çoxsaylı xəbərlər dolayırdı. Bir məqamı xüsusi vurğulamaq istədim ki, Heydər Əliyevin qətiyyəti və prinsipiallığı barədə ən çox danışılan, daha doğrusu, bu əzmkarlığı daha çox hiss edən bölgələrdən biri də məhz ermənilərin kompakt şəkildə yaşadığı Dağlıq Qarabağ idi.

Həmin dövrdə vilayətdə yaşayan bir vətəndaş kimi 60-cı illərdəki acınacaqlı vəziyyəti yaxşı xatırlayıram. Yerevandan idarə olunan məkrli qüvvələr millətlərə münasibətləri kəskinləşdirir, bölgədə yaşayan azərbaycanlıların hüquqlarının pozulması günü-gündən daha geniş miqyas alır, onlar hətta öz doğma dillərində belə ehtiyatla danışdılar. Yalnız Heydər Əliyevin qətiyyətli mövqeyi və məqsədyönlü siyasəti sayəsində Dağlıq Qarabağda əl-qol açmış erməni millətçiliyinə siper çəkildi. Moskvadakı imperiyapərəst qüvvələrin təzyiqlərinə baxmayaraq, vilayət şovininist ünsürlərdən təmizləndi. Bölgənin dövlət qurumlarında, hüquq mühafizə və təhlükəsizlik orqanlarında azərbaycanlıların təmsil olunması xeyli artdı.

Eyni zamanda, partiya-sovet orqanlarına, hüquq mühafizə strukturlarına məhz Heydər Əliyev siyasətinə tam sadiq olan, xalqlararası sağlamlıq, mehriban əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə çalışan, hər cür şovininist meyillərinə qarşı çıxan erməni millətçiliyinə mənsub rəhbər şəxslər götürüldü. Vilayət partiya komissininin birinci katibi Boris Gevorkov və onunla birgə digər rəhbər şəxslər ulu öndərdən aldığı təlimatlar, göstərişlər

əsasında vilayətdə sabitliyi, ictimai asayışı yaratdılar, ən əsası isə, rəsmi Bakıya birmənalı tabeçilik inzibati mexanizmini bərpa etdilər. Bəli, Heydər Əliyevin dövlət idarəçiliyində bir misilsiz böyüklüyü də o idi ki, ədalətli, düzgün mövqeyə sahib, Azərbaycanı sevən erməni məmurlar vasitəsilə erməni şovinizmini məhv edirdi.

Ötən əsrin 70-ci illərində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətdə separatçı əhvali-ruhiyyə aradan qalxmaqla yanaşı, artıq sadə ermənilər də bədnam millətçi meyillərə qarşı açıq etirazlarını bildirir, Azərbaycan tərkibində təhlükəsiz, rifahlı və xoşbəxt yaşadıklarını daim bəyan edirdilər. Heydər Əliyevin qətiyyətli, uzaqgörən tədbirləri nəticəsində Dağlıq Qarabağ tam olaraq respublikanın mərkəzi hakimiyyətinin təsir dairəsinə qaytarıldı, erməni və Azərbaycan xalqları arasında düşmənçilik toxumu səpənlər geri çəkildilər.

Bir sözlə, Heydər Əliyev 70-ci illərdə artıq itirilməkdə olan Dağlıq Qarabağı Azərbaycana qaytardı və bu, orada yaşayan soydaşlarımız üçün yeni dövrün başlanğıcı oldu.

Dağlıq Qarabağ azərbaycanlıları özlərini doğma yurdlarının əsl sahibləri kimi hiss etməyə başladılar. Əvvəlki dövrlərlə müqayisədə həmin illərdə vilayətdə yaşayanların demografik tərkibində azərbaycanlıların artımı da müşahidə olundu. Bölgənin sosial-iqtisadi həyatında böyük uğurlar əldə edilir, mühüm infrastruktur istifadəyə verildi. 1978-ci ildə Xankəndini respublikanın paytaxtı ilə birləşdirən dəmir yolu xəttinin çəkilişində Heydər Əliyevin məqsədi həm də Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın digər regionları ilə bağlılığını daha da möhkəmləndirmək idi. Vilayət ən ucqar kəndlərinin də yolları abadlaşdırıldı, yaşayış məntəqələrinin elektrik enerjisi və qazla təminatı yaxşılaşdı.

Ulu önderimiz vilayətdə yaşayan azərbaycanlıların təhsil

məsələlərinə də xüsusi önəm verirdi. 70-80-ci illərdə bölgədə onlarca müasir məktəb inşa edildi. 1973-cü ildə isə Xankəndidə Pedaqoji İnstitutun açılması ilə vilayətdə milli ziyalı kadrların xüsusi çəkisi əhəmiyyətli dərəcədə artdı və onun fəaliyyəti Dağlıq Qarabağda azərbaycanlı ziyalıların formalaşması prosesinə ciddi təsir göstərdi. Heydər Əliyev millimənəvi dəyərlərimizin qorunmasına və təbliğinə də böyük diqqət yetirirdi. Şuşada kurort kompleksinin inkişaf etdirilməsi və azərbaycanlı əhalinin kompakt yaşadığı bu şəhərin bölgənin mədəni, siyasi mərkəzinə çevrilməsi prosesi məhz ulu öndərimizin xeyir-duası ilə həyata keçirildi.

Ümummilli liderimizin 1969-1982-ci illərdə Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrün Dağlıq Qarabağla bağlı ən xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu müddətdə erməni millətləniləri torpaq iddialarını heç vaxt açıq şəkildə dilə gətirməyə cəsarət etmədilər və onların iki xalq arasında münasibətləri gərginləşdirmək cəhdlərinə imkan verilmədi. Ermənistanın ölkəmizə təcavüzü, Dağlıq Qarabağda və onun ətrafında cərəyan edən neqativ hadisələr də məhz ulu öndərimizin Moskvada tutduğu yüksək dövlət vəzifələrindən uzaqlaşdırılmasından sonra baş verdi.

Bu məqamda bir zəruri haşiyə çıxmaq istərdim. Ötən əsrin 80-ci illərinin sonlarında Dağlıq Qarabağda süni şəkildə qarşıdurma yaratmağa, xalqlar arasında ədavət toxumu səpməyə çalışsan M.Qorbaçov komandası və ona bağlı qüvvələr Azərbaycanda rəhbərliyi dəyişərək Moskvanın ömlərini icra edəcək, milli hisləri itirmiş şəxsləri vəzifəyə gətirdikləri kimi, eyni ssenarini muxtar vilayətdə də tətbiq etdilər. Kremldə anlayırdılar ki, Dağlıq Qarabağda vəzifədə olan ermənilərin mütləq əksəriyyəti Heydər Əliyev siyasətinə sadıqdır və heç vaxtla milli zəmində münacişəyə rəvac verməyəcəklər. Ona

görə də bu vəzifəli ermənilərə qarşı süni etiraz kampaniyaları təşkil edilir, onlar "Azərbaycanın və Heydər Əliyevin agentləri", "erməni xalqının düşmənləri" adlandırılaraq təcib olunurdular. Nəticədə onların hamısı vəzifələrindən kənarlaşdırıldı və təəssüf ki, ozamankı Azərbaycan rəhbərliyi də bu şəxslərə sonadək sahib çıxmadı. Dağlıq Qarabağın yeni rəhbərləri Azərbaycandakı yeni hakimiyyətin səbatsızlığından, mütəliyindən istifadə edərək vaxtilə Heydər Əliyevin böyük fədakarlıqlar hesabına yaratdığı sabitliyi, sağlam ab-havanı qısa müddətdə darmadağın etdilər və artıq 30 ildir davam edən bu qanlı münacişənin əsasını qoydular.

- Cənab nazir, ulu öndərlər ilk görüşünüz nə zaman olub?

- Ümummilli liderimizlə ilk canlı təmasıam da məhz Dağlıq Qarabağda olmuşdur. 1982-ci ilin yanvar ayında Heydər Əliyev Molla Pənəh Vaqifin məqbərəsinin açılış mərasimində iştirak etmək üçün Şuşaya gəlmişdi. Mən o zaman Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti Daxili İşlər İdarəsinin rəis müavini vəzifəsində çalışırdım və tədbirdə ictimai təhlükəsizliyin qorunmasına bilavasitə rəhbərlik edirdim. Qeyd edim ki, Dağlıq Qarabağda erməni sövizimni susduran Heydər Əliyevə və təndəşlərimizin ehtiramı, rəğbəti o qədər güclü idi ki, bu görüşə kütləvi axın vardı. Yeri gəlmişkən, sadə erməni əhalisi də ayrı-ayrı görüşlərdə vilayətdə erməni milliyətçiliyini qızışdıranlara qarşı qətiyyətli mövqeyinə, bütövlükdə Dağlıq Qarabağın sosial-iqtisadi inkişafına göstərdiyi daimi diqqət və qayğıya görə cənab Heydər Əliyevə minnətdarlıqlarını bildirirdilər.

Yaxşı xatirimdədir, həmin gün güclü qar yağmışdı. Heydər Əliyevi gətirən maşın Şuşanın girəcəyində, hərbi komissarlığın qarşısından qalxa bilmədi. Mən hüquq mühafizə orqan-

ların bir qrup əməkdaşı və ətrafıdakı cavanlarla köməkləşib məşını əllərimizdə yoxuşu qaldırıb düz yerdə qoyduq. Bununla, bir növ, qarabağlı gənclər qətiyyəti ilə erməni millətçilərinə siper olan ölkə rəhbərinə öz ehtiramlarını bildirdilər. Həmin tədbirdə Heydər Əliyevlə ünsiyyətimiz də oldu. Mən artıq Heydər Əliyev bəyüklüyünü daha dərindən dərk edir, konkret faktların təmsalında bu dahi şəxsiyyətin öz vətəninə, xalqına necə bağlı olduğunu görürdüm.

- 1993-cü ildən etibarən Siz artıq Heydər Əliyevin komandasında təmsil olunmağa başladınız. O dövrü necə xatırlayırsınız?

- Bəli, tale bizi Heydər Əliyevlə bir də 11 il sonra görüşdü. AXC-Müsavat hakimiyyəti dövründə Daxili İşlər Nazirliyində idarə rəisi vəzifəsindən azad edilmişdim və bölmə rəisi işləyirdim. Ozamanki iqtidar mənsublarının özbaşnalıqları, haqsızlıqlar, DİN-dəki çəkişmələr, qanun pozuntuları məni hətta o vəziyyətə gətirmişdi ki, həmin ərəfədə daxili işlər orqanlarından tərxis olunmaq üçün yazdığım raportu nazirliyin rəhbərliyinə təqdim etmək istəyirdim. Lakin qəbula düşə bilmirdim, deyirdilər ki, nazir əvəzinin vaxtı olanda qəbul edəcək.

Belə bir vaxtda, 1993-cü il iyulun 2-də DİN-in qərargah rəisi mənə dedi ki, Heydər Əliyev səni nazirin kabinetində telefona çağırır. Xatırladım ki, artıq ulu öndərimiz Prezident səlahiyyətlərini həyata keçirirdi. Bu xəbərdən çox həyəcanlandım. Telefonla danışdıq. Mənə dedi ki, Naxçıvanda vəziyyət olduqca gərginləşib. Sən orada daxili işlər naziri işləmişən, şəxsi heyət arasında nüfuzun var. Gedib vəziyyətə nəzarət edilməsi üçün tədbirlər gör. Heydər Əliyev kimi bir dühadan belə bir etimadı qazanmağın məsuliyyətini anlayaraq, təcili Naxçıvana getdim.

Əvvəlcə Naxçıvan Muxtar Respublikasının daxili işlər naziri əvəzi, sonra isə nazir təyin olundum. Çox böyük çətinliklərlə, hətta sui-qəsdlə, terrorla üzləşdim. Lakin Heydər Əliyevin tapşırığını yerinə yetirmək üçün bütün qüvvələri səfərbər etdik və bir müddətdən sonra bölgədə kövrək də olsa, sabitliyi bərpa edə bildik. Naxçıvandakı durumla bağlı mütəzəm olaraq ulu öndərə məruzə edir, ondan müvafiq göstərişlər, məsləhətlər alırdım.

- Bir müddət sonra işə respublikanın daxili işlər naziri vəzifəsinə təyin olunduunuz...

- Sözüün düzü, bu təyinat da mənim üçün gözlənilməz oldu. 1994-cü il aprelin 29-da Prezident yanında DİN-in məsul işçilərinin müşavirəsi keçiriləcəkdi. İclasdan bir neçə saat əvvəl Prezident məni qəbul etdi, Naxçıvandakı vəziyyətlə, xidmət və həyat yolumu maraqlandı. İclasın gedişində isə nazirliyin ozamanki rəhbərliyinin işi kəskin tənqid olundu və daxili işlər orqanlarının fəaliyyətində ciddi dönüşün yarıdılması tələb edildi. Sonda Heydər Əliyev gözləmədiyim halda bildirdi ki, məni ölkənin daxili işlər naziri təyin edir. Ümummillı liderimiz onu da qeyd etdi ki, Ramil Usubova tam inanıram, Prezident kimi ona etimad göstərirəm və bir də hamımızdan tələb edirəm ki, ona kömək göstərsiniz. Bu sözlər mənim üçün ən böyük etimad və dəstək idi.

Beləliklə, mən Heydər Əliyevlə birgə işləmək, onun rəhbərliyi altında dövlət quruculuğu prosesində iştirak etmək imkanı qazandım. Sonrakı 9 ildə də Heydər Əliyevin misilsiz fəaliyyətini, vətənə və xalqa həsr olunan fədakar missiyasını daha geniş miqyasda gördüm. Bütün dövrlər üçün ən ali örnək ünvanımız kimi qəbul ediləcək böyük vətəndaş, dahi şəxsiyyət, qüdrətli lider yalnız xalqın rifahı, dövlətin qüdrətlənməsi, müstəqil Azərbaycanın parlaq gələcəyi naminə ya-

şayırdı. Elə onun fəaliyyət fəlsəfəsi, həyat mənası da yalnız bu idi.

- Cənab nazir, Heydər Əliyevin ikinci hakimiyyət dövrü daxili işlər orqanlarının fəaliyyətində hansı uğurlu proseslərlə əlamətdar oldu?

- Sualınıza cavabı qısa olaraq belə ümumiləşdirə bilərəm: Heydər Əliyev, demək olar ki, yenidən formalaşdırdığı, daxilən saflaşdırdığı daxili işlər orqanlarının fəaliyyətini düzgün, müdrikcasinə tənzimləyərək, ölkədə kriminogen durumun nəzarət altına alınması, cinayətkarlığa qarşı effektiv mübarizənin təşkili, ümumilikdə isə ictimai-siyasi sabitliyin təminatı kimi təleyüklü məsələlərin həllinə nail oldu.

Ulu öndər hələ 1994-cü il aprel müşavirəsində xidməti fəaliyyətdə yol verilmiş nöqsan və çatışmazlıqları açıq şəkildə qeyd edərək, onların tez bir zamanda aradan qaldırılması üçün dəyərli tapşırıq və tövsiyələrini vermişdi. Onun şəxsi nəzarəti ilə qısa müddətdə bu vəzifələr reallığa çevrildi. Ümummillı liderin 1994-cü ilin avqust ayında imzaladığı "Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında" fərman isə bu sahədə fəaliyyətin təşkilati-hüquqi bazasının və gələcək uğurların möhkəm təməlini qoydu. Eyni zamanda, mütəbər beynəlxalq təşkilatların, Avropa ekspertlərinin rəyləri nəzərə alınmaqla "Polis haqqında", "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" qanunlar, "Daxili işlər orqanlarında xidmət keçmə haqqında" və "Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi haqqında" əsasnamələr qəbul edildi.

Məhz Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında hüquq mühafizə orqanları respublikada tüğyan edən mütəşəkkil cinayətkarlığa, sabitlik üçün təhlükə doğuran zərərli meyillərə qarşı uğurlu

mübarizəyə, qanunsuz silahlı birləşmələrin zərərsizləşdirilməsinə başladılar. Vətəndaşlarımızın dinc, rahat yaşamaları üçün lazım olan şərait yarandı, onların dövlətə, hüquq mühafizə orqanlarına inamı daha da artdı, ictimai-siyasi, həmçinin kriminogen durum nəzarətə götürüldü. Sabitliyin bərqərar edilməsi isə öz növbəsində islahatların aparılmasına, iqtisadiyyatın bərpaasına və inkişaf etdirilməsinə əlverişli zəmin yaratdı. Xarici neft şirkətlərinin Azərbaycanca inamını artırdı və həmin ilin sentyabrında respublikamızda iqtisadi tərəqqiyə yol açan "Əsrin müqaviləsi" imzalandı.

Lakin həyat göstərdi ki, Heydər Əliyevin milli maraqlarımızın təmin edilməsindəki qətiyyətli mövqeyi və yorulmaz fəaliyyəti ölkənin xaricində və daxilə olan məlum qüvvələri olduqca narahat edir. Onlar necə olursa-olsun Azərbaycanı bu yoldan döndərmək üçün müxtəlif vasitələrə əl atmağa başladılar. Niyətə bəlli idi: respublikadakı mövcud ictimai-siyasi sabitliyi pozmaq, süni qarşıdurmalar yaratmaq və son nəticədə ölkəni müstəqil inkişaf yolundan döndərmək. Ancaq ümummillı liderimiz 1994-cü ilin oktyabr və 1995-ci ilin mart aylarında baş verən dövlət çevrilişi cəhdlərinin qarşısını öz zəkasının, müdrikliyinin gücü, onu dəstəkləyən xalqının əzmi və iradəsi ilə aldı. Müstəqilliyimiz qorunub saxlandı, silahlı yolla hakimiyyətə gəlmək cəhdlərinə bircəfəlik son qoyuldu.

Xatırlatmaq yerinə düşər ki, hüquqda, o cümlədən bizim xidmətdə "Cinayət varsa, cəza labüddür" prinsipi daim fəaliyyət prioritetlərindən sayılıb. Bu baxımdan 1992-ci ilə müqayisədə 2002-ci ildə ölkədə qeydə alınan cinayətlərin açılması 67 faizdən 94,8 faizə yüksəlmiş, ümumi cinayətlərin sayı 30,9 faiz, o cümlədən qəsdən adamöldürmələr 2,7 dəfə, quldurluq və soyğunçuluqlar 3,7 dəfə, oğurluqlar 5,2 dəfə, odlu silahın tətbiqi ilə törədilən cinayətlər 7,2 dəfə, nəqliyyat

vasitələrinin əğurluğu 25 dəfə, habelə bağlı qalmış cinayətlər 13 dəfə azalmışdı. 10 il ərzində daxili işlər orqanları tərəfindən əllərdə qanunsuz saxlanılan 30 mindən artıq silah yığılmışdı. Hər il orta hesabla qrup halında 1000-dən artıq cinayətkar dəstə zərərsizləşdirilmişdi.

Ümummilli lider tərəfindən daxili işlər orqanlarının fəaliyyəti ilə bilavasitə bağlı olan, o cümlədən insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi mexanizmlərini tənzimləyən 34 qanun, 100-dən çox fərman və sərəncam imzalandı. Nazirlik sistemində islahatlar aparılaraq yeni qurumlar yaradıldı.

Hələ hadisələrin ən qaynar dövründə - 1994-cü il aprelin 29-da DİN-in rəhbər işçilərinin iştirakı ilə keçirilən müşavirədə Prezident Heydər Əliyev vurğulamışdı ki, "Daxili İşlər Nazirliyinin hər bir əməkdaşının sosial müdafiəsini təmin etməliyik. Bu əməkdaşlar ilk növbədə öz vəzifə borclarını şərfəli yerinə yetirməlidirlər, ikinci növbədə isə onların mənafeyi müdafiə olunmalıdır".

Göründüyü kimi, ölkənin müqəddəratının həll olunduğu bir vaxtda belə Heydər Əliyev daxili işlər orqanları əməkdaşlarının qayğısına qalır və onların da himayədarı olduğunu konkret qərarları ilə sübut edirdi. Onun xüsusi qayğısı sayəsində 1993-cü ilə müqayisədə 2003-cü ildə nazirliyin büdcəsi 6 dəfə artmış, bu dəyişikliyin əsas qayəsini əməkdaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, xidmət şəraitinin yaxşılaşdırılması, yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi və sair təşkil edirdi. Bundan başqa, Daxili İşlər Nazirliyinin 300-dən çox əməkdaşı və hərbi qulluqçusu ölkənin yüksək dövlət mükafatları ilə təltif edilmiş, o cümlədən Milli Qəhrəman adına, orden və medallara layiq görülmüşdür.

Qısa müddətdə ölkəmizdə ictimai-siyasi, kriminogen durumun tam sabitləşməsi, sürətli inkişaf yoluna qədəm qoyul-

ması, bütün istiqamətlərdə mütərəqqi islahatların başlanılması yalnız Heydər Əliyevin polad iradəsi, fenomenal peşəkarlığı, qətiyyəti və yüksək idarəçilik bacarığı sayəsində mümkün olmuşdur. Daxili işlər orqanlarının fəaliyyətini düzgün istiqamətə yönəldən, onu xalqa və dövlətə xidmət üçün səfərbər edən ulu öndərimiz nəticədə istəyinə çatdı: daxildən saflaşan, təmizlənən daxili işlər orqanları və Daxili Qoşunlar Prezidentin inamını doğrultdu və ölkədə həyata keçirilən uğurlu islahatların təhlükəsizliyinin təminatçılarında birinə çevrildi.

Respublika daxili işlər orqanlarının əməyini daim yüksək qiymətləndirən ulu öndər 2002-ci ildə peşə bayramımızda şəxsən iştirak edərək bir daha xidməti fəaliyyətimizlə bağlı dəyərli fikirlər söylədi. Eyni zamanda, nöqsanlarımızı göstərən tövsiyələrini verdi, vəzifələrimizi müəyyənləşdirdi və nitqini bu sözlərlə bitirdi: "Daxili İşlər Nazirliyi, polis Azərbaycan dövlətçiliyinin keşiyində durub, bundan sonra da duracaqdır. Bir daha deyirəm, mən Azərbaycanın Prezidenti kimi, Ali Baş Komandan kimi sizə etibar edirəm, sizə inanıram, sizə arxalanıram".

- Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında çalışan şəxs kimi ulu öndərin hansı xüsusiyyətini daha yüksək dəyərləndirirsiniz?

- Zənnimcə, Heydər Əliyev kimi nadir bir şəxsiyyətdən danışarkən onun xüsusiyyətlərini müqayisə etmək, hansınısa xüsusi qabartmaq düzgün deyil. Çünki bu dahi insanın malik olduğu bütün dəyərlər, xüsusiyyətlər ali səviyyədə idi, ən yüksək mənəvi həddə çatırdı. Heydər Əliyev bütün həyatını Azərbaycana həsr etmişdi və onun bütün xarakterik xüsusiyyətləri də bu missiyanın uğurla həyata keçirilməsini təmin edirdi.

● Məsələn, ulu öndər çox mərhəmətli idi, hətta ona xəyanət

edənləri də bağışlamışdı. Fəaliyyət müddətində səhv edənlərə güzəşt edirdi, ancaq məsələ dövlət mənafeyi ilə bağlı idisə, ən sət tədbirləri görməkdən çəkinməzdi. Yeni onun elə bu hisləri - mərhəmət və sərtlik xüsusiyyətləri, əslində, elə bir-birinə zidd deyildi, tam mənada bir-birini tamamlıyırdı.

Heydər Əliyev olduqca prinsipial rəhbər idi. İnandığı, düzgün saydığı mövqeden, Azərbaycanın maraqlarından zərər qədar də geri çəkilməzdi. Mən bu məqamda 1994-cü ilin oktyabr, 1995-ci ilin mart hadisələrini xatırlayıram. Azərbaycana və şəxsən Heydər Əliyevin həyatına böyük təhlükə, qəsd var idi. Həm də həmin dövrlərdə hadisələrin nə ilə nəticələncəyi də, sözün düzü, bilinmirdi. Amma Heydər Əliyev şəxsən öz həyatını böyük risklər altına qoydu, təhlükəsizliyin təminatını əsla düşünmədi və bu barədə təkliflərimizə birmənalı etiraz etdi. Əsl sərkərdə kimi dövlətçiliyə qəsdin qarşısında mətin dayandı, əsl lider kimi xalqın səfərbər etdi, əsl vətənpərvər kimi də qalib gəldi.

Heydər Əliyev insanlara, o cümlədən komandasında çalışan məmurlara baxışını onların milli dəyərlərə bağlılığı, milli hisləri necə daşımaları ilə müəyyənləşdirirdi. Ulu öndər hər bir məmurun peşəkarlıqla, qabiliyyətlə yanaşı, fəal vətəndaşlıq, yüksək vətənpərvərlik də tələb edirdi. Daim Azərbaycana bağlı olmaq, xalqın və dövlətin maraqlarını qorumaq liderimizin bizdən əsas istəyi idi.

Mən indi bu mövzuda danışarkən 20 il öncəki bir hadisəni xatırladım. Ötən əsrin 90-cı illərinin sonları idi. Ağır dövlət cinayətlərdə, o cümlədən Heydər Əliyevə qarşı sui-qəsdə ittiham olunan general Şahin Musayev Rusiya hüquq mühafizə orqanları ilə birgə apardığımız əməliyyat tədbirləri nəticəsində həbs olunmuş və Azərbaycanın tələbi ilə onun

ekstradisiyası gündəmə gəlmişdi. Lakin Rusiyanın Baş Prokurorluğu bu haqlı tələbi qəbul etməmiş və Ş.Musayev həbsdən azad olunmuşdu. Bir müddət sonra Rusiyadakı səfirimiz Ramiz Rizayev məlumat verdi ki, Şahin Musayev hakimiyyətdən bir təmsilçi ilə görüşmək istəyir və onun arzusu odur ki, görüşdə məhz mən olum. Heydər Əliyevin tapşırığı ilə Moskvada Ş.Musayevlə görüşdüm. Ona hakimiyyətin tələblərini çatdırdım və Bakıya dönməsini tövsiyə etdim. Lakin Ş.Musayev birmənalı bildirdi ki, "mən Bakıya dönməyəcəyəm. Heç sizlər də mənə ekstradisiya edə bilməyəcəksiniz. Çünki mən Baş Kəşfiyyat İdarəsinin əməkdaşıyam. Onlar mənə sizə təhvil verməzlər".

Bakıya dönərək söhbət barədə ulu öndərə məruzə etdim. Mən Heydər Əliyevə müraciətlə dedim: bəlkə mövzunu Prezident Boris Yeltsinlə müzakirə edəsiniz?! O, yaqın, ekstradisiya məsələsinə kömək edərdi dedim. Heydər Əliyev bir qədər düşündükdən sonra, hətta bir anlıq tərəddüdlə rusiyalı həmkarına zəng etdi. Boris Yeltsinə mövzu barədə geniş məlumat verdi, Şahin Musayevin dövlət cinayətlərdə və şəxsən ona qarşı sui-qəsdə iştirakının məhkəmədə tam təsdiq olunduğunu söylədi. Boris Yeltsinin cavabı isə əslində elə Heydər Əliyevin gözlədiyi kimi oldu: "Heydər Əliyevçi, məsələdən xəbərdaram. Mənə Şahin Musayev barədə məlumat veriblər. O, bizim mühüm dövlət sirlərimizin daşıyıcısıdır. Bağışlayın, bu səbəbdən onu sizə ekstradisiya edə bilmərik".

Heydər Əliyev dəstəyi yerinə qoyandan sonra acı-acı gülrək "Ramil, görürsən ovaxtı rəhbərlik necə agentləri, kəşfiyyatçıları ordumuzun başına qoymuşdu?! Onlar bizim Qarabağdakı uğursuzluqlarımızın əsas səbəbkarlarıdır. Bu agentlər Azərbaycandan başqa hər qüvvəyə, hər kəsə xidmət etdilər" dedi.

Bəli, Heydər Əliyev, həmişəki kimi, tam haqlı idi. Təsvür edin, Şahin Musayev kimi xarici ölkə kəşfiyyatına xidmət etməsi məlum olan birisi Azərbaycanın müdafiə naziri səlahiyyətlərini icra etmiş, nazirliyin Baş Qərargah rəisi təyin olunmuşdu. Azərbaycan Ordusunun bütün taleyi milli hislərdən, azərbaycançılıqdan uzaq olan adama tapşırılmışdı. Özü də bu fakt tək deyildi, belə hallar onlarla idi.

Heydər Əliyev bütün müqayisələrin fəvqündə durur və onu heç vaxt kiminləsə, o da ola tariximizə adı qara ləkə kimi düşmüş insanlarla müqayisə etməmişəm. Amma həqiqət müqayisədə üzə çıxdığından bu açıq və səmimi söhbətimizdə hökmən bir məqama nəzər salmalıyam: Heydər Əliyev 1988-1993-cü illərdə ölkəyə rəhbərlik etsəydi, belə agentlər, xainlər vəzifə tuta bilərdilərmi? Yaxud, ümumiyyətlə o dövrə rəhbərlikdə məhz Heydər Əliyev olsaydı, həmin illərin təlatümləri, tənəzzülləri, Qarabağ münaqişəsi yaranardımı?..

Biz Azərbaycan xalqı olaraq Heydər Əliyevli illərimizin qürurunu yaşadığımız kimi, Heydər Əliyevsiz keçən 1988-1993-cü illərin məşəqqətlərini, faciələrini də unutmuruq və bunları yeni nəsle daim tələq etməliyik.

Heydər Əliyevi hər zaman özümə müəllim, həyat məktəbi kimi qəbul etmişəm, daim ondan öyrənmişəm. Əslində, ulu öndərin irsi elə bir mükəmməl idarəçilik, qüdrətli liderlik və böyük vətəndaşlıq məktəbidir ki, milyonlarla həmvətənimiz də onu özünə örnək, nümunə seçib. Yeni Heydər Əliyevin malik olduğu xüsusiyyətlər, daşdığı dəyərlər onun dünyanın ən böyük azərbaycanlısı statusuna yüksəlməsini şərtləndirməklə yanaşı, Azərbaycanın da qüdrətlənməsini, müstəqilliyinin daimi, dönməz hal almasını təmin edib. Sanki elə Heydər Əliyevin təmsalında deyiblər: liderin xarakteri onun millətinin və dövlətinin taleyini müəyyənləşdirir. Bu baxım-

dan bugünkü tarixin ən qüdrətli Azərbaycanı da məhz ulu öndərin və Prezident İlham Əliyevin xarakterik xüsusiyyətlərinin məntiqi nəticəsidir.

- Cənab nazir, Heydər Əliyevlə bağlı son görüşünüzü necə xatırlayırsınız?

- Söhbətimizin əvvəlində də qeyd etdim ki, Heydər Əliyevlə bağlı xatirələrim sayızsız-hesabsızdır. Onunla hər görüş, verdiyi tövsiyə və tapşırılaraq yaddaşımıza işıqlı bir xatirə kimi həkk olunub. Ancaq ümummilli liderimizlə son görüşümüzü - 2003-cü ilin 8 iyulunda keçirilən Təhlükəsizlik Şurasının iclasında aldığı təsəvvüratı indi də həyəcanla xatırlayıram.

Müalicə üçün Türkiyəyə gedəcək Prezident bizə məsləhətlərini, göstərişlərini verdi. O, Azərbaycan dövlətini, müstəqilliyimizi göz bəbəyi kimi qorumağı, xalq qarşısında daşdığımız məsuliyyətə, öhdəliyə sadiq olmağı, vətəndaşlarımızın qeydinə qalınmasını, ən nəhayət, Heydər Əliyev komandasının hər bir üzvünün bundan sonra da daim dövlətçilik mövqeyində, bir cəbhədə, monolit siyasi platformada olmasını tövsiyə etdi. Həmin anda da onun daxili əzəməti, qətiyyəti, müdrikliyi, yenə də öz sağlamlığını yox, məhz həyatından çox şey verdiyi xalqı düşünmək hissi, hətta yumurdu yumu belə əvvəlki kimi güclü idi.

2003-cü il aprelin 21-də Respublika sarayında keçirilən tədbirdə çıxış edərkən aldığı xəbərdən yaranan ağrılarına baxmayaraq, yenə də tribunaya qayıdıb, öz yenilməzliyini, qətiyyətli, dönməz sərkərdə qüdrətini bütün dünyaya nümayiş etdirən Heydər Əliyev mənim nəzərimdə daim zirvələrdə olan və bu yüksəklikdən heç zaman enməyəcək dahi insan obrazını qətiləşdirdi. Budur mənim tanıdığım və həyat örnəyi kimi qəbul etdiyim ulu öndər!

- Heydər Əliyev ideyaları bəs bu gün necə reallaşır və

milli inkişaf strategiyasında hansı əhəmiyyət daşıyır?

- Prezident İlham Əliyevin liderliyində Azərbaycanın tarixinin ən qüdrətli dövrünü yaşaması, qazandığı mühüm nailiyyətlər, qlobal miqyasda əldə etdiyi böyük nüfuz, bölgənin lider dövlətinə çevrilməsi və saysız-hesabsız digər uğurlar məhz Heydər Əliyev ideyalarının uğurla həyata keçirilməsinin nəticəsi və təntənəsidir. Heydər Əliyev ideyaları Azərbaycanın müstəqillik kursunun, hərbi strategiyasının, sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasının və digər zəruri dövlətçilik istiqamətlərinin əsas xəttidir.

Respublikamız məhz Heydər Əliyev ideyalarının işığında, qüdrətli liderimiz cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında bütün sahələrdə inamla irəliləyir. Ulu öndərimizin "İnanıram ki, mənim axıra çatdırma bilmədiyimi tələyüklü məsələləri, planları, işləri İlham Əliyev başa çatdırma biləcək. Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm" deyərək əmanət etdiyi şah əsərini - müstəqil Azərbaycanı bu gün Prezidentimiz böyük qətiyyət, yüksək təşkilatlılıq istedadı və fədakarlıqla qoruyur, inkişaf etdirir.

Təşkilat İlham Əliyev Azərbaycanı Avropanın əsas enerji təminatçılarından birinə, qitələrarası ən səmərəli logistik məkana, kosmik dövlətə, BMT Təhlükəsizlik Şurasının üzvünə, dünyanın ən mükəmməl sülh və əməkdaşlıq platformasına çevirib. Qlobal böhran şəraitində milli inkişafı qoruyub və daha da sürətləndirib, əhalinin rifahının dəfələrlə yüksəlməsini təmin edib.

Ali Baş Komandanımızın rəhbərliyi altında Silahlı Qüvvələrimiz Aprel zəfərini qazanıblar və Böyük Qayıdışın ilk ünvanı olan Cəsur Mərcanlı qısa müddətdə Cənubi Qafqazın ən abad, ən müasir kəndinə çevrilib.

Dünya çox çətin dövrdə yaşayır. Son iyirmi ildə onlarla

ölkə bir anın içində vətəndaş müharibəsinə sürüklənib, dövlətçiliyini, müstəqilliyini itirib, milyonlarla əhali qaçqına çevrilib. Yaşadığımız bölgənin də daxil olduğu coğrafi ərazidə terror, siyasi kaos, dini radikalizm yönündə çoxsaylı müharibələr yaşanır. Bu belələr Azərbaycanın sərhədində doğru irəliləyir və onu ölkəmizə keçirmək istəyən məlum qüvvələr uzun illərdir ki, dayanmadan fəaliyyətdədirlər. Lakin Prezident İlham Əliyevin düzgün siyasəti, müdrik qərarları nəticəsində Azərbaycan bu problemlərdən uğurla qorunur, ictimai sabitlik, kriminogen durum ciddi nəzarət altında saxlanılır.

Daxili işlər orqanlarına Prezident İlham Əliyevin böyük dəstəyi, himayədarlığı bizə xidməti fəaliyyətimizdə əsaslı dəstək, yüksək mənavi stimül verir. Son 15 ildə bəzilərinin təməlqoyma və ya açılış mərasimlərində cənab Prezidentin şəxsən iştirak etdiyi yüzlərlə obyektin tikintisi və ya yenidən qurulması başa çatdırılıb, minlərlə nəqliyyat vasitəsi, xüsusi texnika alınıb. Sahə polis təməlqələrləndirən baş idarələrdə bütün inzibati xidmət müəssisələri yenilənib, maddi-texniki təminatı yüksəldilib, informasiya texnologiyaları ilə təchizatı yüksək səviyyəyə çatıb. Bu müddətdə vəzifə və rütbəyə görə maaşların artırılması ilə bağlı 14 sərəncam imzalanıb və nəticədə əməkdaşları orta hesabla 16 dəfə artıb. Şəxsi həyatın gərgin əməyi və fədakar xidməti dövlət başçısı İlham Əliyev tərəfindən yüksək qiymətləndirilərək, ötən 15 ildə 626 əməkdaş dövlət mükafatları ilə təltif olunub, 44 rəhbər vəzifəli şəxs ali xüsusi rütbələrə layiq görülüb.

Ölkəmizdə mövcud olan ictimai-siyasi sabitlik zati-aliləri Prezident İlham Əliyevin fəaliyyətinin nəticəsi olaraq Azərbaycanın genişmiqyaslı inkişafının və müstəqillik kursunun əsas təminatçı amillərindəndir.

- Cənab nazir, bəş ictimai-siyasi sabitliyi formalaşdırın əsas amil nədir?

- İstisnasız olaraq xalq-iqtidar birliyi! Vətəndaşlarımızın cənab İlham Əliyevə və onun hakimiyyətinə olan inamı ölkədə güclü həmrəylik və monolit ictimai birlik yaradıb. Son prezident seçkiləri də göstərdi ki, Azərbaycan xalqı cənab İlham Əliyevə alternativ görmür, onun siyasi kursunu birmənalı dəstəkləyir. Qeyd edim ki, ötən ay keçirilən prezident seçkilərinin nəticələri həm də Heydər Əliyev ideyalarının növbəti qələbəsi idi.

Ümummillî liderimizin yubileyinə ən böyük töhfə məhz zati-aliləri İlham Əliyevin liderliyindəki güclü, qüdrətli Azərbaycancaandır! Heydər Əliyev ideyaları Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında xalqımızın xoşbəxtliyini təmin edəcəkdir! Bu müqəddəs vəzifənin həyata keçməsində Azərbaycanın daxili işlər orqanlarının və onun ayrılmaz hissəsi olan Daxili Qoşunların şəxsi heyəti öz Prezidentinin, Ali Baş Komandanının ən sadıq silahdaşlarından olacaq, ulu öndərimizin bizlərə əmanət etdiyi müstəqil Azərbaycanın daha da çiçəklənməsi və qüdrətlənməsi üçün üzərlərinə düşən vəzifənin öhdəsindən layiqincə gələcekdir.

XATIRƏLƏR DİLƏ GƏLİR...

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin xalqımızın taleyində oynadığı mühüm rol barədə çox danışılıb və çox yazılıb. Hələ çox danışılacaq və çox yazılacaq. Doğrudan da bu dahi şəxsiyyətin həyatının hər məqamı sonrakı nəsillər üçün bir örnekdir. Ona görə ümummillî liderimizlə bağlı mətbuatda dərc olunan memuarlar da oxucular tərəfindən maraqla qarşılıdır. Bu sıraya hüquq elmləri namizədi, müharibə və əmək vətəni Xalq Qasımzadənin ümummillî liderimizin xatirəsinə həsr olunan "Unudulmaz tarix" ("Ədalət" qəzeti, 5 may 2018-ci il) sərlövhəli məqaləsini də aid etmək olar. Müəllif vaxtilə polis orqanlarında işlədiyindən bəhs etdiyimiz mövzu ilə bağlı maraqlı detallara toxunur. Güman edirəm ki, həmin yazıdan təqdim olunan bir hissə sizlər üçün də maraqlı olacaq.

"...Heydər Əliyev ümumittifaq büdcəsindən İsmayılı üçün 22 milyon manat ayrılmasına nail oldu. O zaman İsmayılı əsil tikinti meydanını xatırladırdı. Neçə-neçə obyektlər bir neçə yeni məktəb, uşaq kitabxanası və qəsəbələr salındı.

Bu məqamda bir məsələ yadıma düşür.

Heydər Əliyev İsmayılıda baş verən təbii hadisəni bütün dünyaya eşitdirdi, ancaq Qubadlı rayonunun Eyvazlı kəndinin ermənilər tərəfindən vəhşicəsinə yandırılması hadisəsi, o vaxt ki MK-nın birinci katibi Əbdürrəhman Vəzirov tərəfindən gizlədildi.

Belə ki, erməni təcavüzü başlandıqdan respublikamızda demək olar ilk dəhşətli hadisə Qubadlı rayonunun Eyvazlı kəndində törədilmişdir.

Eyvazlı kəndinin ermənilər tərəfindən yandırılması xəbəri

alınan kimi dərhal respublika baş prokurorluğunun və daxili işlər nazirliyinin əməkdaşlarından ibarət əməliyyat-istintaq qrupu yaradıldı. Əməliyyat-istintaq qrupuna rəhbərlik mənə həvalə edildi və 15 nəfərdən ibarət qrupla Qubadlı rayonuna yollandıq.

Qubadlıya çatan kimi rayonun hüquq-mühafizə orqanlarının rəhbərləri ilə birlikdə çox çətinliklə Eyvazlı kəndinə gedib çıxma bildik, çünki Qubadlı Eyvazlı yolu ermənilər tərəfindən dağıdılmışdı.

Kəndə çatarkən dəhşətə gəldik. Kənddə bir canlı belə yox idi, kənd sakinləri pərən-pərən düşmüşdü. Bütün evlər, hətta mal-qara dolu tövlələr yandırılmışdı. Kənd əhalisinin əmlakları talan edilmişdi.

Hadisə yerinin müayinəsi bir neçə gün davam etdi. Hadisə yeri müayinə edilməklə yanaşı, çəkiliş bütünlüklə lentə yazıldı. Lentə alındı ki, Eyvazlı faciəsinin səsi bütün dünyaya çatsın, lakin Eyvazlı hadisəsini Qubadlıdan kənarında heç kim eşitmədi, ona görə ki, gizlədildi. Özü də respublika Mərkəzi Komitəsi tərəfindən, Mərkəzi Komitənin o vaxtı ki, birinci katibi Əbdürrəhman Vəzirov tərəfindən. Baş vermiş bu hadisə mənə rahat buraxmırdı. Daxili işlər Nazirliyindən heç kim maraqlanmırdı.

O vaxt hadisə yerinin müayinəsi zamanı əslən Qubadlıdan olan yazıçı Cəlal Bərgüşaddan xahiş etdim ki, getsin Bakıya, bu hadisəni kütləvi informasiya vasitəsilə dünyaya yaysın. O da hadisə yerinin müayinəsi vaxtı iştirak edirdi, mənim narahatlığımı hiss edib Bakıya getdi. Bir neçə gün keçdi, ondan bir xəbər çıxmadı. Mən onunla telefon əlaqəsi saxladım. Bildirdi ki, həmin hadisənin televiziya ilə göstərilməsini Ə.Vəzirov icazə verməmişdir. Belə xəyənətlər bir deyildi, iki deyildi, saysız-hesabsız idi. Bu hadisədən sonra ermənilər

daha da azğınlaşdılar. Bir-birinin ardınca tərxibartlar çoxalmağa başladı.

Göründüyü kimi, Heydər Əliyev təbii hadisəni bütün dünyaya çatdırdığı halda, Vəzirov ermənilər tərəfindən törədilən dəhşətli cinayəti gizlətməyə üstünlük vermişdi və demişdi ki, "bu hadisəni ictimailəşdirsək, erməni qardaşlar bizdən inciyər".

22 iyul 1982-ci il tarixdə İsmayılı rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi mərhum Qəşəm Aslanov zəng edərək mənə yanına dəvət etdi. Mən kabinetə daxil olarkən hiss etdim ki, onun sevincinin həddi-hüdudu yoxdur. O dərhal sözə başladı və dedi: "*Respublika miqyaslı müşavirə keçirmək üçün sabah Heydər Əliyev ailəsi ilə rayonumuza gəlir. Mərkəzi Komitədən bildirdilər ki, Kürdəmir dəmir yolu stansiyasında Heydər Əliyevi yalnız ikimiz qarşılamalıyıq*". Ona sual dolu baxışlarla baxanda, mən də səbəbini bilmirəm, get hazırlaş, səhər tezdən çıxmalıyıq"-dedi.

Biz səhər Kürdəmir dəmir yolu stansiyasına getdik. Rayon fəalları isə Ağsu ilə İsmayılı sərhədində gözləməli idilər. Aslanovla mən Kürdəmir dəmir yolu stansiyasında onları qarşıladıqdan sonra maşınlara oturub İsmayılıya qayıtdıq. Səhər tezdən olmasın baxmayaraq Kürdəmirdən İsmayılıya qədər yol boyu izdiham vardı. İnsanlar hər yerdə Heydər Əliyevi alqışlarla qarşılayırdılar. O, hər dəfə maşını saxladır, onu alqışlayan insanlarla mehribanlıqla görüşür, sonra yoluna davam edirdi. Ulu öndər necə söz vermişdisə, ikinci dəfə yaxşı əhval-ruhiyyə ilə respublika miqyaslı müşavirə keçirmək üçün İsmayılıya gəldi.

Müşavirənin keçirilməsi İvanovka kəndində Kalinin adına kolxozda nəzərdə tutulmuşdu. Ona görə də Heydər Əliyevlə Zərifə xanım Kalinin adına kolxozun qonaq evində qalmağa

qərar verdilər. Qonaq evi çox gözəl bir ərəzidə yerləşirdi. Orada qaldıqları iki gün ərəzində mən hiss etdim ki, Ulu ərəderin ərəmür-gün yoldaşı Zərifə xanım nə qədər sadə və qayğı-keş bir insandır.

O, qonaq evinin hərəyatında kolxozçu qadınlarla gəzintiyə çıxır, mənim yanımdan keçəndə salamlayıb, hal-əhvalımı xəbər alırdı.

Növbəti dəfə gəzintidən qayıdanda yanımda ayaq saxlayıb dedi: belə görürəm siz heç istirahət etmirsiniz. Səhərdən axşama qədər sizi ayaqüstə görürəm. Onu da əlavə etdi ki, "narahat olmayın, Heydər Əliyevə heç nə olmaz.

"Bu mənim vəzifə borcumdur" dedim. Zərifə xanım gülümsəyərək asta addımlarla qonaq otağına getdi.

Onu da deyim ki, həmin qonaq otağı o vaxtdan bu günə kimi necə varsa, eləcə, olduğu kimi qorunub saxlanılır.

Kolxozun əzəmətli mədəniyyət sarayı vardı. Ona görə də müşavirənin orada keçirilməsi qabaqcadan müəyyən edilmişdir. Müşavirə başlamazdan əvvəl Heydər Əliyev birinci katiblərlə bir neçə kolxoz və sovxozun həm əkin sahələrinə, həm də üzüm bağlarına və fermalara baxdı. Sonra Kalinin adına kolxozun hərəyatına qayıtdılar. Kolxozun hərəyatında insanlar Heydər Əliyevin ətrafına toplanmışdı.

O, üzünü katiblərə tutub soruşdu: Hansınızın rayonunda Kalinin adına kolxozun fermasına bənzər ferma var?

Heç kim səsini çıxarmadı.

Heydər Əliyev dedi: "Bax, işə belə yanaşmaq lazımdır, gördünüzümü Kalinin adına kolxozun tövlələrində olan soliq-sahmanı? Siz də çalışın belə, yeni tipli tövlələr tikəsiniz, onda hamı sizin işinizdən razı qalar".

Müşavirə iki gün davam etməklə yüksək səviyyədə keçdi. İşin belə təşkilindən Heydər Əliyev çox razı idi. Müşavirədən

sonra Heydər Əliyev komandası ilə Bakıya qayıtmağa hazırlaşarkən Kalinin kolxozunun sədrindən soruşdu:

-Nikolay Vasilyeviç, kolxozu nə kömək lazımdır?

- Çox sağ olun, Heydər Əliyeviç, hər şey qaydasındadır, işlər öz axarında gedir, sizə minnətdarım.

Sonra əlavə etdi:

- Mənim bir problemim var. Yeni inşa etdirdiyim mədəniyyət sarayının damını düzəltmək üçün şifer tapmaqda çətinlik çəkirəm.

-Narahat olmağa dəyməz, bu məsələ tezliklə öz həllini tapar dedi, - Heydər Əliyev.

Ümummilli liderimiz Bakıya döənənin günün səhəri şiferlərlə dolu maşınlar artıq kolxozun hərəyatında sıra ilə dayanmışdı.

O zaman rayonun əməliyyat işləri ilə maraqlanan Heydər Əliyev mənəndən soruşdu ki, hansı cinayət işləri istintaq edilir? Mən bildirdim ki, hazırda istintaqda bir cinayət işi var.

O nə cinayətdir?-deyə soruşdu. Aliməndən boyunqaçırma dedim. Həmin an Əliş Lənbəranski "zdoorova" sözünü işlədəndə Heydər Əliyev təbəssümlə ona baxdı. Konarda dayanıb söhbətimizə diqqət yetirən rayonun birinci katibi mənə göstərərək "Heydər Əliyeviç bu yoldaş rayona gələndən sonra demək olar ki, heç bir oğurluq hadisəsi baş verməyib, oğurluğun kökü kəsilib, hər kəs öz işi ilə məşğuldur. Onu da əlavə etdi ki, mən özüm kabinetimdə oturub işləyə bil-mirdim.

İmzasız məktublardan bezar olmuşduq. Çox sağ olsun tezliklə "anonim" məktub yazanı müəyyən etdi. Həmin adam həbs olundu. Artıq elə məktublar yazmır. Həyatın bütün yollarında sizə uğurlar arzulayıram, Heydər Əliyev. Əlbəttə, birinci katibdən belə arzunu eşitmək hamı üçün çox xoş idi.

Onu da qeyd etmək istəyirəm ki, İsmayılı camaatı 1-ci

dəfə Heydər Əliyevi zəlzələnin qorxunc vahiməsinin təsiri altında qarşılımışdılarsa, bu dəfə Heydər Əliyev o adamlar tərəfindən sevinclə, gül-çiçəklə qarşılanırdı. Artıq zəlzələnin vahiməsini İsmayilli camaatı unutmuşdu. Çünki zəlzələnin vurduğu ziyanın nəticələri aradan qaldırılmışdı.

Onun gəlişindən sonra çox keçmədi ki, Girdman çayı üzərində körpü tikintisi başa çatdı, İsmayilli-Muğanlı, İsmayilli-Lahıc yolu çəkilib başa çatdırıldı.

O da yaxşı yadımdadır ki, həmin körpüyə baxarkən Heydər Əliyev keçmiş Yollar Naziri Rafiq Xələfova sual verdi ki, mənim gəlişimlə bu körpünü nə vaxt başa çatdırmağa söz verirsən? Nazir nəzərdə tutulan müddətdən bir neçə ay tez qurtamağı söz verdi. Heydər Əliyev çox razı qaldı. Bundan sonra İsmayilli-Muğanlı, İsmayilli-Lahıc yolunun, həm də Girdman çayı üzərində tikilən körpü tikintisini sürətləndirmək üçün rayon rəhbərliyinin göstərişi ilə işə nəzarət mənə həvalə edildi.

Rayonda bütün qüvvələr səfərbər oldu. O dövr üçün ən müasir texnikalar yolun, körpünün tikintisinə cəlb edildi. Həmin texnikalar Heydər Əliyevin göstərişi ilə göndərilmişdi.

Ona görə də həm İsmayilli-Muğanlı, həm İsmayilli-Lahıc yolu, həm də körpü həmin müddətdən də tez tikilib başa çatdırıldı. Onu da deyim ki, Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev xalqın təkidli tələbi ilə ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə gələndə onun uzun illər qurub-yaratdıqlarından əsər-əlamət belə qalmamışdı.

Azərbaycan dövləti əsl feodalizm ictimai-siyasi farmasiyasını xatırladırdı, özü də feodalizmin ilk inkişaf mərhələsi olan pərakəndəlik dövrünü. Ən gözəl nemət olan sabitlik məhvərindən çıxmışdı və tamamilə pozulmuşdu, iqtisadiyyat

dəmək olar ki, məhv edilmişdi. İnsanlar aclıq və səfalet içərisində yaşayırdılar, dövlət xəzinəsində valyuta ehtiyatı sıfıra bərabər idi. İnsanlar mal yemi yeməyə məhkum idilər. Onlar bir parça çörək dalınca rayonlardan Bakıya axışırdılar. Bir sözlə ölkə dərin böhran girdabında boğulurdu. Artıq fəlakət qaçılmaz vəziyyət almışdı.

Hüquq-mühafizə orqanları iflic vəziyyətinə düşmüşdü. Ən acınacaqlı vəziyyət Daxili İşlər Nazirliyində hökm sürürdü. Uzun illər Nazirlikdə işləyən bacarıqlı, təcrübəli işçilər, kütləvi surətdə heç bir əsas olmadan "Partokrat" damğası vurularaq işdən kənarlaşdırılırdılar. Bu səbəbdən də ölkədə cinayətkarlıq baş alıb gedirdi. Oğurluq, soyğunçuluq, qətl cinayətləri günü-gündən artmağa başlamışdı. Belə xarakterli cinayətlərin çoxu açılmamış qalırdı.

Belə bir mürəkkəb şəraitdə ümummilli liderimiz Heydər Əliyev ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə gəldi. Bu o zaman idi ki, bədbinliyə qapılmış insanların artıq sabaha ümidləri yox idi.

Yaxşı yadımdadır, Heydər Əliyev siyasi hakimiyyətə gələndən sonra çıxışlarının birində dedi: "Vallah, billah, xalqımızın güzəranı yaxşılaşacaq, bütün çətinliklər arxada qalacaq, siz buna əmin ola bilərsiniz". Həqiqətən də ulu öndərin deyişi fikirlər öz bəhrəsini verir.

Bu gün Heydər Əliyev ideyaları Azərbaycan hökuməti tərəfindən uğurla reallaşdırılıb və yüksək nəticələr əldə edilib.

O zaman Ulu öndərin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən iqtisadi və sosial siyasət sayəsində respublika iqtisadiyyatının bütün sahələrinə, elm və mədəniyyətin inkişaf etdirilməsinə, xalqımızın təsərrüfatına dərinə bağlı şəxsiyyətin yüksək zəkası sayəsində nail olmaq mümkün idi.

O dövrdə ölkəmizdə aparılan genişmiqyaslı quruculuq işləri nəticəsində Azərbaycanda bir neçə il ərzində yeni yaşayış massivləri, binalar, məktəblər, sənaye müəssisələri tikildi, yollar salındı.

Gənclərimiz elmə və təhsilə dərinləndilər, ölkəmizin sabahı naminə peşəkar kadrların olması üçün Ulu öndər minlərlə azərbaycanlının keçmiş itifaqın ali məktəblərində təhsil almalarına geniş imkanlar yaratdı.

Ulu öndər iki dəfə İsmayılı rayonunda olduğu zaman onun yanında olmuşam. Bakıya dönəndə qəlbən mənə təşəkkürünü bildirib, işlərimdə uğurlar arzulayıb.

Ona görə də qələmə aldığım bu yazı mənim qəlbimdə əbədi həkk olunmuşdur.

Bu yazı unudulmaz tarix, ulu öndər Heydər Əliyevə hörmət və ehtiramımın parlaq təzahürüdür.

Ulu öndər özünə ən böyük abidəni elə o zaman sağlığında xalqının qəlbində ucaltmışdı.

Bu gün ona ümumxalq məhəbbəti qazandıran da məhz budur.

NAZİRLİYİN TARİXİNDƏ MÜHÜM MƏRHƏLƏRDƏN BİRİ (1970-1980-Cİ İLLƏR)

Azərbaycan polisi öz tarixində dəfələrlə çətin və mühüm mərhələlər dövrünü yaşayıb. Belə dövrlərdən biri də 1970-1980-ci illər olub. Daxili işlər naziri, general polkovnik Ramil Usubov həmin illəri belə səciyyələndirir: "Heydər Əliyevin ölkənin bütün sahələrini əhatə edən möhtəşəm fəaliyyəti əlbəttə ki, daxili işlər orqanlarından da təsirsiz ötürməmişdi. 1970-1980-ci illər Daxili İşlər Nazirliyinin tarixində ən mühüm mərhələsidir. Strukturumuzun bizim yaş nəslini təmsil edən heyəti Heydər Əliyev dühasının yetirmələridir və bununla hədsiz qürur duyuruq. Həmin dövrdə ümummilli liderimiz böyük uzaqgörənliklə daxili işlər orqanlarının təşkili və ideoloji cəhətdən möhkəmlənməsi, sıralarının saflaşdırılması, peşəkar kadrların irəli çəkilməsi ilə bağlı mühüm qərarlar qəbul etdi. Əməkdaşların vətənpərvərlik, milli-mənəvi dəyərlər əsasında təlim-tərbiyəsi bu amillər sırasında xüsusilə aparıcı mövqeyə malik idi və tam qətiyyətlə söyləmək olar ki, Azərbaycanın daxili işlər orqanlarında məhiyyətcə milliləşmə prosesi məhz o illərdə başlanmışdı".

Belə bir vaxtda respublikanın daxili işlər naziri kimi çox mühüm bir posta Heydər Əliyev özünün yaxşı tanıdığı Arif Heydərovu gətirdi. Onlar Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsində işlədikləri dövrdən sıx təmasda olmuşdular. Ulu öndər SSRİ miqyasında tanınmış çekist Arif Heydərova çox inanırdı, onun şəxsi keyfiyyətlərinə vətənpərvərliyinə, prinsipliliyinə, təmkinliyinə, ədalətliyinə yaxşı bələd idi.

Arif Heydərov həmin postda 8 il çalışdı (1970-1978-ci

illər) və özündən əvvəl yığılıb qalmış xeyli problemləri həll etdi. DİO-da sağlam atmosfer yaratdı, polisın necə işləməsinin konsepsiyasını qurdu, səbirlə nazirlik sistemində "təmizləmə işləri"ni həyata keçirdi. Danışır ki, Arif Heydərovun o illər nəinki respublikada, həm də İttifaq miqyasında böyük nüfuzu vardı. Ancaq günlərin bir günü heç kimin ağılına gəlməyən bir faciə baş verdi...

Arif Heydərov heç bir günahı olmadan bir nəfərin şəxsi ambisiyalarının qurbanı oldu, o və müavini kabinetdə güllələndi...

Bu, Azərbaycan üçün böyük itki idi. Bu, polis tariximizdə görünməmiş bir hadisə idi. Bu, Heydər Əliyev siyasətinə arxadan vurulan bir zərbə idi. Bu, sadəcə insanlığa sığmayan vəhşi bir addım idi. Cümhuriyyətin ilk daxili işlər nazirlərindən ikisini ermənilər qətlə yetirmişdilər. Bunu mənfur qonşularımızdan gözləmək olardı. Ancaq Arif Heydərov kimi xalqımızın gözəl oğluna özümüzkülər qıydılar, 52 yaşında həyatına nöqtə qoydular.

Heç şübhəsiz ki, Arif Nəzər oğlu Heydərov Azərbaycan tarixində görkəmli simalardan, bacarıqlı generalardan biri kimi qalacaq. "Mübariz keşikdə" qəzetinin 1999-cu il saylarından birində xalqımızın unudulmaz övladı barədə vaxtilə onunla çalışanlardan bir neçəsinin xatirələri dərc olunub. Bu xatirələri oxuyandan sonra Arif Heydərov böyüklüyünə bir daha inanmalı olursan.

M.İlyasov.

təqəddədə olan polis polkovniki

ONUNLA İŞLƏMƏK XOŞBƏXTLİK İDİ

Azərbaycan xalqının görkəmli dövlət və ictimai xadimlərindən biri, alovlu vətənpərvər, ədalətli və qayğıkeş nazir, böyük təşkilatçı və təvazökar insan Arif Heydərov barəsində fikir söyləmək həm şərəfidir, həm də məsuliyyətlidir. Təleyin qismətindən daxili işlər orqanlarında uzunmüddətli xidmətimin 8 ili bilavasitə onun rəhbərliyi altında keçmişdir.

70-ci illərdə respublikada böyük quruculuq işləri ilə bərabər, qanunçuluğu və dövlət intizamının möhkəmləndirilməsi sahəsində də genişmiqyaslı iş aparılırdı.

1969-cu ilin dekabr ayında nazirliyin fəaliyyəti Mərkəzi Komitənin Bürosunda müzakirə edildi, işdə ciddi nöqsanlara yol verdiklərinə görə rəhbərlik dəyişdirildi. Bir neçə aydan sonra dövlət təhlükəsizlik orqanlarında məsul vəzifələrdə işləmiş A.Heydərov respublika daxili işlər naziri təyin edildi.

Bu təyinat daxili işlər orqanlarına yeni ab-hava gətirdi. Həmin dövrdə nazirliyin çoxsahəli xidmətlərinə, şəhər və rayon daxili işlər orqanlarında işin kökündən dəyişməsinə, tələbkarlıq və məsuliyyətin artırılmasına, kadrların seçilib-yerləşdirilməsinə, onların tərbiyəsinə, peşə hazırlığına böyük əhəmiyyət verildi.

Nazir vəzifəsinə təyin edildikdən sonra onun ilk səfəri Gəncəyə oldu. O vaxt mən şəhər daxili işlər idarəsinin rəisi işləyirdim. 1970-ci ilin iyun ayı idi. Nazirin səfəri barədə köməkçisi telefonla mənə xəbər verdi, həmçinin bildirdi ki, onun təm-təraqlı görüşlərdən xoşu gəlmir və buna görə şəhər

partiya və icraiyyə komitələrinə hələlik xəbər vermək lazım deyil. Ənənəvi Gəncə qonaqpərvərliyinə əməl edərək naziri şəhərin girovündə qarşıladım və o, məni öz məşinına mindirdi. İdarəyə gəldik.

Kabinetdə şəhərin əməliyyat şəraiti barədə nazirə məruzə etdim. Bu, təxminən 35-40 dəqiqə çəkdi. O, mənim sözümlü kəsmədi və yalnız məruzə qurtarıdıqdan sonra bir sıra məsələləri araşdırmaq üçün əlavə suallar verdi. Sonra şəhər partiya komitəsinin birinci katibinə zəng vurub danışdı. 10-15 dəqiqədən sonra birinci katib milis idarəsinə gəldi və üçlükdə söhbətimiz bir saatdan çox davam etdi. Şəhərdə sosial-iqtisadi vəziyyət, ictimai əsəyişin və qanunçuluğun təminatı ilə bərabər milis əməkdaşlarının normal iş və yaşayış problemləri söhbətdə əsas yer tuturdu. Sonra şəxsi heyətlə görüş keçirildi, nazir və katib çıxış etdilər, əməkdaşların suallarına cavab verdilər.

Şəhərlə tanış olarkən Arif Heydərov uşaqlar üçün əyləncə komplekslərinin tikintisinin vəziyyətlə maraqlandı. Sonra uşaq avtomobil şəhərciyinin yaradılmasını məsləhət gördü və açılışında iştirak edəcəyini bildirdi. Nazir ilə görüş, onun sədəliyi və səmimiyyəti şəxsi heyəti, bizim hamımızı heyran etmişdi.

Şəhər icraiyyə komitəsi xahişimizə əsasən avtomobil şəhərciyi üçün vəsait və şəhərin mərkəzində yer ayırdı. Təxminən 5-6 aya yaraşlıq uşaq avtomobil şəhərciyi yaradıldı. Burada yol hərəkəti qaydalarını əks etdirən bütün xüsəslər və nişanlar yerləşdirilmişdi. 10 ədəd uşaq əyləncə məşini alınmışdı. Şəhərciyin fotoalbomunu hazırlayıb nazirə təqdim etdim. Çox xoşuna gəldi. Göstəriş verdi ki, albomun əlavə bir nüsxəsini də hazırladım, Moskva-yə göndərəcək. Sonralar Tbilisiyə müşavirəyə gedəndə nazir avtomobil şəhərciyinə gəlib

baxdı və bir daha razılığını bildirdi. Şəhərcikdə cədvəl əsasında dövlət avtomobil müfəttişliyinin əməkdaşları uşaqlara əyani maraq üçün hərəkət qaydalarını öyrədirilər. Bu kompleks uşaqlar və valideynlər üçün ən sevimli əyləncə yeri oldu. Sonralar nazir öz əmri ilə Gəncə milisinin təşəbbüsünü yüksək qiymətləndirərək respublikanın digər şəhər və rayonlarında belə şəhərciklərin yaradılmasını tövsiyə etmişdi. Bu yenilik İttifaqın digər respublika və vilayətlərinə də yayıldı.

A. Heydərovun öz millətində olan böyük hörmət və məhəbbətinin nümunəsi kimi aşağıdakı əhvalat xatirimdən heç vaxt silinməz. 60-70-ci illərdə respublikanın ali partiya və sovet orqanlarında, nazirliklərdə olduğu kimi o vaxtkı Kirovabadda da yerli partiya və sovet orqanlarında rəhbər işçilərdən biri mütləq erməni, yaxud rus olmalı idi. Kirovabad şəhər partiya komitəsinin üç katibindən biri, icraiyyə komitəsi sədrinin iki müavinindən biri, daxili işlər idarəsi rəisinin yeganə müavini erməni idi. Bu nomenklaturanı dəyişmək barədə fikir söyləmək ən azı partiya biletini və vəzifəni itirməklə nəticələnmə bilərdi.

Yeri gəlmişkən deyim ki, Gəncə milisinin veteranları ilə mənim aramda səmimi münasibət yaranmışdı. Biz vaxtaşırı görüşüb işimizlə əlaqədar onların, ictimaiyyətin fikrini öyrənirdik. Bir gün veteranlardan 2-3 nəfəri idarəyə gəldilər. Digər məsələlərlə yanaşı, müavinim barədə əsaslı fikirləşməyimi və onun imkan dairəsində azərbaycanlı kadrla əvəz olunmasını xahiş etdilər. Doğrusu, konkret bir cavab verməkdən çəkəndim. Təxminən 2-3 ay sonra nazirin yanında olarkən bir sıra xidməti məsələlər barədə məsləhətləşdim. Ona olan inam və hörmətimə güvənib çəkinmədən müavin məsələsinə də açıqladım. O, gülümsəyərək "Odlə oynayırısan", - dedi. Sonra səbrli olmağımı məsləhət gördü və bu barədə fikirləşəcəyini bildirdi,

mənim üçün ümid yeri qoydu.

Bu söhbətdən 4-5 ay keçmişdi. Məzuniyyətdə idim. Müavinim cinayət-axtarış şöbəsinin iki əməkdaşının guya bir ermənidən balıq tutub, sonra da rüşvət alıb buraxdıqları barədə saxta material tərtib edib nazirliyin inspeksiyasına göndərmişdi. Bununla əlaqədar mən Gəncəyə qayıtdım və nazirliyin əməkdaşları ilə yoxlama apardım. Milis işçilərinin hərəkətilərində qanunsuzluq, intizamsızlıq aşkar edilmədi. Nazirimizin qəbulunda oldum və məsələ barədə ona geniş məruzə etdim. Arif Nəzər oğlu məni dinlədikdən sonra bir daha bu barədə fikirləşəcəyini bildirdi. Yaxşı bilirdim ki, məsələni həll etmək çox çətin və risqlidir. O, bir çox məsələləri bilavasitə Mərkəzi Komitənin birinci katibi Heydər Əliyevlə həll edirdi. Söhbətimizdən 3-4 gün sonra erməni müavinimi nazirliyə çağırıdılar və bu, onun Gəncədən son gedişi oldu. Yerinə azərbaycanlı təyin edildi. Bu təyinat Gəncədə şəxsi həyatın böyük rəzliliyinə səbəb oldu. Sonralar həmin məsələ ilə əlaqədar şəhər partiya komitəsinin rəhbərliyi ilə aramızda xoşagəlməz söhbət oldu...

A. Heydər oğlunun vətənpərvərliyi hamımız üçün nümunə idi. O, respublikamızın elmi, iqtisadi, mədəni və digər quruculuq nailiyyətlərini İttifaqın digər regionlarına çatdırmaq üçün bütün imkanlarından istifadə edirdi. 1974-cü ilin yekunları ilə əlaqədar nazir SSRİ DİN-nin Kollegiya iclasında çıxış edərək ölkədə cinayətkarlığa qarşı mübarizənin təhlilini vermişdi, Azərbaycanda vəhiyyətin heç də pis olmadığını qeyd etmiş, bəzi sahələrdə isə bizim iş təcrübəmizin nümunə ola biləcəyini bildirmişdi. O vaxt mən nazirliyin Qərargahında işləyirdim. Təcrübə mərkəzinin yaradılması qərargaha tapşırılmışdı. Bu məqsəd üçün nazirliyin binasında bir mərtəbə ayrılmışdı və 7-8 ay ərzində bütün xidmət sahələrinin qabaqcıl iş təcrü-

bəsini nümayiş etdirən ekspozitlər tərtib edildi. Nazir kollegiya üzvləriylə bir neçə dəfə təcrübə mərkəzində oldu, bir sıra faydalı məsləhətlər verdi.

A. Heydər oğlu əməkdaşların sosial problemləri üzərində yorulmadan çalışırdı. Nazirliyin nəzdində nəhəng tikinti tresti yaradıldı. Qısa müddətdə Bakıda əməkdaşlar üçün 5 mərtəbəli yaşayış binası, hospital, avtomobil müfəttişliyi üçün yarışlıq bina, rayon milis şöbələri üçün müasir tələbat cavab verən binalar inşa edildi.

Təəssüf ki, xalqımızın görkəmli oğlunu, sərkərdəmizi qoruya bilmədik. Onunla işləyənlər bunu özlərinə bağışlaya bilmirlər.

Məmməd Yaqubov,
daxili xidmət polkovniki,
müharibə və əmək veteranı

ÖZÜ BİR MƏKTƏBDİR

Arif Nəzər oğlu Heydərov respublikanın daxili işlər naziri vəzifəsinə təyin olunandan sonra tanıdım. O vaxt mən Naxçıvan MSSR daxili işlər naziriyidim. Birgə işimizlə bağlı onunla dəfələrlə yol yoldaşı olmuşam. O vaxt SSRİ Daxili İşlər Nazirliyinin keçirdiyi Ümumittifaq müşavirələrində birlikdə iştirak edirdik. Belə müşavirələr ildə bir neçə dəfə Moskva, Leninqrad, Qorki, Kiyev və digər şəhərlərdə keçirilirdi. Hamımız eyni mehmanxanada qalıb naharı da bir yerdə edərdik. Bizim Arif Nəzər oğlu ilə yaxın ünsiyyətimiz get-gedə dərin, qarşılıqlı hörmət və ehtiramə çevrildi.

Arif Heydərov hündürboylu, qəddi-qamətli, cazibədar, üz-gözündən nur yağan, əməli saleh, şirin dilli, rəhmli, yumşaq ürəkli, yüksək mədəniyyətli, sadə, nəcib bir insan idi. O, bir neçə dil bilirdi. Xüsusilə rus dilində çox gözəl, rəvan danışırdı. Hətta ruslar da ona həsəd aparırdılar.

Arif Heydərov nöinki respublikamızda, hətta keçmiş SSRİ miqyasında ən hörmətli nazirlərdən sayılırdı. Ümumittifaq müşavirələrində müttəfiq respublikaların nazirləri arasında Arif Nəzər oğlu ona çox yaraşan general libasında öz əzəməti ilə seçilirdi. Biz nazirimizlə fəxr edirdik.

İstər tabeçiliyindəki işçilərə, istərsə də başqalarına səsini ucaltmaz, onları təhqir etməz, hətta kobud söz işlətməzdi. Kimliyindən asılı olmayaraq, ona mürciət edən şəxslərin bu və ya

digər xahişlərinin qanun çərçivəsində həll edilməsi üçün çalışırdı.

Arif Nəzər oğlu ilə işləmək əsl təbiyyə məktəbi idi. O, bir müəllim kimi ətrafındakıları insan kimi yetişdirməyə çalışırdı.

İslah Əmək Müəssisələri idarəsinin rəisi vəzifəsində işləyərkən şahidi olduğum hadisəni danışmaq itərdim.

1978-ci ilin aprel ayı idi. Nazir bu sahəyə hamilik edən müavini Səlahəddin Kazımovla 6 nömrəli müəssisənin tikinti-təsərrüfat işlərinə baxmaq üçün buraya gəlmişdi. Birlikdə bütün obyektlərə baxdıq. Məhbuslar olan sahədən keçərkən bir nəfər hönkür-hönkür ağlayıb ucadan dedi: "Mən artıq dözə bilmirəm, mənə çarə edin". Məhbusun ağlaması Arif Nəzər oğluna çox pis təsir elədi. Hamımız kövrəldik. Nazir məhbusa yaxınlaşıb "Ağlama bala, ağlama", - dedi: "Bu günlərdə müəssisəyə gəlib səni və digər məhbusları qəbul edəcəyəm". Sonra nazirlə müavini maşına minib getmək istəyirdilər ki, darvazanın qabağından keçən dəmir yolunun üstündə qəflətən yük daşıyan parovoz gəlib nazirin maşınına dəydi və onu təxminən 10 metr irəli itələdi. Mən bərkənd çığırıdım, maşinist parovozu dayandırdı. Maşın möhkəm əzilmişdi. Əgər maşinist bir az da gecikseydi, maşındakılar sağ qurtara bilməzdi. Baş vermiş hadisəyə görə onların hər ikisi pərt oldu. Mən Arif Nəzər oğluna dedim ki, başınızda bir qara kabus fırlanmış, ancaq etdiyiniz yaxşılıqlar onun qarşısını aldı və Allahın köməyiylə ölümdən qurtardınız. Görünür, indicə ağlayıb sizə mürciət edən məhbusun könlünü almağımız Allahın rəhminə səbəb olub. Nazir sözümü təsdiqləyib dedi: "Sabah yenidən bu müəssisəyə gəlib, həmin məhbusu qəbul edib tədbir gör-

cəyəm". Sonra mən onları öz məşinimla şəhərə yola saldım. Ertəsi gün nazir İƏM-nə gəlib həmin məhbusu qəbul etdi, onunla geniş söhbət apardı, qalan 3 ilinin əfv edilməsi barədə müvafiq sənədləri toplatdırb, öz əliylə Azərb.SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinə təqdim etdi. Beləliklə, həmin məhbus azadlığa buraxıldı...

Namur Talbov,
polkovnik

ƏBƏDİYYƏT QƏDƏR BİR ÖMÜR

Onun rəhbərliyi altında işləmək səadəti nəsib olmuş, onunla mütəmadi təmasda olmuş adamların xatirində Arif Heydərov şəxsiyyəti, o gözəl insanla bağlı xatirələr əbədi yaşayır.

Mən də onlardan biriyəm. A.Heydərovun nazir işlədiyi illər respublikanın, eyni zamanda DİN-nin fəaliyyətində çox ağır dövr idi. Cinayət halları artırdı, cinayətin üstünün açılması qeyri-qənaətbəxş idi. Çox mürəkkəb bir problem isə kadr məsələsiydi. Bizim əməkdaşlar tərəfindən qanun pozuntuları halları geniş miqyas almışdı. Arif Nəzər oğlu nazirliyə rəhbərliyə başlayanda - 1970-ci ildə ümumi vəziyyət belə idi.

Ancaq bu zaman Azərbaycanda həyatın bütün sahələrində ciddi nöqsanları aradan qaldırmaq üçün çox böyük siyasi-təşkilati iş aparılırdı. 1969-cu ilin avqustundan respublikaya Heydər Əlirza oğlu Əliyev rəhbərlik etməyə başlamışdı. O vaxtlar biz hələ bilmirdik ki, Heydər Əliyevlə Arif Heydərov uzun zaman dövlət təhlükəsizliyi orqanlarında birgə işləmişlər. Məhz buna görə də bu çox böhranlı vaxtda Heydər Əliyev DİN-ə rəhbərliyi təhlükəsizlik komitəsinin təcrübəli işçisinə, büllur kimi təmiz, yüksək mənəviyyata malik Arif Nəzər oğlu Heydərova tapşırırmışdı. Həyatının 26 ilini həsr etdiyi çekistlik fəaliyyəti daxili işlər naziri kimi ağır vəzifədə onun çox karına gəldi. Bu yüksək, məsul və mürəkkəb vəzifədə işlədiyi müddətdə Arif Heydərov təcrübəli, işə dərin-

dən bələd olan, geniş biliyə sahib mütəxəssis kimi qanunçuluğun və qayda-qanunun möhkəmləndirilməsində özünün ən yaxşı cəhətlərini göstərdi. Onun gəlişi ilə nazirliyin aparatında və onun orqanlarında dönüş yarandığına şəxsən mən özüm şahidəm. Bütün şəxsi heyətin fəaliyyəti başlıca vəzifəyə - cinayətkarlığa qarşı mübarizəyə yönəldilmişdi. Nazirliyin kollegiyalarının necə dəqiq, operativ, işgüzar keçirildiyini, nazirimizin yüksək tələbkarlığını bildiyimizdən iclaslara ciddi hazırlaşırıq.

O, DİN-ni nüfuzdan salmış, bu sahədə işləməyə layiq olmayan kadrlardan təmizləmək üçün şəxsən çox böyük əmək sərf edirdi. Bu, zor yolu ilə edilmirdi, milisi keyfiyyətə yaxışdırmaq, onun əhali arasında nüfuzunu artırmaq üçün düşünülmüş kadr siyasəti aparılırdı. Kadrlara tələbkarlıq artırılmış, tapşırılmış sahənin işi üçün onların məsuliyyət hissi yüksəldilmişdi.

İndi bütün bunları xatırlayanda bir daha bizdə yaqınlıq hasil olur ki, o, zəngin həyat təcürbəsinə və dərin nəzəri biliyə malik böyük dövlət xadimi idi. Eyni zamanda təbiətən ən mülayim, xeyirxah, həssas, ziyalı bir şəxs idi. Biz hamımız görürdük ki, o, işdə də, adı hallarda da necə təvazökar, sadə və sözün həqiqi mənasında İnsan idi.

Arif Heydərovun gözəl görkəmi, qəddi-qaməti vardı, simasından mərdlik yağırdı, sifəti nurlu, səsinin ahəngi xoş idi. Biz, daxili işlər orqanlarının ahil işçiləri Arif Heydərovu Daxili İşlər Nazirliyinin fəaliyyətinə gətirdiyi təzəlik, təmizlik üçün dərin hörmətlə, minnətdarlıqla yad edirik. Biz həmçinin 28 iyun 1978-ci ili də dəhşətlə xatırlayırıq. Həmin gün nazirimizin son iş günü oldu. Bir gün əvvəl isə ad gününü qeyd etmişdi. Baş verən faciə hamımızı sarsıtdı. Aqlımıza be-

lə gəlmirdi ki, general-leytenant Arif Nəzər oğlu Heydərova kimse qiya bilər, bir insan övladı ona əl qaldırar.

Arif Heydərovun bütün həyatı, fəaliyyəti xalqına həsr olunmuşdu. O, bütün varlığı ilə, son nəfəsinədək Azərbaycanın daxili işlər orqanlarının möhkəmlənməsinə xidmət etdi. Nə qədər qəribə və aqrılı olsa da etiraf edək ki, o, öz ölümündən sonra da bu xidmətini davam etdirir. Arif Heydərovun işıqlı xatirəsi, fədakarlığı da elə zəngin, ölməz bir məktəbdir...

CAVİD SEVGİSİ

Qəhrəmanlıq, hünər təkə müharibə və döyüş meydanlarında göstərilir. Tarixin elə məqamları var ki, şəxsiyyətin üzə çıxmasında böyük önəm daşıyır. Belə bir dövrü sovet repressiyasının günahsız qurbanı olan dahi Azərbaycan şairi Hüseyn Cavid da yaşayıb. Əqidəsinə uyğun gəlməyən mövzularda yox, bəşəri mövzularda əsərlər qələmə alıb. O əsərlər ki, dünya durduqca yaşayacaq.

Hüseyn Cavid Stalin, Beriya, Mircəfər Bağırov rejimi uzaq Sibirə sürgünlə cəzalandırdı. Onlar anlamadılar ki, bununla böyük sənətkarı tarixdən silə bilməyəcəklər. Cavid eşqi xalqımızın ürəyində həmişə olub, bu gün də var, sabah da olacaq.

266

1982-ci ildə ulu öndərimiz Heydər Əliyev təşəbbüsü, xeyir-duası, qayğısı ilə uzaq Sibirdən Cavidin cənazəsinin qalıqlarının doğma yurdu Naxçıvana gətirilməsi də böyük şairə olan sevginin təzahürü idi. Heydər Əliyev hələ o illərdə bu hərəkəti ilə bir daha hünər, əsl vətənpərvərlik nümunəsi göstərmişdi. Amma belə bir prosesin həyata keçirilməsi zamanı görə çox çətin və mürəkkəb bir icra mexanizmi tələb edirdi. Ona görə dahi Heydər Əliyevin atdığı bu cəsarətli addımı reallığa çevirəcək daha bir neçə hünərvər vətən oğulları azım idi. Əslində bu, sıradan sadə bir iş deyildi və Cavid dalıyan uzaq Sibirə getməkdən hətta müxtəlif bəhanələrlə yayınanlar da olmuşdu. Elə tarixin məqamları da məhz belədə üzə çıxır...

Sovet dövründə kifayət qədər populyarlığı olan filosof-şair Rəfiq Zəka Xəndan yazırdı:

Kəsdı yollarını boran Cavidin

Məskəni günəşsiz zindanlar oldu,
Dühası zülməti yaran Cavidin.
Qələmli qoluna zəncir vuruldu,
Paslı zəncirləri qıran Cavidin.

Başının üstünə duman çökdü,
Aldı gözələrini toran Cavidin.
Sualı cavabsız suala döndü,
Ədalət nirdədir soran Cavidin.

Həmid Qaraoğlu dadına yetdi,
Sarılar üzərini saran Cavidin.
Qırq birinci ilin beş dekabrı
Ürəyi Tayşetdə duran Cavidin.

Məzarı əbədi yurduna gəldi
Ruhu Naxçıvana varan Cavidin.
Dolu gözələrində səfəq parladi
Cavidin yavrusu Turan Cavidin!..

Həmid Qara oğlunun hünəri, qeyrəti qarşısında çox-çox oğullar borcludurlar. Bu çətin səfərdən neçələrinin imtina etməsi çoxlarımıza bəllidir. Eşq olsun Həmid müəllimə!

267

Cavidı qürbətdən yurda döndərən,
Ulusa umulmaz müjdə göndərən,
Yenmiş alçaqları bir də yenidən,
Yenə başlarına zərbə endirən,
Düşməni damğalayan, dost sevindirən,

Könül ovundurən, can isindirən,
Rübabı dindirən, ruhu dindirən,
Eloğlum Həmid bəy Qara oğluna;
Sənətə, sevgiyə, hüsənə vurğuna,
Bu ömür kitabım yadigar olsun,
Daima həyatda bəxtiyar olsun!

Kimdir Həmid Qara oğlu Cəfərov? Gəlin, onun ömür yolu-
nuna qısaca nəzər salaq:

1938-ci il fevralın 8-də Naxçıvanda anadan olub. Əmək
fəaliyyətinə neft mədənlərində çilingər kimi başlayıb. 1960-
1962-ci illərdə "Neft daşlarında" komsomol komitəsinin ka-
tibi vəzifəsində işləyib.

1964-1976-cı illərdə Bakı şəhər Oktyabr (indiki Yasamal
- red.) rayonunda məsul komsomol, partiya komitələrində
rəhbər vəzifələrdə çalışıb.

1976-1983-cü illərdə Naxçıvan Muxtar Vilayəti Partiya
Komitəsində şöbə müdiri və ideoloji işlər üzrə katib vəzifə-
lərində işləyib, həm də büro üzvü olub.

1983-1993-cü illərdə Respublika Daxili İşlər Nazirliyinin
kollegiya üzvü, siyasi şöbənin rəisi və şəxsi heyətlə iş idarə-
sinin rəisi işləyib.

Ali təhsillidir - Azərbaycan Dövlət Universitetinin filo-
logiya fakultəsini, Bakı Ali Partiya Məktəbini, Sov.İKP MK
yanında İctimai Elmlər Akademiyasının əsas şöbəsini fərqlə-
nmə ilə bitirib.

31 dekabr 1993-cü ildən ehtiyatda olan daxili xidmət pol-
kovnikidir. Müharibə veteranıdır.

Əmək fəaliyyəti yüksək qiymətləndirilib: "Qırmızı Əmək
Bayrağı" ordeninə, SSRİ DİN-nin "Əlaçı təbliğatçısı" adına
və Hacı Zeynalabdin Tağıyev adına fəxri diploma (1993) və

"Vətən" (1997) diplomu mükafatlarına layiq görülüb. Müxtə-
lif illərdə Naxçıvan MR Ali Sovetinin deputatı, Bakı şəhər
Partiya Komitəsinin Plenum üzvü və Bakı şəhər Sovetinin
deputatı seçilib.

Ailəlidir. Bir qızı var.

Müsahibələrindən birində ehtiyatda olan polkovnik həmin
günləri belə xatırlayır:

"Cavidin məzarının ucsuz-bucaqsız Sibirə axtarılıb-tapıl-
ması və nəhayət onun Azərbaycana gətirilməsi üçün müvafiq
icazələrin alınması o dövrdə asan iş deyildi. Bütün bunları
millətinə bağlı, qəlbində xalqın tarixi və mədəniyyətinə
sonsuz sevgi hissləri olan rəhbər vəzifədə işləyən şəxs edə
bilərdi. Bu məsələni həlli etmək üçün SSRİ kimi böyük bir
dövlətin rəhbərliyi yanında yüksək nüfuza sahib olmaq və
onun icazəsini almaq vacib idi. Xoşbəxtlikdən Ulu Tanrı belə
bir şəxsiyyəti Azərbaycana bəxş etmişdi. O, Heydər Əliyev
idi. Ədəbiyyatımızın böyük qay-ğikeşi olan Heydər Əliyev
"Bakinski raboçi" qəzetinə verdiyi müsahibələrin birində
qeyd edirdi ki, o Cavidin cənazəsinin qalıqlarının uzaq Sibir-
dən Azərbaycana gətirilməsi üçün SSRİ kimi nəhəng bir dövlət-
lətin "birinci şəxsinə" - Sov.İKP MK-nın Baş katibi Brejnevə,
həmçinin SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin sədri And-
ropova müraciət etmişdir.

Məhz ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin xeyir-duasın-
dan, dəyərli göstərişlərindən sonra - 1982-ci il oktyabrın 12-
də Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsi Hüseyn Cavidin
məzarının tapılması, cənazəsinin qalıqlarının Azərbaycana
gətirilməsi ilə bağlı tarixi bir qərar qəbul etdi və belə bir şə-
rəfli işin icrası Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsinin katibi
kimi mənə həvalə olundu.

Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsinin qərarından sonra muxtar respublikanın daxili işlər nazirinin sabiq müavini, polkovnik Telman Əliyev və o zaman SSRİ-nin ən cavan deputatı olan Zakir Nəsirovla Sibirə yollandıq. 1982-ci il oktyabrın 15-də Moskvadan İrkutsk-a uçduq. Uzaq Sibirdə Cavid soraqlı bir sıra arxiv sənədləri öyrənildi. Müəyyən edildi ki, Hüseyn Cavid 1941-ci il dekabrın 5-də İrkutsk vilayəti Tayşet rayonunun əlillər xəstəxanasında vəfat edib, Şevçenko kəndindəki qəbiristanlıqda 59 sayılı qəbirdə torpağa tapşırılıb. Üç gün sonra isə Sov.İKP İrkutsk Vilayət Partiya Komitəsində görüş zamanı Cavidin məzarının yerinin müəyyən edilməsinə, bununla əlaqədar İrkutsk vilayətinin Tayşet rayonunun Şevçenko kəndini, 1940-cı illərdə burada yerləşən 21 sayılı kaloniyayı və əlillər xəstəxanasını tanıyan adamların tapılmasına sərəncam verildi.

270

Doğrudur, Cavidin "sakini olduğu" əlillər evinin 1956-cı ildə dağıdılması, Sibirin six meşələrindəki Şevçenko kəndinin itib-batması, orada indi heç kimin yaşamaması haqda məlumatlar bizi sarsıdırdı. Eyni zamanda bildirdilər ki, 30 dərəcə şaxtada həmin yerlərə getmək həm mümkünsüzdür, həm də təhlükəlidir. Lakin bu məlumatlar bizi yolumuzdan döndərə bilməzdi - Heydər Əliyevin tapşırığı yerinə yetirilməli idi.

Hüseyn Cavidin Sibir həyatı ilə bağlı arxiv sənədləri, digər məlumatlar öyrənildikdən sonra 1982-ci il oktyabrın 21-də Tayşet rayon İcraiyyə Komitəsi 141 sayılı sərəncamını verdi: "Böyük Azərbaycan dramaturqu və şairi Hüseyn Cavid Rəzizadənin cənazəsi çıxartılıb aparıla bilər. Bu işi görmək Həmid Cəfərov yoldaşın rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyətinə həvalə olunur".

1982-ci il oktyabrın 21-də zirehli maşınlar yerli əhalinin

"gedər-gəlməz" saydıqları Tayşet şəhərindən 75 kilometr məsafədə yerləşən Şevçenko kəndinə istiqamət aldı. Bu səfərə rəsmi olaraq partiya, hüquq-mühafizə, ədliyyə, səhiyyə orqanlarının məsul işçiləri qatılmışdılar. Əslən Qarabağdan - Ağdamın Qaradağlı kəndindən olan Azər Musayev və Namiq Rəsulov, bərdəli Qəhrəman Qurbanov da yüksək vətənpərvərlik nümayiş etdirərək bizə qoşuldular. Onlar bu çətin səfərdə Naxçıvandan gələn həmyerlilərinə kömək edirdilər. Bütün ümidlər isə 1941-ci ildə Cavidin "həbs evində" - islahəmək düşürgəsində keşikçi dəstəsinin rəisi işləmiş 72 yaşlı Darafiy Tradyakola idi. Yol boyu mən ondan ayrı durmurdu - bu qocanın dilindən eşitdiyim "Şevçenkoda 40 min insanın dəfn olduğu qəbiristanlıq dağılmayıb" sözləri mənə ümid verirdi.

Kənd əsliində 100 hektarla ərazisi olan sərt Sibir meşəsi idi. Məzarlığa gəldik. Şaxtılı havada qarın altında olan qəbirlərin arasında 59 sayılı qəbri axtarırdıq. İki saat axtarışdan sonra birdən rayon prokuroru Yelena Xaritinovanın səsi gəldi: "Tapdım!" Sevinə-sevinə onun yanına qaçdıq və məzarın başına vurulan taxtanı silib-təmizlədik, 59 rəqəmini gördük. Prokuror Yelena Xaritinova qəbrin açılması üçün sanksiyayı imzaladı və Cavidin qəbri qazıldı... Heç nə hədəf getməmişdi, Hüseyn Cavid "59"-da uyuyurdu. Hüseyn Cavid "tapılmışdı".

Məzar başında 100 yaylım atəşi açıldı. Cavidin illərlə həbsdə saxlayan Sibir indi onun 100 illik yubileyini qeyd edirdi. Sonra isə Qəhrəman Qurbanovun evində Cavidin ruhuna islam dəyərlərinə, milli adət-ənənələrimizə uyğun şəkildə ehsan verildi.

1982-ci il oktyabr ayının növbəti günləri də Hüseyn Cavidin taleyi ilə bağlı əlamətdar oldu. Hüseyn Cavid Şevçenko-

271

Tayşet - İrkutsk - Moskva - Yerevan - Naxçıvan marşrutu ilə doğma yurduna "qayıtmalı" idi. İrkutskdan Moskvaya uçarkən stüardessa mənə Bakıdan gələn tapşırığı çatdırdı: "Heydər Əliyevin göstərişi ilə siz oktyabrın 26-da 861-ci reyslə Moskvadan birbaşa Bakıya uçmalısınız".

Azərbaycan rəhbərinin - Heydər Əliyevin bu tapşırığı ilə marşrut dəyişdirildi. Bu, adı bir tapşırıq deyildi və bir tale yazısı idi. Cavid Bakıdan getmişdi, Bakıya da qayıtmalıydı.

1982-ci il oktyabrın 26-da Cavid Bakıya "uçdu". Həmin günü Bakı hava limanında respublikanın rəhbər işçiləri, ədəbiyyat və incəsənət xadimləri, ictimaiyyətin nümayəndələri və bir də şairin yeganə yadigarı Turan xanım Cavidə qarşılaşmağa gəlmişdilər.

272

1982-ci il oktyabrın 27-də Elmlər Akademiyasında məsləhətləşmədən sonra Hüseyn Cavidin Naxçıvanda dəfn olunması qərarı alındı. Noyabrın 2-də Respublika Əlyazmalar Fondunun binasında - ötən əsrin 30-cu illərində Cavidin yaşadığı evdə Heydər Əliyev başda olmaqla böyük sənətkarla vida mərasimi oldu.

1982-ci il noyabrın 3-də böyük söz ustası Cavidin məzarının qalıqları Naxçıvanda - evinin qarşısında torpağa tapşırıldı.

NARKOMANIYA - SATIN ALINMIŞ XƏSTƏLİK

Narkomanlıq bu gün dünyanı bürüyən ən böyük belələrdən biridir. "Ağ ölüm"ə qarşı nə qədər mübarizə aparılırsa, onun yayılma trayektoriyası da durmadan artır. Təkcə Azərbaycanda 30 min narkoman rəsmi qeydiyyatda düşüb. Nəzərə alaq ki, bu rəqəm heç də əsl həqiqəti əks etdirmir.

Ötən il daxili işlər orqanları tərəfindən narkomanlığa, narkotik vasitələrin, psixotron maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsinə qarşı aparılmış mübarizə tədbirlərinin nəticələri hər birimizi ciddi düşündürməlidir. Rəsmi statistikaya görə 2017-ci ildə bu sahədə 2727 fakt aşkarlanıb. Narkotiklərlə bağlı hüquqpozmalara görə 141 şəxs inzibati məsuliyyətə cəlb olunub. Onlardan 38-i həbs, 103-ü isə cərimə edilib. Bəla burasındadır ki, onların arasında azyaşlılar da var. Ümumilikdə polis orqanları tərəfindən aşkar olunmuş 2727 faktın 914-ü əvvəllər cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmuş şəxslər tərəfindən törədilib, faktlar üzrə qanunsuz dövriyyədən çəkisi 319,7 kiloqram müxtəlif növ narkotik vasitələr götürülüb.

273

Dərd var, dərmanı da var, deyiblər. Əgər söhbət məhz Azərbaycandan gedirsə, mənə elə gəlir ki, bu məsələdə daha çox valideynlər qınanmalıdır. Belələri heç olmasa narkoman övladlarının müalicəsi ilə məşğul olmalıdırlar. Yeri gəlmişkən, narkoloji dispanserlərin yaradılması ötən əsrin 80-ci illərinə təsadüf edir. Respublikamızda isə ilk belə dispanser (indi mərkəz adlanır) 1986-cı ildə yaradılıb.

Açıq demək lazımdır: mentalitetimizlə əlaqədar bəzi hallarda valideynlər bilərəkdən övladlarının bu qorxulu yola

düşməsinı gizlətməyə çalışırlar. Belələri başa düşür ki, "cudanı çuvalda gizlətmək olmaz". Yəni, gec-tez hər şey fəş olur. Əlbəttə, xəstəliyin ilkin mərhələsində belə adamları düzgün və sağlam həyata qaytarmaq daha asan, daha ucuz başa gəlir, nəinki sonrakı mərhələlərdə.

Narkomaniyaya qarşı mübarizə bu gün həm də bəşəriyyəti əməlli-başlı silkələyən AIDS-ə qarşı mübarizədir. İndi çoxlarına məlumdur ki, İİV-ə yoluxanların böyük qismi narkomanlardır.

Burada əfsanəvi futbolçu Dieqo Maradona yada düşür. Dünya şöhrətli bu idmançının, milyonların sevilməsinin və milyonların sahibinin narkomanlığa qurşanmasına ehtiyac var-dımı? Mənim bildiyim qədər vaxtilə Maradona müalicə aldı və bu beladan qurtuldu. Yaxud, götürək Azərbaycanın bir neçə tanınmış sənət ustalarını. Onlar bunu özlərinə necə ya-raşdırırlar?

Bəziləri iddia edirlər ki, narkomaniyadan müalicə yoxdur. Yalan sözdür, inanmayın. Müayinə də var, müalicə də var, narkoloji mərkəz də var. Sadəcə, istək və inam lazımdır!

Yeri gəlmişkən, xarici ölkələrdən gizli yollarla Azərbaycana narkotik vasitələrin keçirilməsi hallarının qarşısının alınması istiqamətində daxili işlər orqanlarının əməkdaşları tərəfindən növbəti uğurlu əməliyyat tədbiri həyata keçirilib.

DİN-dən verilən məlumata görə, Baş Narkotiklərlə Mübarizə İdarəsinin əməkdaşlarının daxil olan məlumat əsasında Biləsuvar rayonunda həyata keçirdikləri əməliyyat nəticəsində Şirvan şəhər sakini Xəyal Dəmirov saxlanılıb. Onun idarə etdiyi avtomobile baxış zamanı 18 kiloqram 120 qram çəkiddə narkotik vasitə olan tiryək aşkar olunaraq götürülüb.

Narkotik maddənin mənbəyinin müəyyən edilməsi istiqamətində X.Dəmirova aparılan sorğu zamanı müəyyən edilib

ki, o, təxminən bir ay əvvəl "Odnoklassniki.ru" sosial şəbəkəsində özünü "Səxavət" kimi təqdim edən İran vətəndaşı ilə tanış olub. Daha sonra həmin şəxs X.Dəmirova istintaqa məlum olmayan şəxslər vasitəsilə Azərbaycan ərazisinə külli miqdarda tiryək göndərəcəyini vəd edib, satışının təşkil olunmasında ondan köməklik istəyib.

Razılıq əldə olunan sonra aprelin 9-da "Səxavət" adlı şəxs X.Dəmirova ilə əlaqə saxlayaraq narkotik vasitənin Ələt-Astara magistral yolunun sağında əvvəlcədən müəyyənləşdirdikləri yerdə gizlədildiyini bildirib.

İstintaq zamanı müəyyən edilib ki, saxlanılan şəxs tiryəki 40000 ABŞ dollarına satıb, pulunu hissə-hissə "Səxavət" adlı şəxsə göndərməli imiş.

Faktla bağlı Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddəsi ilə cinayət işi başlanılıb, zəruri istintaq hərəkətləri, eləcə də əməliyyat-axtarış tədbirləri davam etdirilir.

NARKOTİKİN LEQALLAŞDIRILDIĞI ÖLKƏLƏR

Bir sıra ölkələrdə narkotiklə mübarizə yönündə tədbirlərin gücləndirildiyi bir zamanda narkotikin leqallaşdırıldığı ölkələrin də siyahısı artır. 2014-cü ildən bu siyahıda olan ABŞ-ın Kolorado ştatında hətta məktəblərdə tibb işçilərinə müalicə məqsədləri üçün şagirdlərə marixuana verməyə icazə verilib.

Amma, bu yalnız həkimin göstərişi və valideynlərin yazılı icazəsi əsasında həyata keçirilməlidir. Maraqlıdır ki, bu tədbirlərin məktəblilər arasında narkotikdən istifadənin qarşısını ala biləcəyi güman edilir. Qeyd edək ki, marixuananın becərilməsi, satışı və istifadəsinə icazə verilən ilk Amerika ştatı olan Koloradoda bu narkotik vasitənin tibbi göstəriş olmadıqda da, istifadəsinə icazə verilir. Koloradodan başqa Alyaska, Kaliforniya, Vaşinqton, Nevada, Oreqon, Men və Massaçusetsddə də marixuananın becərilməsi, satışı və istifadəsinə icazə verilir. Aprel ayında senator Çak Şumer isə bir neçə ay öncə marixuananın federal səviyyədə dekriminalaşdırılmasını (hər hansı qeyri-qanuni əməlin cinayət qaydasında təqibinin dayandırılması) təklif edib. O, bu məqsədlə parlamento yeni qanun layihəsi təqdim etmək niyyətindədir.

Bəs, narkotik vasitələrin leqal olduğu digər ölkələr hansılardır?

Əvvəllər uyuşdurucu maddələrin qanunsuz becərilməsinin və satışının böyük həcmi ilə məşhur olan Uruqvayda 2012-ci ildə hökumət rəsmi şəkildə yerli marixuananın satışına başlayıb. İnsanların ruhi yüksəlişinin və inkişafının təbliğ edildiyi Yamaykada bu hərəketin əsas rituallarından biri də marixuana çəkilməsidir. Yamayka hökuməti gələcəkdə qanunları daha da yumşaltmağa çalışır. Ölkə əhalisinin 70%-ə

qədər hissəsinin marixuana istifadəçisi olduğu haqda məlumatlar var.

Hollandiyada müəyyən ölçü və dozalarda uyuşdurucuların satışı leqallaşdırılıb. Amsterdam isə dünyanın narkoturizm paytaxtı hesab olunur. Dünyada narkotik dövriyyəsinin həcminə görə ilk yeri tutan Meksikada ağır uyuşdurucu maddələr olan kokain, LSD və heroin dekriminalizasiya olunub. 2008-ci ildən Ekvadorda narkotiklərin şəxsi istifadəsi və saxlanması icazə verilib, amma bu qanun satış məsələsinə aid edilir. Ekvador əhalisinin 10 qram marixuana, ağır uyuşduruculara uyğun olaraq 100 milliqram heroin və 80 milliqram ekstazi saxlamasına icazə verilir.

Argentina hökuməti də narkotiklərlə mübarizədə dekriminalizasiya siyasətini seçib. Narkotik maddələrin leqallaşdırılması və liberallaşdırılması istiqamətində ilk addım atan ölkələrdən biri olan Portuqaliyada uyuşdurucudan istifadə cinayət hesab olunmur, sadəcə sağlamlığa ziyanlı vasitə kimi qəbul olunur. Bu ölkədə həbs cəzası reabilitasiya seansları ilə əvəz olunur. Xorvatiyada uyuşdurucu maddələrə qarşı liberall münasibətin əsas səbəbi buradakı 15-34 yaşlı əhalinin 18.5%-nin böyük həcmdə marixuana qəbul etməsidir. 2012-ci ildə bu ölkədə narkotik maddələrin fasiləli istifadəsinə icazə verilib, amma onların satışı qadağandır. Avstraliyada uyuşdurucu həblərin və maddələrin istifadəsi qanunsuz olsa da, xüsusi mərkəzlər yararıb ki, onlarda asılılıq problemi olan şəxslər gigiyenik şəraitdə özlərinə uyuşdurucu inyeksiyaları vurdura bilərlər. Oxşar mərkəzlər Avropa ölkələrində də mövcuddur.

SAHƏ MÜVƏKİLLƏRİMİZ

Polisin işi sahə müvəkkillərindən başlayır desək, bəlkə də yanlışdır. Onların üzərinə həqiqətən də çox böyük yük düşür. Əhali ilə ən çox ünsiyyətdə olanlar da məhz sahə müvəkkilləridir. Bu postu tutanlardan böyük səbir, peşəkarlıq, cinayətkar ünsürlərə ehtiyatlı davranmaq, onları daim nəzarətdə saxlamaq və təbii ki, vaxtında zərərsizləşdirmək tələb olunur. Sahə müvəkkilləri yuxarı polis orqanları ilə əlaqəli işləməyi bacarmalı, verilən şifahi, rəsmi tapşırıq və göstərişləri icra etməlidirlər. Əslində, bu, uzaqdan çoxlarına asan görünə bilər. Həqiqətdə isə belə deyil.

Nümunəvi sahə müvəkkillərindən biri ilə söhbətdən sonra istər-istəməz bu qənaətə gəlməli olursan.

Bu yazıda sizləri peşəkar, qulluq etdiyi ərazidə insanlarla kifayət qədər mədəni və yumşaq rəftarla davranan, ayıq-sayıq, ən çətin anlarda belə düzgün və ağıllı qərarlar qəbul etməyi bacaran bir polis zabiti ilə tanış etmək istəyirik.

Şahverenov Nizami Misir oğlu. 1 yanvar 1967-ci ildə Qubadlıın uçqar dağ kəndlərindən birində - Davudluda anadan olub. 1984-cü ildə orta məktəbi bitirəndən sonra Gəncədə kənd təsərrüfatı texnikumuna qəbul olunub. Ordu sıralarında xidmətdən sonra təhsilini başa vurub və təyinatla bir il Abşeron rayonunda aqronom işləyib. 1990-cı ildə ona polis orqanlarında işləmək üçün işlədiyi kollektiv zəmanət verib. 2 il Xəzər rayonunda (o vaxtkı Əzizbəyov) sırası polis nəfəri kimi çalışıb. Həmin illərdə Dağlıq Qarabağda döyüşüb, o cümlədən Goranboyun Buzluq, Mənaş, Erkəc kəndlərinin ermənilərdən təmizlənməsində fəal iştirak edib. Şuşanın işğalına qədər Kosalar, Cənəsen kəndləri uğrunda döyüşlərdə

hünər göstərib.

1992-ci ildə Polis Akademiyasına qəbul olunub. Tələbəlik illərində də erməni qəsbkarlara qarşı vuruşub. Kəlbəcərin mühasirəyə alındığı günlərdə yerli əhalinin çıxarılması üçün dəfələrlə ölümlə üz-üzə qalıb. 1993-cü ildə Gəncə hadisələri zamanı isə 25 nəfər tələbə yoldaşı ilə könüllü raport yazıb və hava limanının qorunmasında iştirak edib. 3 günlük "Gəncə təəssüratları" bəlkə də üç yüz səhifəlik bir kitabə sığmaz. Çox ağır günlər olub...

1996-cı ildə Polis Akademiyasını bitirib. Təyinatla Yasamal Rayon Polis İdarəsinin 28-ci polis bölməsinə sahə müvəkkili göndərib. 2007-ci ildə "Polis sahə məntəqələrinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamından sonra 2009-cu ildə daxili işlər nazirinin əmri ilə həmin ərazi üzrə polis sahə rəisi təyin olunub. Polis mayorudur.

Ailəlidir, üç oğlu var.

Yasamal rayonundakı bazardan bir qədər aşağıda çox səliqəli, birmərtəbəli kiçik bina var. O binanın ətrafı yaşıllıqlarla, gül-çiçəklə əhatə olunub. Bu, Şirvan Cəfərovun xidmətidir. Burada İctimai Şuranın üzvüdür. Elə Nizami müəllim də, bu ərazidə yaşayanlar da ondan çox razılıq edirlər.

Polis məntəqəsi və yaşıllıq. Bəlkə də hər şey buradan başlayır. Bəlkə sahə rəisinə də münasibətdə bu faktor öz rolunu oynayır. Axı, insanlar hər şeyə diqqət yetirirlər. Yaşıllıq, gül-çiçək elə sakitlik, gözəllik rəmzi deyilmi?

Camaatın "uçasqovı" adlandırdığı bu vəzifədə işləmək gərçəkəndən asan deyil. Həm əhali ilə dil tapmalısən, həm də

reislərinlə. Həm cinayətkarlarla mübarizə aparmalısan, həm də yatıb-çıxanlarla "balans" saxlamalısan. Belə "həm"lər çoxdur, lap çox...

Nizami müəllim isə nə az, nə çox, düz 22 ildir bu postda çalışır. Yada istər-istəməz böyük tacik filosofu Əbdürrəhman Caminin bu sözləri düşür: "Adamı vəzifə böyüdüüb şərəfli edə bilməz, bəlkə adamına görə vəzifə böyük və şərəfli hesab edilir".

Etiraf etmək zorundayıq ki, bu gün əhalinin "uçasqovı"lara münasibəti o qədər də müsbət deyil. Təbii ki, bunun obyektiv və subyektiv səbəbləri var. Keçmə sahə müvəkkilərimiz Nizami Şahvərənovun iş təcrübəsini öyrəndilər...

280 Onunla söhbətdən sonra həqiqətən hiss edirsən ki, bu adam həyatı boyu əziyyət çəkib. Deyir ki, mən Bakıya oxumağa gələndə heç kimim yox idi. Uzun illər qohumların bağında yaşamışam, onların mənə göstərdikləri qayğı və hörməti isə heç vaxt unutmaram.

Yasamal Bakının spesifik cəhətləri ilə fərqlənən rayonlarındandır. Burada məcburi köçkün və qaçqınların, kirayədə yaşayanların, o cümlədən tələbələrin, habelə əvvəllər məhkum olunmuşların sayı da kifayət qədər çoxdur. Təbii ki, bütün bunlar pasport rejimində və digər məsələlərdə problemlər yaradır. Xidmətə daxil olan ərazidə isə təxminən 20 min nəfər əhali yaşayır. Buna baxmayaraq, adıçəkilən ərazidə yaşayanlar ictimai asayişin qorunmasından arxayındırlar: çünki onlar sahə reisini yaxşı tanıyırlar.

Nizami Şahvərənov söhbətin sonunda çox ibrətəmə fikir də dedi: "Hərdən elə yorulursan ki, lap bezirsən. Çox keçmir ki, sanki ayılırsan: vətənə, dövlətə xidmət etdiyini yadına

düşür, istər-istəməz daxilində bir qürur hissi keçirirsən. Axı, insanların asayışı sənə tapşırılıb. Gecəyarısı baxırsan ki, şəhər yatıb, sən isə küçədə gəzirsən. Fikirləşirsən ki, gör nə qədər adam həyatının təhlükəsizliyini sənə etibar edib. Şərəfli və məsuliyyətli vəzifə deyilmi?"

Onun bundan sonra polis orqanlarında neçə il çalışacağını deyə bilmərik. Kifayət qədər təltifləri də var. Onu deyə bilərik ki, oğlanları belə ata ilə fəxr edə bilərlər. Və inanıq ki, saf kökü olan bu oğulların özləri də vətənə layiqli övladlar olacaqlar.

Bir zamansa bu kitabı Nizami Şahvərənovun nəvə-nəticələri də oxuyacaq və belə baba ilə öyünəcəklər. Deməli, hələ yaşamağa və işləməyə dəyər!

ELBRUS ŞAHMARIN "ÖMÜRNAMƏ" KİTABINDAN

Keçən əsrin 70-ci illərinin ortaları idi. O vaxt milisin Nardaran və Bilgəh üzrə sahə müvəkkili vəzifəsində işləyirdim.

O gün qızmar iyul ayının bazar günü idi. Bir gün əvvəldən rəisin mənə tapşırdığı kimi, Bilgəh çimərliyində ictimai asayışı mühafizə etmək üçün milis libasında xidmətdə idim. Günortaya az qalmış rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri zamanın "ən bərk gedən" maşını "Qaz-24"lə çimərliyə gəldi. Və mən ona yaxınlaşıb salam verib məruzə etmək istədim. Başqalarının əhatəsində özünü dartıb dağın başına qoyan sədr mənim salamımı almayıb, acıqlı-acıqlı dedi: "Sən hara baxırsan, bir belə maşının çimərliyə girməsinə niyə imkan vermirsən?" Mən izah etdim ki, bu işlə dövlət yol müfəttişləri məşğuldur. O da qayıdıb dedi ki, bildirmə kim məşğuldur, mən sənə 15 dəqiqə vaxt verirəm, maşınların hamısını çimərlik ərazisindən çıxarmalısan.

Ancaq, bu mümkün olan iş deyildi. O vaxt çimərliyə bir neçə istiqamətdən yol olduğundan, kim hardan istəmişsə maşınla çimərliyə gəlmişdi və çoxu da ya dənizdə idi, ya da hardasa qumda uzanmışdı, yaxud da kölgələnirdi. Ona görə də, maşın sahiblərini tapıb, onların çimərliyin ərazisindən çıxartmaq üçün ən azı 8-9 nəfər milis işçisi olmalıydı. Və onu həyata keçirmək üçünsə 10-15 dəqiqə yox, ən azı 3-4 saat vaxt lazım idi. Ancaq "göynən gedən" sədrə bir neçə dəfə "baş üstə" deməli oldum. Buna baxmayaraq sədr "əşib-sovurdu", Allah deyəndən demirdi. Mənsə hələ ki, dözürdüm, bu havalanmış vəzifə sahibinin xətasını özümdən uzaq etmək istəyirdim. Çox sözdən sonra, sədr xüdəhəzifləşmədən maşına tərəf döndü, maşının qapısını açar-açmaz üzünü mənə tutub barmağını sil-

kələdi, "bilirsən sənı burdan necə qovaram" dedi. Artıq bu yerdə səbr kasam daşdı. Qət etdim ki, daha bəsdı, başqalarının yanında öz "böyüklüyünü" göstərıb, məni təhqır edən bu havalanmışın havasını almıyım.

Sədr maşına minmək istədiyi anda dedim: "Zəhmət olmasa, ayaq saxla, sizə yox, sənə sözümlər var". Sədr ildırım vurmuş kimi oldu, donuxub üzümə baxdı. Mən sözümlər davam etdim: "Əvvəla, adamın qanacağı, qabiliyyəti olar, danışığına sədd qoyar. Mənim salamını almıdan, bu öz yerində, axı, mən sənın hər sözümlərə "bəli, baş üstə" dedim, bəs nədən məni təhqır edirsən, özü də xidmətdə olan bir məqamda. Sözümlər qurtarar-qurtarmaz, sədr üstümə yelləndi, barmağını bir daha silkələyib dedi: "Görünür, sən bilirsən ki, milis mənim şöbəmdı. Əgər bilseydin, belə ürəkli olmazdım".

Sözünü kəsdim, "səhvın var, milis sənın yox, rayon İcraiyyə Komitəsinin şöbəsidir, görünür bu sahədə sən məlumatlı deyilsən, yoxsa, belə yuxarıdan getməzdin". Sözlərimdən ilan kimi fısıldamağa başladı. Bəlkə də sədr olduğı müddətdə birinci dəfə idi ki, belə sözlər eşidirdi.

Yenə barmağını silkələdi: "Eybi yoxdu, günah mənədədi, juliklərin, hamısını yığmışam milisə", dedi. Mən də əlbəhal qayıdıb dedim: "Bayaq özümlər dedin ki, milis sənın şöbəndi. Əgər biz milislər sən dediyin kimi julikdirsə, demək sən juliklərin böyüyümsən". Dedim və deməyimlə sədri "şok" vəziyyətində qoyub, ordan uzaqlaşdım və sabahısı gün raportla Bakı şəhər Daxili İşlər İdarəsinin adına müraciət edib başqa bir rayona dəyişilməyimi xahiş etdim. Elə həmin gün də əmrim eyni vəzifədə işləmək üçün Bakının Nərimanov rayonuna verildi.

Təxminən keçən əsrin 70-ci illərinin sonunda Əzizbəyov rayonunda, Binə qəsəbəsi üzrə milisin sahə müvəkkili vəzifəsində çalışırdım. Bir gün mənə və Binə qəsəbə sovetinin sədri Ağayevə dedilər ki, bəs, rayon partiya komitəsinin bürosunda

bizim məsələyə baxılacaq. Sən demə bir neçə həftə əvvəl, mhərəmlik ayında, o vaxt qapısı Allaha dua edən müsəlmanların üzünə bağlı olan, üstündən paslanmış qfıl asılan məscidin qapısı, bir neçə nəfər dindarlar tərəfindən açılmış və orda zəruri olan dini ayinləri icra etmişlər.

Təyin olunan gün rayon partiya komitəsinin bürosunda olduq. O vaxt birinci katib işləyən Niyazi Nəcəfov yaman hirsli gərsənirdi. Ən əvvəl qəsebə sovetinin sədrini “yuyub sərdi”, sonra da o ərazinin sahə müfəttişi kürsüyə gəlsin dedi. Mən şux yerislə kürsüyə yaxınlaşan vaxt, katibin dediyi sözlər iclas iştirakçılarının gülüşünə səbəb oldu. “Maşallah, pəhləvana oxşayırsan, sən görək milisdə yox, sirkdə gülüşəydin”. Çıxışım özümü tənqid ruhunda oldu. Onu da katibin nəzərinə çatdırdım ki, məscidin açılıb, dini ayinlərin sakinlər tərəfindən icra oluduğu günlərdə mən universitetin hüquq fakültəsində qiyabi təhsil aldığımı, rəsmi olaraq işdən azad olunmuşam. Ancaq buna baxmayaraq yaxamı konara çəkmirəm. Görünür işimi hələ də günün tələbləri səviyyəsində qura bilməmişəm, görünür xidmət etdiyim inzibati ərazidə sakinlərlə sıx əlaqəm olmayıb. Ona görə də bu işdən vaxtında xəbər tuta bilməmişəm. Daha sonra üzümü Niyazi Nəcəfova tutub: “Xahiş edirəm mənə vaxt verəsiniz ki, işimdə olan nöqsanları aradan götürə bilim”. Əslində bu yöndə mənim heç bir günahım yox idi. Ancaq dövrən, zaman başqa idi. Artıq bir sözüüm məni ağır cəzaya düçar edə bilərdi.

Baxışların katibin baxışları ilə qarşılaşanda hiss etdim ki, xeyli yumşalıb. Və az sonra qənaətimdə yanılmadığım bellı oldu. Üzüme sınıyıcı nəzərlə baxan rəhmətlik Niyazi Nəcəfov bir bunu dedi: “Yaxşı, olsun, səmimiyyətinə inandım. Çalış xidməti işində bir daha nöqsanlara yol verməyəsən”. Mən kürsüdən düşüb yerimdə oturur-oturmaz rayon partiya komitəsi bürosunun üzvlərindən vəzifəli bir şəxs katibə etiraz edib dedi

ki, elə bilirəm sahə müfəttişini cəzalandırmaq lazımdır. Onun bu sözlərindən katibi od götürdü: “Sən nə danışdığını bilir-sənmi? Mənə elə gəlir ki, bu yöndə sahə müvəkkili özünü günahlandırsa da, əslində onda heç bir günah yoxdur. Axtı, həmin vaxt o, rəsmi olaraq işdən azad olunub. Bəlkə biz bu cavan oğlanı partiyadan çıxardıb, bütün arzularının üstündən qələm çək-məliyik?”

Bu sayaq sözlərdən sonra katib üzünü bir daha sədrə tutub dedi: “*Buna görə sizin cəzalanmadığınız ədalətli olardı. Siz məscidin künc-bucağında durub, ibadət edənlərin səsinə gizli olaraq maqnitofon lentinə aldırmaqdan əvvəl, məscidin açılacağı barədə əvvəlcədən məlumatlı olmalıydınız. Əgər vaxtında bu işdən xəbəriniz olsaydı, bu qədər söz-söhbət də yaranmazdı*” ...

Sədr dediyi sözdən yaman peşman olmuşdu. Bu hal onun sir-sifətindən oxunurdu. Rəhmətliyin oğlu durduğu yerdəcə özünü işə salmışdı deyəsən. Ona görə də, bu işin içindən quru çıxmağının yolunu susmağında gördü.

Onu da deyim ki, bu yığıncaqdan sonra rayonun bəzi vəzifəli şəxsləri yanında mənim hörmətim xeyli artdı. Çoxları elə bildi ki, lap yuxarıdan, Mərkəzi Komitədən kimsə mənim xahişimi rayon rəhbərliyindən ələyib. Yoxsa, Niyazi Nəcəfov mənim üstümdə o boyda nüfuzlu vəzifə adamını “ağ yuyub, qara sərməzdi”.

İndi o günlər hər yadıma düşəndə Niyazi Nəcəfova rəhmət oxuyuram. Nə yaxşı ki, Sovet hökumətinin o bərk gedən vaxtında, qadağaların ciddi olduğu bir məqamda Niyazi kimi, Vətəninə, xalqını sevən vəzifə sahibləri vardı. Yoxsa bir çoxumuz şil-şüt olardıq.

BERİYA, YOXSƏ QANIÇƏN?

Bəlkə də bəzilərinin polisə xoşagəlməz münasibəti sovet rejiminin sət illərinin nəticəsidir. Ona görə Stalinin cəlladı kimi ad çıxaran Beriya barədə yazını da kitabə daxil etməyi məqsəduyğun hesab etdim. Onun haqqında materialları həyəcansız, ağırsız və qəzəblənmədən oxumaq qeyri-mümkündür. Beriyanın cinayətkarlıq fəaliyyəti isə müharibədən əvvəlki illərdə DİXX-nin xalq komissarı işləyərkən ən yüksək mərhələyə çatmışdı. Əlavə edim ki, oxuyacağınız bu yazı rus mətbuatının materialları əsasında hazırlanıb.

“Adları təkəcə ölkəmizdə deyil, həm də başqa dövlətlərin hamısında tanınan adamlar - gözəl publisist, “Pravda” qəzeti redaksiya heyətinin üzvü Mixail Koltsov, səhnəyə sanballı yenilik gətirən Vsevolod Meyerhold və böyük söz ustası, yazıçı İsaak Babel ədalətsizlik qurbanı olublar. Onların hamısına qarşı müdhiş ittiham irəli sürülürdü: antisovet təbliğati, terrorçuluq, əz qala bütün xarici kəşfiyyatlarla əlaqə... Bu “işlərin” necə qondarıldığını Meyerholdun arxivində indi də saxlanan etiraz məktubundan görmək olar. Əvvəllər özünə qarşı irəli sürülən ittihamlarla razılaşısa da, o, istintaq vaxtı bütün bu sayıqlamalardan imtina edə bilmişdi”. “Məni üzü üstə uzadırdılar”, - deyər Meyerhold yazırdı. - Qamçı ilə dabanlarıma, küreyimə vururdular. Stulda oturanda həmin rezinlə ayaqlarıma döydürdülər. Sonrakı günlərdə qançır olmuş yerlərə yenidən zərbələr endirirdilər. Mənə elə gəlirdi ki, həmin nöqtələrə qaynar su tökürdülər (ağırdan çığırrır və

ağlayırdım). Əlləri ilə sifətimə zərbələr endirirdilər. Müstəntiq həmişə hədələyirdi: “Yazmasan yenidən döyəcəyik, başına və sağ əlinə toxunmayacağıq, qalan yerlərini isə formasız qanlı bir cismə çevirəcəyik”. Mən də 1939-cu il noyabrın 16-dək hər şeyə imza atırdım”. Sonralar aydınlaşacaq ki, Beriya görkəmli adamlar üzərində gürultulu məhkəmə prosesi hazırlayırmış. Əvvəlcədən növbəti “ziyankarların”, “terrorçuların” siyahısı tutulurdu. Məşhur sovet yazıçıları, rejissorları, artistləri - Monid Leonov və Valentin Katayev, Vıvolod İvanov və Yuri Oleşa, Sergey Eyzənşteyn və Qriqori Aleksandrov, Leonid Uqyosov və bir çox başqaları özbaşınalıqın yeni qurbanlarına çevrilməli idilər. Lakin Meyerholdun, Koltsovun və Babelin “cinayətlərini” boyunlarına almamaları Beriyanın uydurduğu şirin xəyalları alt-üst etdi. Bununla belə, istintaq zamanı toplanmış “materiallar” saat mexanizmi olan bomba kimi partlaya da bilərdi, Gen-bol hazırlanmış belə “işlər” Beriyanın seyfində saxlanılırdı. Onlar “rəhbər və müəllim Stalin” tərəfindən bəyənilsəydi, dərhal onun stolu üzərinə qoyulardı...

Cəllad və qanıçen Beriyanın sayəsində tanınmış sovet alimləri də amansız terrora məruz qalırdılar. “Nauka i jizn” jurnalı yazırdı: “1940-cı il avqustun 6-da ölkədə genetika və seleksiyanın banisi akademik Nikolay Vavilovun həbsə alınmasına dair qərar şəxsən Beriya tərəfindən təsdiq edildi. Onu əvvəlcə “antisovet casusluq təşkilatının rəhbəri” kimi güllələnməyə məhkum etdilər. Sonra bu müstəsna cəza 20 il müddətinə azadlıqdan məhrumetmə ilə əvəz olundu. Vavilov Saratov həbsxanasında vəfat etdi... Sovet konstrukturu, yeni

raket texnikasının yaradıcısı Sergey Korolyov da 7 il həbsxanada yatıb. O, hələ Yejovun vaxtında həbsə alınmışdı. Beriya yeni təhqiqata başladı. İndi əsas diqqət ziyankarlığa deyil, antisovet təşkilatlarda iştiraka yönəldilirdi. İkinci dəfə hökm çıxarıldıqdan sonra Korolyov şəxsən Beriaya müraciət etmiş, onun ifadələrini dinləməyi xahiş etmişdi. Lakin böyük alimin bu xahişi cavabsız qalmışdı. Doğrudur, sonralar Korolyovu DİXX sistemində xüsusi xidmətə köçürdülər və o, həbsxanada ola-ola yeni texnika üzərində işlərini davam etdirdi. Görünür, faşistlərin başladığı müharibə və Korolyov kimi mütəxəssisə olan ehtiyac onun taleyini həll etmişdi. 1944-cü ildə isə onu azadlığa buraxdılar...”

288

Onu da qeyd edək ki, orqanların özlərinin tərkibində də terror hökm sürürdü. Onun miqyasını göstərən rəqəmlər hətə 80-ci illərdə sovet mətbuatında dərc edilmişdi - 20 min nəfər məhv edilmiş çəkist! Onlar vicdanlarının əleyhinə getmək istəməyən adamlar idi. Özləri güllələnməyə və ya düşərgələrdə təcridi ölümə məhkum olunsalar da, başqalarını xilas edirdilər...

Stalin rejimində adətən həddən çox şey bilənlər arzu olunan adamlar hesab edilmirdilər. Beriya da uzun illər ərzində Stalinin gözündə belə münasibətdən uzaq ola bilmişdi. Bununla belə, onun da növbəsi çatdı. 50-ci illərin əvvəllərində Beriyanın yaxın silahdaşları həbsə alındılar. Onun özü isə 1953-cü ilin martında Stalinin qəflətən vəfat etməsinə görə divandan canını qurtara bildi. Beriya belə hesab edirdi ki, indi onun “bəxt ulduzu” doğub. O, hakimiyyəti ələ keçirmək üçün plan hazırlayıb və özünün ilk gedişini edir: iradəcə özə f

olan və onun fikrincə, Beriyanın təsiri altına düşən Malenkovu Mərkəzi Komitənin plenumunda Nazirlər Sovetinin sədri vəzifəsinə irəli sürür. MK katibliyində Stalinin postunu isə Beriyanın rəyinə görə ikinci dərəcəli adam olan Xruşşov tutur. Tarixçilərin sonrakı araşdırmaları zamanı məlum olub ki, Beriya özünün süqutuna qədər Xruşşovun şəxsiyyətindən və xarakterindən baş açə bilməyib.

Bu qaniçən cəllad başə düşə bildirdi ki, onun dövrünün artıq sonu çatıb. Tanınmış yazıçı Konstantin Simonov “Mənim nəslimdən olan adamın gözü ilə” adlı memuarında həmin dövrü belə xarakterizə edir: *“Həmin dövrdə olan ən iyrənc, ən qəddar, faciəvi, amansız və çirkin şeyləri bir yerə toplamağa və presləməyə cəhd göstərsək və onları başqa şeylərdən ayırmağa çalışsaq, görürük ki, məhz Beriya, onun əməlləri, Stalinin dövründə onun uzun illər ərzində mövcud olması həm siyasi, həm mənəvi pozuntu idi. Stalinin vəfatından sonra bu epoxaya son qoyuldu...”*

289

Beriyanı 1953-cü il iyunun 26-da MK Rəyasət Heyətinin iclası zamanı Kremldə həbsə aldılar. Onu vaxtında qabaqlamışdılar. Beriya hakimiyyəti ələ keçirməyə hazırlaşaraq, təbeliyində olan bir neçə diviziyanı RSFSR-in mərkəzi vilayətlərindən Moskvaya göndərmək barədə gizli əmr vermişdi. Əməliyyat Moskva Hava Hücümündən Müdafiə Dairəsinin zabitləri tərəfindən həyata keçirilmişdi. Beriyanın həbsə alınmasına hazırlıqda məşhur sərkərdə, Sovet İttifaqı Marşalı Georgi Jukov iştirak etmişdi.

İstintaq zamanı Beriya özünü təkəbbürlü aparırdı və yalnız öz doğma adamlarının taleyi üçün narahatlığını bildirirdi.

Yeri gəlmişkən, onlar həbsə alınmamışdılar. Onun arvadı Nina Gegeçkoriya kənd təsərrüfatı elmləri namizədi idi və namuslu adam kimi hörmətə malik idi. Beriyanın yazıçı Maksim Qorkinin nəvəsi Marfa Peškova ilə evlənmiş oğluna qarşı da heç bir narazılıq yox idi. Lakin təhqiqat zamanı maraqlı faktlar aşkara çıxarıldı. Və məlum oldu ki, Beriyanın arvadı Gürcüstan Menşevik hökumətinin keçmiş xarici işlər naziri Noy Jordaniyanın bacısı qızıdır. O, 1924-cü ildə Gürcüstanda baş verən qiyamın təşkilatçısı olmuşdu. Sonralar o, Parisə mühacirət etmişdi. Sübuta yetirilmişdi ki, həbs edilən günədək Beriya Jordaniya ilə əlaqə saxlamışdır. O, Hitler Almaniyaşının nümayəndələri ilə də əlaqədə imiş. Beriyanın güllələnməsi kimi ədalətli tədbiri həyata keçirən general-leytenant Batitskinin arvadı xatırlayır ki, o alçaq dizi üstə sürünür, aman istəyirmiş: “Bu qədr alçaq, yaramaz işlər görəsən, layiq olduğun cəzani isə sakit qarşılamaq üçün özündə bir damcı da iradə tapa bilməyəsən!”.

ŞƏHİD POLİSLƏRİMİZ

Təəssüf edirəm ki, şəhid polislərimizin hamısı barədə söhbət açmaq imkan xaricindədir. Onların hamısı vətən uğrunda, dövlətçiliyimizi qoruyarkən canlarından keçiblər. Elə təkcə son illər radikal dini qüvvələrlə mübarizədə Nardaranda və Gəncədə 4 polis işçisi həlak oldu. Allah onlara rəhmət eləsin.

Bir qədər əvvəlki söhbətlərimizdə Azərbaycan polisinin keçdiyi rəşadətli yollardan kifayət qədər bəhs olunduğundan, istərdim oxucuları kədərli bir hekayətlə tanış edim. Çünki bu da bizim tariximizdir, daha doğrusu, Azərbaycan polisinin şərəfli və unudulmaz səhifələrindəndir. Həmin məqalə “Azərbaycan” qəzetinin 24 noyabr 2017-ci il tarixli sayında dərc olunub.

Əfsanəvi partizanın övladı

Mikayıl Əhmədiyyə oğlu Cəbraylov - Şəkiddə doğulub, orta məktəbi bitirəndən sonra sırası polis işçisi kimi işə başlayıb. Təhsilini davam etdirmək üçün Bakıdakı Polis Akademiyasına daxil olub, leytenant rütbəsi alıb. Yenidən Şəkiyə qayıdıb, sahə müvəkkili kimi işə başlayıb. Bütün bunlar 1990-cı ilə qədər olanlardır. Sonra hər şey dəyişib. Erməni quldurlarının azgın hərəkətləri Azərbaycana qarşı torpaq iddiaları Mikayılı dəhşətləndirib. Dörd nəfər polis işçisi ilə birlikdə Qarabağa ezam olunub. Cəbhəyə yola düşəndə atası Əhmədiyyə kişidən xeyir-dua alıb. Böyük Vətən müharibəsi illərində Əhmədiyyə kişinin də xidmətləri az olmayıb. Əf-

sanəvi partizan kimi tanınan cəsur azərbaycanlı övladı müxtəlif şəhərlərin düşmənlərdən azad olunmasında axıradək inadkarlıqla döyüşüb. Fransa xalqı onu bu gün də xatırlayır. Əfsanəvi partizanın adını əbədiləşdirmək üçün ona Fransanın Milli Qəhrəmanı adı verilib. Belə bir atanın övladı ailə ənənələrini şərəflə doğrultmaq üçün ən çətin döyüşlərin iştirakçısı olub. Cəmillinin, Kosaların müdafiəsi uğrunda gedən döyüşlərdə cəsarətlə vuruşub.

Ağır döyüşlərin biri Kosalar kəndində baş vermişdi. Bu kənddə düşmən mühasirəsində qalan adamları və ehtiyat taxılı təhlükəsiz yərə çatdırmaq nə qədər çətin olsa da, Mikayıl bu işin öhdəsindən bacarıqla gəlib. Əhalinin ərzaqla təminatına xeyli kömək edib.

1990-cı il dekabrın 15-də əsir düşən döyüş dostlarını xilas etmək üçün axıradək mübarizə aparan Mikayıl düşməne sarsıdıcı zərbələr endirir. Onun davamlı hücumlarına dözümlə gətirə bilmirlər. Son anda Mikayıl yenə məqsədinə nail olur, çətin vəziyyətə düşən dostlarını xilas edir. Onun döyüş yolunda belə fraqmentlər çoxdur. Mikayıl hər bir tapşırığı yerinə yetirəndə bir qədər mənəvi yüngüllük keçirirdi, amma qətiyyənlə yorulmaq bilmirdi. Ona görə ki, düşmən hər fürsətdən istifadə edirdi. Qüvvələr nisbəti nə qədər fərqli olsa da, bütün bunlar cəsur döyüşçünü qorxutmurdu. Deyirdi ki, biz düşməne kimliyimizi sübut etməliyik. Sübut etməliyik ki, əzəli torpaqlarımıza göz dikənlərin niyyəti heç vaxt baş tutmayacaq.

Onu tanıyanlar, əhatəsində olan adamlar deyirlər ki, Mikayıl qorxu nə olduğunu bilməzdi. Düşməne gözlənilməz mövqelərdən zərbə vurardı, cəsarəti ilə seçilərdi. Amma heç vaxt böyük uğurları ilə öyünməzdi. Qarşıda onu gözləyən

döyüşlərin nəticəsi barədə düşünürdü. Bütün bunlar onun cəbhə gündəliyində ardıcılıqla yazılıb. Qeydlərinin birində oxuyuruq: *"Qorxu olan yerdə insanın qabiliyyəti üzə çıxır, hər şeyi zərrə-zərrə məhv olur. Qorxu hissi insanın şərəf və heysiyyətini, mənlik və mərdlik kimi nəcib hissələrini təhlükədə saxlayır"*. Bütün bunları son həddə qədər dərk edən Mikayıl döyüşlərdə də əqidəsindən dönmür. Bütün məqamlarda düşməni vahimədə saxlaya bilir, çevik hərəkətləri ilə əməliyyatlarda sona qədər iştirak edirdi.

Mikayılın öz gücünə, qabiliyyətinə daxili inamı böyük idi. Əgər nəyi isə qarşısına məqsəd qoyurdusa, hədəfə çatana qədər yorulmaq bilmirdi. Bunu komandirləri də döndə-döndə qeyd edirdilər. Ona görə də cəsur döyüşçünü ən çətin əməliyyatlara göndəridilər. Bilirdilər ki, etimadı layiqincə doğruldacaq.

Mikayıl öz cəbhə gündəliyində atası Əhmədiyyə kişinin öyüdlərinə, nəsihətlərinə də yer ayırıb. Yazırdı ki, atam mənə çox şey öyrədi - halal yaşamağı, dostluqda bütövlüyü, əyilməzliyi, ən başlıcası, el-oba sevgisini...

Mikayıl Cəbrayıllovun gərgin döyüş yolu bir daha sübut edir ki, o, atasından öyrəndiyi mənəvi dəyərləri əxlaqi sərəvət kimi qoruya bilib. Təhlükədə olan torpaqlarımızı xilas etmək üçün son məqamda canından keçib. Əməliyyatların birində ölümlə üz-üzə qalsa da, döyüş meydanını tərk etməyib, düşməni geri çəkilməyə məcbur edib. Nə qədər çətin olsa da, sonuncu döyüşdə özünü xilas edə bilməyib. Mikayıl özü deyirdi ki, şərəfli ölüm dəyərsiz yaşamaqdan qat-qat üstündür, mənalıdır. Elə atasına yazdığı sonuncu məktubda da bütün bunları etiraf edir: *"Nə yaxşı ki, siz mənə belə böyütdünüz. Mən yadigar övladıma da belə bir yol seçməyi*

məsləhat görürəm. Qoy keçmişini, varisi olduğu ailənin ənənələrini yaxşı öyrənsin. Onda dünənindən xəbəri olacaq. Atasının da, babasının da hansı amallar uğrunda döyüşdüyünü anlayacaq..."

Mikayıl Cəbraylov hələ ölümündən bir qədər əvvəl cəbhə gündəliyində yazırdı: *"Gec-tez müharibə bitəcək, biz qalib gələcəyik. Tanrı da ədalətli tərifə kömək olur. Erməni quldurları və onların havadarları məqsədlərinə çatma bilməyəcəklər. Müharibənin ağır illərində küncdə-bucaqda gizlənmələr, uzaq diyarlarda daldalananlar üzə çıxacaq. Vəcdan mühakiməsində belələri çoxdan uduzub. Axı, qorxu olan yerdə insan hər şeydən məhrum olur. Vətənə olan bir doyumluq sevgisini də itirir".*

294

Öz yaşadları arasında belə düşüncə ilə yaşayanlar o qədər çox olmasa da, Mikayılın əhatəsində belə dostları qədərincə idi. O, dostlarına güvənirdi, arxalanırdı, çətin anlarda üreyindən keçənləri deyər bilirdi. Belə yaşamaq vərdisi uşaqlıqdan başlamışdı və davam edirdi. Deyirdi ki, erməni quldurlarına əsir düşməkdənsə, döyüş meydanında sonuncu gülləni özünə qiyməyə daha şərəflidir. Mən başqa seçim tanımıram...

Mikayıl Cəbraylov o qədər şərəfli bir ömür yaşayıb ki, ondan tək-cə öz övladı yox, nəsillər nümunə götürəcək. Əslində, belə yaşamaq o qədər də asan deyil. Mikayıl kimi təpərli övladların keçdiyi yol öz xalqının şərəf tarixinə yazılır. Bu yol onun keçmişini ilə gələcəyi arasında bir körpü yaradır...

Mikayılın cəbhə gündəliyində maraqlı qeydlər çoxdur. Oxuduqca adamın yaddaşında qəhrəmanlıq salnaməsinin izləri bir-birinə calanır, çox şeylər xatırlanır. Onun cəsarətinin, qələbəyə inamının şahidi olur. Hər kiçik uğursuzluqdan

ruhdan düşmürdü. Əksinə, yeni döyüşlər üçün planlar cızır, yollar arayırdı. Heç vaxt düşməne əsir düşmək haqqında düşünmürdü. Deyirdi ki, əgər döyüşlərdə həlak olsam, mənə birbaşa öz kəndimizə - Şəkinin Oxut qəbiristanlığına aparın, doğmalarımın uyuduğu yərə. O yerlər mənə o qədər əzizdir ki, çox vaxt yuxularıma gəlirdi. Açıqımı deyim ki, bu gün də o yerlər üçün qəribəmişəm...

O yerlərə qayıtmaq, doğmaları ilə görüşmək Mikayıl qismət olmadı. Amma Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı arzulanmış yerdə dəfn edildi. Onun adına Şəkidə bir küçə verildi. Həmin küçədən ötənlər onu cəsarətli, cəsur bir vətən övladı kimi xatırlayırlar. Belə xatırlanmaq hər kəsə nəşib olmasa da, Mikayıl bu taleyi yaşaya bildi. O özü belə arzulanırdı. Arzulayırdı ki, həm atasının, həm də əhatəsində olduğu adamların etimadını doğrulda bilsin. Mikayıl son məqama qədər şərəfli bir ömür yaşadı. Vətənə əsl övlad kimi borcunu qaytardı.

295

100 İLİN 27 NAZIRI

Dəyərli oxucular, mən Cümhuriyyət və polis mövzusunda başladığım söhbəti hüquqşünas-publisist Şəmsəddin Əliyevin "Azərbaycan polisi - 100 il də arxada qaldı" sərlövhəli məqaləsindən kiçik bir hissə ilə tamamlamaq istərdim.

1918-ci il may ayının 28-də müsəlman Şərqi ilk olaraq müstəqilliyini bəyan etmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Milli hökumətinin tərkibində Daxili İşlər Nazirliyi yaradılıb. 1918-1920-ci illər ərzində Azərbaycan polisi Cümhuriyyətin formalaşmasında, milli maraqların, azərbaycançılıq-türkçülük ideologiyasının inkişafında və müstəqilliyin müdafiəsində əvəzsiz rol oynayıb, cinayətkarlıqla mübarizə siyasətində fəal iştirak edib, əməliyyat-axtarış fəaliyyətində nəsilərlə görk olacaq spesifik mübarizə metodu və üsulları yaradıb. Vətəne sədaqət hissi, dövlətçilik, milli təəssübkeşlik, ələ alınmama (etibar edilən vəzifəyə sədaqət), loyallıq, vətən, xalq və dövlət marağına üstünlük vermək kimi etik-davranış qaydalarına sadiqlik nümayiş etdirmək ənənəsinin bazasını yaradıb.

Erməni işğalçılarına qarşı döyüşlərdə milli ordu ərsəyə gələn dövrə qədər fədakarlıq, rəşadət və döyüş əzmi ilə ön cəbhədə olan Azərbaycan polisi ərazi bütövlüyümüzün, səhədlərin toxunulmazlığının və suverenliyimizin qorunmasında canını əsirgəmədən qəhrəmanlıq səlnaməsi nümayiş etdirib. Azərbaycan Respublikasının suverenliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda döyüşlərdə fədakarlıqlara, dinc əhalinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsində, ictimai təhlükəsizliyin qorunmasında fərqləndiklərinə görə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktları ilə DİO-nun 66 əməkdaşına "Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəmanı" fəxri adı verilib,

86 əməkdaş "Azərbaycan Bayrağı" ordeni ilə, 247 əməkdaş isə müxtəlif orden və medallarla təltif edilib. 1000 nəfərə qədər əməkdaş vətən uğrunda şəhid olub, mindən çox əməkdaş əlil olub.

1918-ci ildən 2018-ci ilə qədər Azərbaycan Daxili İşlər Nazirliyinə 27 ali rütbəli şəxs rəhbərlik edib. Cümhuriyyətimizin 23 ayı ərzində hökumətin tərkibində Daxili İşlərə 6 nəfər - ilk nazir Xoyski Fətəli Xan İskəndər xan oğlu, sonuncu nazir isə 15.02.20 - 28.04.1920-ci ilin iki ayı ərzində Vəkilov Mustafə ağa Nazir oğlu rəhbərlik edib.

Sovet dönəmində - 28 aprel 1920-ci ildən, 9 may 1990-cı ilə qədər isə 14 ali rütbəli şəxs nazirliyə rəhbərlik edib. 1990-cı il may ayının 23-dən başlayaraq 7 nəfər Daxili İşlərə nazir təyin edilib. Hazırda 29.04.94-cü ildən DİO-ya kollegial rəhbərliyi həyata keçirən, dövlətin və xalqın etimadını doğruldun, içdiyi anda sədaqət nümayiş etdirən cənab Ramil Usubov müstəqil dövlətimizin 7-ci naziridir.

ƏDLİYYƏMİZİN TARİXİ CÜMHURİYYƏT DÖVRÜNDƏN BAŞLAYIR

28 may 1918-ci ildə Şorqədə ilk parlamentli dövlət kimi yaradılan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti çox mürəkkəb bir tarixi şəraitdə fəaliyyət göstərmişdir. Amma son dərəcə gərgin ictimai-siyasi şəraitdə cəmi 23 ay yaşayan Cümhuriyyət demokratikləşmə iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, səhiyyə, hərbi quruculuq sahələrində atdığı mühüm addımları başa çatdırma bilməyə də, onun qısa müddətdə həyata keçirdiyi tədbirlər xalqımızın tarixində silinməz izlər buraxmış, milli dövlətçilik ənənələrimizin bərpası işində böyük rol oynamışdır.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xüsusi diqqət yetirdiyi sahələrdən biri də ədliyyə sistemi olmuşdur. Bunu təsdiq edən faktlar isə yetərinçədir. Belə ki, Ədliyyə Nazirliyi Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması ilə bir gündə - 1918-ci il may ayının 28-də təsis edilmişdir. O vaxt Rusiya imperiyasından Azərbaycana miras qalan və iflic vəziyyətdə olan ədliyyə sisteminin bərpası və yeniləşməsi istiqamətində xeyli işlər görülmüş, zəruri tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Fətəli xan Xoyski tərəfindən birinci hökumət təşkil edilərkən Ədliyyə Nazirliyi də yaradılır. İlk ədliyyə naziri görkəmli ictimai-siyasi xadim Xəlil bəy Xasməmmədov təyin edilir. 1918-ci il iyun ayının 17-də Gəncə şəhərində ikinci hökumət formalaşdırılarkən Fətəli xan Xoyski həm Nazirlər Şurasının sədri, həm də ədliyyə naziri vəzifəsini icra edir. Cəmi 10 gün sonra Tiflis məhkəmə palatasının üzvi olan Teymur bəy Makinski nazir müavini vəzifəsinə gətirilir. 1918-ci il dekabrın 26-da üçüncü hökumət təşkil edilərkən ədliyyə naziri vəzifəsi boş qaldığına görə bu vəzifəni nazir

müavini Teymur bəy Makinski icra edir. 1919-cu il aprel ayının 14-də dördüncü hökuməti təşkil edən Nəsim bəy Yusifbəyli bu vəzifəni sosialist Aslan bəy Səfirkürdskiyə tapşırır. N.Yusifbəylinin təşkil etdiyi beşinci Hökumət kabinetində isə ədliyyə naziri vəzifəsi X.Xasməmmədova həvalə olunur.

Yarandığı ilk günlərdə Ədliyyə Nazirliyinin ştatı vəzifəsi yalnız nazirdən ibarət idi. Gəncəyə köçdükdən sonra isə Cümhuriyyət Hökumətinin 1918-ci il 26 və 30 iyun tarixli qərarları ilə nazir müavini ştatı verilməklə, nazirliyin idarə strukturu, dəftərxanası yaradılır. Həmin il sentyabrın 15-də Bakı Qafqaz İslam Ordusu tərəfindən azad edildikdən sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti sentyabrın 17-də Bakıya köçür. Ədliyyə Nazirliyi sentyabrın 26-dan Bakıda fəaliyyətə başlayır. Noyabrın 22-də nazirliyə yeni ştat vahidləri - dəftərxanasına 5 nəfər karguzar və 8 nəfər dəftərxana xidmətçisi ştatı verilir, bu struktura direktor və direktor müavini təyin olunur. 1919-cu il avqustun 11-də Hökumətin qərarı ilə Ədliyyə Nazirliyi sistemində həbsxana işləri şöbəsi də yaradılır. Cümhuriyyət Parlamentində qəbul olunan qanun layihələrinin əksəriyyətinə Ədliyyə Nazirliyində baxıldığından, 1919-cu il noyabrın 28-də nazirliyin ştatını artırmaq barədə qanun layihəsi hazırlanıb Parlamentin müzakirəsinə təqdim olunur. Layihə üzrə qəbul edilən qanuna əsasən, Ədliyyə Nazirliyi sistemində tərəcəməçilər, hüquq məsləhətçiləri və mühəsiblik yaradılır.

Ədliyyə Nazirliyi ilk günlərdən ölkədə anarxiya zamanı dağıdılmış məhkəmə aparatı sistemini, birinci növbədə, Bakı və Gəncə dairə məhkəmələrinin və onların yanındakı prokuror nəzarətinin, habelə yerlərdə bərabərlik məhkəmələrinin fəaliyyətini bərpa etməyə başlayır. Fəaliyyətinin birinci ilində nazirlikdə şəxsi heyət üzrə 272 nəfər iş təyin edilir,

153 nəfər işdən azad olunur. 20 nəfər isə müxtəlif vəzifələrə keçirilir. 1918-ci il oktyabrın 9-da Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası Ədliyyə Nazirliyinin sərəncamına verilir. Məhkəmə sahəsində işlərin bərpa olunması ilə əlaqədar Ədliyyə Nazirliyi Məhkəmə Palatasının yaradılması barədə məsələ qaldırır. 1918-ci il noyabrın 14-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən hazırlanmış Azərbaycan Məhkəmə Palatasının Əsasnaməsini təsdiq edir. 1919-cu il mayın 21-də nazirlik ayrı-ayrı idarələrdə vəzifədən sui-istifadə hallarının və xidməti cinayətlərin təhqiqi ilə əlaqədar xüsusi Təftiş-İstintaq Komissiyasının yaradılması barədə qanun layihəsini parlamentə təqdim edir. İyulun 27-də parlament həmin layihə əsasında qanun qəbul edir. Qısa müddətli fəaliyyəti dövründə Ədliyyə Nazirliyi ölkədə hüquq-mühafizə orqanlarının təşkili ilə yanaşı, hüquq-mühafizəsi, qanunvericilik, normativ aktların hazırlanması və təbii sahəsində də böyük iş görür.

1920-ci il aprel ayının 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bolşeviklər tərəfindən devrildiyinə görə İnkilab Komitəsi may ayının 13-də Ədliyyə Nazirliyinin fəaliyyətinin dayandırılması barədə qərar çıxarır. Xalq Ədliyyə Komissarlığı yaradılaraq, onun səlahiyyətlərinə qanunvericilik layihələrinin hazırlanması, məhkəmə işçilərinin seçilməsi, təlimatlandırılması və onlara inzibati rəhbərlik edilməsi, qanunçuluğa ali nəzarət və istintaqın aparılması daxil edilir. Lakin 1930-cu ildə bu komissarlıq ləğv edilərək onun funksiyaları prokurorluq, Ali Məhkəmə, Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinə və digər orqanlara verilir. 1933-cü ildə məhkəmələrin, prokurorluğun, istintaqın birləşdirilməsi, vahid məhkəmə siyasətinin həyata keçirilməsi, bütün hakimiyyət orqanlarının, təsərrüfat müəssisələrinin, ictimai birliklərin və fiziki şəxs-

lərin hərəkətlərinin qanuniliyini müşahidə etmək məqsədilə Xalq Ədliyyə Komissarlığı yenidən təşkil edilir, onun səlahiyyətinə qanun layihələrinin hazırlanması, qanunların sərəhi, məhkəmə kadrlarının hazırlanması, əhəliyyə hüquqi yardımın təşkili, penitensiar sistemin idarə olunması, Ali Məhkəməyə, Dövlət prokurorluğuna və vəkillərə rəhbərlik etmək funksiyaları daxil olur. 1937-ci ildə Xalq Ədliyyə Komissarlığının yeni Əsasnaməsi təsdiq edilir, onun səlahiyyətləri xeyli məhdudlaşdırılır, əsas fəaliyyət sahəsi məhkəmə və notariat orqanlarının işinin təşkili və onlara rəhbərlik etməkdən ibarət olur. 1959-cu ildə Ədliyyə Komissarlığı yenidən ləğv edilir, məhkəmə orqanlarının fəaliyyətinə rəhbərlik və nəzarət, məhkəmə statistikasının aparılması Ali Məhkəməyə həvalə olunur. Eyni zamanda Nazirlər Soveti yanında Hüquq Komissiyası təşkil edilir və bununla da Ədliyyə Komissarlığının səlahiyyətləri ayrı-ayrı dövlət orqanları arasında bölüşdürülür. İfrat mərkəzləşdirilmiş hakimiyyətə aludəçilik, ayrı-ayrı dövrlərdə ədliyyə orqanlarından repressiya aləti kimi istifadə edilməsinə yönələn dövlət siyasəti, bu orqanların dəfələrlə ləğv edilib yenidən yaradılması ədliyyə sisteminin sabit struktura malik olmasına və işinin təşkilinə maneçilik törədirdi. Bunu nəzərə alan Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 7 dekabr 1959-cu il tarixli qərarı ilə Ədliyyə Nazirliyi növbəti dəfə ləğv edilir.

Ədliyyə Nazirliyinin yenidən və əsaslı surətdə təsis edilməsi ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrə təsadüf edir. 27 oktyabr 1970-ci ildə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin qərarı ilə Ədliyyə Nazirliyi təsis olunur, sabit fəaliyyəti təmin edilir, nazirlik məhkəmə orqanlarında təşkilati rəhbərliyi həyata keçirir, əhəliyyə hüquqi yardımını yaxşılaşdırılır, notariat fəaliyyəti və məhkəmə eks-

pertizalarının aparılması təmin olunur. Ümumiyyətlə, ədliyyə işi təkmilləşdirilir, onun gələcək inkişafı üçün əlverişli zəmin yaranır. Azərbaycan ədliyyəsi ölkəmiz dövlət müstəqilliyini yenidən bərpa etdikdən sonra da ulu öndər Heydər Əliyevin diqqətindən kənarda qalmır. 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdırdından sonra Ümummilli Liderin rəhbərliyi ilə ədliyyə sisteminin inkişafını təmin edən ardıcıl və məqsədyönlü islahatlar həyata keçirilir, nazirliyin səlahiyyətləri genişlənir, cəmiyyətdə rolu artır.

Ulu Öndərin ədliyyə sahəsinə göstərdiyi böyük qayğının təzahürü olaraq 11 noyabr 2000-ci il tarixdə imzaladığı Sərəncamla Ədliyyə Nazirliyinin ilk Əsasnaməsinin təsdiq edildiyi gün - 22 noyabr Azərbaycan Respublikası ədliyyə işçilərinin peşə bayramı günü kimi təsis edilir.

2006-cı ildə ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə ədliyyə orqanlarının fəaliyyəti ilə bağlı bir sıra mühüm sənədlər qəbul olunmuş, nazirliyə vəzifələr həvalə edilmiş, strukturu təkmilləşdirilmişdir. Müstəqillik dövründə ilk dəfə olaraq dövlət başçısının 18 aprel 2006-cı il tarixli Fərmanı ilə Ədliyyə Nazirliyi haqqında əsasnamə təsdiq edilərək ona hüquq-mühafizə orqanı statusu verilmiş, habelə "Ədliyyə orqanlarında qulluq keçmə haqqında" Azərbaycan Respublikasının 26 may 2006-cı il tarixli Qanunu qəbul olunmuş və ölkə Prezidenti tərəfindən "Ədliyyə orqanlarının inkişafı haqqında" 17 avqust 2006-cı il tarixli Fərman imzalanmışdır. Dövlət başçısının 06 fevral 2009-cu il tarixli Sərəncamı ilə "Azərbaycan ədliyyəsinin inkişafına dair 2009-2013-cü illər üçün Dövlət Proqramı" təsdiq edilərək həyata keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi qanunvericiliklə müəyyən edilmiş fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun ədliyyə sahəsində dövlət siyasətini və tənzimlənmə-

sini həyata keçirən, hüquq-mühafizə orqanı statusu olan mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır.

Azərbaycan ədliyyəsinin zəngin və keşməkeşli tarixini öyrənmək, bu orqanın ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində, insanların hüquq və qanuni mənafələrinin qorunması sahəsində müsbət fəaliyyətini indiki və gələcək nəsillərə çatdırmaq, ədliyyə orqanlarının müsbət ənənələrini qoruyub saxlamaqla bu işdə varisliyi təmin etmək, kadrları, xüsusilə gənc nəslə bu orqanın qabaqcıl ənənələri ruhunda təbiiyyətmək, ədliyyə fəaliyyətinin ictimaiyyət arasında təbliğini genişləndirmək məqsədilə "Azərbaycan ədliyyəsinin tarixi Muzeyi"nin yaradılması haqqında 16 avqust 2001-ci il tarixdə Nazirlik üzrə əmr imzalanmışdır. Həmin əmrə əsasən ədliyyə naziri Fikrət Məmmədovun rəhbərliyi ilə təşkil olunmuş xüsusi Komissiya tərəfindən qısa müddətdə tarixi araşdırmalar aparılaraq, müxtəlif sənəd və digər əşyalardan ibarət zəngin muzey fondu toplanılmış, 2001-ci il noyabrın 22-də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 noyabr 2000-ci il tarixli Sərəncamına əsasən təsis edilmiş ədliyyə işçilərinin peşə bayramı günündə muzeyin təntənəli açılışı olmuşdur.

Azərbaycan Ədliyyə Nazirliyinin keçdiyi tarixi yolu öyrənmək üçün bu muzeyin çox böyük əhəmiyyəti vardır. Belə ki, muzeyin yüksək dərəcədə təşkil edilmiş ekspozat və ekspozisiyalarından Azərbaycan ədliyyəsinin keçdiyi tarixi yol, görülmüş işlər barədə ətraflı məlumat almaq olur. Söz yox ki, bu işlərin belə yüksək səviyyədə təşkil edilmiş nazir Fikrət Məmmədovun peşəkar fəaliyyəti ilə bağlıdır. İki salonda yerləşməklə, 20 bölmədən ibarət olan Muzeyin ilk ekspozisiyası bölməsində dünya məhkəmə tarixinin ibtidai icma quruluşundan bugünkü beynəlxalq məhkəmələrə qədər keçdiyi yol

və s. barədə yığcam məlumatlar verilir.

2003-cü ildən ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi kursunu uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyev Ədliyyə Nazirliyinin bugünkü fəaliyyətinə, ölkədə aparılan hüquqi islahatların tərkib hissəsi olan məhkəmə-hüquq islahatlarının keçirilməsi məsələlərinə xüsusi diqqət ayırır. Ədliyyə Nazirliyinin MDB və dünyanın digər ölkələrin uyğun strukturları ilə qarşılıqlı münasibətləri formalaşmışdır. Belə ki, ədliyyə naziri Fikrət Məmmədovun başçılığı ilə ədliyyənin beynəlxalq münasibətlərinin genişləndirilməsi, nazirlik əməkdaşlarının xarici ölkələrə səfərləri və mötəbər beynəlxalq tədbirlərdə iştirakı Azərbaycan ədliyyə sisteminin tarixində yeni mərhələdir. O cümlədən Ədliyyə Nazirliyinin son illər xeyli genişlənən iktərəfli əlaqələri Türkiyə, Fransa, İtaliya, Rusiya, Ukrayna, Litva, İran və başqa dövlətlərlə qarşılıqlı hüquqi əməkdaşlığı səviyyəsini keçmişdir.

Ədliyyə Nazirliyi keçdiyi şərəfli 100 il ərzində Azərbaycan dövlətinə, vətəndaşlarına ləyaqətlə xidmət etmiş və bu gün ölkədə demokratik dövlət quruculuğu prosesində fəal iştirak edir.

KONSTITUSIYA MƏHKƏMƏSİNDƏ TƏDBİR

Konstitusiya Məhkəməsində ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95-ci ildönümü qeyd edilib.

Xalqımızın ümummilli lideri, müasir müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu, ilk milli Konstitusiyamızın müəllifi Heydər Əliyevin anadan olmasının 95-ci ildönümü münasibətilə mayın 7-də Konstitusiya Məhkəməsində tədbir keçirilib.

Əvvəlcə ulu öndər Heydər Əliyevin xatirəsi bir dəqiqəlik sükutla yad olunub.

Tədbirdə çıxış edən Konstitusiya Məhkəməsinin sədri Fərhad Abdullayev ulu öndər Heydər Əliyevin SSRİ dövründəki fəaliyyətindən, Azərbaycanın inkişafı və milli dövlətçiliyinin gücləndirilməsi istiqamətində misilsiz xidmətlərindən danışıb. Bildirilib ki, XX əsrin sonu-XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycana rəhbərlik etmiş bu dahi şəxsiyyətin adı xalqımızın tarixinə böyük xilaskar kimi həkk olunub. Hələ sovet dövründə Azərbaycanın rəhbəri vəzifəsinin icrasına başladığı ilk gündən etibarən Heydər Əliyev o zamana qədər bu vəzifədə olmuş rəhbərlərdən fərqlənən yeni bir yanaşma tərzi göstərərək diqqəti respublikanın gələcəyinə dair təxirəsalınmaz məsələlərin həllinin vacibliyinə yönəltdi. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə uzaqgörənliklə atılmış addımlar, Azərbaycanda əsası qoyulan güclü sosial, mədəni, iqtisadi və intellektual sərmayə gələcəkdə xalqımızın istiqlaliyyət qazanması üçün zəmin hazırlayan vacib milli potensial rolunu oynayıb.

Qeyd olunub ki, ulu öndər Heydər Əliyev iqtisadi siyasətin

hazırlanıb həyata keçirilməsinə, iqtisadiyyatın dinamik inkişafına da daim qayğı göstərib. Bu istiqamətdə Heydər Əliyevin neft strategiyası başlıca yer tutur. 1994-cü il sentyabrın 20-də imzalanmış "Əsrin müqaviləsi" ulu öndər Heydər Əliyevin neft strategiyasının əsas tərkib hissələrindən biri idi. 1999-cu il noyabrın 18-də ATƏT-in İstanbul sammitində Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə prezidentləri tərəfindən neftin Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri ilə nəqliyə dair saziş imzalanıb. 2006-cı ilin yayında fəaliyyətə başlayan həmin kəməre Heydər Əliyevin adı verilib. Ümummilli Liderin neft strategiyasının həyata keçirilməsi nəticəsində Azərbaycan Respublikası dünyanın əsas neft istehsal mərkəzlərindən birinə çevrilib.

Fərhad Abdullayev qeyd edib ki, Azərbaycan müstəqilliyinin bərpasından sonrakı ilk illərdə hərbi təcavüz, torpaqlarımızın 20 faizinin işğal olunması, iqtisadi tənəzzül, siyasi qeyri-sabitlik, hüquqi qeyri-müəyyənlik, orduya nizam-intizamsızlıq və digər problemlərlə qarşı-qarşıya qalmışdı. Azərbaycan dövlətçiliyi üçün taleyüklü bir dövəmdə qətiyyətli siyasi iradə nümayiş etdirərək ölkənin milli maraqlarını təmin edə biləcək tarixi şəxsiyyətə olan ehtiyac, xalqın təkidli tələbi ilə müasir müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu Heydər Əliyevin ölkə rəhbərliyinə qayıdışı ilə nəticələndi. Ulu Öndər uzaqgörən və məqsədyönlü fəaliyyəti ilə Azərbaycanı vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən, ictimai-siyasi anarxiyadan xilas etdi, xalqımızı müstəqil Azərbaycan və azərbaycançılıq ideyası ətrafında birləşdirərək öz tarixi missiyasını yerinə yetirdi. Bu dövərdə başlayaraq hüquqi dövlət quruculuğu və vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsi Azərbaycan Respublikasının inkişafının əsas istiqamətləri kimi müəyyənləşdirildi.

Sədr vurğulayıb ki, hüquqi dövlət quruculuğunu öz inkişafının başlıca istiqaməti kimi seçən Azərbaycanda ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə qısa müddətdə irimiqyaslı məhkəmə-hüquq islahatları reallaşdırıldı, sovet dönməndən miras qalmış hüquq sistemi tamamilə yeni, demokratik prinsiplər əsasında quruldu, institusional səviyyədə bir sıra yeni təsisatlar yaradıldı, beynəlxalq birliyə sürətli inteqrasiya sahəsində əhəmiyyətli nailiyyətlər qazanıldı. Ölkəmizdə başlanılmış islahatlar fonunda ən mühüm hadisələrdən biri 1995-ci il noyabrın 12-də ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanaraq ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ölkəmizdə demokratik, hüquqi dövlət, vətəndaş cəmiyyətinin yaradılmasına və hüquq sisteminin müasir tələblərə uyğun formalaşmasına gəliş imkanlar açdı.

Fərhad Abdullayev qeyd edib ki, Konstitusiyanın qəbulundan sonra ölkəmizdə qanunun aliliyinin, insan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsinin təmin edilməsi məqsədilə genişmiqyaslı məhkəmə-hüquq islahatlarının aparılması, Azərbaycanda peşəkar hakim korpusunun formalaşması, cinayət və mülki mühakimə icraatında demokratik, hüquqi dövlətə xas olan prinsiplərin həyata keçirilməsini təmin etmək mümkün oldu. Məhz aparılan islahatlar sayəsində ölkəmizdə yeni üçpilləli məhkəmə sistemi təsis edilib, qanunvericilik sistemi beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılıb, məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyinin və hakimlərin statusunun əsasları qanunvericilikdə təsbit edilməklə onların fəaliyyəti üçün zəruri şərait yaradılıb.

Diqqətə çatdırılıb ki, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsini dövlətin ali məqsədi elan etmiş Konstitusiyanın aliliyinin təmin edilməsi, orada təsbit olunmuş insan hüquq və

azadlıqlarının yüksək səviyyədə müdafiəsi məqsədilə 1998-ci il iyulun 14-də Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsi yaradılıb. Konstitusiyaya Məhkəməsinin yaradılması məhz Ulu Öndərin adı ilə bağlıdır. Heydər Əliyev tərəfindən yaradılan Konstitusiyaya Məhkəməsi fəaliyyətə başladığı gündən üzərinə düşən vəzifələri layiqincə yerinə yetirməyə və fəaliyyətini təkmilləşdirməklə məsuliyyətli işini həyata keçirməyə çalışır. Əsası ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş genişmiqyaslı məhkəmə-hüquq islahatları keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoyaraq uğurla davam etdirilir.

Qeyd olunub ki, Heydər Əliyev Fondunun yaradılması Azərbaycan dövlətinin cəmiyyətə ünvanlanan ali məqsədlərinin reallaşdırılması yolunda tarixi nailiyyətə çevrilib. Yaradıldığı gündən Fondun qarşısına qoyduğu məqsədlər miqyası ilə fərqlənib. Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyevanın rəhbərlik etdiyi Fond əsas diqqəti vətəndaşların həyatı, sağlamlığı, təhsili ilə bağlı olan bütün sahələrə yönəltdi. Məqsədlər o qədər aydın və ali oldu ki, Heydər Əliyev Fondu qısa vaxtda yardıma ehtiyac duyan hər bir kəsin ümid yerinə çevrildi, ötən illərdə Ulu Öndərin ölkənin sosial-iqtisadi, mədəni tərəqqisi, sivil dünya birliyinə inteqrasiyası, xalqın maddi rifahının yaxşılaşdırılması naminə müəyyənləşdirdiyi ideyaların reallaşmasına dəstək verdi.

Tədbirdə Konstitusiyaya Məhkəməsinin hakimi Südəbə Həsənova çıxış edərək dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin nəsilərə nümunə ola biləcək zəngin həyat və fəaliyyətindən, mənalı ömrünün hər birimiz üçün əvəzsiz nümunə olmasından, onun xalq və ölkə qarşısındakı unudulmaz xidmətlərindən, rəhbərliyi dövründə Azərbaycanın demokratiya və müstəqillik yolunda atdığı uğurlu addımlarından danışaraq, xatirələrini

tədbir iştirakçıları ilə bölüşüb.

Tədbirin sonunda sədr Fərhad Abdullayev bildirib ki, ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi xəttini uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə aparılan siyasət nəticəsində bütün sahələrdə sürətlə inkişaf edərək beynəlxalq miqyasda özünə layiqli yer tutan Azərbaycan dünyanın inkişaf etmiş ölkələri sırasına qərarlaşıb. Bu gün Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkəmizdə həyata keçirilən məhkəmə-hüquq islahatları qanunçuluğun və hüquq qaydasının daha da möhkəmlənməsinə, Azərbaycanın dünya birliyində daha fəal inteqrasiyasına və demokratik imicinin yüksəlməsinə xidmət edir. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkəmizdə bütün sahələrdə aparılan uğurlu islahatlar, əldə olunan nəticələr xalqın sabaha inamını qat-qat artırıb. Bu siyasət Heydər Əliyev yolunun layiqincə davam etdirildiyinə, memarı olduğu müstəqil Azərbaycanın etibarlı əllərdə olduğuna, müasir güclü dövlətimizin yaradılmasına möhkəm əminlik yaradıb. Aprelin 11-də keçirilmiş prezident seçkilərinin nəticələri xalqın İlham Əliyevə etimadını bir daha nümayiş etdirib.

Sonda ümummilli lider Heydər Əliyevin mənalı həyatı və zəngin siyasi fəaliyyətini əks etdirən sənədli film nümayiş edilib.

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN İRSİ MİLLİ SƏRVƏTİMİZDİR

Məlum olduğu kimi, 2018-ci ildə Azərbaycan xalqının böyük oğlu, ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin 95 illiyi böyük təntənə ilə qeyd olundu. Azərbaycan Respublikasının ədliyyə naziri, Məhkəmə-Hüquq Şurasının sədri, I dərəcəli dövlət ədliyyə müşaviri Fikrət Məmmədovun ulu öndərlə bağlı məqaləsi güman edirəm ki, oxucular üçün də maraqlı olar:

Hər bir xalqın milli azadlıq və istiqlaliyyət tarixində xilaskar rolunu oynayan dahi insanlar var. Həmin dahilər öz qətiyyətləri ilə mənsub olduqları xalqı arxasınca aparıb, ən taleyüklü məqamlarda qalib rolunu oynayıblar. Azərbaycan xal-

qının ümummilli lideri Heydər Əliyev müasir dünya tarixinə parlaq və silinməz iz qoymuş böyük şəxsiyyət, qeyri-adi zəka, fitri istedad sahibi, müdrik dövlət xadimi kimi düşmüşdür.

Müstəsna xidmətləri ilə əbədilik qazanan ümummilli lider Heydər Əliyevin mənalı həyat yolu, zəngin və çoxsaxəli irsi tükənməz ibrət məktəbidir. Ötən illərə nəzər salarkən Azərbaycan xalqının öz müdrik liderinin rəhbərliyi ilə qazanmış olduğu mühüm tarixi nailiyyətlərin bir daha şahidi olur. İntibah və milli şüurun oyanışı Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi ilə başlamış, müstəqilliyimiz məhz onun sayəsində əbədi və dönməz karakter almışdır. Ölkəmiz dünyada layiq olduğu mərtəbəyə Ulu Öndərin uzaqgörənliyi, müdrikliyi, qətiyyəti, dəmir iradəsi, zəngin dövlətçilik təcrübəsi sayəsində yüksələ bilmişdir.

Vətəni, xalqı qarşısında misilsiz xidmətlərinə görədir ki, bu gün ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95 illik yubileyi ölkəmizin hər yerində və onun hüduqlarından kənarda hər bir azərbaycanlının yüksək ehtiramı və dərin minnətdarlıq hissi ilə geniş qeyd olunur.

Heydər Əliyev keçdiyi böyük, mənalı və şərəfli həyat yolu zaman və məkan anlayışına sığmır. Ümummilli lider Heydər Əliyevin xarakterində və fəaliyyətində doğma xalqına bağlılıq və təəssübkeşlik hələ gənc yaşlarından özünü göstərirdi. Naxçıvanda sadə, zəhmətkeş bir azərbaycanlı ailəsində dünyaya göz açan bu böyük insan hələ gəncliyindən yüksək vəzifələr tutmuş, çiyinlərində böyük bir ölkənin yükünü daşımışdır.

Ulu Öndərin 1969-1982-ci illərdə Azərbaycanın rəhbəri kimi gördüyü işlər xalqın yaddaşında daim qalacaqdır.

Heydər Əliyevin ölkə rəhbərliyinə gəlişi keçmiş SSRİ-nin geridə qalmış respublikalarından biri sayılan Azərbaycanda həyat ritmini büsbütün dəyişdi, ölkədə görünməmiş canlanma və yüksəliş, tikinti-quruculuq işləri başlandı. Heydər Əliyevin gərgin fəaliyyəti nəticəsində iqtisadiyyat, sənaye və kənd təsərrüfatında, mədəniyyətdə və təhsil sahəsində böyük uğurlar əldə edildi, çoxsaylı sənaye müəssisələri, mədəniyyət və təhsil ocaqları, tibb müəssisələri inşa edildi, yeni yaşayış massivləri salındı, yollar tikildi, ucqar rayonlara qaz xətləri çəkildi.

Respublikamızın siyasi və mədəni həyatında böyük əhəmiyyəti olan saraylar, özünün görkəmi ilə şəhərə gözəllik verən neçə-neçə yaraşlıq binalar, xalqımızın tarixində mühüm rol oynamış şəxslərə, ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinə əzəmətli heykəllər ucaldıldı.

Məhz Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi o illərdə bugünkü dövlət müstəqilliyimizin möhkəm təməli qoyuldu, milli ruh, azərbaycançılıq məfkurəsi yüksəlməyə başladı, kadr korpusunun milliləşdirilməsi istiqamətində qətiyyətli addımlar atıldı, hər il yüzlərlə gənc müxtəlif mühüm, o cümlədən hərbi ixtisaslara yiyələnmək üçün SSRİ-nin ən qabaqcıl ali məktəblərinə göndərildi, azərbaycanlılar mühüm dövlət vəzifələrinə irəli çəkildilər.

Özünün ixtisaslı dövlətçilik konsepsiyasında ədalət, qanunçuluq və hüquq qaydalarının təminatına hər zaman üstünlük verən ümummilli lider Heydər Əliyev «ədaləti ədalətsizliklə bərpa etmək olmaz» - deyərək dövlət idarəçiliyində qanunun aliliyini, ədaləti əsas meyar kimi müəyyənləşdirdi, vəzifə səlahiyyətləri ilə bağlı cinayətlərə, rüşvətxorluğa qarşı barışmaz münasibət nümayiş etdirirdi.

Ədliyyə Nazirliyinin də yenidən yaradılması ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrə təsadüf edir. Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 27 oktyabr 1970-ci il tarixli qərarı ilə təsis edilmiş Ədliyyə Nazirliyi sabit fəaliyyət göstərməyə başladı, ədliyyə işi təkmilləşdirilərək onun gələcək inkişafı üçün zəmin yarandı.

1978-ci ildə Azərbaycan SSR Konstitusiyasının qəbul edilməsi və orada Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi təsbit edilməsi ümummilli lider Heydər Əliyevin xidmətləridir. Totalitar sovet rejiminin hökm sürdüüyü o dövrdə respublikanın ali qanununda xalqın mənəvi sərvətlərinin, xüsusən dilinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi üçün hüquqi əsasların müəyyən edilməsi olduqca cəsarətli addım kimi dəyərləndirilir. Sovet milli siyasətinin tələbləri ilə tam bir ziddiyyət təşkil edən bu çətin vəzifənin öhdəsindən məhz Heydər Əliyev gələ bilmişdir. "Qoy ədalət zəfər çalsın!" - o zaman Heydər Əliyevin söylədiyi və bütün işlərinin mahiyyətini təşkil edən bu sözlər xalqın dilində şüara çevrildi.

Sonralar Heydər Əliyevin SSRİ kimi nəhəng dövlətin rəhbərliyində Siyasi Büronun üzvü, Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini kimi yüksək mövqe və vəzifə tutması qürurverici hadisə oldu. Heydər Əliyevin siyasi elitanın zirvəsinə yüksəlməsi Azərbaycan üçün xüsusilə böyük önəm kəsb etdi. Heydər Əliyev artan nüfuzundan və yüksək vəzifənin açdığı imkanlardan istifadə edərək, İttifaq büdcəsindən Azərbaycana daha çox vəsait ayrılmasına, bir sıra ittifaqmiqyaslı layihələrin Bakıya yönəldilməsinə nail oldu.

Dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin titanik fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan keçmiş ittifaqın qabaqcıl respublikalarından birinə çevrildi.

Lakin sonralar baş verən məlum hadisələr, Mixail Qorbaçovun siyasi hakimiyyətə gəldikdən sonra Heydər Əliyevə qarşı həsəd və qısqançlıq hissələrinin baş qaldırması, Azərbaycanı əleyhinə çirkin niyyətlərin həyata keçirilməsi Ulu Öndərin vəzifədən uzaqlaşdırılması ilə nəticələndi.

Bundan istifadə edən ermənilər ölkəmizə qarşı uydurma ərazi iddiaları irəli sürərək özəli torpağımız olan Dağlıq Qarabağ ətrafında hərbi təcavüzə başladı. Əgər o vaxt Heydər Əliyev Azərbaycanda və ya sovet rəhbərliyində olsaydı, heç vaxt Dağlıq Qarabağ kimi problem meydana çıxmazdı. Heydər Əliyev amili, onun gücü, qüdrəti erməni millətçilərinə belə təxribatlardan çəkindirirdi.

1990-cı ilin yanvarında keçmiş SSRİ rəhbərliyinin Azərbaycana qərəzli münasibətinin təzahürü olaraq, dinc etirazçılara qarşı Bakıya sovet ordusunun yeridilməsi misli görünməmiş qanlı faciə ilə nəticələndi. Əfsuslar olsun ki, həm SSRİ, həm də o vaxtkı Azərbaycan rəhbərliyi bu qanlı cinayətin bilavasitə təşkilatçısı və iştirakçısı olduğundan nəinki onun açılması və cinayətkarların məsuliyyətə cəlb olunmasından ötrü tədbirlər görmədi, əksinə bu vəhşiliyi gizlətmək üçün əlindən gələni etdi. 20 Yanvar faciəsindən bir gün sonra ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəliyinə gedərək xalqımızın kədərini bölüşməsi və sovet hakimiyyətinin ölkəmizdə həyata keçirdiyi qanlı aksiyanı ifşa etməsi o dövrdə xalqımıza bir dayaq, bir təsəlli oldu. Xalq o ağır günlərdə köməksiz olmadığını hiss etdi.

Həmin dövrdə Azərbaycana qayıdışına ciddi maneələr törədilməsinə baxmayaraq Vətənin ağır günlərinə biganə qala bilməyən Heydər Əliyev Azərbaycana qayıtdı. Xalqın böyük

ümid və ruh yüksəkliyi ilə gözlədiyi Heydər Əliyev Bakıdan Naxçıvana getdi və Ulu Öndər yekdilliklə Muxtar Respublikanın Ali Məclisinin sədri seçildi.

1991-1993-cü illərdə Naxçıvana rəhbərliyi dövründə Heydər Əliyev tərəfindən respublikamızın müstəqilliyi yolunda mühüm addımlar atıldı, Muxtar Respublikanın adından «sovet sosialist» sözləri çıxarıldı, üç rəngli milli bayrağımız ilk dəfə Naxçıvanda dövlət bayrağı kimi qəbul olundu, dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi günün müəyyən edildi, 20 yanvar faciəsinə siyasi qiymət verildi, SSRİ-nin saxlanması barədə referendumdan imtina edildi, mühüm imperiya strukturlarının fəaliyyəti dayandırıldı, ilk dəfə olaraq sovet qoşun hissələri Muxtar Respublikadan çıxarıldı.

Lakin 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini yenidən bərpa etməsi ölkəmiz onu itirmək təhlükəsi qarşısında qalmışdı. Ölkədə müharibə gedirdi. İdarəçilik isə yox dərəcəsində idi. Respublikada kaos, anarxiya hökm sürürdü.

Yeganə nıcat yolunu Heydər Əliyevin qayıdışında görə Azərbaycan xalqı onu təkidlə hakimiyyətə çağırırdı. Xalqımız inanırdı ki, Azərbaycanı düşüdü bu ağır vəziyyətdən, sosial-iqtisadi, hərbi-siyasi böhrandan yalnız Heydər Əliyev xilas edə bilər. Burada məşhur fransız mütəfəkkiri Volterin "dövlətin xilası üçün bir dahi insan kifayətdir" kəlamı yada düşür. Heydər Əliyev də Tanrının Azərbaycan xalqının tələyinə bəxş etdiyi bir qismət, zamanında millətinin xilaskarı olmaq üçün göndərilən bir dahi insan idi.

Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının yaddaşında qurucu və xilaskar dövlət xadimi, milli lider və xalq məhəbbətini qazanan öndər kimi əbədlilik qazanması, heç də təsadüfi deyil.

Məhz Azərbaycan xalqının azadlığının, müstəqil dövlətçiliyinin müqəddəratının həll edildiyi ağır günlərdə xalqın iradəsinə tabe olan Heydər Əliyev ölkə rəhbərliyinə qayıdaraq müstəqil Azərbaycan Respublikasını, Azərbaycan xalqını, milli-azadlıq hərəkatında qazanılmış tarixi nailiyyətləri məhv etmədən xilas etmək kimi çox çətin və şərəfli bir missiyanı öz üzərinə götürdü. Bu, sözün əsil mənasında, «ömrümün qalan hissəsini də xalqıma bağışlayıram» deyib, meydana atılan böyük ürəkli Vətən oğlunun öz xalqı, öz Vətəni qarşısında misilsiz fədakarlığı idi. Heydər Əliyev öz siyasi bacarığını, çoxillik idarəçilik sərəştəsini əsirgəmədən xalqın fırvanlılığı və dövlətinin müstəqilliyi yolunda yorulmadan xidmətdə olduğunu bir daha sübut etdi.

Ümummilli Lider daxili və xarici qüvvələrin dövlət çevrilişi, sui-qəsd və təxribat cəhdlərinə baxmayaraq öz heyatı, sağlamlığı bahasına gecəli-gündüzlü fədakar əməyi hesabına müstəqil Azərbaycan dövlətini qurdu və möhkəmlətdi. Heydər Əliyev demokratik hüquqi dövlət qurmaq, köklü islahatlar aparmaq üçün ilk növbədə ölkədə ictimai-siyasi sabitliyi, qanunçuluğu bərqərar etdi, cəmiyyətdə hökm sürən hərə-mərciliyə və özbaşnalığa birdəfəlik son qoydu. Ulu Öndərin 1994-cü ildə imzaladığı Cinayətkarlıqla mübarizəyə yönəlmiş tarixi fərmanı qanunçuluğun və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsində əsaslı dönüş yaratdı.

Zəngin dövlətçilik təcrübəsinə malik olan böyük strateq Heydər Əliyev hüquqi dövlətin Azərbaycan modelini ilk milli Konstitusiyanı yaratmaqla gerçəkləşdirdi. Heydər Əliyevin müəllifi olduğu 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında hüquqi dövlətin bütün prinsipləri - qanunun aliliyi, insan

hüquqlarının müdafiəsi, hakimiyyət bölgüsü, konstitusiyaya nəzarəti prinsipləri təsbit olundu, insan haqlarının təmini dövlətin ali məqsədi kimi bəyan edildi.

Ölkəmiz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra SSRİ-dən miras qalmış, totalitar rejimə xarakterik olan hüquq sistemi və qanunlar sivil və demokratik cəmiyyət quruculuğuna, qanunun aliliyinin təmin olunmasına, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat vermirdi. Əsas Qanunun qəbulu ölkədə bütün sahələrdə, o cümlədən hüquqi islahatların hərtərəfli və kompleks həyata keçirilməsinə rəvac verdi və bu məqsədlə müxtəlif komissiyalar yaradıldı. Hüquq sistemində müstəsna əhəmiyyət verən ümummilli lider Heydər Əliyev Hüquqi İslahat Komissiyasına rəhbərliyi bilavasitə öz üzərinə götürərək islahatların qısa müddətdə və müəşəkkil aparılmasını təmin etdi.

Ulu Öndər prokurorluq orqanlarının rəhbər işçiləri ilə 2000-ci ilin aprelində keçirdiyi görüşdə hüquqi islahatlarla bağlı deyirdi: *"Bu islahatları ona görə aparmırıq ki, kimsə biza deyir, kimsə bunu bizdən tələb edir. Biz özümüz anlamalıyıq ki, "hüquqi, demokratik dövlət qururuq" elan edən prezident gərək onu təmin etsin. Bunu təmin etmək də qanunlarla ola bilər"*.

Gərgin fəaliyyət nəticəsində ölkəmizin bu günkü və gələcəyi naminə son dərəcə vacib və əhəmiyyətli, habelə hüquq sisteminin mahiyyətini müəyyən edən tam yeni mütərəqqi qanunlar, o cümlədən "Konstitusiyaya Möhkəməsi haqqında", "Möhkəmələr və hakimlər haqqında", "Prokurorluq haqqında", "Polis haqqında", "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında", "Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında" və digər qanunlar, əvvəlkilərdən prinsipcə köklü surətdə fərqlənən

Mülki və Mülki-Prosessual, Cinayət və Cinayət-Prosessual, Cəzaların İcrası və s. məcəllələr qəbul edildi. Bu qanunvericilik aktları beynəlxalq səviyyəli mütəxəssislər tərəfindən ekspertizadan keçirilməklə yüksək dəyərləndirildi.

1996-cı və 1999-cu illərdə əsaslı yoxlamaların və sahibkarlığın inkişafı sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında dövlət başçısı tərəfindən imzalanmış fərmanlar ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm rol oynadı.

Eyni zamanda, ölkəmizdə siyasi partiyaların, ictimai təşkilatların azad fəaliyyəti, senzuranın aradan qaldırılması, yüzrlər mətbuat orqanının sərbəst nəşr olunması, özəl radio və televiziya kanallarının yayımlanması siyasi plüralizmin, azad fikrin, demokratiyanın və vətəndaş cəmiyyətinin inkişafına böyük təkan verdi.

İnsan haqlarının etibarlı qorunması dövlətin prioriteti kimi müəyyən edilərək respublikamız insan hüquq və azadlıqlarının təminatı sahəsində bütün əsas beynəlxalq konvensiyalara qoşuldu, 1993-cü ildən ölümlə cəzasının icrasına veto qoyuldu, 1998-ci ildə isə Şərqdə ilk dəfə olaraq Azərbaycanda bu cəza növü tamamilə ləğv edildi, əfv və amnistiya institutları geniş tətbiq edilməyə başlandı.

Ölkəmizdə insan haqlarının müdafiəsinə dair mühüm normativ aktlar qəbul olundu, bu sahədə xüsusi Dövlət Proqramı hazırlanaraq həyata keçirilməyə başlandı və İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (Ombudsman) institutu yaradıldı.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hüquqi dövlət quruculuğu prosesi çərçivəsində ədliyyə orqanlarında əsaslı islahatlar aparıldı, ədliyyə sisteminin hərtərəfli inkişafı üzrə tarixi əhəmiyyətli qərarlar qəbul olundu, bu orqanların fəaliyyətində köklü müərəqqi dəyişikliklərə başlandı.

İlk növbədə penitensiar müəssisələrin Daxili İşlər Nazirliyindən Ədliyyə Nazirliyinə verilməsi işi başa çatdırıldı. Bu addımın atılmasında məqsəd məhkəmə qərarlarının icrası sistemini təkmilləşdirmək, cəza-tərbiyə işini humanistləşdirmək, ən əsası isə insan hüquqlarının, azadlıqlarının gözlənilməsinə təmin etmək idi. Ədalətli məhkəmə hüququnun ayrılmaz tərkib hissəsi olan məhkəmə qərarlarının icrası işinin müstəsna əhəmiyyəti nəzərə alınaraq Nazirliyin tərkibində icra xidməti təsis edildi, istintaq idarəsi yaradılaraq ədalət mühakiməsi əleyhinə olan və bir sıra digər cinayətlərin ibtidai istintaqının aparılması Ədliyyə Nazirliyinə həvalə olundu.

Azərbaycan tarixinin Heydər Əliyev dönəmində ilk dəfə olaraq yerli özünüidarə orqanları formalaşdı və bələdiyyələrə metodoloji yardımın göstərilməsi, eləcə də inzibati nəzarətin həyata keçirilməsi Ədliyyə Nazirliyinə tapşırıldı.

Ədliyyə sahəsində aparılan islahatların nəticəsi olaraq Ədliyyə Nazirliyinin cəmiyyətdə rolu və nüfuzu xeyli artdı və o, hüquq siyasətini həyata keçirən əsas orqanlardan birinə çevrildi.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən ədliyyə işçilərinin peşə bayramı gününün təsis edilməsi də dahi rəhbərimizin Azərbaycan ədliyyəsinə xüsusi diqqət və qayğısının bariz təzahürü olmuşdur.

Demokratik hüquqi dövlətin təməl daşlarından biri hesab olunan müasir müstəqil məhkəmə hakimiyyətinin bərqərar olması da möhz ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Bələ məhkəmə hakimiyyətini yaratmaq üçün ölkədə köklü məhkəmə-hüquq islahatlarının aparılmasının zəruriliyini nəzərə alan Ümummilli Liderin təşəbbüsü ilə 1997-ci ildə zən-

gin demokratik ənənələri olan ölkələrin təcrübəsinə əsaslanan "Məhkəmələr və hakimlər haqqında" yeni Qanun qəbul olundu və məhkəmə islahatlarına dair proqram xarakterli Fərman imzalandı.

Dahi öndərin rəhbərliyi ilə aparılan məhkəmə-hüquq islahatı nəticəsində keçmiş sovet məhkəmə sistemi ləğv edilərək 2000-ci ildən yeni, insan haqlarının müdafiəsinə daha etibarlı təminat verən üçpilləli müstəqil məhkəmə sistemi fəaliyyətə başladı.

Məhz həmin vaxtdan Azərbaycan postsovet məkanında qətimkan tədbiri kimi həbsin seçilməsi səlahiyyətini məhkəməyə verən və bununla da "Habeas Corpus" prinsipini tətbiq edən ilk dövlətlərdən oldu.

Bunun davamı olaraq məhkəmələr üzərində hər hansı, o cümlədən prokuror nəzarəti ləğv olunaraq, əksinə demokratik məhkəmə nəzarəti institutu formalaşdırıldı.

2000-ci ildə dövlətçilik tariximizdə ilk dəfə olaraq hakimlər şəffaf prosedurlar əsasında, o cümlədən test üsulu ilə seçilmiş və nəticədə hakim korpusu 60% təzələnməmişdir.

Görülmüş tədbirlər əhali arasında məhkəmələrə etibar xeyli artırdı, məhkəmələr barədə keçmiş sovetlər birliyindən miras qalmış «cəza orqanı» təəssürati aradan qaldı. Artıq insanlar pozulmuş hüquqların müdafiəsi üçün digər orqanlara deyil, məhz məhkəməyə müraciət etməyə başladı.

Həmçinin, bütün hüquq-mühafizə orqanlarında və vəkillik xidmətində mütərəqqi islahatlar aparıldı, onların fəaliyyəti demokratik dəyərlərə uyğun quruldu.

Müstəqilliyimizin on ili - 1993-2003-cü illər ərzində dahi Heydər Əliyev "siyasət mümkün olanı etmək deyil, mümkününü bacarmaq sənətidir" məşhur kəlamda söylənil-

diyi kimi, düşünülmüş və uzaqgörən siyasəti sayəsində Azərbaycan üçün, xalqımız üçün mümkünsüz görünən hər şeyin öhdəsindən uğurla gəldi, ölkəmizin müstəqilliyini dönməz, əbədi və daimi etdi, Azərbaycan demokratik hüquqi dövlət quruculuğu yolu ilə əzmlə irəlilədi və gələcək inkişafın strateji hədəflərini müəyyən etdi. O inkişaf ki, sonrakı illərdə müstəqil Azərbaycanın daha da qüdrətlənməsi və tərəqqisi üçün möhkəm təməl və potensial rolunu oynadı.

Ümummilli Lider həm də Azərbaycan tarixində ən görkəmli dövlət xadimi kimi əbədi bir milli sərvət - Heydər Əliyev dövlətçilik məktəbini yaratdı. Ulu Öndərin 2003-cü ildə tarixi müraciətində xalqa müəyyənləşdirdiyi siyasəti davam etdirə biləcək dəqiq ünvanı göstərdi: *"İnanıram ki, mənim axıra çatdırma bilmədiyim taleyüklü məsələləri, planları, işləri sizin köməyiniz və dəstəyinizlə İlham Əliyev başa çatdırma biləcəm. Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm"*. Zaman Heydər Əliyevin bu inamını təsdiq edir və Ümummilli Liderin layiqli davamçısı möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyev Azərbaycana bacarıqla rəhbərlik edir, öz praqmatik və müdrik siyasəti ilə ölkəmizi irəli aparır. Dövlətin sükənətinə etibarlı əllərdə olduğunu görən xalq öz Prezidentinə daim dəstək verir və onun arxasınca inəli gedir.

Ölkəmizin ictimai-siyasi həyatında mühüm hadisə olan - aprelin 11-də ədalətli və şəffaf keçirilmiş prezident seçkilərində cənab İlham Əliyevin böyük vətəndaş həmrəyliyi ilə yenidən ölkə başçısı seçilməsi xalqımızın iradəsini, inamını, Heydər Əliyev siyasətinə, amallarına sadiqliyini təzahür etdirməklə son 15 ildə görülən işlərə, sürətli tərəqqiyə, bəqərar edilməmiş möhkəm ictimai-siyasi sabitliyə verilən yüksək

qiymətdir.

Ünümmlili lider Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi hərtərəfli inkişaf strategiyası ötən dövrdə dövlət başçısı cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə uğurla həyata keçirilərək ölkəmizin davamlı inkişafı təmin edilmiş, qarşıya qoyulan əsas məqsəd və hədəflərə nail olunmuşdur.

Bu dövrdə elə bir sahə olmamışdır ki, orada islahatlar aparılmasın və inkişaf müşahidə edilməsin. Belə ki, 15 il ərzində iqtisadiyyatımız 3,2 dəfə, sənaye istehsalı 2,6 dəfə artmış, işsizliyin səviyyəsi 5 faizədək enmiş, yoxsulluq təxminən 10 dəfəyədək azalmışdır. Valyuta ehtiyatlarımız 24 dəfə artaraq 44 milyard dollara bərabərdir. Ölkəmizin iqtisadiyyatına 230 milyard dollardan çox sərmayə qoyulmuşdur.

Bu gün iqtisadi sahədə rəqəbatqabiliyyətliliyinə görə Azərbaycan Davos Dünya İqtisadi Forumunun, Dünya Bankının hesabatlarında yüksək pillələrdə qərarlaşır, islahatçı dövlət kimi seçilir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum neft və qaz kəmərləri, Cənub Qaz Dəhlizi, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun açılışı nəzərdə tutulan Trans-Anadolu (TANAP) qaz boru kəməri kimi global enerji və nəqliyyat layihələrinin bilavasitə təşəbbüskarı olan ölkəmiz Avropada etibarlı tərəfdaş və regionun lider dövlətinə çevrilmişdir. Respublikamızın ən mötəbər tədbirlərə, o cümlədən humanitar, siyasi, iqtisadi, mədəni forumlara, möhtəşəm idman yarışlarına uğurla ev sahibliyi etməsi dövlətimizin dünyada yüksək nüfuzunu təcəssüm etdirir.

Ulu öndərin adını daşıyan Heydər Əliyev Fondu da keyirxahlıq, sülh, insanpərvərlik kimi bəşəri amallar uğrunda necib fəaliyyəti ilə ölkədə həyata keçirilən çoxşaxəli islahatlara dəyərli töhfələr verir, Azərbaycan Respublikasının Birinci

vitse-prezidenti, Fondun prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə reallaşdırılan çoxsaylı layihələr, həyata keçirilən tədbirlər öz müsbət nəticələrini verməklə xalqımızın Heydər Əliyev ocağına olan sevgisini daha da gücləndirir.

Ötən dövrdə dövlət başçısının təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə həyata keçirilən genişmiqyaslı islahatların tərkib hissəsi olaraq ədliyyə və məhkəmə sisteminin inkişafına da xüsusi önəm verilmişdir. Ədliyyə Nazirliyinin funksiya və səlahiyyətləri genişlənmiş, Ədliyyə Akademiyası, regional ədliyyə idarələri, xüsusi notariat institutu, probasiya xidməti təsis edilmiş, elektron reyestrlər və informasiya sistemləri yaradılmaqla vətəndaşların ədliyyə təsisatlarına çıxışı xeyli asanlaşmışdır.

Eyni zamanda, ölkə Prezidentinin tapşırıqlarına əsasən ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin artmasına, məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyinin güclənməsinə xidmət edən mütərəqqi islahatlar aparılmış, bu sahədə qanunvericilik təkmilləşmiş, hakimlərin şəffaf seçim qaydası müəyyən olunaraq hakim korpusu 60 faiz təzələnməmiş, yeni məhkəmələr və məhkəmə hakimiyyətinin özüniüdər orqanları yaradılmış, müasir İKT-nin, dövlət başçısının Sərəncamı ilə yaradılmış "Elektron məhkəmə" informasiya sisteminin tətbiqi və məhkəmə infrastrukturunun müasirləşməsi üzrə əməli tədbirlər görülmüşdür.

Böyük qürur hissi ilə deyə bilərik ki, möhkəm bünövrə üzərində formalaşmış Azərbaycan dövləti özünün yeni müasir inkişaf dövrünü yaşayır. Hər birimiz Heydər Əliyevin dövlətçilik amallarına sadiq qalaraq Ulu Öndərin yüksək ideyalarını yaşatmaq və inkişaf etdirmək, Azərbaycan tarixinin

yeni şanlı səhifələrini yazmaq naminə möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin ətrafında sıx birləşərək, əlimizdən gələni əsirgəməməli, dövlət başçısının yüksək etimadına uyğun olaraq ölkəmizin hərtərəfli tərəqqisi üçün öz vəzifələrimizi layiqincə yerinə yetirməli və daha əzmkarlıqla çalışmalıyıq.

Azərbaycan zəngin ölkədir, onun istedadlı insanları, tükənməz təbii sərvətləri var, lakin bizim ən böyük sərvətimiz Heydər Əliyev siyasi irsidir. Bu hədsiz sərvətin öyrənilməsi üçün konfranslar təşkil olunur, Azərbaycan tarixinin Heydər Əliyev dönəmində əldə olunmuş nailiyyətlər, demokratik hüquqi dövlət quruculuğunda Heydər Əliyevin irsi barədə çıxışlar edilir və digər tədbirlər həyata keçirilir.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 95 illik yubileyi münasibətilə Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən də silsilə tədbirlər keçirilir. Ədliyyə işçiləri Fəxri xiyabanda Ulu Öndərin məzarını ziyarət edərək öz xatirəsinə əbədi ehtiramlarını bildirirlər. Gənc əməkdaşlar nazirlikdə Heydər Əliyev muzeyi ilə tanış olurlar, ədliyyə orqanlarında yığıncaqlar, dəyirmi masalar keçirilir, ixtisasartırma kurslarında xüsusi mövzular tədris edilir. Müxtəlif kütləvi idman yarışları, xeyriyyə tədbirləri, o cümlədən qanvermə aksiyası təşkil olunur, ədliyyə işçiləri və hakimlər tərəfindən mətbuatda çıxışlar edilir. Həmçinin, Heydər Əliyevin 95 illik yubileyi münasibətilə xüsusi stend hazırlanıb, nazirliyin kinozalında Ulu Öndərin zəngin həyatından və titanik fəaliyyətindən bəhs edən filmlər nümayiş etdirilir.

Ümummilli Liderin yubileyi münasibətilə Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən keçirilmiş "Heydər Əliyev və Azərbaycan ədliyyəsi" mövzusunda geniş elmi-praktiki konfrans xüsusilə

qeyd olunmalıdır. Ədliyyə Nazirliyi rəhbərliyinin və məsul işçilərinin, Məhkəmə-Hüquq Şurası üzvlərinin, hakimlərin, prokurorların, vəkillərin, elm-tədris müəssisələri, vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələrinin, alimlərin, gənc hüquqşünasların və KİV-lərin iştirakı ilə Ədliyyə Akademiyasında keçirilmiş tədbirdə məzmunlu və elmi təhlillərə əsaslanan məruzələrin edilməsi, mütakirələrin keçirilməsi Heydər Əliyevin dövlətçilik irsinin öyrənilməsi və aşılanması baxımından olduqca böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Şübhəsiz ki, Heydər Əliyev dühasını, onun xalqımız qarşısında xidmətlərini sonadək öyrənmək qeyri-mümkündür. Ulu öndərimizin böyüklüyü, onun xalqımızın rifahı naminə həyata keçirdiyi mühüm tədbirlərin mahiyyətini tam dərk etmək üçün böyük zaman tələb olunur. Zaman keçdikcə isə bu dahi insanın adı Azərbaycan xalqının simvoluna, əməlləri isə hünər rənzinə çevrilir.

Hələ sağlığında əfsanələşən, siyasət olimpini fəth etmiş nadir şəxsiyyət Heydər Əliyev haqqında dünyanın məşhur simalarının necə heyranlıqla, ehtiramla danışıqlarının şahidiyik. Müasiri olan dünya liderləri, tanınmış dövlət adamları və siyasi xadimləri tərəfindən dünya miqyasında böyüklüyü etiraf edilən, o cümlədən ABŞ-ın sabiq Prezidenti Corc Buşun "şəxsiz lider", Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın "türk dünyasının tanınan və sevilən lideri", Rusiya Prezidenti Vladimir Putinin "siyasi nəhəng", Fransanın sabiq Prezidenti Jak Şirakin "qeyri-adi şəxsiyyət" adlandırdıqları Heydər Əliyev şəxsiyyətinin nəhəngliyi bu günlərdə yenidən göz önündə canlanır, qəlbimizdə bir daha qürur və iftixar hissləri baş qaldırır.

Azərbaycan xalqı xoşbəxtədir ki, onun Heydər Əliyev kimi

Ulu Öndəri, dünyanın hörmətlə yanaşdığı və qəbul etdiyi ümummilli lideri var. Və bu gün hər birimiz dərk edirik ki, müstəqil Azərbaycan dövləti bütün həyatı və fəaliyyəti tariximizə qızıl hərfələrlə həkk olunmuş Heydər Əliyevin şah əsəridir. Şübhə yoxdur ki, xalqımız onun müəllifini özünün tarixində və qəlbində əbədi yaşadacaq. Azərbaycan və Heydər Əliyevin adı əsrlər boyu bütün dünyada qoşa səslənəcəkdir.

Azərbaycan xalqı Ulu Öndərin siyasi kursunu davam etdirməklə möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə bundan sonra da öz tarixinin yeni, şanlı səhifələrini yazacaq, daha yüksək zirvələr fəth edəcəkdir.

*Fikrət Məmmədov,
Azərbaycan Respublikasının ədliyyə naziri,
Məhkəmə-Hüquq Şurasının sədri
I dərəcəli dövlət ədliyyə müşaviri*

NOTARIAT - ƏDLİYYƏNİN MÜHÜM SAHƏSİDİR

Son illər Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə respublikamızın sürətli sosial-iqtisadi yüksəlişi vətəndaşlarımıza mülki hüquq münasibətlərindən irəli gələn məsələlərin həlli üçün geniş imkanlar yaradıb. Bu sahədə əhaliyə keyfiyyətli hüquqi xidmətlərin göstərilməsində notariat orqanları mühüm rol oynayır.

İki yüz ilə yaxın tarixi olan Azərbaycan notariatının fəaliyyətinə bu il yaranmasının 100 illiyi geniş qeyd olunan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə xüsusilə önəm verilib, Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən Bakı və Gəncə dairə məhkəmələrinin böyük notarius kontorlarının və tabeliyindəki özəl notariusların fəaliyyəti yaxşılaşdırılıb, onların sayının artırılması ilə bağlı qərarlar qəbul edilib.

Ölkəmiz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən ədliyyə hüquqi islahatlar aparılmaqla notariat sistemi yeni mərhələyə qədəm qoyub, onun fəaliyyətini tənzimləyən "Notariat haqqında" Qanun qəbul olunub. Sonrakı illərdə dövlətimizin başçısı İlham Əliyevin ədliyyə fəaliyyətinin müasirləşdirilməsi, qabaqcıl texnologiyaların tətbiqi, insanlara layiqli xidmət göstərilməsi ilə bağlı tapşırıqlarına uyğun olaraq aparılan islahatlar çərçivəsində notariat təsisatının təkmilləşdirilməsi, vətəndaşların ədliyyə orqanlarına müraciət imkanlarının asanlaşdırılması, onlara göstərilən hüquqi xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üzrə ardıcıl işlər həyata keçirilir.

Görülən tədbirlər nəticəsində ölkəmizdə beynəlxalq təcürbəyə uyğun xüsusi notariat institutu yaradılaraq geniş tətbiq

olunur və onlar bu gün respublika üzrə bütün notariat korpusunun 83 faizini təşkil etməklə notariat hərəkətlərinin rəsmiləşdirilməsinə öz töhfələrini verirlər.

Eyni zamanda, "e-hökumət" prinsiplərinə uyğun olaraq əhaliyə geniş elektron xidmətlər göstərilir, nazirliyin "e-xidmətlər" bölməsi vasitəsilə vətəndaşlara notariat hərəkətlərinin aparılması qaydalarına, tələb olunan sənədlərə və rüsumların məbləğlərinə dair məlumatlarla tanış olmaq, müvafiq çıxarışlar əldə etmək, banka getmədən bütün ödənişləri kart vasitəsilə nağdsız həyata keçirmək imkanı yaradılıb. Belə xidmətlərdən yararlanmaq üçün notariat kontorlarında universal elektron xidmət köşkləri də tərtib olunur. Təkcə 2018-ci ilin ilk aylarında nazirliyin elektron xidmətlərindən, o cümlədən notariat fəaliyyəti ilə bağlı 2 milyondan çox insan faydalanıb.

Müasir texnologiyalardan istifadə etməklə, həmçinin "Elektron notariat" informasiya sistemi qurularaq, onun əsasnaməsi qəbul olunub. Beynəlxalq təcrübədə yalnız bir neçə inkişaf etmiş dövlətlərdə rast gəlinən belə sistem vasitəsilə notariat kontorları vahid şəbəkədə birləşdirilməklə notariat hərəkətlərinin rəsmiləşdirilməsi xeyli sadələşdirilib, ölkə vətəndaşları barədə məlumatlar rəqəmsallaşdırılmaqla və sistemləşdirilməklə notariuslar istənilən avtomobil, şəxsiyyət vəsiqəsinin nömrəsi, ad, soyad və doğum tarixi əsasında şəxsin ailə vəziyyəti, daşınar və daşınmaz əmlak üzrə bağladığı əqdlər barədə tam məlumat əldə etmək imkanına malikdirlər. Bu sistem fiziki və hüquqi şəxslərə daha çevik və keyfiyyətli hüquqi xidmətlərin göstərilməsinə, dövlət qurumları tərəfindən tələb edilən sənəd və arayışların sayının azaldılmasına və bununla da həmin qurumlara müraciət edilməsi zərurətindən aradan qaldırılmasına xidmət edir. Bu günədək həmin sis-

temdə 17 milyondan artıq aparılmış notariat hərəkəti barədə məlumat toplanıb.

Bütün bunlar ölkəmizin notariat sahəsindəki nailiyyətlərinə, həm də beynəlxalq marağı artırır və bir çox dövlətlər Azərbaycanın bu sahədə müsbət təcrübəsindən bəhrələnilir. Bu yaxınlarda Rusiya Federasiyasının notariuslardan ibarət mütəbər nümayəndə heyəti ölkəmizə səfər edərək notariat sahəsindəki islahatlar və yeniliklərlə tanış olub, Azərbaycanın nailiyyətlərini nümunəvi qiymətləndirib, o cümlədən elektron notariat sistemini uyqallığı ilə fərləndirib. Səfər zamanı Rusiya nümayəndə heyətinin üzvlərini ədliyyə naziri Fikrət Məmmədov ilə görüşü keçirilərək ölkələrimizin hüquqi sahədə əməkdaşlığının inkişaf perspektivlərinə dair faydalı fikir mübadiləsi aparılıb.

Həyata keçirilən tədbirlər çərçivəsində, həmçinin notariuslar korpusunun şəffaf prosedurlarla formalaşdırılması üzrə ardıcıl tədbirlər görülür. Son illər aparılmış seçimlər əsasında hazırlıqlı, müasir texnologiyalara bələd şəxslərə notariat fəaliyyəti ilə peşəkarcasına məşğul olmaq üçün şəhadətnamələr verilərək, onlar dövlət və ya xüsusi notarius vəzifəsində, o cümlədən Azərbaycan brendi olan "ASAN xidmət" çərçivəsində uğurla fəaliyyət göstərirlər.

Təsədüfi deyil ki, ictimai xidmətlərin müasir modeli olan "ASAN mərkəzləri"ndə 200 şəxsin çalışdığı notariat orqanları tərəfindən 2018-ci ilədək üç milyon yarım əməliyyat aparılmaqla vətəndaş məmnunluğuna nail olunub. Bu günədək mərkəzlərdə verilən sənədlərin 41 faizi məhz notariat orqanlarının payına düşür və bu göstərici ilbəil artır.

Notarius korpusunun komplektləşdirilməsi, bu zaman regionların sosial-iqtisadi tərəqqisinə uyğun olaraq hüquq təminatlarının inkişafı, yerli hüquqşünasların işlə təminatı Ədliyyə

Nazirliyi tərəfindən daim diqqətdə saxlanılır, bu məqsədlə mütəmadi müsabiqələr keçirilir. Bir sıra rayonlarda vakant notarius vəzifələri üzrə elan olunmuş növbəti müsabiqə artıq başa çatıb. Aşkarlıq şəraitində, müasir texnologiyalar tətbiq olunmaqla, həmçinin vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələrinin iştirakı ilə keçirilmiş müsabiqədən, o cümlədən Ədliyyə Akademiyasında icbari təlimdən uğur qazanmış namizədlərin notariat fəaliyyəti ilə məşğul olmaları üçün şəhadətnamələrin verilməsi qərara alınıb. Eyni zamanda, fəaliyyəti qiymətləndirilməklə bəzi notariusların şəhadətnamələrinin müddəti uzadılıb.

Yeni təyinatlarla əlaqədar Ədliyyə Nazirliyində notariuslarla nazir müavini Toğrul Musayevin görüşü keçirilib.

Görüşdə dövlətimizin başçısının andiçmə mərasimində proqram xarakterli nitqindən irəli gələn vəzifələr və verdiyi tapşırıqlar diqqətdə çatdırılaraq işin müasir tələblər səviyyəsində qurulması, texnoloji yeniliklərin daim mənimlənməsi, insanlara keyfiyyətli hüquqi xidmətin göstərilməsi vurğulanıb.

Ötən dövrdə bir sıra notariuslara işindəki qüsurlara görə xəbərdarlıq edildiyi, fəaliyyətində yol verdiyi ciddi nöqsanlara, habelə müsahibələrdə müvafiq bilik nümayiş etdirə bilmədiklərinə görə 21 nəfərin fəaliyyətinə xitam verildiyi vurğulanıb. Yeni notariuslara xidməti vəzifələrini layiqincə yerinə yetirmələri, etik davranış qaydalarına dönmədən əməl etmələri barədə tövsiyə və tapşırıqlar verilib, onlara göstərilən yüksək etimadı doğruldacaqlarına əminlik ifadə olunub.

XILASKARLIQ VƏ QURUCULUQ MISSIYASI

Bu yaxınlarda Nizami Rayon Məhkəməsinin sədri, Azərbaycan Məhkəmə Hakimləri Assosiasiyaları İttifaqının sədri Ələddin Cəfərovun mövzu ilə bağlı mətbudta dərc olunmuş bir məqaləsi diqqətimi çəkdi. O, qeyd edir ki, ötən əsrin sonlarına doğru - 1991-ci ilin 18 oktyabrında Cümhuriyyətin hüquqi və siyasi varisi olaraq istiqlalyyətimizi bərpa etsək də, bu müstəqillik ilkin mərhələdə formal xarakter daşımışdır. 1991-1993-cü illərin o böhranlı, ağırlı-acılı, faciəli günləri bir daha təsdiqlədi ki, xalqın inam və etimadına söykənməyən, onun iradəsini, istəyini nəzərə almayan hər hansı siyasi qüvvə Azərbaycan cəmiyyətində uzun müddət duruş gətirə bilməz.

1993-cü ilin iyununda xalqın təkidlə tələbi ilə Bakıya qayıdan ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətçiliyini iflasdan, fəlakətdən qurtarmış, dövlətçiliyi möhkəmlətməmiş, onu xain əllərdən, çevriliş, qiyam cəhdlərindən himn edərək dirçəliş və inkişafa doğru yönəltmişdir. Məhz buna görə də 15 iyun - Milli Qurtuluş Günü Azərbaycan xalqının dövlətçilik tarixində ön əlamətdar bayramlardandır.

1993-cü ilin ikinci yarısından etibarən Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğu yolunda atılan addımlar, milli dövlətçilik ənənələrinə, beynəlxalq standartlara əsaslanan köklü hüquq islahatları insan hüquq və azadlıqlarının təminatı sahəsində əsaslı dönüşə səbəb olmuşdur. Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan dövlətçiliyi qarşısındakı ön böyük xidmətlərindən biri də 1995-ci ildə müstəqil respublikamızın ilk Konstitusiyasının

yüksək demokratik meyarlar əsasında hazırlanması və ümum-xalq səsverməsi yolu qəbul edilməsi olmuşdur.

Ədalət mühakiməsinin müstəqil və qərəzsiz məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilməsi ideyası əsrlərdir ki, ədalətli cəmiyyətin əsas təməl prinsiplərindən biridir. Yunan filosofu Platon məhz bunu nəzərə alaraq yazırdı ki, "Ədalətlə idarə olunan cəmiyyətdə yaxşı vətəndaş olmaq asandır". Azərbaycan üçün demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğu yolunu seçmiş ümummilli lider Heydər Əliyev ölkəmizdə müstəqil məhkəmə hakimiyyətinin formalaşmasına da xüsusi diqqət yetirmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1996-cı il 21 fevral tarixli sərəncamı ilə yaradılmış Hüquq İslahat Komissiyası tərəfindən işlənib hazırlanmış "Konstitusiyaya məhkəməsi haqqında", "Məhkəmələr və hakimlər haqqında" qanunlar ölkəmizdə məhkəmə-hüquq islahatları sahəsində aparılan ilk mühüm addımlar olmaqla, müstəqil məhkəmə sisteminin yaradılmasına və fəaliyyət göstərməsinə imkan yaratmışdır.

Aparılan islahatlarla keçmiş sovet respublikaları arasında ilk dəfə məhz Azərbaycanda həbs və insan hüquqlarını məhdudlaşdıran digər prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi məhkəmələrin müstəsna səlahiyyətinə aid edilmişdir. Həmçinin məhkəmələr üzərində hər hansı, o cümlədən prokuror nəzarəti ləğv olunaraq, əksinə, demokratik məhkəmə nəzarəti institutu formalaşdırılmışdır. 2000-ci ildə dövlətçilik tariximizdə ilk dəfə olaraq hakimlər şəffaf prosedurlar əsasında, o cümlədən test üsulu ilə imtahanla seçilmiş, nəticədə hakim korpusu təzələnməmişdir. Görülmüş tədbirlər əhali arasında məhkəmələrə inamı artırmış, məhkəmələr barədə keçmiş sovetlər birliyindən miras qalmış "cəza orqanı" təəssüratı aradan qalxmışdır.

Mütərəqqi məhkəmə-hüquq islahatlarının uğurlu davamı

Siyasi liderin məharəti eyni zamanda, ictimai inkişafın mövcud mərhələlərinə uyğun olaraq insanların idarəçilikdə iştirakı formalarını müəyyənləşdirmək bacarığında müəyyən olunur. Ulu öndər Heydər Əliyevin layiqli siyasi varis kimi cəmiyyətə təqdim etdiyi cənab İlham Əliyev də dövlət başçısı kimi səlahiyyətlərinin icrasına başladığı ilk gündən ulu öndərin iqtisadi, siyasi və hüquqi islahatlar kursunu inamla davam etdirir.

Ötən 15 ildə zamanın inkişaf əhənginə adekvat olaraq ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə, məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyinin gücləndirilməsinə, habelə bu sahədə qabaqcıl beynəlxalq təcrübənin öyrənilərək tətbiqinə əsaslanan mütərəqqi islahatlar statik xarakter daşmayıb, zamanla təkmilləşmiş, yeni məzmun və forma kəsb etmişdir. Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, məhkəmə hakimiyyətinin özünüidarə funksiyasını uğurla həyata keçirən Azərbaycan Respublikasının Məhkəmə-Hüquq Şurasının məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində bu sahədə infrastrukturun müasirləşdirilməsi, yeni regional məhkəmələrin yaradılması, habelə hakimlərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi məsələləri xüsusi diqqət mərkəzində olmuşdur.

Bunun nəticəsi olaraq son 10 ildə 20-dək yeni məhkəmələrin, o cümlədən, regional apelyasiya, ağır cinayətlər məhkəmələrinin, 7 inzibati-iqtisadi məhkəmənin yaradılması vətəndaş mənafeyinə xidmət edən mühüm addım olmuşdur.

Ötən illərdə hakimlərin seçiminə diqqət gücləndirilmiş, 2 çoxmərhələli, şəffaf və obyektiv imtahanlar nəticəsində uğur qazanmış 400-ə yaxın hüquqşünas namizəd hakim vəzifəsinə təyin olunmuşdur. Məhkəmə islahatları nəticəsində hakimlərin ən yüksək həddədək - müddətsiz təyinatı müəyyən olunmuş, habelə seçim prosedurları təkmilləşdirilmişdir.

Məhkəmələrin fəaliyyətində müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqi - "Elektron məhkəmə informasiya sistemi"nin yaradılması, məhkəmələr üçün yeni inzibati binaların inşası, mövcud binaların əsaslı təmir olunması, ölkədə ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin daha da yüksəldilməsinə xidmət etmişdir. Bakının Yasamal və Sabunçu rayonlarında, habelə Gəncə, Oğuz, İmişli, Gədəbəy, Qəbələ və Şəkiddə yeni məhkəmə komplekslərinin inşa edilməsi dövlət başçısının bu sahəyə xüsusi qayğısının təcəssümüdür.

Milli mənaflərimiz beynəlxalq səviyyədə qorunur

Ölkəmizin məhkəmə-hüquq sisteminə əldə etdiyi nailiyyətlər müxtəlif səviyyələrdə etiraf edilir. Təsədüfi deyildir ki, Avropa Şurasının Ədalət Mühakiməsinin Səmərəliliyi üzrə Komissiyası (CEPEJ) son illər öz hesabatlarında Azərbaycanda məhkəmə islahatlarına göstərilən diqqəti Avropa dövlətləri sırasında fərqləndirərək yüksək qiymətləndirmişdir. Azərbaycan məhkəmə sisteminə nailiyyətlərinə görə Avropa Şurasının "Ədliyyənin Kristal Tərəzisi" müsabiqəsinin mükafatçısı olması da ciddi uğurlardan biri kimi diqqətə layiqdir.

Hazırda sıralarında 500-ə yaxın hakimi birləşdirən Azərbaycan Respublikası Ümumi Məhkəmə Hakimlərinin İctimai Birliyi (assosiasiyası) ölkəmizin məhkəmə-hüquq sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlərin beynəlxalq miqyasda təbliğini özünün prioritet vəzifələrindən biri hesab edir. Birlik məhkəmə hakimiyyətinin inkişafı və müasirləşdirilməsi sahəsində görülən tədbirlərlə bağlı beynəlxalq səviyyədə təbliğat işi aparır, bu sahədə ixtisaslaşmış mötəbər təşkilatlarla səmərəli əlaqələri genişləndirməyə çalışır. Müxtəlif ölkələrdən olan hakimlərin müntəzəm olaraq keçirilən konqreslərində, konfranslarında həm ədliyyə, həm də milli məhkəmə orqanlarının modernləşdirilməsi və sivil hüquqi məkana inteqrasiyası ilə bağlı müzakirələrin aparılması buna bariz sübutdur.

Xüsusi vurğulamaq istədim ki, təşkilat son 10 ildə Beynəlxalq Hakimlər Assosiasiyası (BHA) və onun regional qrupu olan Avropa Hakimlər Assosiasiyası çərçivəsində fəaliyyəti bir tərəfdən ölkəmizdə məhkəmə-hüquq sisteminə əldə olunmuş nailiyyətlərin beynəlxalq miqyasda təbliğinə, digər tərəfdən isə mütərəqqi dünya təcrübəsinin öyrənilərək yerli səviyyədə tətbiqi imkanlarının öyrənilməsinə xidmət etmişdir.

Beynəlxalq Hakimlər Assosiasiyasının (BHA) regional qrupu olan Avropa Hakimlər Assosiasiyasının (AHA) 2018-ci il may ayının 24-dən 26-dək Almaniyanın Berlin şəhərində keçirilmiş ənənəvi yaz iclası bu baxımdan bir sıra səmərəli müzakirələrlə yadda qalan olmuşdur.

AHA prezidenti Joze İgreja Matos bir il ərzində AHA-nın gördüyü işlər barədə məlumat verdi. Sədrin hesabatı ilində AHA daxilində keçirilmiş tədbirlər, qurumun Avropa və

dünya səviyyəsində məhkəmə hakimiyyəti ilə bağlı tədbirlərdə iştirakı, digər təşkilatlarla əməkdaşlığı və birgə layihələri barədə məlumatı maraqla dinlənildi.

Almaniya federal ədliyyə və istehlakçıların qorunması naziri Katarina Barle cəmiyyətdə demokratiyanın mövcudluğunun əsas təminatlarından olan məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyinin vacibliyini vurğuladı. İclas çərçivəsində "Avropada məhkəmələrin müstəqilliyi və qanun qaydaları üçün yaranmış təhlükələr" mövzusunda "dəyirmi masa"da müzakirə olunan mövzuların aktuallığı ilə maraqlı idi. İclasda "Komissiya səviyyəsində daha yaxşı tənzimləmə", "İnstitusional (təşkilatlararası) münasibətlər", "Qanun Qaydası və Fundamental Hüquqlar Xartiyası" mövzularında çıxışlar dinlənildi. Avropa İttifaqı Məhkəməsinin palata prezidenti Thomas von Danvitz, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin hakimi Karlo Ranzoni Avropada məhkəmə hakimiyyətinin hüquqi bazasından və müstəqillik problemlərindən, Avropa Məhkəməsində baxılmış işlərdən və dövlətlərə qarşı çıxarılmış qərarlardan bəhs etdilər.

Ümumilikdə, AHA-nın yaz iclası Avropa ölkələrinin ölkəmizin məhkəmə-hüquq sistemində həyata keçirilən müxtəlif islahatlar barədə məlumatlandırılması, ümumilikdə, Azərbaycanla bağlı obyektiv rəyin formalaşdırılması baxımından mühüm hüquqi platform oldu.

Ulu öndər Heydər Əliyevin xaos və anarxiyadan, dövlətçiliyin itirilməsi təhlükəsindən xilas edib dinamik islahatlar yoluna çıxardığı Azərbaycan hazırda onun layiqli davamçısı Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi altında dünyanın ən sürətlə inkişaf edən, yeniləşən, müasirləşən, de-

mokratikləşən dövlətinə çevrilmişdir. 2018-ci ilin 11 aprel seçkilərinin nəticəsi olaraq Azərbaycan cəmiyyəti uzun illərin sərt sınaqlarından çıxaraq yüksək etimad qazanmış siyasetin davamlılığının təmini, hər bir fərdin perspektiv mənafehinə hesablanmış siyasi, hüquqi, sosial-iqtisadi, humanitar islahatların ardıcıl şəkildə davam etdirilməsi naminə ciddi siyasi iradə ortaya qoymuşdur.

İnanırıq ki, cəmiyyətdə mütləq çoxluğun alternativsiz lider olaraq qəbul etdiyi cənab İlham Əliyev məhkəmə-hüquq və ədliyyə islahatlarını bundan sonra da inamla gerçəkləşdirəcək, Azərbaycanı daha müasir və inkişaf etmiş dövlətlərdən birinə çevirəcəkdir.

AZƏRBAYCAN PROKURORLUĞU - 100

“Mən xüsusi qeyd etmək istəyirəm ki, 1960, 1970, 1980-ci illərdə Azərbaycanda milli prokuror kadrları hazırlandı, yetişdi və bu gün Azərbaycan prokurorluğunun əsasını təşkil edən kadrlar yüksək peşəkarlığa, hüquqi təhsilə malik olan və öz vəzifələrini yerinə yetirə bilən kadrlardan ibarətdir. Bunlar hamısı bir gündə, bir ildə hazırlana bilməzdi. Azərbaycanda prokurorluq orqanları on illər ərzində təşkil olunmuş, formalaşmış, inkişaf etmiş və bugünkü yüksək peşəkar səviyyəyə çatmışdır”.

*Heydər Əliyev,
ümummilli lider*

Ulu öndərin dedikləri tam gerçəkliyi əks etdirir. Dahi siyasətçinin təşəbbüsü ilə 1970-1980-ci illərdə Azərbaycanda ali hüquq təhsilinin haqq-ədələt çərçivəsində, cəmiyyətin bütün təbəqələrinin mənafeyinə cavab verən prinsiplər əsasında təşkili vətənpərvər, istedadlı, savadlı, dürüst və vicdanlı hüquqşünas kadrların hazırlanmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb etmişdir. Həmin illərdə ali hüquq təhsili almaq istəyinə qovuşmuş yüzlərlə fəhlə-kəndli övladı bu gün də ulu öndərin xatirəsinə böyük rəğbət və ehtiramla respublikamızın hüquq-mühafizə sistemində millətimizə və dövlətimizə sədaqətli xidmət nümunəsi göstərir.

“Prokuror” ifadəsi öz mənbəyini latın sözü olan “prokurore” sözündən götürmüşdür və mənası “qayğı göstərən” de-

məkdir. Geniş mütaliyəyə, hərtərəfli biliyə malik olan dahi rəhbərimiz Heydər Əliyev bütün fəaliyyəti boyu prokurorluğun, onun işçilərinin bu ada uyğun işləmələrinə, onun mahiyyətini doğrultmalarına çalışmış və buna yüksək səviyyədə nail olmuşdur.

Əbəs yerə deyil ki, bütün tarixi dövrlərdə Azərbaycanda cinayətkar dəstələr tərəfindən güclə, silah yolu ilə dövlət çevrilişlərinə cəhdlərin qarşısının alınmasında, cinayətkarların yaxalanmasında, törədilmiş cinayətlərin açılmasında, cinayətkarların qanun əsasında məsuliyyətə cəlb olunmasında, ümumilikdə cinayətkarlığın qarşısının alınmasında prokurorluğun xidmətləri böyükdür.

Ümummilli lider Heydər Əliyev dəfələrlə vurğulamışdır ki, prokurorluq hüquq-mühafizə orqanlarının içərisində xüsusi yer tutur. Çünki prokurorluq istintaqın əsas hissəsini aparır. İstintaq isə cinayəti açmaq və qanun əsasında təqsirləndirilən şəxsin cinayətkar olduğunu sübut etmək üçün, yaxud da törədilmiş cinayətin məzmununu aşkar etmək üçün əsas vasitədir. Heydər Əliyev prokurorluq peşəsini hörmətli, şərəfli peşə hesab etmişdir.

Azərbaycan müstəqil dövlət kimi formalaşmağa başlayanda ölkəmiz özünün keçmiş tarixindən, ənənələrindən istifadə edərək yeni dövlət quruculuğu prosesini həyata keçirərkən müstəqil Azərbaycanın prokurorluğu da yaranırdı və inkişaf edirdi. Ümummilli liderin dediyi kimi, o şəraitlərdə bu orqanın inkişaf etməsinə xidmət göstərən hər bir Azərbaycan vətəndaşı şərəfli iş görürdü.

Heydər Əliyevin Azərbaycan Prokurorluğunun yaranması, inkişaf etməsi və böyük nailiyyətlər əldə etməsində əmayı danılmazdır. Bütün həyatını doğma xalqına həsr edən və ömrü boyu ona xidmət göstərən, Azərbaycan xalqını və döv-

lətini taleyin keşməkeşli yollarından xətersiz keçirərək, inkişaf müstəvisinə çatdıran, müstəqilliyimizi qoruyub saxlayaraq onu əbədi, dönməz və sarsılmaz edən, ölkəmizin gücünü və qüdrətini heyrtləndirici səviyyədə yüksəlişə çatdıran, əhəlinin rifah halının yüksələn xətt boyunca inkişaf etməsinin əsasını qoyan və reallığa çevrilməsini təmin edən bu böyük insan bu gün aramızda olmasa da, fəaliyyətin hər bir sahəsində xalqımız onun əbədiləşmiş eməllərindən bəhrələnilir. Dahi rəhbərimiz Heydər Əliyevin 1998-ci il noyabrın 28-də "Prokurorluq orqanlarının 80 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda prokurorluq orqanlarına verdiyi yüksək qiymətin təzahürü olan: "Azərbaycan Prokurorluğunun inkişaf etməsinə dövlət qayğısı bu gün də, gələcəkdə də olacaqdır. Buna əmin ola bilərsiniz. Azərbaycan Prezidenti kimi mən Azərbaycan Prokurorluğuna inanıram, güvənirəm və arxalanıram" kəlamları hər yerdə və hər zaman ruh mənbəyimiz olmuşdur.

2000-ci il aprelın 26-də respublika prokurorluq orqanlarının rəhbər işçiləri ilə görüşündə isə ümummilli liderimizin qanunla nəzərdə tutulmuş fəaliyyət istiqamətləri üzrə qarşıda duran vəzifələrimizi əks etdirən: "Azərbaycan Prokurorluğunda sağlam mənevə mühit yaratmaq lazımdır. Sağlam mənevəyyat hər bir prokurorluq işçisi üçün, qanun keşiyində duran bizim hər bir məmurumuz üçün əsas meyar olmalıdır. Əgər bu yoxdursa, o insan nə qədər yaxşı işləyirsə-ışləsin, bizim tələblərimizə cavab verə bilməyəcəkdir. Bizim tələbimiz isə qanundur, qanunun aliliyidir. Mənevəyyatın da hamısı qanunun içerisindədir" tövsiyəsi hər bir prokuror işçisinin insanlarla qarşılıqlı münasibətləri və davranış üçün zəruri olan keyfiyyətləri ifadə edir. Dünyada insan üçün azadlıqdan, dövlət üçün müstəqillikdən böyük nemət yoxdur.

Əgər azad insan müstəqil dövlətdə yaşayırsa bu dəyəri ölçüyəgəlməz bir xoşbəxtlikdir. Xalqımız üçün Azərbaycanda xoşbəxtliyin belə yüksək zirvəsinin fəthi ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Dahi rəhbərimiz Heydər Əliyevin fəaliyyətinin hər bir məqamı xalqın, dövlətin mənafeyinə xidmət etmiş və müstəqilliyimizin möhkəmlənməsi, dövlətçiliyimizin inkişafı, xalqımızın rifahının yaxşılaşması, demokratiyanın inkişafı, ölkənin beynəlxalq nüfuzunun daha da yüksəlməsi üçün mümkün ola bilən hər şeyi etmişdir.

Heydər Əliyev tövsiyələrinin layiqincə yerinə yetirilməsi, işin uğurla davam etdirilməsi üçün dahi rəhbərimizin gördüyü işləri, verdiyi məsləhətləri, sadəcə olaraq, təsvir etməklə iş bitmir. Xatırlamaq lazımdır ki, idrakin məqsədi gözle görünəni, müşahidə olunanı seçmədən sadalamaq deyil, həqiqətən, mövcud olanı aşkar etmək, onun bütün xüsusiyyətlərini araşdırmaq, insanların rifahı və cəmiyyətin inkişafı naminə onlardan tam istifadə etməkdir. Obyektiv gerçəkliyin ümumidən xüsusiyyə, xüsusidən təkcəyə doğru dərk edilməsinin biliklərin daha konkretliyinə, daha aydınlığına, daha hərtərəfliyinə nail olunmasına imkan verməsini nəzərə alaraq, qeyd edək ki, prokurorluğun formalaşmasında, inkişafın bugünkü səviyyəsinə çatmasında Heydər Əliyevin rolu danılmaz bir həqiqətdir. Əsas vəzifə Heydər Əliyevin fəaliyyətinin mahiyyətinə varmaq, prokurorluğun möhkəmlənməsi və nüfuzunun artması, fəaliyyətinin dünya standartları səviyyəsinə çatdırılması, kadrlarının saflaşdırılması istiqamətində gördüyü işlərin məğzini müqayisəli təhlillə cəmiyyət üzvlərinə çatdırmaqdır.

1969-1982-ci illərdə Azərbaycanın rəhbəri işləmiş Heydər Əliyev ona həvalə olunmuş yüksək səlahiyyətlərdən xalqımızın mənafeyi naminə böyük dahiyanəliklə istifadə edərək,

xalq təsərrüfatının bütün sahələrində Azərbaycanı yüksəltdi. Artıq Azərbaycan və azərbaycanlılar geridə qalmış bir ölkə və millət kimi deyil, mədəniyyəti və mədəniyyət xadimləri, yüksək intellektə malik ziyalıları ilə, inkişaf etmiş sənayə və kənd təsərrüfatı ilə tanınmağa başladı. Prokurorluq həmin dövrdə totalitar rejimə xidmət etsə də, dövlət orqanları sisteminə xüsusi nüfuza malik bir qurum olub. Dövlət quruculuğu, iqtisadi yüksəliş, əhalinin maddi rifah halının yaxşılaşdırılması istiqamətində Heydər Əliyev tərəfindən aparılan global işlər nəticəsində ötən əsrin 70-ci illərində işçilərinin əksəriyyəti dərin nəzəri biliyə və yüksək peşəkarlıq səviyyəsinə, saf mənəviyyətə malik insanlar kimi formalaşmışdı. Lakin təəssüflər olsun ki, Moskvada baş verən siyasi proseslər nəticəsində Azərbaycanda rəhbərliyə şəriştsiz adamların gəlməsi, həm ölkə başçılarının, həm də prokurorluğun tez-tez dəyişən rəhbərliyinin düzgün olmayan mövqeləri prokurorluq işçilərinin xeyli hissəsinin mənəviyyətə və həm də nəzəri bilik və peşəkarlıq səviyyəsi baxımından bu orqana yadlaşmasını şərtləndirdi. Getdikcə vəsət alan həmin xoşagəlməz proseslər prokurorluq orqanlarının fəaliyyətinə, onlara həvalə olunmuş funksiyaların yerinə yetirilmə keyfiyyətinə və işçilərin peşəkarlıq səviyyəsinə, tapşırılan iş məsuliyyəti hissəsinə əhəmiyyətli dərəcədə mənfi təsirini göstərməyə bilməzdi. Prokurorluq orqanlarının fəaliyyətində neqativ halların cəmiyyətin tələbatı ilə uzlaşmayan yeni təzahürləri meydana çıxır, vəzifədən sui-istifadə halları getdikcə çoxalır və bu, gündəlik davranış normasına çevrilirdi.

İctimai münasibətlərdə baş verən keyfiyyət dəyişikliklərinin fəaliyyətdə çevikcəsinə nəzərə alınması reallıqla uzlaşmanın nəticəsi olmaqla, siyasi-iqtisadi və sosial-mədəni

həyatın bütün sahələrində müvəffəqiyyətə rəvac verir. Bu baxımdan, 1995-ci il noyabrın 12-də keçirilən referendumla müstəqil dövlətimizin ilk milli Konstitusiyasının qəbul edilməsi dahi rəhbərimiz Heydər Əliyevin Azərbaycan dövləti və xalqı qarşısında ən böyük xidmətlərindəndir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi ilə hazırlanmış bu Konstitusiyada prokurorluğa ayrıca müddəə həsr olunması prokurorluğa verilən qiymətin, onun dövlət orqanları sisteminə xüsusi yer tutmasının təzahürü idi.

Ən demokratik dövlətlərin konstitusiyalarından səviyyəyə heç də geri qalmayan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında prokurorluğun fəaliyyəti, təşkili, strukturu, səlahiyyət həddi birmənalı formada öz əksini tapmışdır ki, bu da dövlət quruculuğunda, dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsində əhəmiyyətli rol oynayan strukturlarla əlaqədar ictimai münasibətlərin konstitusion nizamlanmasının zəruriliyi baxımından müsbət hal kimi qiymətləndirilir.

Beləliklə, digər dövlətlərdən fərqli olaraq, respublikamızda unudulmaz liderimiz Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanmış Konstitusiyaya prokurorluğun fəaliyyətini, təşkili, strukturunu və səlahiyyətlərini müəyyən edən normanın daxil edilməsi cinayət törətmiş hakimnin ("Məhkəmə və hakimlər haqqında Qanun) Konstitusiyaya Məhkəməsi hakiminin ("Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında" Qanun) ancaq Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorunun qərarına əsasən cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması və həbs edilməsi qaydasının Konstitusiyaya səviyyəsində, habelə beynəlxalq ekspertlər tərəfindən dünya standartlarına uyğun hesab olunan "Məhkəmə və hakimlər haqqında", "Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında" qanunlarda normallaşdırılması dahi rəhbərimiz Heydər Əliyevin böyük qaygısının təzahürüdür.

“Prokurorlar demokratik cəmiyyətdə prokurorluğa xas olan funksiyaları yerinə yetirərkən cəmiyyətimizin və dövlətimizin maraqlarının qorunmasında prinsipiallıq və peşəkarlıq nümayiş etdirir, cinayətkarlıqla mübarizədə, qanunçuluğun təmin edilməsində, bütövlükdə hüquq sisteminin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayırlar”.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

HÜQUQ SİSTEMİNİN İNKİŞAFINDA PROKURORLUĞUN ROLU ƏHƏMİYYƏTLİDİR

Ölkənin davamlı tərəqqisi prokurorluğun müntəzəm inkişafının əsasını yaradır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi hüquqi dövlət quruculuğu və strateji inkişaf konsepsiyasına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən inamla həyata keçirilən ardıcıl və sistemli islahatlar, idarəetmə mexanizminin mütəmadi olaraq təkmilləşdirilməsi ilə müşayiət olunan müdrik və səmərəli dövlət idarəçiliyi, təhlükəsizliyin və sabitliyin gücləndirilməsi ilə bağlı vaxtında görülməli tədbirlər ölkənin müstəqilliyinin daha da möhkəmləndirilməsinə, onun davamlı və dayanıqlı inkişafının təmin olunmasına, dövlətimizin qüdrətinin artmasına, xalqımızın əmin-amanlığının və rifah halının, vətəndaş həmrəyliyi yüksəlməsinə zəmin yaratmışdır.

Ulu öndərin ölkə rəhbərliyinə yenidən qayıdışı ilə onun tərəfindən müəyyən edilmiş siyasi kursun düzgün seçilməsinin, bu kursun müasir dövrün reallıqları nəzərə alınmaqla yüksək idarəetmə məharəti və qətiyyəti ilə, hərtərəfli düşünülmüş və əsaslandırılmış, eyni zamanda çevik idarəçilik üslubuna malik xarizmatik dövlət başçısı cənab İlham Əliyev tərəfindən inamla davam etdirilməsinin, iqtisadiyyatın idxaldan asılılığının azaldılması üçün yerli istehsalın hərtərəfli stimullaşdırılmasının, biznes qurumlarına əlverişli şəraitin yaradılmasının, bir sözlə, ciddi islahatların, strukturizasiyanın müdrik və səmərəli idarəetmənin təbii nəticəsidir ki, ölkəmiz dünyada və regionda baş verən neqativ proseslərdən kənar qalmaqla dayanıqlı və davamlı inkişaf yolu

keçərək həyatın bütün sahələrində böyük uğurlar qazanır.

Dövlət başçısının 28 May - Respublika Günü münasibətilə rəsmi qəbulda söylədiyi tarixi nitqindəki bu sözlər ölkədə həyata keçirilən dövlət siyasətinin mahiyyətini aydın ifadə edir: *"Biz, ilk növbədə, öz maraqlarımız, öz təhlükəsizliyimiz, inkişafımız, rifahımız haqqında düşünürük. Əgər hansısa beynəlxalq təklif və təşəbbüs bizim maraqlarımızla üst-üstə düşsə, əlbəttə ki, biz buna müsbət yanaşa bilərik. Ancaq ilk növbədə, milli maraqlar, Azərbaycanın maraqları, xalqımızın rahatlığı, firavanlığı və ölkəmizin təhlükəsizliyi məsələləri ön plandadır, xüsusilə indiki şəraitdə. Biz bu siyasəti uzun illərdir ki, aparırıq. Bəzən buna görə də müxtəlif yerlərdən Azərbaycana təzyiqlər göstərilir və bizə qarşı kampaniyalar aparılır. Ancaq indiki şərait, bugünkü beynəlxalq vəziyyət bir daha göstərir ki, bu, yeganə düzgün siyasətdir"*.

Ötən bir il respublikamızın ictimai-siyasi və sosial iqtisadi həyatında mühüm əhəmiyyətə malik əlamətdar hadisələrlə zəngin olmuşdur. Onlardan ən əhəmiyyətlisi Konstitusiyaya ümumxalq səsverməsi - referendumla edilən, 12 oktyabr 2016-cı il tarixdən rəsmi dərc edilməklə qüvvəyə minmiş dəyişikliklər olmuşdur. Konstitusiyaya dəyişikliklər mahiyyətə dövlət idarəetmə mexanizmini müasir dünya tələbləri səviyyəsində təkmilləşdirərək onun çevikliyinin və effektivliyinin artırılması, idarəçiliyin həyata keçirilməsində gənclərin rolunun əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldilməsi, insan hüquq və azadlıqlarının daha etibarlı müdafiəsi, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu prosesinin, müstəqilliyimizin əvədliliyinin, ölkənin hər hansı neqativ təsirlərdən asılı olmayaraq dayanıqlı və ardıcıl inkişafının təmin olunması məqsədi daşımaqla, respublikamızda demokratik məzmunlu yeni ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi islahatların aparılmasını sürətləndirən mütərəqqi addım olaraq ölkədə dövlətçiliyin və qanunçuluğun,

təhlükəsizliyin və sabitliyin möhkəmləndirilməsinə, insan hüquq və azadlıqlarının daha mükəmməl, hüquqi dövlət quruculuğu prosesinin daha yüksək səviyyədə təmin olunmasına xidmət etmişdir.

Xüsusi olaraq qeyd etmək istəyirəm ki, referendum aktı ilə təsis edilmiş Birinci vitse-prezident vəzifəsinə tanınmış ictimai-siyasi xadim, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, UNESCO-nun və ISESCO-nun xoşməramlı səfəri Mehriban xanım Əliyevanın təyinatı son dövrün ən önəmli, ölkənin bu günün, gələcəyi, xalqımızın sosial rifahının daha dinamik və təminatlı şəkildə yüksəlməsi üçün xüsusi əhəmiyyətə və dəyərə malik mühüm hadisəsi olmuşdur. Bu yüksək dövlət vəzifəsinə xalqımızın haqq səsinə, Azərbaycan həqiqətlərini bütün dünya ictimaiyyətinə çatdıran, 4 amnistiya aktının təşəbbüskarı olmaqla 40 mindən artıq insanın bağışlanması, onların ailələrinə sevinc bəxş edilməsinə nail olan, Azərbaycanda keçirilən ən mötəbər tədbirlərdə Təşkilat Komitəsinə rəhbərliyi həyata keçirməklə çox yüksək təşkilatlılıq və idarəçilik qabiliyyətinə malik olan, dinlərarası, mədəniyyətlərərası münasibətlərin qurulmasında, multikultural dəyərlərin inkişafında, dövlətin sosial siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm rolunu daşıyan şəxsin bu vəzifəyə təyin olunması xalqın hədsiz sevincinə səbəb olmaqla ölkənin işıqlı gələcəyinə inamını daha da artırmışdır. Bu mühüm təyinatdan sonrakı ötən müddət ərzində ölkədə həyata keçirilən strateji əhəmiyyətə malik, ölkənin hərtərəfli inkişafına təkan verən işlərin müsbət dinamikasının və intensivliyinin artması qeyd olunanların bariz təsdiqidir.

Ölkədə ictimai həyatın bütün sahələrini əhatə edən sistemli islahatlar, dövlət idarəçiliyinin müasirləşdirilməsi üzrə ardıcıl tədbirlər hüquq sisteminin ən yüksək beynəlxalq standartlara uyğun formalaşdırılmasına və müasir dövrün tələbləri

səviyyəsində təkmilləşdirilməsinə zəmin yaradaraq bu istiqamətlərdə görülən işlərin səmərəliliyinin artırılmasını ehtiva etmişdir. Cənab Prezidentin "Penitensiar sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və cəmiyyətdən təcridetmə ilə əlaqədar olmayan alternativ cəza və prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi barədə" 10 fevral 2017-ci il tarixli proqram xarakterli sərəncamı ölkənin hüquq və qanunvericilik sisteminin daha yüksək müstəvidə inkişafının yeni mərhələsinin başlanğıcı olmaqla bu istiqamətdə görülən işlər üçün yol xəritəsi əhəmiyyətinə malik olmuşdur.

Sərəncam cinayət-hüquq siyasətinin liberallaşdırılması, böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır cinayətlərə görə həbs və azadlıqdan məhrumetmə tədbirlərinin tətbiqinin məhdudlaşdırılması, bəzi cinayətlərin dekriminallaşdırılması, cinayət təqibi və cəzaların icrası sahəsində korrupsiyaya şərait yaradan halların aradan qaldırılması və müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi üçün kompleks institusional, qanunverici və praktiki tədbirlərin görülməsini təmin etmiş, qeyd edilən hər bir istiqamətdə növbəti islahatlar dalğasının həyata keçirilməsinə təkan vermişdir.

Respublikamızın davamlı tərəqqisi digər dövlət təsisatları kimi, prokurorluq orqanlarının da ardıcıl və müntəzəm inkişafını təmin etmişdir. Bu mühüm dövlət orqanı fəaliyyətini müasir dövrün daha yüksək tələbləri səviyyəsində quraraq təkmilləşməkdə davam etmiş, cinayətkarlıqla mübarizədə, insan hüquq və azadlıqlarının, milli dövlət maraqlarımızın qorunmasında, sabitliyin və təhlükəsizliyin təmin olunmasında digər hüquq mühafizə orqanları ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq şəraitində çalışaraq yeni-yeni uğurlar qazanmışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 26 aprel 2000-ci il tarixdə prokurorluq orqanlarının rəhbər vəzifəli şəxsləri ilə ke-

çirdiyi müşavirədə prokurorluğun fəaliyyətində övvəllər mövcud olmuş nöqsanların aradan qaldırılmasına, zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsinə dair proqram xarakterli nitqindən ireli gələn tövsiyə və göstərişlərin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar aparılmış geniş və dərin məzmunlu islahatlar nəticəsində Azərbaycan Prokurorluğu struktur və mahiyyət baxımından tam yenidən qurularaq demokratik məzmunlu prinsip və metodlardan istifadə etməklə mütərəqqi normativ hüquqi baza əsasında fəaliyyət göstərən sivil, çevik və işlək dövlət təsisatına çevrilmişdir. Həyata keçirilmiş hərtərəfli islahatlar nəticəsində mövcud olmuş nöqsan və çatışmazlıqların aradan qaldırılmasına, prokurorluğun sıralarının saflaşdırılmasına, müasir tələblər səviyyəsində işləmək iqtidarında olan yüksək peşə hazırlıqlı, qabiliyyətli və bacarıqlı kadr tərkibinin formalaşdırılmasına, xalqın və dövlətçiliyin maraqlarına üstünlük verilməklə qanunçuluq, obyektivlik, qərəzsizlik və faktlara əsaslanma, prokurorluğun fəaliyyətinin digər mühüm prinsiplərinə ciddi əməl edilməsinə nail olunmuşdur. Prokurorluğun rolunun artırılması istiqamətində görülən tədbirlər içərisində bu dövlət orqanına qanunvericilik təşəbbüsü hüququnun verilməsinin hüquq sisteminin inkişafına müsbət təsiri olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 27 sentyabr 2008-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş, prokurorluğun daha da təkmilləşərək müasirləşdirilməsi dövrünün əsasını qoymuş "Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun fəaliyyətinin müasirləşdirilməsinə dair 2009-2011-ci illər üçün Dövlət Proqramı"nın həyata keçirilməsi nəticəsində hüquq sisteminin inkişafı prosesində prokurorluğun rolunun artırılması, cinayətkarlığa qarşı mübarizə və istintaq aparılmasında digər hüquq mühafizə orqanları ilə qarşılıqlı fəaliyyətin təşkili, insan hüquq və azadlıqlarının qo-

runması, prokurorluğun işində müasir elmi-texniki nailiyyətlərdən geniş istifadə edilməsi, mərkəzləşdirilmiş informasiya-kommunikasiya sisteminin yaradılması, prokurorluğun fəaliyyətinin bütün istiqamətləri üzrə peşəkarlığın yüksəldilməsi, beynəlxalq əlaqələrin genişləndirilməsi, habelə prokurorluq işçilərinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi və prokurorluğun maddi-texniki təminatının yaxşılaşdırılması sahələrində ciddi nailiyyətlər əldə edilmişdir.

Prokurorluq orqanlarının inkişafı ilə bağlı mühüm məqamlar ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olduğu kimi, prokurorluq işçilərinin peşə bayramının təsis edilməsi də məhz onun yüksək qayğısının təzahürü olmuşdur. Hər il oktyabr ayının 1-nin prokurorluq işçilərinin peşə bayramı kimi qeyd edilməsi xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin 17 iyul 1998-ci il tarixli sərəncamı ilə bizə bəxş edilmişdir. Milli prokurorluq orqanlarının yaranması tarixinin 1 oktyabr 1918-ci ildə Azərbaycan Demokratik Respublikası Nazirlər Şurasının qərarı ilə Bakı Dairə Məhkəməsinin nəzdində prokurorluğun təsis edildiyi gündən hesablanmasına baxmayaraq, bu mühüm dövlət təsisatının dünya standartları və müasir tələblərə cavab verən, konstitusion statusa malik, yüksək nüfuzlu orqan kimi formalaşması, ölkənin hüquq sisteminin inkişafında əhəmiyyətli rola malik olması məhz ulu öndər Heydər Əliyevin və onun siyasi kursunun layiqli davamçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin həyata keçirdiyi məhkəmə hüquq islahatları və hərtərəfli dövlət qayğısı nəticəsində mümkün olmuşdur. Prokurorluq işçilərinin peşə bayramının təsis edilməsi ilə yanaşı, Azərbaycan Respublikası Prokurorluğuna qanunvericilik təşəbbüsü hüququnun verilməsi də bu təsisata olan yüksək dövlət qayğısının göstəricisi olmuşdur.

Milli prokurorluq orqanlarının yaranmasının 100-cü ilini

qeyd edərkən biz prokurorluq işçiləri ümummilli lider Heydər Əliyevin bu əlamətdar günün respublikamızda ilk dəfə olaraq 1998-ci ildə qeyd olunmasında iştirakını yüksək fəxr və qürurla yadımıza salırıq. Ümummilli lider prokurorluq işçilərinin peşə bayramına və milli prokurorluq orqanlarının yaranmasının 80 illiyinə həsr edilmiş 28 noyabr 1998-ci il tarixli təntənəli tədbirdəki tarixi nitqində prokurorluq işçilərinə tövsiyələrini verərək prokurorluq orqanları qarşısında dayanan əsas vəzifələri müəyyən etmişdir. Ümummilli lider prokurorluq işçilərinin fəaliyyətinə yüksək dəyər verməklə onlara müraciət edərək qeyd etmişdi: *"Prokurorluq peşəsi ağır, çətin peşədir. Amma eyni zamanda çox şərəfli, hörmətli peşədir. Mən arzu edirəm ki, siz həmişə bu peşəni şərəflə davə edirsiniz"*.

Prokurorluq orqanlarının yaradılmasının 90 illik yubileyi də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin yüksək qayğısı sayəsində xüsusi təntənə ilə qeyd edilmişdir.

Cənab İlham Əliyev prokurorluq işçilərini yubiley münasibətilə təbrik etməklə bu dövlət qurumunda həyata keçirilən işləri yüksək qiymətləndirmiş, yeni illər prokurorluqda sağlam iş mühitinin yaradılması üçün ciddi işlərin görüldüyünü, dövlətçilik, qanunçuluq, hər kəsin qanun qarşısında hüquq bərabərliyi prinsiplərinin ön plana çəkildiyini, cəmiyyətdə prokurorluğa ictimai etimadın artdığını və onun nüfuzunun yüksəldiyini, prokurorların cəmiyyətimizin və dövlətimizin maraqlarının qorunmasında prinsipiallıq və peşəkarlıq nümayiş etdirmələrini, cinayətkarlıqla mübarizədə, qanunçuluğun təmin edilməsində, bütövlükdə hüquq sisteminin inkişafında əhəmiyyətli rol oynadıqlarını qeyd etmişdir.

Dövlət başçısı tərəfindən, eyni zamanda ölkəmizdə zamanın ruhuna, yeni siyasi, iqtisadi, sosial realitetlərə uyğun ola-

raq prokurorluq orqanlarının statusunda, səlahiyyətində və fəaliyyətində köklü dəyişikliklər baş verdiyi, kadr siyasətində ciddi dönüşün yaradılması və şəffaflığın təmin edilməsi, elmi-texniki nailiyyətlərinin təbii, maddi-texniki bazanın və əməkdaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətində kompleks tədbirlər görüldüyü qeyd edilmişdir. Eyni zamanda prokurorluq orqanları qarşısında dayanan mühüm vəzifələr göstərilməklə, əsas məqsədin prokurorluğun fəaliyyətinin müasirləşdirilməsi və dövlətçiliyə sadıq, qanunun aliliyinə hörmət edən, sağlam mədəniyyətə, geniş dünya-görüşünə, yüksək nəzəri biliklərə malik yeni nəsəl prokurorluq əməkdaşlarının formalaşdırılması olduğu vurğulanmışdır.

1 oktyabr 2018-ci ildə milli prokurorluğun təsis edilməsinin 100 ilə tamam olacağı və bu əlamətdar hadisə prokurorluq işçiləri və veteranları, geniş ictimaiyyət, bütün Azərbaycan xalqı tərəfindən yüksək təntənə ilə qeyd ediləcəkdir. Xalqımızın və milli dövlətimizin tarixində mühüm hadisələrdən biri olan bu yubileyin yüksək səviyyədə təşkil edilməsi və keçirilməsi üçün artıq ciddi hazırlıq işlərinə başlanılmış, Baş Prokurorluq üzrə 9 avqust 2017-ci il tarixli sərəncamla milli prokurorluq orqanlarının yaradılmasının 100 illiyinin qeyd edilməsi ilə əlaqədar olaraq zəruri tədbirlərin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə təkliflərin işlənilib hazırlanması üçün Baş prokurorun müavininin rəhbərliyi ilə geniş tərkibdən ibarət komissiya yaradılaraq yüksək standartlara uyğun bir sıra maraqlı tədbirlərin keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Prokurorluq orqanlarında işin təşkili və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2001-ci il 19 iyun tarixli 745 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğunun strukturu"nda dəyişikliklər edilməsi haqqında" dövlət başçısının 23 dekabr 2016-cı il ta-

rixi 2571 nömrəli Sərəncamına əsasən, Baş Prokurorluq üzrə 30 dekabr 2016-cı il tarixli əmrlə Baş Prokurorluğun strukturunun təkmilləşdirilməsi yolu ilə fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasının təmin edilməsi məqsədilə Hüquqi təminat və informasiya idarəsi ləğv edilərək, onun bazasında Hüquqi təminat, İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları idarələri və Mətbuat xidməti (şöbə səlahiyyətli) yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Penitensiar sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və cəmiyyətdən təcridetmə ilə əlaqədar olmayan alternativ cəza və prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi barədə" 10 fevral 2017-ci il tarixli proqram xarakterli sərəncamından irəli gələn, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi və Ədliyyə Nazirliyi ilə birlikdə üzərimizə düşən vəzifələrin tam və dəqiq yerinə yetirilməsi, cəza siyasətinin liberallaşdırılması, cinayət təqibi ilə əlaqədar fəaliyyətin səmərəli təşkil edilməsi məqsədilə birgə işçi qrupu yaradılaraq geniş təkliflər paketi hazırlanıb müvafiq qaydada təqdim edilmişdir. Təkliflər hərtərəfli təhlil edilərək qabaqcıl beynəlxalq praktika və qanunvericiliyin təcrübədə təqibi nəzərə alınmaqla Cinayət Məcəlləsinə kompleks dəyişiklikləri əhatə edən qanun layihəsi hazırlanaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında Milli Məclisə göndərilmiş və hazırda baxılmaq ərəfəsindədir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1999-cu il 30 avqust tarixli 189 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı məsələlərinə baxılması və onların həlli qaydaları haqqında Əsasnamə"yə 2016-cı il 20 may tarixli 905 nömrəli Fərmanla əlavə edilmiş 25-6 bəndin icrası ilə bağlı dini ekstremizm, terrorçuluq və dövlət təhlükəsizliyini təhdid edən digər ideyalardan islah olunmamış

məhkumlar barəsində vətəndaşlığın itirilməsi ilə bağlı icraata başlanılması ilə əlaqədar cəzaları icra edən orqan və ya müəssisələrdən daxil olan məlumatlara cinayət işinin istintaqını aparmış orqan və Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğu tərəfindən baxılması qaydaları hazırlanaraq Baş Prokurorluq üzrə 11 avqust 2017-ci il tarixli əmrlə təsdiq edilmişdir.

Baş Prokurorluq üzrə 1 mart 2017-ci il tarixli əmrlə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası Prokurorluğu orqanlarında kargüzərliğin aparılmasına dair Təlimat"ın icraya yönəldilməsi bu sahədə fəaliyyətin səmərəliliyini daha da artırmışdır.

Ölkəmizdə informasiya cəmiyyətinin formalaşması, dövlət orqanlarının fəaliyyətində və vətəndaşların həyatında informasiyanın, informasiya resurslarının və texnologiyalarının rolunun artması təhlükəsizlik və qanunla qorunan sirlərin, digər konfidensial məlumatların mühafizəsinin əhəmiyyətini artırmaqla, bu sahədə nizamasalmanın və normativ tənzimləmənin təkmilləşdirilməsini və nəzarətin daha da gücləndirilməsini zəruri etdiyindən cinayət təqibi zamanı dövlət sirri, şəxsi həyatın toxunulmazlığı, ailə, peşə, kommersiya və sair məlumatların qorunmasının təmin olunması ilə bağlı Baş Prokurorluq üzrə əmr və təlimatların, digər normativ sənədlərin təkmilləşdirilməsi üzrə əsaslandırılmış təkliflərin işlənilib hazırlanması məqsədilə Baş Prokurorluq üzrə 12 sentyabr 2017-ci il tarixli rəyənəməla Baş prokurorun müavininin rəhbərliyi ilə işçi qrupu yaradılmışdır.

Cənab Prezidentin qarşımızda qoyduğu vəzifələrin icrası ilə bağlı onun tövsiyələrində qeyd olunan tələblərə cavab verən yeni nəsil prokurorluq əməkdaşlarının formalaşdırılması prosesinin həyata keçirilməsi istiqamətində fəaliyyət sistemli şəkildə və müntəzəm olaraq həyata keçirilir. Yeni

nəsil prokurorluq əməkdaşlarının formalaşdırılması prosesi prokurorluğun kadr korpusunun dövlətçiliyə sadıq, qanunun aliliyinə hörmət edən, sağlam mənəviyyətə, geniş dünya-görüşünə, yüksək nəzəri biliklərə malik gənc hüquqşünaslar hesabına, obyektivlik və ədalətlik meyarlarına əsaslanaraq müsabiqə yolu ilə həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2001-ci il 19 iyun tarixli 509 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Prokurorluqda işə qəbul olunmaq üçün namizədlərlə müsabiqə keçirilməsi qaydaları haqqında Əsəsnamə"yə müvafiq olaraq gənc hüquqşünasların işə qəbulunu keçirmək məqsədilə 15 avqust 2017-ci il tarixdə növbəti 18-ci müsabiqə elan edilməklə hazırda sənədlərin qəbulu həyata keçirilir.

Ümumilikdə 2002-ci ildən başlayaraq Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyası (Dövlət İmtahan Mərkəzi) ilə əlaqəli şəkildə, tam aşkarlıq şəraitində və şəffaf prosedurlar əsasında, dövlət qurumları, vətəndaş cəmiyyəti təsisatları və beynəlxalq təşkilatlar, eləcə də kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələrinin iştirakı ilə Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğu üzrə 10 və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Prokurorluğu üzrə isə 7 müsabiqə keçirilməklə başa çatmışdır. Həmin müsabiqələr nəticəsində 780 namizəd prokurorluq orqanlarına qulluğa qəbul edilmişdir. İslahatlara qədərki dövrdə prokurorluq orqanlarında qulluq keçən 30 yaşınadək işçilərin sayı prokurorluq əməkdaşlarının cəmi 3 faizinə bərabər olduğu halda qulluğa qəbulun müsabiqə yolu ilə həyata keçirilməsi nəticəsində gənc prokurorluq əməkdaşlarının sayı əhəmiyyətli dərəcədə artaraq hazırda prokurorluq işçilərinin 65 faizini təşkil edir.

Kadr siyasətinin günün tələbləri, qabaqcıl beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla demokratik məzmununda, ədalət və şəffafliq meyarları əsasında həyata keçirilməsi prokurorluğun

yenidən qurulmasına yönəlmiş müərəqqi islahatların uğurla reallaşdırılmasının ümdə şərtlərindən biri olmuşdur. Prokurorluqda qulluğa qəbul müsəbiqə yolu ilə həyata keçirilməklə prokurorluq orqanlarının yüksək ixtisaslı, sağlam məneviyyəta, geniş dünyagörüşünə malik mütəxəssislərlə komplektləşdirilməsi, gənc perspektivli kadrlar hesabına mütəmadi yenilənmənin həyata keçirilməsi, müxtəlif nəsillə prokurorluq işçiləri arasında sağlam varisliyin təmini, layiqli kadrların vəzifədə irəli çəkilməsi, prokurorluq işçisinin davranışının mənevi-etik əsaslarının müəyyən edilməsi, onun fəaliyyətinin obyektiv qiymətləndirilməsi üçün zəruri meyarların təsbiti və rəhbər tutulması prokurorluqda kadrlarla iş sahəsindəki islahatların əsas istiqamətlərini təşkil etmişdir.

Qeyd olunanlar əsas götürülməklə ötən bir il ərzində 294 prokurorluq işçisinin iş yeri dəyişdirilmiş, onlardan xidməti fəaliyyətlərində müsbət xarakterizə olunan 105 nəfər yuxarı təsnifatlar üzrə vəzifələrə irəli çəkilmişdir. 156 nəfər eyni təsnifatda olan vəzifələrə, 33 nəfər isə müxtəlif əsaslarla aşağı təsnifat vəzifələrə təyin edilmişlər. Bu müddət ərzində xidməti qaydada həvəsləndirilmiş 144 prokurorluq işçisindən 5 nəfəri "Prokurorluğun fəxri işçisi" döş nişanına layiq görülmüş, 63 nəfər fəxri fərmanla təltif edilmiş, 31 nəfərə mükafatlandırma qaydasında rütbə, 1 nəfərə pul mükafatı verilmiş, 2 nəfərin intizam tənbehi üzərindən götürülmüş, 42 nəfərə isə təşəkkür elan edilmişdir.

İntizam məsuliyyətinə cəlb edilmiş 59 işçidən 40 nəfərə töhmət və şiddətli töhmət elan edilmiş, 3 nəfər aşağı vəzifəyə keçirilmiş, 8 nəfər vəzifədən azad edilmiş, 4 nəfər prokurorluq orqanlarından xaric olunmuş, 4 nəfərə isə irad tutulmuşdur.

Korrupsiyaya qarşı mübarizədə prokurorluğun fəaliyyətinin əhəmiyyəti yüksəlmişdir

Korrupsiyaya qarşı mübarizənin aparılmasında prokurorluq orqanlarının fəaliyyətinin daha da təkmilləşdirilməsi üzrə müntəzəm olaraq həyata keçirilən sistemli tədbirlərin nəticəsi olaraq bu sahədə işin effektivliyi və səmərəliliyi artmışdır. Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Baş İdarəsi öz fəaliyyətini ötən bir il ərzində prokurorluq orqanlarının digər qurumları ilə əlaqəli şəkildə quraraq müntəzəm cinayətkarlığın ön təhlükəli təzahürlərindən biri olan korrupsiyaya qarşı mübarizənin daha da gücləndirilməsinə çalışmışdır. Baş prokuror yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Baş İdarəsi tərəfindən ölkə vətəndaşlarını ciddi narahat edən korrupsiya cinayətlərinin və hüquqozmalarının daha geniş yayıldığı idarəçilik və xidmət sahələri müəyyən edilmiş, təqsirli şəxslər işfə edilmiş, korrupsiya hüquqozmalarından əziyyət çəkən vətəndaşların hüquqlarının bərpa edilməsi məqsədi ilə vətəndaşlardan "Qaynar xətt" əlaqə mərkəzinə daxil olmuş bir sıra müraciətlər üzrə təxirəsalınmaz əməliyyat-istintaq tədbirləri həyata keçirilmişdir. Əlaqəli dövlət qurumları ilə birgə fəaliyyət nəticəsində vətəndaşların çoxsaylı müraciətlərinin müsbət həll olunması təmin edilmiş, eyni zamanda maarifləndirmə sahəsində kitab, bülleten, buklet və digər metodiki vəsaitlər nəşr olunmuş, kütləvi informasiya vasitələrində, televiziya kanallarında Baş İdarənin fəaliyyətini əks etdirən məlumatlar ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılmışdır.

Ötən bir il ərzində Baş İdarə tərəfindən vətəndaşların 6571 müraciətinə baxılmış, əlaqəli dövlət qurumları ilə birgə görülmüş tədbirlər nəticəsində vətəndaşlar tərəfindən "Qaynar xətt" əlaqə mərkəzinə daxil olmuş ilkin müraciətlərin böyük əksəriyyətinin müsbət həll olunması təmin edilmiş, 7 müraciət üzrə Cinayət Məcəlləsinin müxtəlif maddələri ilə cinayət işləri başlanmış, həmçinin digər müraciətlər üzrə qa-

nunla nəzərdə tutulmuş müvafiq tədbirlər görülmüşdür. Başlanılmış cinayət işlərinin bir qismi üzrə ibtidai istintaq yekunlaşdırılaraq baxılması üçün məhkəmələrə göndərilmiş, digərləri üzrə isə istintaq davam etdirilir. Bu müraciətlərlə bağlı Baş İdarədə aparılan araşdırmalar zamanı aşkar edilmiş qanun pozuntularının aradan qaldırılması məqsədilə müvafiq təşkilatlara təqdimatlar verilmiş, həmin təqdimatlara əsasən bir sıra işçilər intizam tənbehi qaydasında cəzalandırılmış, aşkar edilmiş qanun pozuntularının aradan qaldırılması üçün zəruri tədbirlərin görülməsi təmin edilmişdir. Aşkar edilmiş qanun pozuntularının, onları doğuran səbəb və şəraitin, habelə bu sahələrdə mövcud qanunvericilikdəki boşluq və çatışmazlıqların aradan qaldırılması istiqamətində təkliflər hazırlanaraq aidiyyəti dövlət orqanlarına təqdim olunmuşdur.

Ötən müddət ərzində Baş prokuror yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Baş İdarəsində 232 şəxs barəsində 180 işin istintaqı tamamlanaraq baxılması üçün aidiyyəti üzrə məhkəmələrə göndərilmişdir. Həmin cinayət işləri əsasən mənim-səmə və israf etmə, dələduzluq, vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə etmə, səhlənkarlıq, hüquq verən rəsmi sənədləri istifadə etmə məqsədilə saxtalaşdırma, qanunsuz hazırlama və istifadə etmə və digər faktlarla əlaqədar olmuşdur.

İstintaqı başa çatdırılmış işlər üzrə cinayətin törədilməsinə şərait yaradan halların aradan qaldırılması məqsədilə aidiyyəti müəssisə və təşkilatların rəhbərlərinə 30 təqdimat verilmiş, həmin təqdimatlara əsasən, bir sıra işçilər intizam qaydasında cəzalandırılmış, aşkar edilmiş qanun pozuntularının aradan qaldırılması üçün zəruri tədbirlərin görülməsi təmin edilmişdir.

Vətəndaşların müraciətlərinə daim diqqət və qayğı göstərilməklə onların ərizə və şikayətlərinə həssaslıqla yanaşılır Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əli-

yev öz çıxışlarında mütəmadi olaraq qeyd etdiyi kimi, ölkədə mərkəzində Azərbaycan vətəndaşı dayanan sosialyönümlü dövlət siyasəti həyata keçirilir. Dövlət başçısının həyata keçirdiyi sosialyönümlü dövlət siyasətinin prioritetlərinə uyğun olaraq prokurorluq orqanlarında əhalinin qəbulu məsələlərinə xüsusi önəm verilərək vətəndaşların müraciətlərinə daim diqqət və qayğı göstərilməklə onların ərizə və şikayətlərinə "Vətəndaşların müraciətləri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun tələblərinə ciddi əməl olunmaqla baxılır.

Ölkənin müxtəlif bölgələrində Baş prokuror tərəfindən mütəmadi olaraq vətəndaşların səyyar qəbulu keçirilməklə qaldırılan məsələlərin yerində həll edilməsi və əsaslı müraciətlərin təmin olunması istiqamətində konkret tədbirlər həyata keçirilir. Təkcə 2017-ci ilin ötən 9 ayı ərzində Baş prokuror tərəfindən yerlərdə 9 qəbul keçirilməklə Sumqayıt şəhərində, Göyçay, Cəlilabad, Beyləqan, Göygöl, Lənkəran, Gədəbəy, Qax və Siyəzən rayonlarında 223 vətəndaş qəbul olunmuşdur.

Qeyd olunan səyyar qəbulla zamanı 223 vətəndaşdan daxil olmuş 191 müraciətdən 180-ni prokurorluğun icraatına qəbul edilmiş, 11 müraciət isə aidiyyəti dövlət orqanlarına göndərilmişdir. Prokurorluqda baxılmış 180 müraciətdən 22-si təmin edilmiş, 14-ü rədd olunmuş, 129-u üzrə vətəndaşlara izahlar verilmiş, 1 müraciət cinayət işinin materiallarına əlavə edilərək ibtidai istintaqda araşdırılmış, 14 müraciət isə həzrə icraatdadır.

Sonda bildirmək istəyirəm ki, oktyabrın 1-də biz prokurorluq işçiləri, bütün ölkəmiz prokurorluq orqanlarının yaranmasının 100 illik yubileyini qeyd edəcəyik. Bu isə o deməkdir ki, fəaliyyətimiz barədə daha geniş hesabat xarakterli məlumat verməli olacağıq. Bunun üçün isə daha çox iş-

löməli və üzərimizə qoyulan vəzifələrin icrası üzrə daha çox fəaliyyət göstərməliyik. Yeni fəaliyyətimizi daha səmərəli qurmaqla böyük məsuliyyətlə çalışaraq həvalə olunan iş və tapşırıqları tam və keyfiyyətlə yerinə yetirməliyik. Əminliklə qeyd etmək istəyirəm ki, Azərbaycan Prokurorluğunun kollektivi bundan sonra da əzmlə işləməklə möhtərəm Prezidentin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən dövlətçilik siyasətini hərtərəfli dəstəkləyərək ölkədə təhlükəsizliyin və sabitliyin təmin olunmasında, cinayətkarlıqla mübarizədə, insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasında, xalqına və dövlətinə xidmətdə öz töhfəsini verəcəkdir.

Zakir QARALOV,
Azərbaycan Respublikasının
Baş prokuroru,

I dərəcəli dövlət adliyyə müşaviri
("Azərbaycan" qəzeti,
30 sentyabr 2017-ci il)

XARİCİ İŞLƏR NAZİRLİYİ VƏ BAŞ PROKURORLUQ 1988-Cİ İL SUMQAYIT İGTIŞAŞLARI İLƏ ƏLAQƏDAR BİRGƏ BƏYANAT YAYIBLAR

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi və Baş Prokurorluq 1988-ci il Sumqayıt igtışaşları ilə əlaqədar birgə bəyanat yayıblar.

Bəyanatda bildirilir ki, 1980-ci illərin sonlarından başlayaraq Ermənistan Azərbaycana qarşı əsassız və qeyri-qanuni ərazi iddialarını həyata keçirməyə cəhd göstərərək zorakılıq əməllərinə, terrora, etnik zəmində təxribatlara və hərbi gücdən istifadəyə əl atdı. Bu zorakılıq əməlləri Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionu və Ermənistan ərazisində yaşayan köklü Azərbaycan əhəlisinə qarşı hücumlara başlayaraq, 1991-ci ildən Ermənistanın Azərbaycana qarşı açıq hərbi təcavüzü ilə davam etdi, minlərlə azərbaycanlı mülki əhalinin öldürülməsi, bir milyondan artıq azərbaycanlının Ermənistan ərazisində və işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərində qanlı etnik təmizləməyə məruz qalması, işğal olunmuş ərazilərin talan edilməsi ilə nəticələndi.

Ermənistan ərazisində yaşayan azərbaycanlı əhalinin kütləvi qovulmasını, Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılmasını, Ermənistanın Azərbaycana qarşı qeyri-qanuni işğalçı və aneksiya siyasətini və bu məqsədə nail olmaq üçün zorakı metodlarını "əsaslandırmaq" üçün anti-Azərbaycan kampaniyasını həyata keçirən Ermənistan rəhbərliyi, erməni şovinist ideoloqları və ekstremist təşkilatları 80-ci illərin sonlarında Azərbaycanın müxtəlif regionlarında etnik zəmində qarşıdurma planlaşdırır və həyata keçirirdilər.

1988-ci ilin fevralında Sumqayıtda etnik zəmində törədilən iğtişah həmin dövrdə bu sıradan olan məqsədyönlü təxribatların kulminasiyası idi.

Bakının 30 kilometrliyində yerləşən, on beşdən artıq müxtəlif millətin yaşadığı Sumqayıt şəhərinin əhalisi 1988-ci ildə 258.000 nəfər təşkil edirdi və bunun təqribən 18.000-ni etnik ermənilər idi. 1988-ci ilin fevralına qədər Sumqayıtda etnik zəmində hər hansı qarşıdurma olmamış və bu gün də Sumqayıt digər Azərbaycan şəhərləri kimi çoxmillətli və çoxkonfessiyalı xüsusiyyətini saxlamaqdadır.

1988-ci ilin 26 fevralında Sumqayıtın mərkəzi meydanı Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionunda ermənilər tərəfindən iki gəncin öldürülməsinə etiraz olaraq nümayişçilər tərəfindən tutuldu. Erməni ekstremistləri və təxribatçı agentlər tərəfindən bu etiraz aksiyası iğtişahə doğru təhrik edildi.

İğtişahı araşdırmaq üçün SSRİ Baş Prokurorluğu tərəfindən cinayət işi başlandı, xüsusilə mühüm işlər üzrə müstəntiq Vladimir Qalkinin rəhbərliyi ilə ölkənin müxtəlif regionlarından cəlb edilmiş 231 nəfər istintaqçı və bir o qədər də əməliyyatçıdan ibarət xüsusi istintaq-əməliyyat qrupu yaradıldı. SSRİ Baş Prokurorluğu tərəfindən aparılan istintaq nəticəsində iğtişah zamanı 26 erməni, 6 azərbaycanlı olmaqla, 32 nəfərin öldürüldüyü müəyyən edildi, məhkəmənin qərarı ilə 92 nəfər uzunmüddətli həbs cəzasına, 1 nəfər isə ölüm hökmünə məhkum olundu.

Lakin SSRİ Baş Prokurorluğu tərəfindən aparılmış istintaqla iğtişah iştirakçılarının yalnız bir qismi müəyyən edilib məhkəmənin qərarı ilə cəzalandırıldı. SSRİ-nin siyasi rəhbərliyi və SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin təzyiqləri nəticəsində istintaq məntiqi sonluğa çatdırılmadı, onun təşkilatçıları və sifarişçiləri müəyyən edilmədi.

Bu cinayətin əsl mahiyyətini açmaq, SSRİ Baş Prokurorluğunun üstündən sükulatla keçdiyi məqamları araşdırmaq üçün Azərbaycanın qəti siyasi iradəsinin təzahürü olaraq, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin göstərişi və Azərbaycan Respublikası baş prokurorunun 19 mart 2010-cu il tarixli qərarı ilə həmin kütləvi iğtişahlarla əlaqədar keçmiş SSRİ Baş Prokurorluğu tərəfindən istintaqçı aparılaraq sonradan dayandırılmış 5 cinayət işinin icraatı təzələnərək vahid icraatda birləşdirildi və istintaqçı aparılması baş prokurorun birinci müavininin rəhbərliyi ilə prokurorluq, Daxili İşlər Nazirliyi və Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin müstəntiq və əməliyyatçılarından ibarət yaradılmış istintaq-əməliyyat qrupuna həvalə edildi.

Hazırkı istintaq qrupu tərəfindən toplanmış materialların qiymətləndirilməsi və təhlili təsdiq edir ki, Sumqayıtdakı iğtişah Azərbaycanı qarşı Ermənistan xüsusi xidmət orqanları və SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi tərəfindən təşkil edilmiş təxribat olub. SSRİ Konstitusiyası əsasında Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılmasının qeyri-qanuniliyi dərk edən erməni ideoloqları və SSRİ rəhbərliyində onları açıq dəstəkləyən şəxslər ermənilərin və azərbaycanlıların birgə yaşamasının qeyri-mümkünlüyünü əsaslandırmaq, azərbaycanlıların artıq tam şəkildə Ermənistan ərazisindən qovulmasını təmin etmək və Azərbaycanı nüfuzdan salmaq üçün bu təxribatə əl atmışlar.

Həmin təxribatın törədilməsində SSRİ DTK-nın məqsədi SSRİ-nin əyalətlərində vəziyyəti gərginləşdirərək güclənən mərkəzdənqayma meyillərini dayandırmaq, sətir repressiya metodlarına əl atmaq bəraət qazandırmaq və güclü mərkəzi Sovet hakimiyyəti olmadan Sovet respublikalarının müstəqil yaşaya bilməyəcəklərini nümayiş etdirmək olub. Sumqayıt

hadisələrinə bənzər iğtişaş və tənqibatlar DTK tərəfindən Oş (Qırğızıstan), Fərqanə (Özbəkistan), Tbilisi (Gürcüstan), Vilnüs (Litva) və digər ərazilərdə təşkil olunmuşdu.

Hadisələr ərəfəsində və hadisələr baş verən gün Sumqayıt şəhərində və ətrafında SSRİ Daxili İşlər Nazirliyinin Daxili Qoşunları və ordu birləşmələrinin kifayət qədər canlı qüvvəsi və texnikası olsa da, onlar tərəfindən vəziyyətin nəzarət altına alınması üçün vaxtında qabaqlayıcı tədbirlər görülməyib.

Evlərə basqın və digər zorakılıq hərəkətləri əvvəlcədən hazırlanmış siyahı və xüsusi plan əsasında öslən erməni olan Sumqayıt şəhər sakini, dəfələrlə məhkum olunmuş Eduard Qriqoryanın bilavasitə rəhbərliyi və göstərişləri üzrə həyata keçirilmiş, hücumlara məruz qalan ermənilər isə Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılması məqsədini güdən gizli "Krunk" və "Karabakh" komitələrinə ianə verməkdən imtina edən şəxslər olmuşlar.

İğtişaşlarda E.Qriqoryan ermənilərə qarşı xüsusi qəddarlıqı ilə seçilmiş, zorlamaya məruz qoyduğu erməni Məjlumyan bacıları tərəfindən istintaq zamanı qəti olaraq tanınıb. Məhkəmənin hökmü ilə azadlıqdan məhrum edilən E.Qriqoryan SSRİ dağlıqdan sonra Ermənistanın həbsxanasına köçürülüb və oradan da dərhal müəmmalı şəkildə azadlığa buraxılıb. Hazırda istintaqı aparılan cinayət işi üzrə ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən adam öldürmə, qrup halında zorlama və digər ağır cinayətləri törətməkdə təqsirləndirilən, bərsində məhkəmə qərarı ilə həbs qətimkan tədbiri seçilərək beynəlxalq axtarış elan edilmiş E.Qriqoryanın faktiki yaşadığı ünvanın operativ kanallarla müəyyən olunmasına və ictimaiyyətə bu barədə məlumat verilməsinə baxmayaraq, o, Ermənistanın xüsusi xidmət orqanlarının himayəsi altında üçüncü ölkənin ərazi-

sində azadlıqda yaşamaqda davam edir.

Cinayət işinin materialları bir daha göstərir ki, Sumqayıtın azərbaycanlı sakinlərinin fərdi humanizmi və şücaəti olmasaydı, hadisələr planlaşdırılmış tənqibat planına uyğun olaraq, daha geniş miqyas alardı. Milliyyətçə erməni olan şahidlərin ifadələrindən görüldüyü kimi, onlarla erməni hadisələr vaxtı azərbaycanlı ailələr tərəfindən öz evlərində yerləşdirilməklə xilas edilib.

SSRİ dövründə foto-video çəkilişə xüsusi nəzarət və senzura tətbiq olunmasına baxmayaraq, hadisələrin əvvəlcədən quraşdırılmış vasitələrlə foto-video çəkilişi aparılmış və dərhal SSRİ ərazisindən çıxarılaraq erməni lobbı təşkilatları vasitəsilə anti-Azərbaycan kampaniyasının tərkib hissəsi kimi yayılıb.

Ermənistan və erməni lobbisi dairələri tərəfindən Sumqayıt hadisələri qəsdən Azərbaycana qarşı təbliğat və dezinformasiya məqsədilə istifadə edilsə də, Azərbaycan dövlətinin həyata keçirdiyi tədbirlər, aparılmış obyektiv və faktlara söykənən istintaq materialları ilə həmin iğtişaşların məhz erməni millətçilərinin və onların havadarlarının öz məkrli niyyətlərinə nail olmaq məqsədilə təşkil edilərək törədilməsi kifayət qədər və təkzibedilməz faktlarla sübuta yetirilib.

Bəyanatda bildirilir ki, hazırda qeyd olunan iğtişaşların bütün sifarişçisi və iştirakçılarının aşkarlanaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması, eləcə də onların və havadarlarının işfə olunması istiqamətində kompleks istintaq-əməliyyat tədbirləri davam etdirilir.

CÜMHURİYYƏTİ DÖVRÜNDƏ SƏRHƏD MÜHAFİZƏ SİSTEMİ (MAY 1918-APREL 1920)

1918-ci il mayın 28-də Gürcüstanın paytaxtı Tiflis şəhərində Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin elan edilməsi haqqında qərar qəbul olundu. Dövlət müstəqilliyinin Tiflisdə elan edilməsinin əsas siyasi səbəbi ölkənin paytaxtı Bakı şəhərinin başda Stepan Şaumyan olmaqla cinayətkar bolşevik rejiminin əlində olması idi. 1918-ci il sentyabrın 15-də Bakı düşmənlərdən təmizləndi və həmin ayın 17-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti ölkənin müvəqqəti paytaxtı Gəncədən Bakıya köçdü. Qeyd etmək lazımdır ki, Cənubi Qafqazda Seym buraxıldıqdan sonra yeni yaranmış dövlətlərin sərhədlərini müəyyən etmək zərurəti yarandı. İlk günlərdə erməni nümayəndələri İrəvan şəhərinin Ermənistanın paytaxtı edilməsi barədə Azərbaycan hökumətinə müraciət etdi. Batumi şəhərində 1918-ci il mayın 29-da keçirilən danışıqlarda Azərbaycan tərəfi İrəvan şəhərinin, eləcə də Eçmiədzin qəzasının Ermənistanə verilməsi qərarı ilə razılaşdı. Bu qərarın bağışlanmaz bir səhv olduğunu açıq söyləyən İrəvan quberniyasından Milli Şuraya seçilmiş üç deputatın M.H.Seyidov, N.Nərimanbəyov və R.Bağirovun yazılı etirazlarına baxmayaraq, məsələ Milli Şuranın mayın 29-da keçirilən üçüncü iclasında da müzakirə edilmədi. Ermənilər İrəvanı ələ keçirdikdən sonra Azərbaycana qarşı ərazi iddialarının coğrafiyasını zaman-zaman genişləndirməyə başladılar. Azərbaycan Milli Şurasının həmin səhv siyasi addımı milli mənafeyə vurulan ən ağır zərbə idi. Nəticədə Azər-

baycanın tarixi torpağı İrəvan xanlığının Göyçə mahalının qərb hissəsi faktiki olaraq əldən çıxdı. Azərbaycanın qərb sərhədləri Göyçə gölü ilə məhdudlaşdı və bu göl iki respublika- Azərbaycan və Ermənistan arasında sərhəd ərazisinə çevrildi. Gölün Şərqi hissəsi «Göyçə dairəsi» statusu ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tərkibində qaldı. Onun ərazisi əsrin ilk illərindəki Yeni Bəyazid qəzasının şərqi torpaqlarını əhatə edirdi və Göyçə gölünün şimalındakı Maralıcə dağının qərbindən başlayaraq gölün şərqi tərəfi ilə cənuba doğru uzanırdı və Maralıdağın qəribinə çatırdı.

Ermənistan hökuməti əldə etdiyi güzəştə (İrəvana yiyələnməsinə) baxmayaraq, Azərbaycana təcavüzünü gücləndirir və yeni əraziləri - Zəngəzur, Qarabağı, Naxçıvanı ələ keçirməyə cəhd göstərirdi. Ciddi səhvə yol verməmiş Azərbaycan hökuməti daha yeni ərazilər itirməmək üçün mühüm tədbirlər həyata keçirirdi və məhz bunun sayəsində hökumət sonrakı fəaliyyəti dövründə mövcud ərazilərini qoruyub saxlaya bildi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin sərhədləri, hüdudları barədə danışıqların iki cəhəti nəzərə almaq lazımdır: mübahisəli ərazilər nəzərə alınarsa, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin sərhədləri daha geniş olmuş, cənub-qərbdə Qazax çayının Araz qovuşduğu yere, şimal-qərbdə isə təqribən Tiflisə kimi uzanmışdır. Yalnız mübahisəsiz ərazilər, yəni 97,3 min kv. km-lik ərazi nəzərdə tutularsa, dövlətin sərhədləri aşağıdakı istiqamətlərdən keçmişdir: şərqdə Xəzər dənizi ilə hüdudlanan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin sərhədləri Astara ərazisinin cənubundan Talış dağları istiqaməti ilə qərbə tərəf uzanırdı. Daha sonra şimala tərəf uzanaraq Araz çayına çatan sərhədlər çayın axarının əks istiqamətində irəliləyərək, Naxçıvanın cənub-qərbində Sədərək yaşayış mən-

təqəsinə çatır və buradan şimal-şərq istiqamətində, Soğanlı məntəqəsindən isə birbaşa şimala gedərək Göyçə gölüne qovuşurdu. Göyçə gölü Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə Ermənistan arasında sərhəddə idi. Göyçə mahalının şərq hissəsi Azərbaycanın, gölün qərb hissəsi isə Ermənistanın tərkibində idi. Göyçədən şimalda Azərbaycan Cümhuriyyətinin sərhədləri yenə də şimala doğru istiqamətlənmiş, Qazax mahalının şimalından təqribən Qabırlı çayı ilə şərqə, daha sonra şimal-qərbə, nəhayət, Zaqatala dairəsinin şimalından cənub-şərqə və yenə də şimal-şərqə uzanmışdır. Daha sonra isə Samur çayı boyunca uzanan sərhədlər Xəzərə qovuşurdu.

1918-ci ilin 28 mayında Milli Şura tərəfindən dövlət müstəqilliyinin elan edilməsindən sonra həmin il iyun ayının 17-də Gəncədə fəaliyyətə başlayan Azərbaycan hökumətinin qarşısında duran ən mühüm məsələlərdən biri gənc respublikanın hərbi qurumlarını yaratmaq, dövlət sərhədlərini möhkəmləndirmək, xarici və daxili təhdidlərdən ölkənin müdafiəsini təmin etmək istiqamətində təcili tədbirlər görməkdən ibarət idi. Bakımı öləndə saxlayan erməni, daşnak-bolşevik qaragüruhunun Gəncə üzərinə hücum hazırlaması, ölkənin hər an müdaxilə təhlükəsi qarşısında olması və digər təhlükələri nəzərə alan hökumət iyunun 19-da Azərbaycanda hərbi vəziyyət elan etdi. Azərbaycanın qonşu dövlətlərlə sərhədlərinin müəyyənləşdirilməməsi, sərhədlərin mühafizəsi işini tamamilə öz üzərinə götürəcək bir qurumun olmaması vəziyyəti daha da çətinləşdirirdi.

Sərhədlərin mühafizəsinin dövlətin təhlükəsizliyi üçün mühüm amil olduğunu nəzərə alan Azərbaycan hökumətinin 1918-ci il iyun ayının 22-də qəbul etdiyi qərarla Poylu stansiyasında respublikadan kənara ərzaq daşınmasının qarşısının

alınması üçün sərhəd postu yaradılması barədə Daxili İşlər Nazirliyinə müvafiq tapşırıq verildi. Bu postun ardınca Azərbaycan Respublikasının əksər sərhəd ərazilərində Daxili İşlər Nazirliyinin tabeliyində olan sərhəd mühafizə qüvvələri yaradıldı. İlk dövrlərdə bu postların başlıca vəzifəsi gənc respublikanın milli sərvətlərinin, strateji əhəmiyyətə malik maddi ehtiyatlarının sərhəddən qanunsuz keçirilməsinə qarşı mübarizə aparmaq idi. Strateji məhsulların xaricə daşınmasının qarşısının alınması ilə bağlı növbəti belə qərarlar iyunun 24-də və 27-də qəbul olundu.

Ancaq gündəlik məlumatların təhlili açıq-aydın göstərirdi ki, yeganə sərhəd postunda ərazidən qanuni yolla keçirilən yüklərin yoxlanılmasının təşkil etməklə qaçaqmalçılığın qarşısına sədd çəkmək mümkün deyil. Buna görə də yeni postların yaradılması, sərhədin heç olmasa bir qəza hüdudunda nəzarətə götürülməsi problemi getdikcə daha zəruri şəkildə meydana çıxırdı. Gürcüstan və Ermənistanla sərhəd ərazidə yerləşən Qazax qəzasında vəziyyəti nizama salmağın çox çətin olacağını nəzərə alan hökumət iyul ayının 12-də növbəti qərarı ilə Daxili İşlər Nazirliyinə bu qəzanın daha iki məntəqəsində- Salahlı və Şıxlı kəndlərində sərhəd postları təşkil etmək barədə göstəriş verdi. 1918-ci ilin iyul ayında Kür çayı üzərində (Sınıq Körpüdə) 5 nəfər, Salahlı kəndində 6 nəfər, Şıxlı kəndində 6 nəfər, Qıraqsəmənlər kəndində 6 nəfər və Poylu stansiyasında 15 nəfərdən ibarət sərhəd postları təşkil edildi.

Qaçaqmalçılığın qarşısının alınması sahəsində vəzifələrin yerinə yetirilməsi ilə məşğul olan ilk sərhəd postları hələ bugünkü mənada dövlət sərhədinin hərtərəfli mühafizəsi vəzifələrini yerinə yetirmirdi. Bu postlar sərhədi qanunsuz keçən

quldur dəstələri ilə mübarizənin təşkilində və sərhədlərin tam nəzarətə götürülməsində çox zəif idi. Azərbaycanın qərb sərhədlərində vəziyyət bir çox baxımdan gərgin idi. Əvvəla, qonşu respublikalarla münasibətlər heç də birmənalı deyildi və hər an istər ərazi, istərsə də milli-etnik və digər səbəblər ucbatından qarşıdurmalar baş verə bilərdi. Hətta bunlar nəzərə alınmasa belə, sərhəddə sakit xidmət şəraitindən danışımaq mümkün deyildi. Çünki məhz bu ərazilərdə qaçaqmalçılıq görünməmiş miqyas almışdı. Ermənistanla vəziyyətin hər an müharibə həddinə çatmasının labüd olduğu bir vaxtda ilk dövrlərdə Gürcüstanla sərhəddə postların qoyulması ilə bağlı da bəzi ərazi mübahisələri baş verirdi. 1918-1920-ci illərdə Gürcüstanla sərhəddə yaranmış mübahisəli, hətta münaqişə həddinə gəlib çatan vəziyyətlər haqqında da kifayət qədər arxiv materialları var. Bu materialların əksəriyyəti ərazi məsələləri ilə bağlı qarşılıqlı iddialarla əlaqədar idi və çoxu Zaqatala quberniyasının payına düşürdü. Bu ərazilərdə sərhəd postları yaradılmasına nisbətən əvvəl başlamış gürcülər arasında bəziləri (bəlkə də Gürcüstan sərhədində qulluq edən ermənilər) hər vasitə ilə öz postlarını Azərbaycan ərazisində yerləşdirməyə çalışır, tarixən mövcud olmuş sərhədləri bilərəkdən pozurdular. Belə mövqe hər iki gənc müstəqil respublikanın ümumi mənafelərinə zidd olsa da, bəziləri onun hansı nəticələrə aparıb çıxaracağına lazımi məsuliyyətlə yanaşmır, ənənəvi gürcü-azərbaycan dostluğuna xələl gətirirdilər. Ancaq Azərbaycan hökumət nümayəndələrinin vaxtında gördükləri tədbirlər nəticəsində bu cür münaqişələr yerindəcə danışıqlar vasitəsi ilə həll edilir, yaxud diplomatik xətlə aradan qaldırılırdı. Yalnız qarşı tərəfin hərəketlərinin vətəndaşlarımızın həyatı üçün təhlükə doğurduğu

vaxtlarda digər müstəsna tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulurdu.

İran sərhədində müxtəlif quldur dəstələrinin basqını ilə əlaqədar əhalinin vəziyyətinin gərgin olması da sərhəd məsələlərinə diqqətin artırılmasını, postların sayının çoxaldılmasını, ümumiyyətlə, sərhəddə bağlı problemlərin hökumət səviyyəsində həll olunmasını tələb edirdi. Bunu nəzərə alan Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Şurası 1919-cu il mart ayının 10-da İranla sərhədlərin qorunması üçün qanunvericilik əsasında sərhəd mühafizəsinin təşkili barədə qərar qəbul etdi. Bu qərarla Daxili İşlər Nazirliyinə Muğan hüddudunda 200 atlıdan ibarət mühafizə dəstəsi yaradılması həvalə olundu.

1919-cu ilin ikinci yarısına qədər Lənkəran qəzası və Muğanın bir hissəsi tamamilə Azərbaycan hakimiyyətinin tabeliyinə keçməmişdi. Bu ərazilərdə kifayət qədər dövlətə müqavimət göstərən silahlı qüvvələr mövcud idi. Həmin qüvvələrin qəti surətdə məğlub edilməsi yalnız Hərbi Nazirliyin birləşmələri tərəfindən həyata keçirilən 1919-cu ilin uğurlu avqust əməliyyatından sonra mümkün oldu. Qeyd edilən vaxta qədər isə nəinki sərhədin mühafizəsi, hətta ərazinin tam nəzarətdə saxlanılması üçün yerli hakimiyyətin təşkili də böyük problemə çevrilmişdi.

İran tərəfi ilə danışıqlara gəlincə isə, bu, yerli səviyyələrdən daha çox Azərbaycan dövlətinin mərkəzi idarəetmə orqanları vasitəsilə aparılır, sərhəddə baş verən hadisələr haqqında qonşu dövlətin rəsmi şəxsləri vaxtılıq vaxtında xəbərdar edilirdilər. Bir dəfə isə təqribən 18 ay müddətində cənub sərhədlərimizdə baş verən 50-yə yaxın müxtəlif hadisə barədə İran tərəfinə xronoloji ardıcılıqla xüsusi material çat-

dırılmışdı.

Ancaq Azərbaycan hökuməti İran tərəfini xəbərdar etməklə kifayətlənmir, cənub sərhədlərinin möhkəmləndirilməsi istiqamətində ardıcıl tədbirlər görürdü. Məhz bu tədbirlərin səmərəliliyinin nəticəsi idi ki, artıq 1920-ci ilin fevral ayında əsas narahatlıq doğuran şahsevənlərin quldur dəstələrinin hücumları dayandırılmış, cənub sərhədlərinin böyük bir hissəsində təhlükəsizlik təmin olunmuşdu. 1919-cu ilin aprel ayının 28-də hökumətin başqa bir qərarı ilə Daxili İşlər Nazirliyinə Cavad qəzasında xüsusi sərhəd dəstəsinin yaradılması məqsədilə vəsait ayrılmışdı. Sonrakı dövrdə əsasən yerli şəxslərdən ibarət mühafizəçilər dəstəsi təşkil edilir və bu adamların hər biri öz şəxsi silahı, atı, hətta, geyimi ilə xidmətə başlayırdı.

372

Qaçaqmalçılıqla mübarizə məsələləri, əsasən, respublikanın quru sərhədlərində aktual olsa da, dəniz nəqliyyatı vasitəsilə də bu işlərlə məşğul olanlar tapılırdı. Ancaq yeni müstəqillik əldə etmiş respublika üçün dəniz sərhədlərinin mühafizəsi ilə məşğul olmaq texniki, maliyyə imkanları, həm də mütəxəssis çatışmazlığı ucbatından çox çətin idi. Bu problemin həlli üçün müəyyən zaman keçməsinə, müəyyən imkanların reallaşmasına ehtiyac vardı. Belə bir mürəkkəb şəraitdə sərhəd mühafizə məsələlərinə birbaşa aidiyyəti olmayan nazirlik və idarələr də öz səlahiyyət və imkanları dairəsində köməklik göstərməyə çalışırdılar. O dövrdə respublikanın su sərhədlərinin mühafizəsi sahəsində vəzifələri əsasən Hərbi Nazirliyə tabe qurumlar yerinə yetirirdi. 1919-cu ildə ingilislər Bakını tərk edərkən şəhər limanının idarəçiliyini, hərbi hissələrin radiostansiyalarını, hərbi gəmilərin bir hissəsini və hərbi sursatı Azərbaycan hökumətinə

təhvil vermiş və həmin gəmilər əsasında Azərbaycanın Xəzər donanması yaradılmışdı. Bu, respublikanın öz dəniz sərhədlərini qorumaqla bağlı atdığı addım olmaqla, həm də Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi öz haqqını bir daha təsdiq etməsi idi. Rusiya tərəfinin bütün etiraz və açıq-gizli hədələrinə baxmayaraq, artıq 1919-cu ilin sonunda bir neçə hərbi gəmi Xəzər dənizində dövlətimizin sərhədlərini qoruyurdu. Xidmətin təşkili ilə bağlı görülmüş işlər də dəniz sərhədlərimizin qorunması funksiyalarının yerinə yetirilməsinə öz müsbət təsirini göstərirdi. Limanlarda və sahil sularında vəzifələrin icrası ilə məşğul olan dəniz xidmətinin hərbi qulluqçuları bu yolla respublikanın strateji əhəmiyyətə malik mal və məhsullarının xaricə daşınmasının qarşısını alır, limanlarda yoxlamalar keçirilməsində iştirak edirdilər.

373

1919-cu il avqust ayının 18-də parlamentdə «Azərbaycan Respublikasının gömrük baxımından sərhəd mühafizəsinin təsis edilməsi haqqında» qanun qəbul olundu. Bu qanunun qəbulundan sonra sərhəd mühafizəsinin təşkili ilə bağlı əsas vəzifələr Maliyyə Nazirliyinə həvalə olundu və bu nazirliyin tərkibində əvvəl gömrük yığımları, sonra isə dövlət sərhədinin mühafizəsi şöbəsi yaradıldı. Bu qanunun qəbuluna qədər parlamentin qəbul etdiyi digər qanuna əsasən, qaçaqmalçılıq və qanunsuz ticarət döviyyəsi ilə yalnız ölkə sərhədlərində deyil, həm də daxildə mübarizə 1919-cu ilin iyun ayının 23-dən etibarən maliyyə orqanlarına həvalə edilmiş və gömrük idarəsi hissəsi adlandırılan qurum ləğv olunaraq, onun əsas səlahiyyətləri Maliyyə Nazirliyinə verilmişdi.

Göründüyü kimi, Maliyyə Nazirliyi bu qanunun qəbulundan sonra artıq ölkə daxilində və sərhədlərdə gömrük funksiyalarını yerinə yetirən bir quruma çevrilir, sərhəd

mühafizəsi ilə məşğul olan hər hansı təşkilatla birgə iş aparmaq məcburiyyəti qarşısında qalırdı. Sərhədlərin əksər hissəsində mühafizə və müdafiə məsələlərinin əslində üzvi surətdə bağlı olduğu bir dövrdə ikinci vəzifənin təminatına cavabdeh olan Hərbi Nazirlik kimi bir qurum əslində qaçaqçılıqla və qanunsuz ticarət dövrüyyəsi ilə də mübarizə aparmaq məcburiyyətində idi. Yerlərdə hakimiyyət orqanlarının funksiyalarını yerinə yetirən Daxili İşlər Nazirliyi sərhədlərin mühafizəsi sahəsində daha çox silahlı dəstələrin respublika ərazisinə basqınlarının qarşısının alınması, qaçaqların əhaliyə zərər vurmalarına yol verilməməsi problemləri ilə məşğul olurdu.

Sərhədlərin mühafizəsinin birbaşa bu vəzifənin yerinə yetirilməsi ilə məşğul olacaq qüvvələrə həvalə edilməsi sahəsində ardıcıl iş aparılmasını Azərbaycan hökumətinin 1919-cu il noyabr ayının 2-də qəbul etdiyi başqa bir qərar da sübuta yetirir. Həmin qərarda Zaqatala quberniyasında Dağıstanla sərhəddə yerləşən dərələrin etibarlı qorunması üçün yeddi müvəqqəti sərhəd postunun yaradılması nəzərdə tutulurdu. Əlbəttə, bu, Denikin və bolşevik təhlükəsi ilə bağlı idi. Təəssüf ki, gənc respublikanın maliyyə və hərbi kadr baxımından imkanları bütün sərhədlərin nəzərdə tutulan saxlanılması üçün yetərli deyildi. Buna görə də, həтта, 1920-ci ilin yanvar ayına qədər artıq Azərbaycanın əksər sərhəd ərazilərində sərhəd postları yaradılsa da, Azərbaycan sərhədlərinin etibarlı mühafizəsi tam təmin edilə bilməmişdi. Daha çox İrəvan sərhəd ərazilərdə baş verən hadisələr nəticəsində əhali talanlara məruz qalır, quldurlara qarşı lazımi müqavimət göstərilməməsi, onların azğınlığına son qoyulmaması hökumətin yerlərdə nüfuzuna ciddi zərbə vururdu.

Hökumətin bütün söylərinə baxmayaraq, 1920-ci ilin aprelinə qədər bir sıra ərazilərdə sərhəd postlarının yaradılması, mühafizə dəstələrinin yerləşdirilməsi işləri yarımcıq qalmış, bəzi ərazilərdə isə bu iş əslində müdafiə funksiyalarını yerinə yetirən qüvvələrə həvalə olunmuşdu. Bu baxımdan Azərbaycanın şimal sərhədlərində yaranmış vəziyyət qeyd edilənlərə daha qabarıq misal ola bilər. Belə ki, 1919-cu ilin sonları, 1920-ci ilin əvvəllərində Azərbaycana Ermənistanın iştirakı ilə Denikin ordusunun gözlənilən hücumunun qarşısının alınması məqsədilə bir sıra tədbirlər və əməliyyat planları işlənib hazırlanmışdı. Hücumun reallaşacağı təqdirdə, onların qarşısına Dağıstanla sərhəd xəttində 4-cü piyada alayı, Gəncədən gətiriləcək 3-cü Gəncə alayının bir taboru, 1-ci tatar süvari alayı, iki batareya, istehkam qüvvələri və yerli silahlılardan ibarət Xaçmaz dəstəsi çıxarılacaqdı. Denikinçilərin ilk zərbəni Gürcüstana endirəcəkləri təqdirdə, iki cümhuriyyət arasında bağlanmış müqaviləyə uyğun olaraq, onlara yardım edilməli, ittifaq üçün hazırlanmış plan üzrə Gürcüstana süvari dağ batareyası, 3 piyada və 2 süvari alayı ilə bir topçu tağımı göndərilməli idi.

Azərbaycan hökuməti şimaldan gələn təhlükənin qarşısının alınması sahəsində ardıcıl müdafiə tədbirləri görməyə, imkan daxilində olan bütün vasitələri bu məqsəddə yönəltməyə çalışmışdı. Belə vəziyyətdə sırf sərhədin mühafizəsi ilə məşğul olacaq qüvvələrin formalaşdırılmasına maliyyə vəsaiti və burada yaradılacaq postlarda xidmət edəcək hərbi kadrlar ayırmaq imkan xaricində idi. Əslində şimal sərhədlərinin böyük bir hissəsi bütünlüklə Hərbi Nazirliyə tabe qüvvələrin nəzarətində qalmışdı. Həmin qüvvələr isə hər an buradakı dislokasiya olunduqları ərazini dəyişib Vətəne ilk

təhlükənin gözlənilməli yerə göndərilə bilərdilər. Azərbaycan isə həmin illərdə öz daxilində, Qarabağ və Zəngəzürdə ermənilər tərəfindən törədilən hərəketlərin qarşısını almaq, əhalini qonşu dövlətlərdən dəstəklənən erməni təcavüzlərindən qorumaq məcburiyyətində idi.

Qısa müddətdə sərhədlərin qorunması kimi çətin bir sahədə xeyli iş görmüş Azərbaycan hökuməti sonrakı illərdə yerlərdə dövlət və hakimiyyət strukturlarını möhkəmləndirməklə müstəqil respublikanın sərhədlərini hərtərəfli mühafizə etməyə qadir qüvvələr formalaşıdırıla biləcəkdə. Ancaq daxili mübarizələr və bolşevik Rusiyasının 1920-ci ilin 27 aprel təcavüzü Azərbaycanın ilk müstəqil dövlətinin süqutuna gətirib çıxarmaqla, sərhəd mühafizə qüvvələrinin yaradılması işini də yarımcıq qoydu. 1920-ci ilin aprel ayının 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süquta uğradıldı və onun ərazisində Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası təsis olundu.

**Dövlət sərhəd mühafizə
sistemi sovet hakimiyyəti illərində
(aprel 1920 - dekabr 1991-ci il).**

Azərbaycan SSR-in ərazisi ilk vaxtlarda 97,3 min km² olmuşdur. Sonrakı proseslər nəticəsində Azərbaycan öz ərazisinin bir hissəsini, xüsusən Göyçə, Şərur-Dərələyəz, Zəngəzür istiqamətində xeyli ərazi itirmiş və 86,6 min km² əraziyə malik olmuşdur. Bu dövrdə Azərbaycan SSR şimalda RSFSR (Dağış-tan MSSR), şimal-qərbdən Gürcüstan SSR, qərbdə Ermənistan SSR və Türkiyə, cənubda İranla, şərqdə Xəzər dənizi ilə həmsərhəd idi. Paytaxtı Bakı şəhəri idi. Onun tərkibinə Naxçıvan MSSR və Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti (DQMV) daxil idi. 1976-cı ilin məlumatına görə, respublikada 61 inzibati rayon, 60 şəhər, 125 şəhərliq qəsəbə və fəhlə qəsəbəsi mövcud olmuşdur.

1922-ci il martın 12-də Zaqafqaziya Sovet Federativ Sosialist Respublikası (ZSFSR) yaradıldı. Azərbaycan SSR ZSFSR tərkibinə daxil olundu və həmin addım əsliində Azərbaycanın formal müstəqilliyinin də ləğvi demək idi. 1922-ci il dekabrın 30-da isə birinci Sovetlər qurultayı SSRİ-nin yarınması barədə qərar qəbul etdi. Azərbaycan SSR ZSFSR tərkibində SSRİ-yə daxil oldu və bununla da öz müstəqilliyini itirdi.

Bölgədəki vəziyyətlə yaxından maraqlanan Türkiyə bundan əvvəl, yeni 1920-ci il dekabr ayının 2-də Ermənistan ilə Gümrü (Aleksandropol) müqaviləsini bağlamışdı və İrəvan bölgəsi ilə Göyçə gölü istisna olmaqla bütün Ermənistan ərazisi Türkiyənin himayəsinə keçmişdi. Lakin Sovet Rusiyası

Gümrü müqaviləsini tanımaqdan imtina etdi.

1921-ci ilin fevral-mart aylarında Naxçıvan ərazisi yenidən müzakirə obyektinə çevrildi. 1921-ci ilin yayında ermənilər Naxçıvana hücum etmişdilər və türk qoşunları tərəfindən bölgedən çıxarılmışdılar. 1921-ci il mart ayının 16-da isə Rusiya Sovet Federativ Sosialist Respublikası ilə Türkiyə arasında Moskva müqaviləsi imzalandı və qərara alındı ki, tərəflər müqavilənin 3-cü maddəsində göstərilən sərhədlər çərçivəsində Azərbaycanın himayəsi altında Naxçıvanın muxtar ərazi olmasına razılıq verirlər və Azərbaycan onu üçüncü dövlətə güzəştə getməməlidir. Bununla da Naxçıvan məsələsi özünün ədalətli həllini tapdı və Azərbaycan ərazisinin bütövlüyü qismən olsa da, qorunmuş oldu. Moskva müqaviləsinin şərtləri 1921-ci il oktyabr ayının 13-də bağlanmış Qars müqaviləsi ilə daha da möhkəmləndirildi, Naxçıvanın sərhədləri və gələcək statusu qəti olaraq müəyyənləşdirildi. Müqavilə müddətsiz imzalandı və bu, Naxçıvanın gələcək taleyi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etdi. Diyarın sonrakı statusunun müəyyənləşdirilməsində bir neçə mərhələ baş verdi: Naxçıvan əvvəlcə «Naxçıvan SSR» adı ilə Azərbaycan SSR himayəsində respublika (22.V.1922), sonra Azərbaycan SSR tərkibində «Muxtar ölkə» (11.XII.1923), daha sonra yenə də Azərbaycan SSR tərkibində «Naxçıvan SSR» (11.XII.1923) statusu ilə qaldı. Nəhayət, 1924-cü il fevralın 9-da «Naxçıvan MSSR» təsis olundu.

Naxçıvan Muxtar SSR ərazisi şimalda və şərqdə Ermənistan SSR ilə (224 km sərhəd xətti ilə), qərbdə və cənubda Türkiyə (11 km) və İrənlə (163 km) həmsərhəd olmuşdur. Sahəsi 5,5 min km² idi. Azərbaycan ərazisinin 6,4%-ni təşkil edirdi. Respublika 5 inzibati rayonu- Babək, Şərur, Ordubad, Culfa və Şahbuz rayonlarını birləşdirirdi. Onun tərkibində 4

şəhər, 2 şəhərli qəsəbə, 215 kənd və qəsəbə vardı. Paytaxtı Naxçıvan şəhəri idi. Naxçıvan MSSR-in Türkiyə ilə çox da uzun olmayan sərhədi bölgənin gələcək təhlükələrdən qorunması və eləcə də, iqtisadi və mədəni həyatında mühüm rol oynadı.

20-ci illərin əvvəllərində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə respublikanın təxminən 114 min km² ümumi ərazisi vardı. Onun 97,3 min km² mübahisəsiz, 16,6 min km² isə mübahisəli ərazilər hesab olunurdu. Ərazi məsələlərinin birtərəfli, daşnak-bolşevik sayığı «həlli» nəticəsində mübahisəli ərazilər bədnam qoşunlarımızı ixtiyarına keçdi. Beləliklə, həmin illərdə Azərbaycanın 29,8 min km² ərazisi itirildi.

1920-ci ildə Azərbaycan Sovet Rusiyası tərəfindən işğal edildikdən sonra onun İran və Türkiyə ilə sərhədində sovet hərbi hissələri və hərbi texnikası yerləşdirilmişdi. Heç şübhəsiz, Cənubi Qafqaz və ilk növbədə Şimali Azərbaycan istər çar Rusiyası və Sovet dövlətinin həyatı maraq dairəsində olduğu üçün 1813-1918, 1920-1992-ci illər ərzində bu ərazidə, o cümlədən sərhəddə lazım olduğundan da artıq hərbi qüvvə saxlanılırdı. Azərbaycan SSR ərazisində yerləşən hərbi hissələrin şəxsi heyəti əsasən rus, ukraynalı, belarus, yəhudi, erməni və o zaman SSRİ-də yaşayan qeyri-müsəlman və qeyri azərbaycanlılardan təşkil olunurdu.

İkinci dünya müharibəsi başa çatdıqdan və 1946-cı ildə Sovet qoşunları İrəndən çıxarıldıqdan sonra Azərbaycanın İran və Türkiyə ilə olan sərhədlərində yerləşdirilmiş hərbi hissələrdə xidmət edənlər içərisində azərbaycanlılar demək olar ki, yox dərəcəsində idi. Bu proses XX əsrin 70-ci illərinin əvvəllinə qədər davam etdi və yalnız ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan SSR-ə rəhbər seçildəndən sonra onun at-

dıđı konkret addımlar nəticəsində müsbət istiqamətdə dəyişikliklə nail olundu, 1969-1982-ci illərdə milli hərbi kadrların hazırlanmasında çox böyük işlər görüldü.

Azərbaycanlı general Mustafa Nəsirov 1972-1987-ci illərdə Bakı şəhərində hərbi-əmaliyyat şöbəsinə rəhbərlik etməklə bərabər, həm də SSRİ DTK Cənubi Qafqaz sərhəd dairəsi rəisinin müavini vəzifəsində çalışırdı. Qeyd etmək lazımdır ki, Mustafa Nəsirov keçmiş SSRİ Sərhəd Qoşunları tərkibində 66 yaşına qədər xidmət etmiş ilk və yeganə Azərbaycanlı general idi.

1969-1982-ci illərdə dahi öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan SSR-də hərbi quruculuq sahəsində gördüyü böyük işlər barədə, xüsusilə də onun sərhədçilər və sərhəd qoşun birləşmələri ilə qurduğu hərtərəfli əməkdaşlıq haqqında fikirlər yalnız 2002-ci ildən sonra elmi dərgilərdə və dövrü mətbuatda öz əksini tapmağa başladı. XX əsrin 70-ci illərində Heydər Əliyev tərəfindən Azərbaycanın İran və Türkiyə ilə olan sərhəd boyunca yerləşən hərbi hissələrin sosial-iqtisadi və mədəni-mənəvi məsələlərinin həllinə çox böyük diqqət yetirilirdi məlumdur. Hərbi şəhərciklərin tikilməsi və burada yaşayan hərbi qulluqçuların sosial problemlərinin həlli respublika rəhbərinin diqqət mərkəzində idi. 1972-ci il iyunun 13-də Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsi Bürosunda «Zaqafqaziya sərhəd dairəsinin yaradılmasının 50 illiyi münasibəti ilə keçiriləcək tədbirlər haqqında» qərar qəbul edilmiş və bu qərarla Azərbaycan SSR Ali Sovetinin fərmanı ilə Lənkəran sərhəd dəstəsi və Zaqafqaziya sərhəd dairəsinin gözetçi gəmilər briqadası fəxri fərmanla təltif edilmişdilər. General Mustafa Nəsirov qeyd etdi ki, 70-ci illərdə keçmiş SSRİ-nin heç bir müttəfiq respublikasında Azərbaycanda olduğu qədər (Sədərəkəndən Bakıya qədər olan

sərhəd xəttində) respublika vəsaiti hesabına çoxsaylı hərbi obyektlər tikilməmişdi. Biz sərhədçilər üçün keçmiş SSRİ DTK-sı tərəfindən yalnız yeni sərhəd gözetçi məntəqələrinin tikilməsi üçün vəsait ayrılır, lakin yaşayış obyektlərinin tikilməsi işindən, bir qayda olaraq, imtina edilirdi. Buna baxmayaraq, 70-ci illərdə Heydər Əliyevin bilavasitə təşəbbüsü ilə sərhədçilər üçün Sədərəkəndə böyük bir şəhərcik, Prişib (indiki Göytəpə) qəsəbəsində 50 mənzilli yaşayış binası, Lənkəran şəhərində isə 2 ədəd 70 mənzilli binalar tikilib istifadəyə verilmiş. Mərdəkənda rabitəçi sərhədçilər üçün böyük bir şəhərcik tikilmişdi.

General Mustafa Nəsirov 70-ci illərdə məhz Heydər Əliyev tərəfindən sərhədyanı ərazilərdə yaşayan əhəlinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşması üçün irimiqyaslı işlərin görüldüyünü qeyd edir. Görülən işlər içərisində 70-ci illərin sonunda Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində Arpaçay, Lənkərandə Xanbulançay deryaçalarının və Horadiz qəsəbəsinin yaxınlığında Mil-Muğan su bəndinin tikilməsi xüsusi yer tuturdu. Belə ki, tikilən və istifadəyə verilən obyektlərdə yerli əhəlinin nümayəndələri işlə təmin olunur, su bəndlərindən yerli əhali tərəfindən suvarma işində çox geniş şəkildə istifadə olunurdu. Digər bir mühüm məsələ sərhədyanı ərazilərdə yaşayan əhəlinin ölkənin başqa yerlərindən öz evlərinə qayıdarkən onların sənədlərinin sərhədçilər tərəfindən bir neçə dəfə yoxlanılması idi. Sərhədyanı zonada yaşayan yerli əhəlinin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün onların yalnız bir dəfə yoxlanılması ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən mərkəzi hökumətlə razılaşdırılmışdır. Bundan əlavə, sərhəd boyunca SSRİ zamanında tikilən bütün obyektlər, o cümlədən sərhədlərin qorunması üçün quraşdırılan mühəndis-texniki qurğular müstəqil Azərbaycan Respublikasının

mülkiyyətinə verildi.

XX əsrin 70-ci illərinə qədər sərhəd qoşunlarında azərbaycanlıların sayı çox az idi. Bu azlığın bir çox səbəbləri vardı. Ən başlıca səbəb isə mərkəzi hökumət tərəfindən azərbaycanlılara olan əsassız inamsızlıq idi. 70-ci illərdə Türkiyənin NATO, İrənin isə SENTO hərbi-siyasi bloklarının üzvü olmalarına baxmayaraq, dahi öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə burada azərbaycanlı zabıt- sərhədçilərin xidmət etməsi üçün icazə alındı. Burada xidmət edənlər içərisində azərbaycanlı zabitlər təxminən 50-60 nəfər təşkil edirdi. Onlar isə İran və Türkiyə ilə sərhəddə təcüməçi kimi istifadə olunurdular. Ulu öndərin söyləri nəticəsində Sərhəd Qoşunlarında bir neçə yüksək rütbəli azərbaycanlı zabitlər yetişdi. Bundan əlavə, keçmiş SSRİ DTK-nın xətti ilə başqa respublikalara azərbaycanlı zabıt kadrların hazırlanması üçün respublikadan gənclər göndərilir və hər il bu məqsəd üçün 10-12 yer ayrılırdı. Onlar Moskva, Almatı (Alma-Ata), Kiyev, Sankt-Peterburq (Leninqrad) və digər şəhərlərdə yerləşən xüsusi ali təhsil ocaqlarına göndərilirdi. Bütün bunların hamısı Azərbaycan xalqı öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra onun sərhədlərinin qorunması və möhkəmləndirilməsi işində xüsusi rol oynadı.

MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ ÖLKƏMİZİN SƏRHƏD MÜHAFİZƏ SİSTEMİ

Tarixi haqqımız olan müstəqilliyimizi qazandıqdan, 1991-ci ilin 18 oktyabrında "Müstəqillik haqqında Konstitusiyaya Aktı"nı qəbul etdikdən sonra milli dövlət quruculuğunun bərpası işlərinə başlanıldı. Müstəqil dövlətin əsas dayağı olan silahlı qüvvələrin, o cümlədən Sərhəd Qoşunlarının yaradılması müstəqil dövlət quruculuğunun əsas tərkib hissələrindən idi. 1991-ci il dekabr ayının 9-da Azərbaycan Respublikasının Milli Şurası "Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sərhədi haqqında" Qanun qəbul etdi. Həmin il dekabr ayının 16-da isə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sərhədini Mühafizə Komitəsi (DSMK) yaradıldı.

1992-93-cü illərdə dövlət sərhədinin mühafizəsinin gücləndirilməsi sahəsində hökumət bir neçə qərar versə də, bu qərarların yerinə yetirilməsi lazımi səviyyədə təşkil olunmurdu. Səriştəsizlik, xüsusi ilə xarici qüvvələrin dağıdıcılıq

fəaliyyəti ilk vaxtlar Sərhəd Qoşunlarının formalaşması prosesində inamsızlıq yaradırdı. Dövlət sərhəd zolağının bəzi yerlərində keçilməz tikanlı məftillərin sökülməsi və müxtəlif strateji malların kenara daşınmasına şərait yaradılması respublikamızın iqtisadiyyatını sarsıdır, bəzən də sərhədlərimizi qoruya bilməyəcəyimiz barədə ortaya atılan bədxah fikirləri sübuta yetirməyə xidmət edirdi.

Bu dövrdə Türkiyə Cümhuriyyəti və İran İslam Respublikası ilə dövlət sərhədində mövcud mühəndis-texniki qurğuların bir hissəsi dağıdılmış, hərbi texnika və digər vasitələr yararsız hala salınmışdı. Ermənistan Silahlı Qüvvələri tərəfindən ölkə ərazisinin 20 faizinin işğal nəticəsində İİR ilə dövlət sərhədinin 132 km sahəsinə nəzarət etmək də qeyri-mümkün olmuşdu. Narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi, qeyri-leqal miqrasiya, insan alveri, radioaktiv maddələrin və kütləvi qırğın silahları komponentlərinin qanunsuz daşınması, qaçaqmalçılıq kimi cinayətlərlə məşğul olan transmilli kriminal qruplar Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədlərində yaranmış vəziyyətdən maksimum yararlanmağa çalışırdı.

Həmin illərdə dövlət sərhədinin mühafizəsi, əsasən şəxsi heyətin fiziki imkanları və SSRİ dövründən qalmış, fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlmiş mühəndis-texniki qurğular və texniki vasitələr hesabına həyata keçirilir, şimal və şimal-qərb istiqamətində yaradılmaqda olan sərhəd məntəqələri vaqonlarda, çadırlarda və ən yaxşı halda, uyğunlaşdırılmış binalarda yerləşirdi.

Belə bir vaxtda DSMK-nın qarşısında duran ən böyük vəzifə keçmiş Sovet hərbiçilərinin tabeliyində olan hərbi hissələrin və sərhəd dəstələrinin təhvil alınması idi. Keçmiş SSRİ Sərhəd Qoşunlarının Bakı şəhərində yerləşən Əməliyyat

Döyüş Şöbəsi, eləcə də hərbi hissələrin rəhbərləri isə bu prosesi uzatmağa, tərxiatlar törətməyə çalışırdılar. 1992-ci il fevral ayının 12-də DSMK-nın Mühəndis Tikinti İdarəsinin, "Bakı" Əlahiddə Nəzarət Buraxılış Məntəqəsinin, Neftçala Təlim Mərkəzinin, Gözətçi Gəmilər Briqadasının və "Yalama" Nəzarət Buraxılış Məntəqəsinin ştat strukturu təsdiq olundu.

Həmin ərəfədə Bakı bərəsində və hava limanında xidməti keçmiş SSRİ sərhədçiləri apardırdılar və bu, respublikadan silah-sursatın daşınmasına, xarici kəşfiyyat orqanları əməkdaşlarının ölkəmizə maneəsiz gəliş-gedişinə imkan verirdi. Bu cür halların qarşısını almaq məqsədi ilə may ayının 8-dən 9-na keçən gecə "Bakı" ƏNBM-in DSMK-nın tabeliyinə verilməsi təmin edildi.

DSMK-nın maddi-texniki bazasının yaradılmasında mühüm rol oynayan, silah-sursat və digər lazımı hərbi ləvazimatlarla dolu olan hərbi anbarların ələ keçirilməsi əsas məsələ kimi qarşıda dururdu. Həm də oğurluq, hərbi sursatın və əmlakın sovet sərhədçiləri tərəfindən talan edilməsi adi hal almışdı. Buna görə də hərbi anbarların ələ keçirilməsi zəruri idi və milli sərhədçilərimiz 1992-ci il iyul ayının 26-da əsl fədakarlıq göstərərək bu vacib hərbi obyektə öz təbəçiliklərinə keçirməyə nail oldular.

Azərbaycanın varlığını qoruyub saxlamaq üçün Sərhəd Qoşunlarını təcili formalaşdırmaq, əməliyyat şəraitinə, sərhədin mühafizəsinə nəzarət edə biləcək bir hərbi quruma çevirmək lazım idi. Sovet sərhədçilərinin milli qüvvələrlə əvəz edilməsi prosesində əsrəvivləşən, əldə edilmiş sazışı pozaraq hərbi texnikanı, silah-sursatı imkan düşdükcə aradan çıxarmağa çalışan sovet sərhədçiləri şimala doğru üz tutdular. Bu istiqamətdə nəzarəti gücləndirmək zərurəti meydana çıxdı

və DSMK 1992-ci ilin iyun ayının 13-də "Yalama" ƏNBM-in fəaliyyətə başlaması haqqında qərar verdi. İyun ayının 16-da milli sərhəd qoşunlarımızın əsgərləri baş leytenant Elçin Quliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycanla Rusiya arasındakı əsas tranzit yola nəzarət etmək üçün Samur qəsbəsinə keçdi. Köpürün üzərinə çıxıldılar (respublikaya gəlib-gedən maşınların sənədlərinin yoxlanılması ilə fəaliyyətə başlayan kiçik bir post sonradan inkişaf edib nizam-intizamı və dövlət sərhədinin etibarlı mühafizəsində nümunəvi xidməti ilə fərqlənən Xudat Sərhəd Dəstəsinə çevrildi).

Təhvil alınmış hərbi hissələri şəxsi heyətlə komplektləşdirmək, eləcə də təhvil alınan sərhəd dəstələrini hazırlıqlı əsgərlərlə təmin etmək üçün Neftçala Təlim Bazasının Sərhəd Qoşunlarının təcili təyinatına keçməsinin böyük əhəmiyyəti var idi. 1992-ci il iyun ayının 8-də təlim bazası çətinliklə də olsa təhvil alındı və burada milli sərhədçilərimizin hazırlanmasına başlandı.

Cənub sərhədlərində xidmət edən keçmiş SSRİ sərhədçiləri artıq könülsüz xidmət aparır, qaçaqmalçılıq və sərhədpozma halları baş alıb gedirdi. Təxribatçı qüvvələr bu əlverişli vəziyyətdən öz məqsədləri üçün yararlanırdılar. Belə bir şəraitdə Azərbaycan sərhədçiləri cənub sərhədlərini təcili surətdə öz nəzarətlərinə götürməli idilər. Məhz buna görə də DSMK birtərəfli qaydada 1992-ci ilin avqust ayının 1-də Lənkəran Sərhəd Dəstəsinin, avqust ayının 9-da isə Göytəpə Sərhəd Dəstəsinin yaradıldığını elan etdi. DSMK-nın atdığı bu məqsədyönlü addımları keçmiş SSRİ sərhədçilərinin rəhbərliyi çox narahatlıqla qarşılayır, hər vasitə ilə daxili pozucu qüvvələrin gücündən istifadə edib, artıq gedən prosesin qarşısını almağa çalışırdılar. Lakin son dərəcə ağır olsa da, həmin dövrdə xidmət edən milli zabıt və gizirlərimizin kö-

məkliyi ilə öz sərhəd dəstələrimizin yaradılması işi uğurla həyata keçirilməkdə idi.

1992-ci ilin oktyabr ayından başlayaraq Hadrutda yerləşən Horadiz Sərhəd Dəstəsinin qəbulu məsələsi ön planda dururdu. Həmin ilin mart ayından başlayaraq sovet sərhədçiləri tərəfindən bu sərhəd dəstəsinə məxsus nə var idisə, hamısı ermənilərə təhvil verilmişdi. Odur ki, həmin sərhəd dəstəsinin nəzarət etdiyi ərazidə baş verə biləcək təxribatların qarşısını almaq üçün dövlət sərhədimizin bu sahəsi Azərbaycan sərhədçiləri tərəfindən tezliklə mühafizəyə götürülməli idi. Bir sıra çətinliklərə baxmayaraq 1992-ci ilin noyabr ayının 1-də Horadiz sərhəd dəstəsi də sərhədçilərimiz tərəfindən təhvil alındı.

Xəzər dənizi hövzəsində dövlət sərhədinin mühafizəsini təmin etmək məqsədilə 1992-ci ilin oktyabr ayının 6-da Rusiya Federasiyası və Azərbaycan Respublikası arasında bağlanan müqavilənin şərtlərinə uyğun olaraq 27 noyabr 1992-ci il tarixdə Əlahiddə Sərhəd Gözətçi Gəmilər Briqadası Sərhəd Qoşunlarının ixtiyarına verildi. Lakin bütün gəmilər, silah-sursat, avtomobil və digər texnika ölkəmizdən çıxarılaraq Həştərxana aparılmışdı. Azərbaycanda yalnız iki ədəd xidmətə yararsız gəmi qalmışdı.

Keçmiş sovet sərhədçilərinin Azərbaycan ərazisindən çıxarılması prosesi 1993-cü il aprel ayına qədər davam etdi. Həmin ilin aprel ayının 5-də Azərbaycan Respublikası ərazisində yerləşən sonuncu rabitə taborunun təhvil-təslimi başa çatdı və bununla da, sonuncu sovet sərhədçisi ölkəmizin ərazisini tərk etdi.

Dağıdılmış zavastaları, bərhad hala salınmış kazarmaları, sıradan çıxarılmış mühəndis-texniki və rabitə qurğularını görə-görün və ağır şəraitdə bərpa etmək böyük iradə tələb edirdi.

Sərhədcilərimiz bu şərəfli vəzifənin öhdəsindən layiqincə gəldilər.

Respublikamızda ordu quruculuğu, o cümlədən Sərhəd Qoşunlarının yaranma prosesi müxtəlif siyasi qüvvələrin hakimiyyət ehtiraslarının qızışdığı dövrlə üst-üstə düşmüşdü. Erməni təcavüzünə məruz qalan ölkəmizdə daxili siyasi vəziyyətin də qeyri-sabit olması, siyasi hakimiyyətdəki qüvvələrin naşılığı, bacarıqsızlığı Sərhəd Qoşunlarımızın formalaşmasına mane olur, sərhədlərimizin mühafizəsi işinin təşkili üçün əsaslı tədbirlərin həyata keçirilməsinə imkan vermirdi.

1992-ci il oktyabr ayının 9-dan etibarən DSMK Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin Sərhəd Qoşunları Baş İdarəsi kimi fəaliyyət göstərməyə başladı.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin banisi Heydər Əliyev 1991-1993-cü illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasının çox ağır, çətin və mürəkkəb dövründə ictimai, siyasi, iqtisadi, mədəni həyatın bütün sahələrində olduğu kimi, ordu quruculuğu sahəsində də böyük işlər görməyə nail oldu. 1988-ci ildən etibarən avtomobil və dəmiryolu ermənilər tərəfindən bağlanan, iqtisadi blokadaya alınan, xarici ələmdən təcrid edilən muxtar respublika başqınlarla və talanlara məruz qalır, sərhədyanı yaşayış məntəqələri erməni işğalçıları tərəfindən mütəmadi şəkildə atəşə tutulur, insanlar öldürülür, girov götürülürdülər. Muxtar respublikanın ərazisində olan 75-ci motoatıcı diviziyanın və 41-ci sərhəd dəstəsinin hərbciləri isə Moskvanın siyasetinə uyğun olaraq Naxçıvanı nəinki erməni təcavüzündən qorumur, hətta bəzi hallarda ermənilərə kömək edir, yerli əhali ilə münafişələr yaradırdılar. Belə bir vəziyyət muxtar respublikanın müdafiəsinin milli qüvvələr hesabına təşkil olunması istiqamətində təcili və təxiresalın-

maz tədbirlərin görülməsini tələb edirdi. Heç təsadüfi deyildir ki, uzaqgörən dövlət xadimi Ali Məclisin sədri seçildikdən cəmi üç gün sonra, 1991-ci il sentyabr ayının 6-da Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Milli Müdafiə Komitəsi yaradılması barədə qərar verdi. Belə bir qərar qəbul etməklə uzaqgörən sərkində Azərbaycanın ilk peşəkar, vahid rəhbərliyə tabe olan milli ordusunun əsasını qoydu. Ulu Öndərin rəhbərliyi ilə Milli Müdafiə Komitəsinin statusu, strukturu, təşkili haqqında qanunvericilik bazası yaradıldı, fəaliyyət istiqamətləri müəyyənləşdirildi və Naxçıvandakı sovet hərbi hissələrinin milli-ləşdirilməsi prosesinə başlandı.

Bu proses çox çətin şəraitdə başlasa da, incə siyasetlə və böyük məharətlə həyata keçirilirdi. Şəraiti çətinləşdirən amillərdən biri də bu idi ki, o zaman respublikaya rəhbərlik edənlər ölkənin maraqlarını qorumağa qadir deyildilər və buna görə də Ulu Öndər Naxçıvanda bütün Azərbaycanın mənafeələrini qorumaq üçün müstəqil qərarlar qəbul etmək məcburiyyətində idi. O vaxt qəbul edilmiş həmin müstəqil qərarlar sonralar müstəqillik tariximizin şanlı səhifələri kimi qürur mənbəyinə çevrildi.

Ulu Öndərin o vaxt qəbul etdiyi tarixi qərarların bir hissəsi sərhədlərlə, vətənin hüdudlarının milli sərhədcilərimiz tərəfindən mühafizə olunmasının təşkili və həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olmuşdur. Zaqafqaziya sərhədlərin qorunması işinə incəliklərinə qədər bələd olan görkəmli dövlət xadimi bildirdi ki, Sədərək və Ordubad rayonları ərazisində ermənilərlə həmsərhəd olan sərhəd məntəqələri Naxçıvandakı 41-ci sərhəd dəstəsinə deyil, Ermənistan ərazisində fəaliyyət göstərən müxtəlif sərhəd dəstələrinə tabedir. Sovetlər dönməmində Naxçıvan ərazisindəki sərhəd zastavaları düşünülmüş şəkildə bu cür parçalanmışdı. Sovet dövründə Şərurda Er-

mənistanə gedərkən nəzarət məntəqəsi sərhəd xəttinə yaxın yerdə deyil, xeyli aralıda, muxtar respublikanın içərilərinə doğru gedən yerdə yaradılmışdı. Səderək nəzarət məntəqəsi də Vəlidəğlə Dəhnə dağının birləşdiyi yerdə, "Qurd Qapısı" deyilən ərazidə təşkil olunmuşdu və Səderək qəsəbəsi nəzarət-buraxılış məntəqəsindən o tərəfdə qalmışdı. Ordubad rayonu ərazisində isə vəziyyət daha anlaşılmaq idi. Bu rayonun ərazisindəki bütün sərhəd zastavaları ("Yaycı" sərhəd zastavasından "Kotam" sərhəd zastavasınadək) Ermənistan ərazisində süni şəkildə yarıdan Mehri Sərhəd Dəstəsinə təbə edilmişdi. Belə bir vəziyyət ermənilərin ekstremist və işğalçı hərəklərlə başladığı zaman sərhədçilərlə yerli hakimiyyət orqanları arasında ciddi problemlər yaradır, yerli əhalini narazı salırdı. Ulu Öndər bu vəziyyəti aradan qaldırmaq üçün qərar qəbul etdi, Sərhəd Qoşunları Zaqafqaziya Dairəsinin və 41-ci sərhəd dəstəsinin rəhbərliyindən tələb olundu ki, muxtar respublikanın ərazisindəki sərhəd məntəqələrinin hamısı bir dəstədə cəmlənsin və 41-ci sərhəd dəstəsinə təbə edilsin. Bu məsələ Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin tələb etdiyi müddətdə, yəni 3 gün ərzində (30 oktyabr 1991-ci il) həll edildi.

Muxtar respublikanı iqtisadi-siyasi blokadadan, xüsusən də erməni təcavüzündən xilas etmək üçün müstəqil və cəsarətli siyasət yürüdən Ulu Öndərə Moskvadan təzyiqlər edilir, Naxçıvanda proseslərə imperiyanın xeyrinə uyğun olan yozumlar verilir. Məsələn, Ulu Öndərin qardaş Türkiyə ilə əlaqələr qurmaq cəhdləri, lazım olarsa, Naxçıvana Türkiyə qoşunlarının dəvət olunması barədəki bəyanatı Müstəqil Dövlətlər Birliyinin birləşmiş silahlı qüvvələrinin baş komandanı marşal Şapoşnikov təlaşlandırmış və o, "əgər belə olarsa, onda üçüncü dünya müharibəsi başlaya bilər" kimi sərsəm

bəyanat verərək hamını qorxutmağa cəhd etmişdi. Şapoşnikovun verdiyi bu bəyanatı məntiqlə, tarixi faktla əsaslanaraq puça çıxaran Ulu Öndər bildirmişdi ki, Naxçıvanın statusu haqqında 1921-ci ildə Rusiya ilə Türkiyə arasında imzalanmış Qars müqaviləsini hələ heç kim ləğv etməyib və lazım gəlsə, həmin müqaviləyə istinadən Türkiyəyə müraciət ediləcəkdir. Ulu Öndərin mətbuata verdiyi bu açıqlama Naxçıvana da ərazi iddiasına düşmüş erməni işğalçılarına və onların hava-darlarına tutarlı cavab oldu.

Naxçıvan Sərhəd Dəstəsinin əmlakının, silah-sursatının tamamilə milli sərhədçilərimizə təhvil verilməsi işi də uzaqgörən sərkərdənin qətiyyəti sayəsində ölkəmizin milli maraqlarına uyğun şəkildə həll olundu. 1992-ci ilin avqust ayının 22-də 41-ci sərhəd dəstəsi Azərbaycanın tabeliyinə keçdi və sərhəd dəstəsində müstəqil Azərbaycanın milli bayrağı dalğalandırıldı (bu hadisəni sərhədçilər Naxçıvan sərhəd diviziyasının yaradılması günü kimi qeyd edirlər). Beləliklə, ölkəmizdə müəyyən xidməti ərazidə sərhədlərimizi tam mühafizə altına götürən ilk milli sərhəd dəstəsi yaradıldı. O vaxt respublikamızın ərazisindəki sərhəd dəstələrinin əmlakının bölünməsi, yəni 50 faizinin Rusiya Federasiyasının, 50 faizinin isə Azərbaycan Respublikasının sərəncamına verilməsi barədə razılışma olmuşdu. 1992-ci il sentyabr ayının 19-da Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Rəyasət Heyətinin yığıncağında "Naxçıvan Muxtar Respublikasının müdafiəsinin və sərhədlərinin qorunması haqqında" məsələyə baxıldı və qərar qəbul olundu. Az sonra isə muxtar respublika ərazisində yerləşmiş keçmiş SSRİ Silahlı Qüvvələrinin tabeliyində olan silah-sursatın, texnikanın, hərbi və mülki əmlakın bütövlüklə Azərbaycana təhvil verilməsi prosesinə başlanıldı.

Naxçıvana məkrli əllərin uzanmasına imkan verməmək,

mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə, blokadada inləyən torpaqları işğal təhlükəsindən xilas etmək zərurəti ordu quruculuğu işini daha da sürətləndirdi. 1992-ci il sentyabr ayının 29-da Naxçıvan Sərhəd dəstəsində mitinq keçirildi, keçmiş SSRİ zabıtları ilə təhvil-təslim prosesinin rəsmi imzalanma mərasimi oldu. Ulu Öndər Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində Naxçıvan ərazisində yerləşən hərbi hissələrin texnika və hərbi əmlakı heç bir şərt qoyulmadan xalqımızın ixtiyarına verildi və sovet sərhədciləri Naxçıvandan yola salındı.

1992-ci il oktyabr ayının 18-də Naxçıvan Sərhəd Dəstəsində gənc əsgərlərin andiçmə mərasimi keçirildi. Bu andiçmə Azərbaycan Respublikasının milli sərhədcilərinin ilk andiçmə mərasimi idi. Andiçmə mərasimində iştirak edən Ulu Öndər sərhədciləri təbrik edərək bu sözləri dedi: *"Siz müstəqil Azərbaycanın sərhədlərinin toxunulmazlığını, respublikamızın ərazi bütövlüyünü təmin edən sərhəd qoşunlarının sıralarında xidmət etməyə başlayırsınız. Siz indi müstəqil Azərbaycan dövlətinə sədaqətli xidmət etmək andı içdiniz. Bu and müqəddəs anddır. Azərbaycan xalqının son 70 ildə xidmətə gədən oğulları daim Sovet Ordusuna, Sovet dövlətinə sədaqətli xidmət edəcəklərinə and içdilər. Bu, o dövrün xarakterik cəhəti idi. İndi isə bizim üçün ən şəərəfli, ən xoşbəxt an ondan ibarətdir ki, Azərbaycan müstəqil dövlət olub, Azərbaycan xalqı öz milli azadlığına nail olub və indi müstəqil dövlətin atributlarını yaratmaqla məşğuldur. Bu baxımdan ən mühüm sahə olan Sərhəd Qoşunlarının yaradılması prosesi gedir...*

Biz bu gün çox böyük məmnuniyyət hissi ilə müstəqil Azərbaycan dövlətində Sərhəd Qoşunlarının yaranmasını məhz buradan, Naxçıvandan, Azərbaycanın bu qədim diyarından

başlandığını qeyd edirik..."

1993-cü ilin iyununda Azərbaycanda hakimiyyətə qayıdan Ulu Öndər Heydər Əliyevin müdrikliliyi sayəsində ictimai həyatın bütün sahələrində olduğu kimi, dövlət sərhədinin mühafizəsində də mühüm dəyişikliklər baş verdi. Dövlət sərhədlərinin mühafizəsi məsələlərinə göstərilən diqqət və qayğı sayəsində cənub sərhədlərində dağıdılmış sərhəd infrastrukturunun bərpası, ölkənin şimal və şimal-qərb sərhədlərində sərhəd məntəqələrinin yaradılması və maddi-texniki bazanın möhkəmləndirilməsi istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər görüldü. XX əsrin 60-cı illərinin 2-ci yarısından etibarən həyata keçirilən kadr siyasəti sayəsində SSRİ sərhəd qoşunlarında məsul vəzifələrə yüksəlmiş milli sərhədçi kadrlar xidmətə cəlb edildi və peşəkar sərhədcilərin təcrübəsindən geniş istifadə olunmağa başlandı.

Milli Sərhəd Qoşunlarının formalaşdığı 1993-2002-ci illərdə dövlət sərhədlərinin etibarlı mühafizəsinin təşkili sahəsində böyük irəliləyişlərə nail olundu. Sərhəd Qoşunlarının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nizamlanması, yeni yaradılmış sərhəd dəstələrində və sərhəd zastavalarında müasir tələblərə uyğun xidməti və yaşayış binalarının tikilib istifadəyə verilməsi prosesləri uğurla davam etdirildi. İqtisadi çətinliklərə baxmayaraq, Sərhəd Qoşunlarının nəqliyyat vasitələri, eləcə də rabitə avadanlıqları və xüsusi texniki vasitələrə təminatı yaxşılaşdırıldı. Sərhəddə mühəndis-texniki qurğuların bərpası, qaçaq-malçılıqla mübarizə, şəxsi həyətində döyüş və siyasi hazırlığın yüksəldilməsi ilə yanaşı, şimal və şimal-qərb sərhədlərimizin mühafizəsinin təşkili istiqamətində də mühüm tədbirlər həyata keçirildi. Azərbaycan-Rusiya sərhədində Şəki Əlahiddə Sərhəd Komendantlığı (11 iyul 1995-ci il),

Azərbaycan-Gürcüstan sərhədində isə Zaqatala (3 mart 1993-cü il), Şəmkir (15 avqust 1994-cü il) Sərhəd Dəstələri yaradıldı. Qısa tarixi vaxt ərzində Sərhəd Qoşunları nəinki formalaşma prosesini başa çatdırdı, həm də təkmilləşərək respublikanın sayılıb-seçilən hərbi qurumlarından birinə çevrildi.

Lakin bu proseslər də asanlıqla getmirdi. Sərhəd Qoşunlarının yaradılması prosesində qarşıya çıxan əsas problemlərdən biri ixtisaslı kadrların çatışmaması idi. Keçmiş SSRİ Silahlı Qüvvələri sıralarında xidmət edən azərbaycanlı zabitlərin başqa millətlərlə müqayisədə azlıq təşkil etməsi yeni yaradılmış Sərhəd Qoşunlarının sərhədçi zabitlərlə komplektləşdirilməsində çox böyük problemə çevrilmişdi. Bu işdə Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulmuş Cəmişid Naxçıvanski adına hərbi internat məktəbinin yetirmələri köməyə çatdı. Bunlarla bərabər, SSRİ Sərhəd Qoşunlarında xidmət edən azərbaycanlı zabit və gizirlərin, demək olar ki, hamısı könüllü olaraq Azərbaycan Sərhəd Qoşunlarında xidmətə daxil oldular. Lakin bunlar qoşunların tələbatını tam ödəmirdi. Odur ki, ehtiyatda olan zabitlər, eləcə də digər hərbi mükəlləfiyyətli vətəndaşlar könüllü olaraq xidmət etmək üçün Sərhəd Qoşunlarına həqiqi hərbi xidmətə qəbul edildilər.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin 1993-cü il noyabr ayının 2-də radio və televiziya ilə xalqa tarixi müraciəti Sərhəd Qoşunlarının da inkişaf edib möhkəmlənməsi yolunda dövlət proqramına çevrildi. Xalqın vətənpərvər oğulları müstəqil respublikamızın sərhədlərini qorumaq üçün müraciət etdilər. Əlbəttə, ilk vaxtlar təcrübəsizlik, ixtisaslı zabitlərin çatışmaması müəyyən çətinliklər törədirdi. Lakin mülki həyatdan gəlmiş zabit və gizirlər qısa müddət ərzində sərhədçi peşəsinə yiyələnə bildilər. Getdikcə qoşunların kadr potensialı

yanarınağa başladı. Vicdanla, namusla, nümunəvi xidməti ilə fərqlənən zabit, gizir və əsgərlərin sayı artdı.

1992-ci ildən sərhədçi zabitlər Müdafiə Nazirliyinin tabeliyində olan Bakı Ali Ümumqoşun Komandanlıq Məktəbinin sərhəd fakültəsində hazırlanmağa başlandı. 1994-cü ildən başlayaraq Sərhəd Qoşunları həmin məktəbin məzunları ilə komplektləşdirildi. Məktəbin tədris prosesində Sərhəd Qoşunlarının spesifik xüsusiyyətlərinin tam nəzərə alınmaması, sərhədçi zabitlərin peşə və mənəvi-psixoloji hazırlıqlarının lazımı səviyyədə olmaması, son nəticədə dövlət sərhədinin etibarlı mühafizə edilməsi işinə mənfəi təsir göstərirdi. Məhz bunları nəzərə alaraq, 1998-ci ilin dekabr ayının 1-də Ulu Öndər Heydər Əliyev Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin Akademiyasının yaradılması haqqında fərman verdi.

Sərhədçi zabit və gizirlərin, xüsusilə ehtiyatdan xidmətə qəbul olunanların bilik və peşə bacarığını artırmaq məqsədi ilə Sərhəd Qoşunlarının tərkibində 1994-cü ilin avqust ayının 12-də Kadrların Hazırlanması və Təkmilləşdirilməsi Kursları yaradıldı.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan sərhədçiləri ilə görüşləri sərhəd mühafizəsinin inkişafı üçün xüsusilə əhəmiyyətli oldu. Dahi şəxsiyyətin 1996-cı il dekabr ayının 16-da, 2001-ci ilin avqust ayının 19-da Sərhəd Qoşunlarının ildönümlərinə həsr olunmuş mərasimlərdə iştirakı, 2002-ci ilin mart ayının 6-da Sərhəd Qoşunlarının illik hesabatını qəbul etməsi, 2003-cü ilin fevral ayının 6-da Dövlət Sərhəd Xidmətinin rəhbər heyəti ilə görüşməsi, sərhəd mühafizəsinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi üçün verdiyi göstərişlər milli sərhəd mühafizəsinə yüksək qayğının nümunəsi oldu. 2001-ci ildə Sərhəd Qoşunlarının xidməti hesabatını qəbul edərkən Ulu Öndər sərhədçilərin qarşısında

beynəlxalq terrorçuluğa, qanunsuz miqrasiyaya, narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsinə, qaçaqmalçılığa qarşı mübarizə aparılması, dənizdə neft-qaz hasilatı infrastrukturunun mühafizəsi kimi vəzifələr qoydu.

2002-ci ilin iyul ayının 31-də Ulu Öndər Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sərhəd Xidmətinin yaradılması barədə fərman imzaladı. Dövlət Sərhəd Xidmətinin yaradılması və ona mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı statusunun verilməsi ilə Azərbaycan sərhədlərinin fəaliyyəti keyfiyyətcə yeni mərhələyə qədəm qoydu. Dövlət Sərhəd Xidməti qarşısında müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq yeni vəzifələr qoyuldu və sərhəd təhlükəsizliyinin təminatı məsələlərinin ən yüksək səviyyədə həll olunmasına başlandı.

2002-ci il oktyabr ayının 24-də sərhəd aviasiyası yaradıldı, DSX-nin balansına verilmiş təyyarə və vertolyotlar əsaslı təmir edilərək xidmətə cəlb olundu, sərhədin havadan mühafizəsinin təşkili, dövlət sərhədində baş verən hadisələrə çevik reaksiya verilməsi və şəxsi heyətin təyinat yerinə vaxtında çatdırılması, dağlıq ərazilərdə və dənizdə xilasetmə əməliyyatlarının aparılması üçün sərhəd aviasiyasının istifadəsinə başlandı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev ölkəyə rəhbərlik etməyə başladığı ilk vaxtlardan Ulu Öndər Heydər Əliyevin milli sərhəd siyasətini uğurla davam etdirərək sərhədciləri və Sərhəd Qoşunlarını daim dövlət qayğısı ilə əhatə etdi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı cənab İlham Əliyevin ölkəmizin sərhədciləri ilə çoxsaylı görüşləri Dövlət Sərhəd Xidmətinin inkişafına, ölkəmizin sərhədlərinin mühafizəsinə göstərilən diqqət və qayğının əyani təzahürüdür.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əli-

veyin Fərmanı ilə 2004-cü ilin yanvar ayının 14-də Naxçıvan sərhəd dəstəsinin bazasında sərhəd diviziyası yaradıldı. 2005-ci ilin fevral ayının 18-də cənab Prezidentin Fərmanı ilə sərhəd gözetçi gəmilər dəstəsinin əsasında DSX-nin Sahil Mühafizəsinin yaradılması dəniz sərhədlərinin mühafizəsinə və Xəzərdə ölkəmizin maraqlarının daha yüksək səviyyədə təmin edilməsinə geniş imkanlar yaratdı. DSX-nin Xəzər dənizində müşahidə, axtarış və xilasetmə imkanları xeyli inkişaf etdirildi, sərhəd gözetçi gəmiləri müasir navigasiya və aşkar etmə avadanlıqları ilə təchiz edildi, dəniz səthi üzərində nəzarətin təşkili üçün zəruri istiqamətlərdə radiolokasiya stansiyaları quraşdırıldı.

2005-ci il dekabr ayının 27-də "Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədlərinin mühafizəsi sisteminin 2006-2010-cu illərdə texniki inkişafına dair Dövlət Proqramı" təsdiq edildi.

2007-ci il iyun ayının 12-də cənab Prezident İlham Əliyevin Dövlət Sərhəd Xidmətinin Akademiyasının yaradılması barədə Sərəncam imzalaması Vətənimizin sərhəd mühafizəsi sisteminin təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynadı. 2008-ci ilin sentyabr ayının 14-də Dövlət Sərhəd Xidməti Akademiyasının ilk kursantları Vətənə, dövlətə sədaqət andı içərək təlim və tədrisə başladılar. 2008-ci il noyabr ayının 27-də akademiyanın yeni səhra təlim mərkəzi istifadəyə verildi. Mərkəzdə kursantların nəzəri hərbi biliklərinin təcrübədə işlənilməsi, zəruri döyüş və əməliyyat-taktiki vərdişlərinə yiyələnməsi üçün hər bir şərait yaradılmışdır.

2009-cu il Azərbaycan Sərhəd Mühafizəsinin yaradılmasının 90 illik yubileyi ili kimi əlamətdar olmuşdur. Sərhədcilər yubileyi xidmətdə qazanılmış uğurlarla, yüksək inkişaf dinamikası ilə qarşılımış və yubiley ili ölkəmizin sərhəd mühafizəsi tarixində xüsusi izlər qoymuşdur. "Sərhədçi" idman

olimpiya mərkəzi və Şüvəlan qəsəbəsindəki xüsusi hərbi hissə yubiley ilinin yadigarlarıdır. 164 binanın, o cümlədən xidməti heyvanların təlimatçılarının hazırlanması mərkəzində üstüörtülü maneji və yeni açığ yarıq meydanının, Göytəpə Sərhəd Dəstəsi qarnizonunun, 22 sərhəd komendantlığı və sərhəd zastavasının, 2500 nəfərlik təlim mərkəzi kompleksinin, Akademiya kompleksinin, Sahil Mühafizə bazasının və dəniz limanının, Səngəçal qəsəbəsində mərkəzi anbarlar kompleksinin inşası və əsaslı təmiri uğurla davam etdirilmişdir. DSX Sahil Mühafizəsinə yüksək keçid qabiliyyətli gəmilər verilmiş, çevik hərəkət qurumları üçün yüksək manevrli və keçid qabiliyyətli nəqliyyat vasitələri, sualtı əməliyyat və müşahidə, istehkam avadanlığı, xüsusi müdafiə vasitələri alınmışdır ki, bu da xidmətin səviyyəsinin yüksəlməsinə müsbət təsir etmişdir.

398

"Döyüş hazırlığı ili" kimi yadda qalan 2009-cu ildə şəxsi heyətin döyüş hazırlığının gücləndirilməsinə mühüm diqqət yetirilmiş, hərbi hissələrin təlim-tədris bazalarının genişləndirilməsi məqsədi ilə sərhəd dəstələrində və hərbi hissələrdə zəruri işlər aparılmışdır. İyun ayının 21-25-də Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin və digər silahlı birləşmələrinin cəlb edildiyi "Qalxan-2009" birgə əməliyyat-taktiki təlimlərində DSX-nin bölmələrinin qarşısına qoyulmuş döyüş tapşırıqları müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilmişdir. Sentyabr ayının 23-25-də Xəzər dənizində neft-qaz infrastrukturunu obyektlərinin mühafizəsi mövzu-sunda geniş miqyaslı taktiki təlimlər, noyabr ayının 24-26-da Şəmkir Sərhəd Dəstəsinin xidməti ərazisində "Dövlət sərhədində qoşun qruplarının və quldur dəstələrinin silahlı basqınlарının dəf edilməsi" mövzusunda zirehli döyüş texnikasının tətbiqi, gecə və gündüz döyüşü mövzusunda əməliyyat-taktiki təlim keçirilmişdir. Dövlət sərhədini

hədəni pozmuş silahlı qruplara qarşı silah tətbiq edilərkən 3 nəfər sərhəd pozucusu zərərçükləndirilmiş, 3 sərhəd pozucusu yaralanmışdır. Terrorçularla döyüşdə Dövlət Sərhəd Xidmətinin əsgəri Eltun Xələddin oğlu İsgəndərov komandirlərini və əsgər yoldaşlarını xilas etmək üçün heyətini qurban verərək qəhrəmancasına həlak olmuşdur. Əsgərin igidliyi yüksək qiymətləndirilmiş, ona Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən "Azərbaycan Milli Qəhrəmanı" adı verilmişdir.

2010-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı cənab İlham Əliyevin DSX Akademiyası kompleksinin, Göytəpə sərhəd dəstəsi qarnizonunun, Biləsuvar, Samur və Balakən sərhəd buraxılış məntəqələrinin açılış mərasimlərində iştirak etməsi, Xudat sərhəd dəstəsinin "Yuxarı Zeyxur" sərhəd zastavasında xidmətin təşkili ilə tanış olması və görülmüş işlərə yüksək qiymət verməsi, DSX əməkdaşlarını orden və medallarla təltif etməsi bütün şəxsi heyət tərəfindən böyük ruh yüksəkliyi ilə qarşılanmışdır. Dövlət sərhədlərinin mühafizəsi infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi tədbirləri uğurla davam etdirilmiş, o cümlədən Bakı şəhəri Xətai rayonu ərazisində DSX Akademiyası kompleksinin, Cəlilabad rayonunun Göytəpə qəsəbəsində sərhəd dəstəsi qarnizonunun, hərbi hissələrdə cəmi 158 binadan ibarət xidməti və yaşayış obyektlərinin əsaslı tikintisi başa çatdırılmışdır. "2006-2010-cu illərdə Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədlərinin mühafizəsinin texniki inkişafına dair" Dövlət Programının icrası üzrə tədbirlər müvəffəqiyyətlə yekunlaşdırılmışdır.

399

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı cənab İlham Əliyevin 2011-ci il fevral ayının 9-da Azərbaycan-Gürcüstan dövlət sərhədində "Şıxlı" dövlət sərhədindən buraxılış məntəqəsinin, aprel ayının 15-

də Azərbaycan-İran dövlət sərhədində "Astara" dövlət sərhədindən buraxılış məntəqəsinin, may ayının 19-da Bakı şəhərinin Nərimanov rayonu ərazisində sərhədcilər üçün inşa olunmuş 264 mənzilli yaşayış binasının açılış mərasimlərində iştirak etməsi, avqust ayının 16-da DSX-nin hərbi qulluqçularını orden və medallarla təltifləndirməsi, ali zabit hərbi rütbələrinə layiq bilməsi, Dövlət Sərhəd Xidmətinin strukturunun təkmilləşdirilməsi, peşəkar heyətin say tərkibinin artırılması barədə qərarlar verməsi sərhədcilər tərəfindən qürur və sevinc hissləri ilə qarşılanmışdır. 2011-ci ildə 359 binadan ibarət 49 tikinti kompleksinin əsaslı təmir-tikintisinin həyata keçirilməsi, hərbi hissələrdə zabit-gizir heyətinin məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması üzrə 1288 mənzilin inşa edilməsi xüsusi vurğulanmalıdır. Bakı şəhəri Xəzər rayonunun Mərdəkan qəsəbəsində yerləşən oğlanlar üçün açıq tipli xüsusi məktəbin Heydər Əliyev Fondu tərəfindən tam təmir edilərək zəruri tədris bazası ilə komplektləşdirildikdən sonra ona Dövlət Sərhəd Xidmətinin xüsusi məktəbi statusunun verilməsi, DSX Akademiyasının tərkibində dəniz və aviasiya kafedralarının fəaliyyətə başlaması, ilk dəfə olaraq həmin ixtisaslar üzrə qəbulun keçirilməsi, DSX Sahil Mühafizəsinin cənub, mərkəz və şimal şöbələrinin fəaliyyətə başlaması, Xəzər dənizinin sahil xətti boyu sahil nəzarəti məntəqələrinin DSX Sahil Mühafizəsinin tabeliyinə verilməsi və tam peşəkar heyətlə komplektləşdirilməsi, DSX Sahil Mühafizəsinə yüksək keçid qabiliyyətli üzmə vasitələrinin verilməsi, Xəzər dənizində sərhəd gözetçi gəmiləri tərəfindən fasiləsiz xidmətin təşkil edilməsi və sərhəd sularında Azərbaycan mənafələrinin qorunması, müşahidə və aşkar etmə imkanlarımızın əhəmiyyətli dərəcədə artırılması, Hava Nəqliyyatında Sərhəd Nəzarəti Dəstəsinin yaradılması, yeni istismara verilmiş Lən-

kəran və Qəbələ beynəlxalq hava limanlarında sərhəd nəzarətinin təşkil edilməsi 2011-ci ildə sərhəd mühafizəsi tarixini parlaq səhifələndirir.

Dövlət Sərhəd Xidmətinin idarəetmə sistemi xeyli təkmilləşdirilmiş, müasir radiorabitə və telekommunikasiya sistemlərinin tətbiqi genişləndirilmiş, Dövlət Sərhəd Xidmətinin aparatı ilə sərhəd dəstələri arasında peyk rabitəsi sistemi yaradılmışdır. Dövlət sərhədindən buraxılış məntəqələrində sərhəd nəzarətinin təşkili beynəlxalq standartlar səviyyəsinə qaldırılmış, sərhəd nəzarəti məntəqələrində sənədlərin yoxlanılması üzrə müasir tipli laboratoriyalar yaradılmışdır. Şəxsi heyət dövlət sərhədindən keçən şəxslər və nəqliyyat vasitələri üzərində etibarlı sərhəd nəzarətinin həyata keçirilməsi üçün müasir texniki avadanlıq ilə təchiz edilmiş, bütün sərhəd keçid məntəqələrinin avtomatlaşdırılması məlumat-axtarış sisteminə qoşulması nəticəsində miqراسiya proseslərinin ciddi nəzarətə götürülməsi təmin olunmuşdur.

Dövlət Sərhəd Xidmətinin peşəkar heyətlə komplektləşdirilməsi üçün sərhəd zastavalarının atıcı və təminat qrupu komandirlərinin hazırlığı, miqراسiya və sahil mühafizəsinin kiçik mütəxəssislərinin hazırlığı kursları təşkil edilmişdir. Dövlət Qoşunlarının döyüş hazırlığının gücləndirilməsi daim diqqət mərkəzində olan əsas məsələlərdəndir. Bu məqsədlə hərbi hissələrin təlim-tədris bazaları genişləndirilir, təlimin və tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün zəruri tədbirlər həyata keçirilir.

Şəxsi heyətin döyüş hazırlığının yüksəldilməsinə, ekstremal şəraitdə peşə verdişlərinin yüksək səviyyədə mənimsənilməsinə böyük yardım göstərən taktiki təlimlərin 2004-cü ildən etibarən hər il keçirilməsi hərbi qulluqçuların xilasetmə-axtarış əməliyyatlarında fədakarlıq, yüksək peşəkarlıq

nümayiş etdirmələri döyüş hazırlığının lazımı səviyyədə olduğunu göstəricisidir. Keçirilən təlimlər zamanı Xəzər dənizində Azərbaycan Respublikasının mənafelerinin təmin edilməsi, dövlət sərhədində vəziyyətin gərginləşməsi zamanı xidməti-döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirərək birləşmə, hissə və bölmələrin döyüş və hərəkət nizamının təkmilləşdirilməsi, silahlı tərxiat-keşfiyyat qruplarının, terrorçu dəstələrin axtarışı və zərərsizləşdirilməsi, dənizdə xilasetmə işlərinin aparılması üzrə xidməti-döyüş fəaliyyətinin təşkilində zəruri təcrübənin əldə edilməsi kimi ciddi məqsədlərə nail olunur.

Beynəlxalq əməkdaşlıq, dünya dövlətlərinin sərhəd qurumları ilə qarşılıqlı faydalılıq əsasında münasibətlərin qurulması məsələləri diqqət mərkəzində saxlanılır. NATO, Avropa İttifaqı, ATƏT, BMTQAK, BMQT, Şiofok Konfransı, GUAM kimi beynəlxalq təşkilatlarla və bir çox ölkələrin sərhəd xidmətləri ilə əməkdaşlıq inkişaf etdirilmişdir. Bir neçə ildir ki, Sərhəd Məsələləri üzrə Beynəlxalq Konfransın (Şiofok konfransının) iclasları Bakı şəhərində keçirilir.

Dövlət Sərhəd Xidməti gənclərdə hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə Təhsil, Gənclər və İdman nazirlikləri ilə hazırlanmış birgə plan əsasında müxtəlif məzmunlu tədbirlər həyata keçirir. Bu məqsədlə, sərhəd məntəqələrinə ekskursiyalar, DSX-nin aparatında tələbələrə görüşlər, "Sərhəd" hərbi-idman oyunları, müxtəlif mövzularda təsviri və tətbiqi incəsənət, musiqi və ədəbiyyat müsabiqələri keçirilir. "Sərhədçi" jurnalının xüsusi buraxılışları, DSX-nin fəaliyyətini əks etdirən kitablar nəşr edilir. DSX-nin mərkəzi aparatında fəaliyyət göstərən Heydər Əliyev Elmi Araşdırmalar Mərkəzinə mütəmadi olaraq gənclərin ekskursiyaları təşkil edilir. Gənclərin Vətənə, onun sərhədlərinə məhəbbət ruhunda böyüməsində sərhədçi qəhrəman-

ların şücaətləri, onların xidməti-döyüş yolu barədəki söhbətlər mühüm rol oynayır. Torpaqlarımızın erməni işğalçılarından azad edilməsi uğrunda gedən döyüşlərdə və dövlətçiliyin qorunmasında sərhədçilərimiz də mirdliklə vuruşmuşlar. Bir çox hallarda ən qaynar nöqtələrdə məhz sərhədçilər dayanmışlar. Ağdərə bölgəsində sərhədçilərdən ibarət xüsusi təyinatlı sərhədçi taboru düşməni ağır itkilərə uğratmışdır. Bu döyüşlərdə qəhrəmancasına həlak olmuş baş leytenant Eldar Məmmədov Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görülmüş ilk sərhədçidir.

Yüksək hərbi nizam-intizamı ilə fərqlənən Sərhəd Qoşunları Füzuli ətrafında da erməni işğalçılarına qarşı cəsarətlə döyüşmüşdür. Cəbrayıl, Horadiz, Zəngilan düşmən tərəfindən işğal olunan zaman sərhədçilər fədakarlıqlar göstərmiş, dinc əhalinin təhlükəsizliyini təmin etmişlər. Xüsusilə, Cəbrayıl rayonu ərazisində yerləşən Xudafərin məntəqəsi və Füzuli rayonunun Böyük Behmənlı kəndində yerləşən sərhəd məntəqəsi uğrunda gedən döyüşlərdə sərhədçilərimiz son anadək erməni işğalçılarına qarşı döyüşmüş və həmin məntəqələri sonuncu olaraq tərk etmişlər. Bu döyüşlərdə göstərdiyi şücaətə görə leytenant Tahir Bədəlov ölümündən sonra "Azərbaycan Bayrağı" ordeni ilə təltif olunmuşdur.

Müstəqillik yolunda uğurlu addımlar atan Azərbaycan dövlətçiliyinə qarşı daxili və xarici qüvvələr tərəfindən yönəldilmiş bir neçə dövlət çevrilişi cəhdləri zamanı da sərhədçilər fədakarlıq və sədaqət nümunəsi göstərmişlər. Dövlətçiliyimizin qorunması uğrunda gedən çarpışmalarda qəhrəmanlıq göstərən və Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görülmüş baş leytenant Əmiraslan Əliyev, gizir Faiq Cəfərov və sərhədçi kursant Behruz Mansurovun igidliyi Sərhəd Qoşunlarının salnaməsinə qızıl hərflərlə yazılmışdır.

Sərhəd Qoşunlarının şəxsi heyəti dövlət sərhədlərimizi mühafizə edərkən sülh dövründə silahlı sərhəd pozucularına qarşı mübarizədə canlarını qurban vermiş gizir Qulam Ələkbərov, çavuş Natiq Xəlilov, əsgər Elçin Qasımov və əsgər Eltun İsgəndərov kimi sərhədçilərin xatirəsini unutmur.

1995-ci il oktyabr ayının 28-də Bakı metropolitenində baş vermiş yanğın zamanı əsgər Elxan Talıxanov hərbi və vətəndaşlıq borcuna sadiq qalaraq qatardakı bir neçə sərnişini xilas edərkən qəhrəmancasına həlak olmuşdur. Göstərdiyi şücaətə görə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 dekabr 1998-ci il tarixli Fərmanı ilə E. Talıxanov ölümündən sonra "İgidliyə görə" medalı ilə təltif edilmişdir.

Ölkəmizin sərhədçiləri çoxsaylı cinayətkar dəstələrin zərərsizləşdirilməsinə nail olmuşlar. Bu proseslər zamanı sərhədçilər dəfələrlə silahlı müqavimətlərlə rastlaşmış və həmin müqavimətləri fədakarlıqla dəf etmişlər. Bu cür cinayətkar dəstələrə qarşı keçirilən əməliyyat tədbirləri sırasında uzun müddət axtarışda olan, Azərbaycan Respublikasının şimal-qərb bölgəsində qatı cinayətlər törətmiş Hacı Maqomedovun başçılıq etdiyi silahlı quldur dəstəsinin 2002-ci il iyul ayının 13-də Rusiya Federasiyası istiqamətində dövlət sərhədini pozmağa cəhd edərkən zərərsizləşdirilməsi, dəstə başçısının isə məhv edilməsi xüsusi yer tutur. Həmin əməliyyat tədbirində sərhədçilərin rəşadəti Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən yüksək dəyərləndirilmişdir.

MÜNDƏRİCAT

ŞƏRQDƏN DOĞAN GÜNƏŞ	4
BAYRAĞIMIZ HAQQINDA	
NƏ BİLİRİK?	44
ERMƏNİ VƏHŞİLİKLƏRİ	
TARİXİN GÜZGÜSÜNDƏ	53
"ERMƏNİ MƏSƏLƏSİ"	66
31 MART - AZƏRBAYCANLILARIN	
SOYQIRIMI GÜNÜ 7	3
HİYLƏGƏR QOŞULARIN SOVET	
DÖVRÜNDƏKİ MƏKRƏLİ PLANLARI	80
ƏSL ZİYALI MƏNASİBƏTİ	102
CÜMHURİYYƏTİN İLK SƏHIYYƏ NAZIRI	
- XUDADAT BƏY RƏFİBƏYLİ	113
BİR VARAQLA TARİXLƏRİ... ..	120
HƏRB TARİXİMİZİN GÖRKƏMLİ SİMALARI	126
YAZIÇI-JURNALİST MAHİR	
NEMƏTOĞLUNUN DEDİKLƏRİNDƏN:	134
ƏLİAĞA ŞİXLİNSKİ	136
SƏMƏD BƏY MEHMƏNDAROV	153
CÜMHURİYYƏTİN ORDU QURUCULUĞU HAQQINDA	
MÜLAHİZƏLƏR	163
MÜHARİBƏ VETERANLARI - QIZIL FONDUMUZ	176
ONLAR TARİXİ ŞÜCAƏTLƏR GÖSTƏRİBLƏR	177
BAHAR MURADOVADAN AÇIQLAMA	182
LEYLA ƏLİYEVADAN VƏTƏNPƏRVƏR ADDIM	183
HEYDƏR ƏLİYEV MÜASİR	

ORDUMUZUN QURUCUSUDUR	185
APREL DÖYÜŞLƏRİ ORDUMUZUN GÜCÜNÜ GÖSTƏRDİ	192
AZƏRBAYCAN DÖVLƏTİ HEÇ VAXT İŞGALLA BARIŞMAYACAQ	199
ORDUMUZA VERİLƏN BEYNƏLXALQ QIYMƏT	204
100 İLLİK ŞƏRƏFLİ YOL	208
BİRİNCİ VİTSE-PREZİDENT MEHRİBAN ƏLİYEVANIN MDB ÖLKƏLƏRİNİN DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLƏRİ İLƏ GÖRÜŞÜ	212
İSTEFADA OLAN GENERALLA SÖHBƏTDƏN	215
NAZİRDƏN MARAQLI AÇIQLAMALAR	224
XATİRƏLƏR DİLƏ GƏLİR...	245
NAZİRLİYİN TARİXİNDƏ MÜHÜM MƏRHƏLƏRDƏN BİRİ (1970-1980-Cİ İLLƏR)	253
ONUNLA İŞLƏMƏK XOŞBƏXTLİK İDİ	255
ÖZÜ BİR MƏKTƏBDİR	260
ƏBƏDİYYƏT QƏDƏR BİR ÖMÜR	263
CAVİD SEVGİSİ	266
NARKOMANİYA - SATIN ALINMIŞ XƏSTƏLİK	273
NARKOTİKİN LEQALLAŞDIRILDIĞI ÖLKƏLƏR	276
SAHƏ MÜVƏKKİLLƏRİMİZ	278
ELBRUS ŞAHMARIN "ÖMÜRNAMƏ" KİTABINDAN	282
BERİYA, YOXSA QANIÇƏN?	286
ŞƏHİD POLİSLƏRİMİZ	291
100 İLİN 27 NAZIRI	296
ƏDLİYYƏMİZİN TARİXİ CÜMHURİYYƏT DÖVRÜNDƏN BAŞLAYIR	298
KONSTITUSIYA MƏHKƏMƏSİNDƏ TƏDBİR	305

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN İRSİ MİLLİ SƏRVƏTİMİZDİR	310
NOTARIAT - ƏDLİYYƏNİN MÜHÜM SAHƏSİDİR	327
XİLASKARLIQ VƏ QURUCULUQ MİSSİYASI	331
AZƏRBAYCAN PROKURORLUĞU - 100	338
HÜQUQ SİSTEMİNİN İNKİŞAFINDA PROKURORLUĞUN ROLU ƏHƏMİYYƏTLİDİR	345
XARİCİ İŞLƏR NAZİRLİYİ VƏ BAŞ PROKURORLUQ 1988-Cİ İL SUMQAYIT İGTİŞAŞLARI İLƏ ƏLAQƏDAR BİRGƏ BƏYANAT YAYIBLAR	361
CÜMHURİYYƏTİ DÖVRÜNDƏ SƏRHƏD MÜHAFİZƏ SİSTEMİ (MAY 1918-APREL 1920)	366
MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ ÖLKƏMİZİN SƏRHƏD MÜHAFİZƏ SİSTEMİ	383

SONA HƏSƏNLİ
CÜMHURİYYƏT VƏ HÜQUQİ DÖVLƏT QURUCULUĞU
Bakı – 2018

Əlaqə tel.: (050) 352-27-70; (055) 676-11-31

Dizayner: Orxan Rzazadə
Korrektor: Sevdə Əlizadə

Çapa imzalanmışdır 31.07.2018. Kağız formatı 60x90 1/16.
Qarnituru Times. Fiziki çap vərəqi 25,5. Şərti çap vərəqi
25,5. Sifariş 2119. Tirajı 500.
Müqavilə qiyməti ilə.

«Azərbaycan» nəşriyyatının mətbəəsində çap edilmişdir.
Az 1073 Bakı, Mətbuat prospekti, 529-cu məhəllə.
Tel. (99412) 5380010. Faks: (99412) 5389085.
E-mail: azerb_nesch@mail.ru

Arz 304525

“Qızıl qələm” mükafatı laureatı, istedadlı publisist və hüquqşünas Sona Həsənlina bu kitabı oxucularla ikinci görüşüdür. Müəllif ilk kitabında iki qardaş ölkə – Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinə dair öz araşdırmalarını ortaya qoyub.

Yeni kitab Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi ilə əlaqədar qələmə alınıb. Sona Həsənlina mövzuya təkə tarixilik baxımından deyil, həm də hüquqi aspektdən yanaşmış, eyni zamanda bir əsr ərzində görülən işlərə nəzər salmış və öz mülahizələrini irəli sürüb.

Hazırda müəllif yeni kitab üzərində işləyir. Ona yaradıcılıq yollarında uğurlar arzulayırıq!